

SZENT-GELLÉRT,
CSANÁDI PÜSPÖK,
ÉLETE ÉS MŰVEI.

A M. TUD. EGYETEM HITTANI KARA ÁLTAL
AZ IPOLYI-DÍJJAL JUTALMAZOTT PÁLYAMŰ.

IRTA

Dr. KARÁCSONYI JÁNOS.

BUDAPEST.

1887.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

IPOLYI ARNOLD

EMLÉKÉNEK.

ELŐSZÓ.

Hazánknak két legnevezetesebb eseménye, a honalapítás és a keresztény hitre való áttérés, jelentőségükhöz mérve s a részletekre nézve nagyon ismeretlenek. Ennek oka nem más, mint az ezekre vonatkozó történeti adatok hiánya. A honalapítást elbeszélő hősdalok elvesztek, mert «verba volant,» a szavak elrepülnek. — A keresztény hitre való áttérésben pedig épen azok voltak legjobban elfoglalva, a kik egyedül lettek volna képesek nemzetünk megtérésének s e megtérés minden részletének följegyzésére: papjaink és szerzeteseink. — Mikor már arra jutottak, hogy történetírásra is maradt idejük, az idő elhaladt, elvitte magával azokat is, a kik részletesebb tudósítást adhattak volna a szemök előtt történt dolgokról. A XII. és XIII. századnak tudásvágyát nemzetünk ezen két, korszakalkotó eseményéről Szent-István életirói, Hartvik, Anonymus és a krónikások már csak elmosódott, legendaszerű hagyományokkal tudták kielégíteni.

Ilyen körülmények között még szerencse hazánk történetére nézve, hogy egy jámbor szerzetes Szent-Gellért iránt érzett tiszteletétől sarkaltatva, mindjárt a XI. században följegyzé, a mit róla tudott. Nem egész tökéletes a tőle szerkesztett életirat, de azért épen elég arra, hogy

belőle megismerjük, minő férfiak voltak azok, a kik nemzetünket ezt a nyakas, büszke népet, Európa legjobb harczosait, Krisztus szelid járma alá hajtották?

Szent-Gellért életében mint egy tükörben szemlélhetjük többi hittérítőinket. Ebből ismerhetjük meg azon jámbor férfiakat, a kiknek önmegtagadó élete, bámulatos tevékenysége a józan, gondolkozó magyar népet Krisztus követőjévé tette. Ebből ismerhetjük a tudománynak igaz bajnokait, a kik lovaglás közben is olvasnak,¹ a kik a másolás nehézségeivel, s a pergamen hiányával küzködnek s mégis térden állva kérnek kölcsön könyveket.² A polgárosodás és a művészetek harczosait ismerjük fel Szent-Gellértben és társaiban; mert míg egy részök az Isten igéjét hirdette, más részük templomokat, monostorokat s ezekben műhelyeket épített; különféle iparnemeket üzött, a harmadik rész pedig a földet művelé.³

Ez általános szempontokon kívül azonban Szent-Gellért élete sokkal közelebről is érdeklí nemzetünket. Szent-Imre herceg nevelője, Szent-István király tanácsosa, az egyház szabadságának rendíthetetlen védelmezője, korának egyik legtekintélyesebb, befolyásosabb férfia volt ő. Ha egyéb nem, nagyszerű halála egy magában is, nagy és sokáig tartó hatást

¹ THANGMAR XI. századbéli író írja ezt: Szent-Bernvard hildesheimi püspöktől; MIGNÉ: *Patrologiæ cursus completus*. Paris, Series secunda. 140. kötet 394. l., 141. köt. 1286. l.

² U. o. 139. köt. 367. l.

³ U. o. 139. köt. 1091. l. és 141. köt. 836. l.: «Coeperunt ex sua (S. Guilielmi abbatís s. Benigni Divionensis) hoc est Italia multi ad cum convenire, aliqui litteris bene eruditi: *alii diversorum magistratio edocti, alii agriculturæ sciensia præditi*».

gyakorolt nemzetünkre. Így tehát egyttal hazánk történetét fejtegetjük, mikor az ő élete sorsát tárgyaljuk. S mily jó az isteni Gondviselés! Hogy őt még jobban megismerhessük, egészen szemeink elé állíthassuk, gondoskodott arról, hogy az enyészettől megmeneküljön egyik irodalmi műve. Ebből, a magyar irodalom legrégebb termékéből, közelebről tanulmányozhatjuk az ő jellemét, irányát, ismeretkörét.

Máskülönben is csak őseink nyomdokait követjük, midőn Szent-Gellért emlékét fölelevenítjük. Elődeink évszázadokon keresztül ünnepként ülték meg azt a napot, a melyen ő a keresztény hitért vérét ontotta. Szent-László idejétől fogva böjtöt is tartottak e napon, hogy a pogányság vad kegyetlenségét kiengeszteljék. Monostorokat és templomokat emeltek tiszteletére; alig volt nagyobb templom, a hol külön oltár nem állott volna az ő emlékének szentelve. Ájtatos buzgósággal zarándokoltak Csanádra és Budára apostoli működésének és vértanú halálának eme színhelyeire. Szent bizalommal hívták őt segítségül a vészes pestis-betegség ellen s Szent-Gellért közbenjárása használt ott is, a hol az emberi tudomány, orvosság már kudarcot vallott.

Kecsegtetem magam azzal a reménnyel, hogy fáradozásom hazánk történetirodalmára nézve nem lesz egészen kárba vesztett munka. Pár év hiján száz éve lesz immár, hogy Erdély nagynevéű püspöke, gróf Batthyány Ignác Szent-Gellért nagy legendáját és fenmaradt művét közrebocsátotta* s így módot és alkalmat nyújtott arra, hogy Szent-

* BATTHYÁNY IGNÁCZ: Sancti Gerardi episcopi Chanadiensis scripta et acta hactenus inedita. Albo-Carolinæ, 1790.

Gellért élete, munkálkodása a magyar nemzet szemei elé állíttassék. Ám e száz év alatt nem jelent meg édes hazai nyelvünkön egy mű sem, a mely részletesen és kimerítőleg, a kor viszonyait folyton szemmel tartva, a kortársakkal való összehasonlítást el nem mulasztva, a fölmerült nehézségeket elosztatva adná elé a magyar nemzetnek Szent-Gellért életét. Fenlevő munkája pedig mindeddig egészen rejtett kincs maradt; még nemzetünkre tett megjegyzései is ismeretlenek voltak előttünk. Egy század alatt csak egyetlenegy, egyoldalú, csupán bölcséleti szempontból kiinduló bírálója akadt a műnek (OMPOLYI MÁTRAJ ERNŐ), ismertetője egy sem. Pedig, ha hazánk történetének tisztázásában, kritikai megállapításában mindenütt nagy szolgálatot tesznek a monographiák, ha a felmerült vitás kérdéseket csak is a monographiák útján lehet eldönteni, akkor a magyar kereszténység első századának földerítésénél sem feleslegesek az egyes férfiakról, helyekről stb. szóló, irodalmi művek, kivált ha meggondoljuk, hogy a nemzet multjának egy időszakára nézve sincsenek nagyobb vélemény-eltérések írónk között, mint épen arra a századra nézve, a melyben Szent-Gellért élt és működött.

Művem megírására közvetlen alkalmat b. e. püspököm, IPOLYI ARNOLD, nyújtott. Ő tüzte ki pályázatra a m. tud. egyetem hittani karánál még egy évtized előtt Szent-Gellért életének lehetőleg kimerítő leírását és műveinek főleg hittani szempontból való tüzetes ismertetését. Tartozom a magyar történet egyik leghívatottabb művelője emlékének azzal, hogy művem az ő szándékának megfelelőleg kimerítő legyen s irodalmunk színvonalán álljon, a miről különben az eldöntésre fölkért hittani kar bírálata is kezeskedik. A

melléletek czim alatt adott: Kutfőbirálatok és észrevételek bizonyóságot tehetnek arról, minő lelkiismeretességgel, minő kritikával jártam el a Szent-Gellértről szóló történeti kútfők és adatok felhasználásában.

Szolgáljon e művem Istennek és annak a kath. egyháznak dicsőségére, a melyert Szent-Gellért vérét ontotta.

Kelt Nagy - Váradon, 1887 Szent - Szaniszló püspök napján.

A szerző.

SZENT-GELLÉRT ÉLETE.

ELSŐ FEJEZET.

Szent-Gellért életének fordulópontjái.

Hazai krónikánk elbeszélése szerint az adriai tenger királynéjának, Velence városának keletkezésére a hazánkban lakó és némelyek meglehetősen alapos véleménye szerint Szeged táján tanyázó* Atilla hún király és seregei adták meg az első lökést. Azt beszélik ugyanis, hogy Aquileja 453-iki fölégetésekor előlök menekültek a városnak és vidékének lakói a tenger posványos szigeteire.** A népek sorsát vezérlő, bölcs Isten egyik nagyszerű intézkedését pillantjuk meg abban, hogy alig félezredév múlva mintegy viszonzásul épen az így alakult városból vezérlett hazánkba és pedig körülbelül azon vidékre, hol hajdan Atilla fapalotája állott, egy férfiút, aki itt nem falrepszto lángokkal, hanem a keresztény hit világosságának terjesztésével, nem a népek szétűzésével, hanem egybegyűjtésével, nem rombolással, hanem a polgárisodás, művelődés, tudomány és

* SALAMON F. «Hol volt Atilla főhadiszállása?» Századok 1881. évf. 1—38. ll.

** A bécsi képes krónika. Mátyás Fl. kiadása; *Historiæ Hungaricæ Fontes Domestici*. II. k. 115—116. l.

művészet ápolásával örököltette meg nevét. E férfi neve: Szent-Gellért.

Tekintsünk szét egy kissé az ő szülővárosában. Velencének akkori viszonyait, állapotát meglehetősen eleven színben tünteti elénk János velencei diakonus az egykorúak közvetlenségével írt velencei krónikájában.

A mióta a Grado-tól Chiozzáig terjedő 6 szigetvárosnak közös vezére, doge-ja, Rialto szigetén vett magának állandó székhelyet (813 óta) Rialto városa oly gyorsan emelkedett, hogy nem telt belé másfél század, s a fővezérséggel együtt a közös nevet is magához ragadta s nevét Velenczére változtatva a történetben számottevő hatalomkép lép föl. Még nem volt egészen független. A görög császársággal föntartotta a régi kapcsolatot; de most már nem annyira alattvalója, mint inkább szövetségese volt. A görög hadsereg kiegészítésére hadihajókat küldött, tisztelettel fogadta, ha valamely görög főtiszt meglátogatta a várost; főbb embereit a görög császár patricziusi, spatariusi méltóságokkal tüntette ki, de különben ügyeibe nem avatkozott. A tengerpartokon uralkodó német császárokkal is barátságban élt, évenként 500 font aranyat és egy palástot küldött nekik, de császári tisztviselőt vagy bírót nem ismert maga fölött.

Igy tehát a két császárság közt ügyes s későbbi diplomatiáját mintegy előre mutató politikával önállóságot biztosított magának. Kormányzata egészen demokratiai alapokra vala fektetve, megvolt a doge szabad választása, a tisztviselők ellenőrzése, de meg volt az evvel járó pártoskodás is. Szomorú példái ennek Candiani III. Péter doge-nak és fiának megöletése 975-ben, a Coloprini és Mauroceni csa-

lád közt kiütött vérengző viszálykodás. Az előbbi esetben maga a város is nagy kárt szenvedett, mert az összeesküvők, hogy a dogét palotájából kivonulni kényszerítsék, a körülötte levő házakat fölgyújtották, s nemcsak a palota, hanem egyszersmind három egyház és több mint 300 telek leégett.

A város fekvése, természetlen mocsárai természetsszerűleg kereskedelemre utalták a lakosokat. Akkoriban már Sziciliáig és Konstantinápolyig jártak kereskedő gályáik. Az pedig, hogy a vakmerő és vitéz arabok az adriai tengerre is behatoltak s egész a Pó torkolatáig és Gradóig fölkalandoztak, kényszerítette a velenceieket nagyobb hadihajók készítésére. Ebben csakhamar utólérték mestereiket; a görögöket, s nemcsak megvédték házitűzhelyeiket és kereskedő gályáikat, hanem Dalmácia partjain hódítókképen is fölléphettek.

Legszebb, s nagy jövőre mutató tulajdonsága volt az akkori velenceieknek az a mély vallásosság, a mely nemcsak a köznépet, hanem az előkelő osztályokat is át meghatotta.

Szorgalmuk és gyümölcsöző kereskedésök által szerzett első kincseiket Isten dicsőségének előmozdítására fordították. Ez időtáiban építették s a 975-iki tűzvész után még szebben megújították a Szent-Márk templomot, melynek nagyszerű ívei és kupolái maig hirdetik, mire képes kelet és nyugat művészete, ha egymással kezét fog. Ekkor alapították Szent-Hilárius- és Szent-Zachariás monostoraikat.

Szent-Hilárius monostorában benedekrendű szerzetesek dicsőítették az Urat, Szent-Zachariás monostorában apácák szorgoskodtak Isten szolgálatában. A benedekrendűek

egyszerű fekete ruhája sokszor a legelőkelőbb velencei keblét takarta; mert számosan akadtak köztük, kik megvetve a világ hiúságait magukat egészen Isten szolgálatára szentelték. Például 976-ban Urseolo I. Péter doge vejével Mauroceni Jánossal és Gradonico Jánossal együtt szerzetessé lett. 977-ben Candiani Vitalis doge követi példáját. Szent-Zachariás monostorának apáczái között pedig ott találjuk 881 körül Ursus doge leányát, Johannát, a ki fejedelemszony volt; 1000 körül pedig Urseolo II. Péter doge három leányát.* S mint mindjárt látni fogjuk Szent-Hilárius monostora mellé nem sokára még egy másik benedekrendű monostor emelkedik: Szent-György vértanú tiszteletére.

Ilyen volt a képe Velence városának akkor, mikor Szent-Gellért született.

Életírója nem rendelkezett irott kutforrásokkal s így nem adhatta tudtunkra azt az évet, a melyben Szentünk napvilágot látott. Csakúgy hosszas hozzávetések útján lehet meghatározni annyit, hogy Szentünk születése éve a Kr. u. 977—982. évek közé esik.

Nem született 977-nél előbb, mert csak 982-ben alapították azt a monostort, a melybe öt ötéves korában beadták. Valószínűtlen, hogy 982 után született volna, mert akkor 30 éves kora előtt lett volna apáttá.**

Kik voltak szülei? Életírója itt is épen csak kevés

* Az egész, rövid vázlatra vonatkozólag l. Migne: *Cursus Patrologiæ completus*. Páris. Series secunda 139. kötet 878—937. ll.

** Lásd erre vonatkozólag II. észrevételünket: Szent-Gellért életének időrendi kérdéseiről, a mű végén.

mond többet, mint születése évéről. Hiszen ő legalább 80 évvel később Szent-Gellért születése után fogott hozzá műve készítéséhez, nem volt Szentünk kortársa s a mily részletesen beszél életének utolsó éveiről, épen oly keveset tud gyermekségéről s nevezetesen családi körülményeiről. Anynyit fölemlít, hogy atyját Gellértnek hívták, anyjának nevét nem mondja. A velenceieknél már akkor széltében szokásban volt a vezetéknev* és Szent-Gellért atyjának is bizonyára volt vezetékneve, de azt most már nagyon bajos biztosan meghatározni. S azért e helyen inkább tartózkodunk minden találgatástól, hozzávetéstől.** Az, hogy keresztnéve a germán származású s leginkább a francziáknál divatos Gerhard (azaz Gellért), arra mutat, hogy talán nem tősgyökeres velencei, hanem lombard eredetű férfi volt.

Szentünk jámbor életíróját a neveknél jobban érdekelte az ő szüleinek keresztényi, erkölcsi élete. Elöttünk sem lehet közönyös, a mit ő erről mond. Hisz tudjuk, hogy az emberré lett Ige, kegyes Üdvözítőnk, mikor e földre jött, magának a legtökéletesebb, legszentebb szűzet választotta ki anyjául, nevelő atyjául pedig Dávid egyik legkitünőbb ivadékát, Szent-Józsefet. S ő, a kinek, hogy a tökéletes szentség legfelső fokát elérje, talán mint embernek sem lett volna szüksége ily jámbor, ily szentéletű szülőkre, még inkább szokott gondoskodni arról,

* János velencei szerep krónikája: Migne: Patr. Ser. II. 139. köt. 939. l.

** A mit Szent-Gellért nevérol, annak változatairól, állítólagos vezetéknevérol tudhatunk, azt alább a mű végén I. észrevételünkben Szent-Gellért nevérol, részletesen előadjuk.

hogy az öt követőknek, a szentségre törekvőknek oldala mellől rendesen ne hiányozzanak azok a vallásos, ájtatos szülők, a kik legalább az első, legnehezebb lépéseket az üdvösség útján velök megtéttetik. Ha végig futjuk a szentek életiratait, csaknem mindenütt előtűnnek a jámbor atyák s anyák, a kik sokszor csak azért nyernek magzatot az Istentől, hogy azt az égnek neveljék, a kiknek könyei sokszor a kicsapongó ifjút Szent-Ágostonná, a farkast báránynyá, Corsini Szent-Andrássá változtatják.

Az isteni gondviselés eme, mondhatjuk, rendes útját Szent-Gellért életében is észlelhetjük. Ájtatos, jó keresztény szülei voltak.

Atyja Velenceze város patricziusai közé tartozott. Ezt nemcsak Szent-Gellért életírója mondja, hanem igazolja az is, hogy később családja Centranigo Péter velencezei ellendogéval (1026—1031.) rokonságban áll.* Az előkelő állás azonban, mint kimutattuk, akkor még nem jelentette valódi tekintetben azt a hideg közönyösséget és névleges kereszténységet, a mi mai nap — sajnos — az előkelő állással oly sokszor együtt jár. Gellért patricziusnak keble át volt hatva Üdvözítője iránt való szeretettől, s az iránta való haláltól dobogott szíve. A többi keresztény erények közt különösen gyakorolta a vendégszeretetet. Fényes asztalánál mindenkor szívesen látta nemcsak a gazdagokat, hanem az Úrnak szolgálóit, barátait és szomszédait is. Nejének, mint említők, még keresztnevét sem ismerjük, csak erényeinek híre jutott el hozzánk. Az Úr félelme s a jó

* WION ARNOLD okiraton alapuló tudósítása szerint: Batthyány Ignác: i. m. 304. l.

erkölcsök fénye ékesítette ezt, s hogy a jámborság benne meg ne fogyatkozzék, ott volt ezek mellett a jóra való buzgóság, mely kivált a bőkezű alamizsnálkodásban és az Úr háza díszének emelésében nyilvánult. Gondja volt rá, pl. hogy a templomokba vagy maga személyesen, vagy más előkelő hölgyek által naponkint gyertyákat s más világító szereket szolgáltatasson.

E jámbor házaspárnak azonban sok ideig nem volt gyermeke. Ám az oly erős hitű emberek nem szoktak kétségbe esni, ha óhajtásuk egy ideig teljesületlen marad. Ismerték és forgatni is tudták azt a fegyvert, a mely áthat az egeken s kérésük meghallgatását kieszközli. Forró imádságban esedeztek Istenhez és a Boldogságos Szűz anyához, hogy áldja meg gyermekekkel házasságukat. Három évi buzgó esedezés által kiostromolták az égtől elsőszülött fiú gyermeküket. S mivel az épen Szent-György vértanú napján született, ezt választották ki jámbor keresztény szokás szerint a gyermek pártfogójának, s a keresztségben az György nevet nyert.*

Mi természetesebb mint, hogy e gyermek szüleinek legkedvesebbje, csaknem bálványa lett, s az is maradt, mindamellett, hogy később még egy másik, Rinet nevű fiú-gyermekük is született. — A szülei tulságos szeretet talán leterelte volna György fiokat arról a pályáról, mely később neki földi és örök dicsőséget szerzett, ha az isteni gondviselés előre nem intézkedik, hogy a gyermek mielőbb és épen a szülők akaratából oda jusson, a hol jövendő életpá-

* SZENT-GELLÉRT nagy legendája. I. fejezet. Batthyánynál i. m. 301—302. ll.

lyájára legjobban elkészülhetett. — A gyermek egészségét öt éves korában erős láz támadja meg. Az életéért aggódó szülők elhatározzák végre, hogy Istennek ajánlják fel szivök drága kincsét. Hajóra teszik tehát s átviszik a csak nemrég épült Szent-György-monostorba. Szent-Márk templomának égbe emelkedő kupolái és fényes íveivel szemben levő kisebbszerű szigeten építettek jó keresztény lelkek szent Benedek fiai számára egy monostort, s annak templomát szent György tiszteletére avatták, a honnan aztán az egész sziget: «Isola di san Giorgio maggiore» nevet nyert.

Nevezetes és a velenceiek előtt tiszteletben álló férfiú volt e monostor apátja.

975-ben Guarin cusani apát* Rómából visszajövet, hogy Szent-Márk ereklyéit tisztelhesse, betért Velenczébe. Itt tartózkodása alatt észrevette, hogy Urseolo I. Péter dogénak nagy hajlandósága van a világról való lemondásra és a tökéletesebb életre. Nem nagy erőfeszítésbe került tehát őt rávenni arra, hogy mindent elhagyván, monostorba vonuljon. A doge mégis egy kis határidőt kért. Ezt azután egyrészt arra fordította, hogy vagyoni és hivatalos ügyeit elrendezze, másrészt pedig a lélek üdve iránt való buzgalomtól indítva, arra használta, hogy másokat is arra buzdítson, a mit ő volt teendő. Talált is még két előkelő velenceit: a vejét Mauroceni Jánost és még Gradonico Jánost, a kik ugyanazon lépésre szánták el magukat. Az előre megbeszélt terv szerint Guarin apát 976 augusztus végén Velenczébe jött. Szeptember első éjszakáján a három velencei

* A cusani Szent-Mihály apátság Franciaország déli részén a perpignani egyházmegyében feküdt.

az apáttal együtt, titkon, hogy vissza ne tartsák őket, kiszökött Velenczéből és Lombardián keresztül Cusanba ment és szerzetessé lön.¹ Mauroceni János rövid időn oly nagy haladást tett a lelki élet terén, hogy hat év múlva már vissza térhetett Velenczébe s ott a 982-ben alapított Szent-György apátság első apátja lön.²

Az ő személye volt gyaníthatólag az első indítóok arra, hogy a kis, beteg Györgyöt szülei ide az új s nem a régi Szent-Hilárius monostorba hozták. Hisz épen nem lehetetlen, hogy Mauroceni János közel rokona volt a kis György szüleinek. A másik indítóok volt az, hogy a gyermek égi pártfogója ugyanaz vala, a kinek tiszteletére a monostor épült: Szent-György.

Azért hozták pedig ide a szülők beteg gyermeküket, hogy, mint említők, Istennek és a monostornak följánlják. Annyira elterjedt szokás volt ama korban a gyermekek följánlása egyik vagy másik monostornak, hogy Szent-Benedek szabályai külön czikkelyben intézkednek e dologról és meghatározzák az ilyen alkalommal használandó szertartásokat. E szertartások szerint ment végbe a kis György felajánlása is. A szülők írásbeli folyamodványt készítettek s azután az egyház oltárához mentek s a folyamodványt és a gyermek kezeit körültekerték az oltár terítőjével.³ Ezzel nyilvánították ki azt, hogy mint egykor édes anyja Sámuel főpapot, úgy ők is e gyermeküket Isten szolgálatára akarják szentelni.

¹ MIGNE: *Patrologia*. Ser. II. 139. köt. 918—919. ll.

² WION ARNOLD: *S. Gerardi Sagredo patricii Veneti, Episcopi Canadensis vita*. Annotationes 2. sz.

³ HOLSTEIN: *Codex regularum*. I. köt. LIX. fejezet. 132. l.

A fölajánlás után az apát, Mauroceni János és szerzetesei az élő hit bizodalmaival esedeztek a gyermek egészségeért. Bizonyára folyamodtak az úr Jézus vértanújához, Szent-Györgyhöz is, a ki ez esetben kétszeres pártfogó volt. Nincs is okunk kételkedni abban, hogy ő eszközölte ki az egek Uránál a könyörgés meghallgattatását. A láz elhagyja a kis Györgyöt. A szülők megvigasztalódva térnek haza; kis fiukat pedig a szerzetesek felöltöztetik a benedekrendűek fekete ruhájába s beviszik a monostor csendes falai közé.*

Százan és százan elmondották már előttünk, s azért nagyon ismert dolgot ismétlünk, midőn fölemlítjük, hogy abban a korban, melyben Szent-Gellért élt, a monostorok voltak a tudomány fészkei. Hozzáteszszük még ehhez azt is, a mit nagyon sokan elfelejtenek fölhozni, hogy azon korban a monostorok voltak azon helyek, a hol még ápolták az igazi lelki életet s nagyobb tökéletesség után való vágyat csepegtettek a romlatlan szívű ifjúság fogékony lelkébe. A kis György tehát nagyon jó helyre jutott.

A monostorok falai közül kerültek ki a X. és XI. század legkitünőbb, legtudósabb és szent életű férfiai mint Gerbert a későbbi II. Szilveszter pápa, Szent-Vilmos, a dijoni Szent-Benignus apát, Szent-Abbo, fleury-i apát; a kik épen úgy, mint szentünk, mindjárt kis gyermekkorukban a monostorok nevelő intézeteibe és iskoláiba adattak.**

Mielőtt szentünk élete sorsát tovább szönnök, állapodjunk meg egy kissé a monostori csendéletnél, s nézzük mikép

* Nagy legenda. I. fejezet. BATHYÁNYNÁL i. m. 303.

** MIGNÉ: Patrologia. Ser. II, 139. köt., 389. l. U. o. 141. köt., 853. l. — WERNER: Gerbert von Aurillac, 37. l.

vetette meg itt Szent-Gellért későbbi, széleskörű tudományosságának és szent életének alapjait?

Szent-Gellért korában kétféle iskolák voltak. Az első mai elemi iskoláink és középiskoláink alsóbb osztályainak felel meg. Ezt nevezték triviumnak és pedig azért, mert az akkor taníttatni szokott hét tudományág (az úgynevezett hét szabad művészet: *septem artes liberales*) közül hármát itt tanítottak; nevezetesen a nyelvtant, szónoklattan és bölcsészettant (*grammatica, rhetorica et dialectica*). A második iskola a mai középiskola felső osztályainak felel meg. Ezt pedig quadriviumnak nevezték, mert itt négy tudományágot vagyis tantárgyat adtak elő, u. m. a számtant, zenét, földtant és csillagászatot (*arithmetica, musica, geometria et astronomia*). Elég lesz egyelőre csak a trivium tantárgyairól szólnunk. Fenmaradt művében maga Szent-Gellért is három olyan tantárgyat sorol fel, a melyeket a tudatlanoknak mindenekelőtt kell elsajátítaniok. Azt állítja ugyanis, hogy Isten a tanulatlanoknak (*litterarum ignaris*) tanulás végett a nyelvtan (*grammatica*) helyett az eget, szónoklattan (*rhetorica*) helyett a földet, a bölcsészettant (*dialectica*) helyett a napot és holdat adta, hogy a teremtmény ezekből ismerje meg Teremtőjét.* Ezáltal eléggé jelzi, hogy a trivium tantárgyainak ő is e hármát tartja.

A nyelvtant (*grammatica*) egyedül a latin nyelv elsajátítása végett, de nagyobb terjedelemben tanították, mint a név mutatja. E tantárgy nemcsak a szorosabb értelemben vett nyelvtant, hanem a mondattant és a költészetant is magában foglalta. S miután a tanulók a nyelvet elsajátították,

* BATHYÁNY i. m. 156. l.

mindjárt a zsoltárookra és egyházi himnuszokra tanították őket, hogy az isteni tisztelet, kiváltképpen a szolozsma (breviarium) végzésében részt vehessenek. A zsidó nevek magyarázata és a szentírás allegorikus nyelvezetének értelmezése fejezte be a tantárgy tanítását. Tankönyvül rendszeren Priscián, Donát és Viktorin műveit használták. E tantárgy előadására a franciaországi, angolországi és nyugat-németországi monostorokban nagy gondot fordítottak. A római klasszikusok műveit olvastatták, azok nyelvezetét utánozni törekedtek. Szent-Abbo pl. vagy Gozechin mainzi iskola-mester (1059 körül) egész sima, tiszta latinsággal írták műveiket s a legkülönbélebb római költők verseivel ékítik irályukat.*

A szónoklattanban (rhetorica) szintén többet adtak elő, mint a mennyit a név mutat. A szónoki beszéd készítmódján kívül, itt tanították az egyházi és világi jog és történet egy-egy részletét, a mennyiben azt a fejtegetett vagy a készítműbeszéd tárgya megkívánta. Cicero, Quintilián és Viktorin műveit használták tankönyvekül.

A bölcsészettanban (dialectica) megfordítva kevesebbre szorítottak, mint a név után indulva hinnők. Csak a tapasztalati lélektan egy részét, a képzetekről és fogalmakról** s azután a gondolkodástant vagyis a logikát adták elő. Nagyon kedvelt és nagyon elterjedt tankönyv volt e tárgy tanításánál Porphyrius Isagogé-ja vagyis: «Bevezetés Aristoteles kategóriába» cz. munkája. Fenmaradt művében

* MIGNE: Patrologia. Ser. II, 139. köt., 442., 525. kk. II.; 141. köt., 985. kk. II.; 142. köt., 889., 895—896. II.

** BATHVÁNY I. M. 65. I.

sokszor emlegeti ezt Szent-Gellért is.¹ Ehhez járultak még Aristoteles: *Kategoriák* (Szent-Gellért szerint: *Prædicamenta*) és Cicero: *De locis topicis* ez. műve.²

Szent-Gellért is, illetőleg akkor még György, nem sokára azután, hogy súlyos betegségéből fölgyógyult, ilyen iskolába kezdett járni. Korán a monostorba jutva, korán kezdte iskoláit is, de a természettől oly szép észtehetséggel volt megáldva, hogy nemcsak kiállotta a versenyt korosabb iskolatársaival, hanem felül is multa azokat. Tanítómestere örömmel és bámulattal szemlélte tanítványa gyors előhaladását. A szónoklattan és bölcsészettant oly alaposan és örömmel tanulta, hogy azokra, s az e tárgyakban jeleskedő írókra (pl. a szónoki beszéd alkatrészeire, Quintilián-, Gorgiás-, Hermagorásra) élete utolsó szakában is visszaemlékezik.³ A nyelvtanban azonban bajosan kapott olyan oktatást, mint a minőt ez időtájt a nyugateuropai monostorokban nyertek a tanítványok. A számtalan véres háborútól zaklatott, önmagában is megoszlott Olaszország monostorai sokkal szomorúbb állapotban voltak, hogysen a klasszikus irodalmat megszerezhették és annyira művelhették volna, hogy arra már az iskolai tanításban is figyelemmel lettek volna. Megelégedtek az akkori, közönséges latinság tanításával. János velencei diaconus, és Damiani Szent-Péter művei egyszerű mindennapi latin nyelven vannak írva, a mi jele annak, hogy a klasszikus nyelvre nálunk még

¹ BATHYÁNY 65, 66. ll.

² Az egész triviumra nézve v. ö. WETZER, *Welte: Kirchenlexikon. Quadrivium.* — WERNER: *Gerbert von Aurillac.* 29—33., 41. ll. — MIGNÉ: *Patrologia. Ser. II,* 143. köt., 469. l.

³ BATHYÁNY i. m. 79., 139. ll.

semmi gondot sem fordítottak. Ez volt aztán egyik és pedig a kezdő oka annak, hogy Szent-Gellért latin irálya, mint látni fogjuk, oly nehézkes, oly rossz és másokétól annyira elütő.

Öt évig tanulta szentünk a trivium tantárgyait, s aztán tanítója kibocsátotta keze alól. Ez időtől fogva ideje egyrészét arra fordította, hogy az istenítészelet és különösen a zsolozsma végzésében részt vegyen. Minthogy a monostorokat ájtatos alapítói legfőképp azon czélből alkották, hogy ott Isten a nap minden órájában dicsőíttessék, a középkori szerzetesnek legelső és lelkiismeretesen végzendő kötelessége volt a zsolozsma elimádkozása. Ez pedig nem kis időbe került. A benedekrendűeknek akkor szigoruan megtartott szabályai szerint az éjjeli zsolozsma (a szabályok szerint: *vigilie*; most *matutinum*) a 3-dik és 84-dik zsolttárral és a Szent-Ambrus féle hymnussal kezdődött. Azután elénekelték 6 előre meghatározott zsolttárt és a szentírásból felolvastak három szakaszt. Ennek végeztével újra más 6 zsolttárt és 3 szakaszt a szentírásból s azután a «*Kyrie eleison*» többszörös ismétléséből álló litániát. Ezzel ismét nyugodni tértek; de hajnalban a *matutinum* (most *laudes*) végzésére újra a templomban kellett a szerzeteseknek lenniök. Napközben pedig 6, 9, 12, délután 3 és 6 órakor a kisebb zsolozsmák (az úgynevezett: *horæ minores*) elimádkozására és a rend miséjének meghallgatására kellett megjeleniök.

Az éjjeli zsolozsma végzésére télen az éjnek nyolczadik órájában, úgy körülbelül 1—2 órakor éjfél után keltek fel; nyáron még ennél is jókorabb, mert rájuk virradt volna. Ha vasárnap következett, télen-nyáron egyaránt hamarabb,

úgy éjféle 12 órakor, kellett hozzá fogniok a zsolozsma mondásához és énekléséhez, mert vasárnapra jóval több volt előírva, mint hétköznapokra.

Először énekeltek 6 zsoltárt s utána nem 3, hanem 4 szakaszt olvastak az ó-szövetségi könyvekből. Ujra énekeltek 6 zsoltárt s azután még három terjedelmesebb éneket (canticum) a próféták könyveiből. Akkor következett újra 4 szakasz, szintén az ó-szövetségből. Erre elénekelték a Szent-Ambrus féle hymnust. Azután az új szövetségi könyvekből, nevezetesen az evangéliumból olvastak fel egyes részleteket. Végül a «Te decet laus» (Téged illet a dicséret) hymnus éneklésével befejezték a vigiliai (most matutinum) zsolozsmát. Mivel azonban ez rendesen eltartott hajnalig, mindjárt hozzá fogtak a hajnali zsolozsma elimádkozásához is s csak azután osztaltak szét, hogy rövid időn újra megjelenjenek Isten dicsőítésére.*

Láthatjuk ebből, hogy az isteni tisztelet pontos végzése szentünk idejének jó részét magáénak követelte. Megmaradt idejét az írószobában töltötte el. A nyomtatás feltalálása előtt annak, a ki tudományos pályára akart lépni, a szükséges könyvek megszerzésére csak egy módja volt: a másolás. A középkori szerzeteseknek idejük jó részét erre kellett pazarolniok. Annyi pénze még a monostornak sem volt, hogy kész, másoktól irt könyveket vegyenek. Szent-Gellértnek is a másoláshoz kellett nyúlania. A fáradságot legyőzte benne a tudományok iránt tanúsított előszeretete.

Különös hajlandósága volt a szentírás tanulmányozá-

* HOLSTEIN: Codex regularum. I. köt., 120—121. ll., a VIII., X. és XI. fej.

sára s annak főképp allegorikus (átvitt értelemben való) magyarázatára. Már a triviumban megtanulta a 150 zsol-tárt könyv nélkül; most pedig az összes szent könyveket átbúvárolta nemcsak egyszer, hanem újra meg újra. Fellelvő művében oly sűrűen s oly pontosan tud idézni az ó és új szövetség bármely könyvéből egyes részeket,* hogy bámulatra ragadja művének olvasóját. Ezt pedig a concordantiák feltalálása előtt semmi másnak nem tulajdoníthatjuk, mint annak, hogy ifjúságában folyton olvasgatta és tanulmányozta a szentírást s ez által véste úgy be elméjébe annak minden mondatát sőt minden szavát, hogy csak merő emlékezetből is képes volt minden, egy tárgyról szóló szentírási mondatot kellő helyen idézni s a hol gondolatjainak kifejezésére a szentírásban alkalmas mondat vagy szó van, azt használja.

Hogy pedig a szentírást jól megérthesse, s annak igaz értelmétől el ne tévedjen, a legfontosabb útmutatókat kereste föl. Ezek voltak a szentatyák művei. Az életírat egész egyszerűen veti oda, hogy «szorgalmasan átvizsgál-gatta azok fejtegetéseit». Ez is nagyon sokat ér, de arra nézve, hogy szentünk mily kedvvel és szeretettel olvasgatta és tanulmányozta a szentatyák műveit még jellemzőbb, hogy felnőtt ember korában, elhagyja hivatalát, kedves társait, veszedelmes hosszú útra indul, kockára teszi életét többek közt azt adván okúl, hogy Szent-Jeromos iratait ott helyben a bethlehemi monostorban szeretné olvasgatni.**

* *Deliberatio supra hymnum trium puerorum.* ΒΑΤΤΗΥΑΝΝΑΙ
i. m. 117., 146., 219. stb. ll.

** Lásd alább II. fejezet.

A magasra nőtt fának mélyre ható gyökere szokott lenni; szentünknek eme vágya és előszeretete is még ifjúsága idejéből származott.

«Initium sapientiae timor Domini», «a bölcsesség kezdete az Úr félelme» mondja az irás. Szentünknek tudományossága csak külső máz lett volna, s igaz, alapos theologiai ismeret nélkül szűkölködött volna, ha a lelki élet terén nem halad vala előre a jámborság és buzgóságban, az erények megszerzésében és gyakorlásában. Tekintsük tehát az ő lelki életét.

Hogy ő a tökéletesség útján nagy előhaladást fog tenni, azt róla már első ifjúságában is lehetett remélni, mert két olyan fegyverrel harczolt, a melyek csaknem biztosan győzelmet aratnak a test, világ és gonosz lélek törei és incselkedései fölött. E két fegyver volt 1. a tétlenség kerülése, 2. az önmegtágadás gyakorlása.

A tétlenség az ördög párnája, mondja a böles és szavainak igazságát a tapasztalás ezerszeresen bizonyítja. Ezt tehát Szent-Gellért nagy serénységgel kerülte. Senki sem látta őt tétlennek, mondja róla életirója.* Az imádság, olvasás s az előjáróitól előszabott teendők beteljesítése foglalták el minden idejét. Az önmegtágadást pedig oly nagy mértékben gyakorolta, hogy nemcsak testét sanyargatta az úgynevezett czilicziummal vagyis azon vékony drótból készült s minden szemnél testébe furódó lánczczal, melyet az őv körül szoktak hordani, hanem ez önmegtágadást kiterjesztette minden kedvtelésének, tudományos foglalkozásainak, vagy ájtatos gyakorlatainak megfékezésére

* Nagy legenda, IV. fejezet. BATHYÁNY-nál i. m. 305. l.

is. Ebben sem engedett meg magának többet, mint a mennyi a szerzet szabályaival összefér.* Ezáltal szerezte meg magának azt a roppant akaraterőt, a melyet csakis a szenteknél tapasztalunk, s a mely képessé teszi őket, hogy a szentírás szavai szerint erényről erényre szálljanak.

Azonban mindenki, a ki a lelki életét csak kissé is ismeri, tudja jól, hogy magában véve még e két fegyvernek, a tétlenség kerülésének és az önmegtágadás gyakorlásának, sincs meg az az eredménye, hogy valaki valóban tökéletességre jusson, ha csak ott nincs azok mellett a sarkalatos erények elseje: az okosság. A Szent-Gellért lelkét ékesítő erények közt az okosság vitte a vezérszerepet. Világosan látjuk ezt abból, hogy pl. a cziliciumot rendesen viselte ugyan, de ha vasárnap vagy ünnep következett, letette, nehogy elgyengülvén, az ilyenkor az éjjeli zsolozsmában és egyéb ájtatosságokban előforduló, s mint láttuk, hosszas énekek, imádságok, szent leczkék végzésére képtelen legyen.** Ugyanezen körültekintő okosság vezérlé akkor, midőn a szerzeti szabályoktól előírt dolgokat soha az ő saját maga kedvéből tett ájtatosságokért és erénygyakorlatokért el nem

* Nagy legenda III. és IV. fejezet. — BATHYÁNY-nál i. m. 305. l. — Eredeti, hogy SZABÓ KÁROLY történetírónk e szavakat: «Omni tempore *cilicio aspero* utebatur» így fordítja le: «Mindig *durva darócban* jár vala». L. Emlékiratok a magyar kereszténység első századából. Pest, 1869. 53. l.

** Nagy legenda IV. fej. BATHYÁNY i. m. 305. l. Itt is érdekes SZABÓ KÁROLY fordítása. E szavakat: «Matutinorum et aliarum *synaxium cantus*» így teszi át magyarra: «A reggeli és egyéb gyülekezetek énekeit» i. m. 53. l. Holott az életíró itt a zsolozsma egyes részeiről beszél. V. ö. MIGNÉ: *Patrologia series II*, 141. köt. 853. lap.

hanyagolta. Ezáltal érte el, életirójának megjegyzése szerint, azt, a mire szerzete szabályai buzdították, s a mit az alázatosság, jobban mondva a tökéletesség nyolczadik fokának neveztek. Ez pedig abban állott, hogy a szerzetes, bár talán többet és tökéletesebb módon tudott volna is tenni, mint a szerzet szabályai kívánják, mégis soha a szabályoktól kívánt dolgokat el ne mulasztja.* A lelkiélet ismerői tudják és tapasztalják bizonyára azt, hogy ehhez valóban a tökéletességnek nyolczadik foka kívántatik. Naponként való önmegtagadás ez, és pedig nagyon nehéz pontban gyakorlott önmegtagadás. Értelmünket, legkedvesebb hajlandóságunkat kell föláldozni a látszólag talán fölösleges, vagy talán elavult szabálynak. Az ilyen engedelmességről igazán mondja a szentírás, hogy többet ér mint az áldozat.

Többi erényei közül különösen kiemelendő az ő igazágszeretete. Az úgynevezett emberi tekintet ismeretlen volt előtte. Mikor az igazság védelmére kellett szállni: akkor nem hallgatott. Jelszava volt: inkább haragudjanak meg az emberek, mintsem elhallgatásunkkal az igazságot lábbal tiporjuk.**

Ide számíthatjuk még a bizonyos fokig törhetetlen állhatatosságot is. Hogy mily nagy fokban bírta ez erényt szentünk, az alább írt események (pl. jeruzsálemi utazása, bakonybéli remetesége) állítják szemünk elé.

Nem lévén ember, gyarlóság nélkül, fölvehetjük azt az érdekes kérdést is, mi volt Szent-Gellért gyöngye oldala?!

* V. ö. HOLSTEIN: Codex regularum. I. köt. 120 l. VII. fej. Nagy legenda, III. fejezet. BATHYÁNY-nál i. m. 305. l.

** Nagy legenda, IV. fej. BATHYÁNY-nál i. m. 305. l.

A természet oltotta még belé a heves, déli vérrel együtt járó indulatosságot, s az isteni gondviselés, nehogy elbizzza magát, meghagyta azt nála, hogy legyen mindig mivel küzdenie. Harczolt is ellene, indulatossága ellen, élete egész folyamán, s kezdette ezt már ifjúságában, s ezáltal érte el, hogy az az indulatos természet, a mely mást talán eltántorított volna a tökéletesség útjáról, ő nála csak a végre szolgált, hogy annál több érdemeket szerezzen magának a mennyei dicsőségre.*

Ebben adhatjuk jellemrajzát az ifjú szerzetesnek. Ez mintegy alapja jövődjö tetteinek, s azért szükségesnek tartottuk ezt előre bocsátani.

Láttuk tehát a monostori csendes életet, láttuk miként haladt mindig előbbre szentünk a tökéletesedés útján, kövessük már most az ő külső élettörténetének fonalát.

Az első nevezetes esemény, a melylyel itt találkozunk, szentünk nevének megváltozása. Hirtelenében talán azt gondolhatnók, hogy mai szokás szerint ő is más, úgynevezett szerzetesnevet kapott. De nem. Szent-Benedek szabályai még semmit sem tudnak a névváltozásról. Mauroceni János a szerzetbe való belépése után is János nevet viselt. — Maguk a pápák is még csak alig kezdték meg a névváltoztatást, s tudtunkra XII. János, azelőtt Octavian (956—963) volt az első, ki más nevet vett föl.** A kevésbé előkelők csak rendkívüli események vagy nagy kitüntetések alkalmával hagyták el régi nevöket. Így például, midön Urseolo

* Nagy legenda, IV. és XIV. fejezet. BATHYÁNY-nál i. m. 305—306, 336. ll.

** Migne: Patrologia, Ser. II. 139. köt. 46. l.

II. Péter harmadik fiának maga III. Otto német császár lett a bérmaatyja (996-ban), ennek emlékére a fiút azontúl mindig bérmanevén Ottónak hívták.*

Rendkívüli esemény volt az is, a mi szentünk névváltoztatását előidézte. Az esemény elég érdekes arra, hogy bővebben foglalkozzunk véle.

A mint az Ottók uralma Német- és Olaszországban a zavarokat megszüntette s a rendet és nyugalmat helyreállította, mindjárt erősebben és sűrűbben jelentkezett a keresztény népeknél ama vágy, hogy meglátogassák a Szentföldet, s ott ama helyeket, a hol Üdvözítőnk érettünk szenvedett. — Nem is csoda ez, hiszen a keresztény hit volt ama korbéli emberek legfőbb kincse, első irányadója, a mely egész gondolkozásmódjukat áthatotta. Azonkívül nagyon elterjedt egyházi fegyelem volt a nagyobb bűnökért elégtételül zarándokolás kitűzése; voltak, kiknek egész életüket ebben kellett tölteniök; voltak szerzetesek, kiknek hivatásuk a szent helyekre való vándorlásban állott. Ennek következtében nagyon ki volt fejlődve a keresztény népeknél a zarándokolás szokása. A sok bucsújáró hely közül pedig hogy maradhatott volna ki az, a melyet a keresztény vallás szerzője életével s halálával oly sokszorosan megszentelt!? S valóban olvassuk is mind Ademar, mind Glaber Rudolf egykorú krónikáiban, hogy a nemesekből és köznépből egyaránt megszámlálhatatlan sokaság indúlt ez időtájt Jeruzsálembe.** Szent-Adalbert

* MIGNE : Patrologia, Ser. II. 139. köt. 925. l.

** MIGNE : Patrologia, Ser. II. 141. köt. 60—75. ll. U. o. 142. köt. 645, 656—657. ll.

Olaszországba érvén szintén Jeruzsálembé szándékozik menni.¹ Sőt egy, saját korát egy századdal megelőzött férfiú, Gerbert, a későbbi II. Szilveszter pápa, elég merész megpendíteni a keresztes hadjáratok eszméjét is s kitűzni annak célját, Jeruzsálem elfoglalását.² A babyloni szultán pedig 1010 körül már félrevezethető aféle hamis hírrel, hogy keresztény sereg jő ellene.³

Addig, míg őseink Krisztus hitét el nem fogadták, a jámbor zarándokok kénytelenek voltak kitenni magukat az akkori tengeri utazás számos kellemetlenségének és nehézségeinek. Természetes, hogy ennél fogva számos jeruzsálemi zarándok kereste föl Velenczét s itten ült hajóra. Azért megszokott dolog volt a lagunák városában ilyen zarándokot látni. A velenceiek semmi különöset nem találnak például abban, mikor Guarin cusan-i apát másodszor is vissza jön városukba azon szín alatt, hogy Jeruzsálembé utazik.⁴

Ismerve a fent elöadottakból a velenceiek mély, vallásos érzületét, különös és csodálatos lenne, ha be nem következett volna az a jeruzsálemi zarándoklat, a melyről szentünk életirója tudósít bennünket. A velenceiek eme zarándoklatát az életiró akkép adja ugyan elő, mint a mikép annak az ő óhajtása szerint történnie kellett volna, mintha t. i. a pápa fölszólítására az egész kereszténység fegyvert fogott volna a Szentföldrért való küzdelemre. E tekintetben a nagy buzgóság alkalmasint tévedésbe vitte szentünk életiróját, de

¹ MÁTYÁS FLÓRIÁN: *Historiæ Hungariçæ Fontes Domestici*. I. köt. 93. l.

² MIGNE: *Patrologia*. Ser. II. 139. köt. 208. l.

³ U. o. 142. köt. 656—657. ll.

⁴ U. o. Ser. II. 139. köt. 919. l.

a körülményeket összevetve hitelesnek kell ismernünk az ő tudósításának magvát. Ez pedig abban áll, hogy a velenceiek 990—995 körül nagyobb szabású számos tagból, hihetőleg ezerekből álló társaságot szerveztek Jeruzsálem meglátogatása végett. A nagy szám akkoriban okvetetlenül szükséges volt az útnak veszedelmei s az arab rablók miatt. Mások is nagy csapatban egész sereggel utaztak. Például Vilmos angoulém-i gróf 1026-ban,¹ vagy pedig Szigfrid mainczi érsek 1065-ben.²

A velenceiek eme nagy zarándoklatában részt vett a mi Györgyünk atyja, Gellért, is. Szive egész ájtatosságával, az Üdvözítő iránt való nagy szeretettel s azon jámbor óhaj-tással csatlakozott ő a csapathoz, vajha megengedné az ég Ura, hogy az ő porai is azon földben várhatnák a föltámadást, melyben Megváltójának teste nyugodott.

Útjuk szerencsés volt. Megjárták a szent helyeket. Fájdalommal ugyan, mert csak a pogányok engedelmével, de még épségben látták a szentsír pompás templomát,³ s egyéb egyházakat, melyeket Szent-Ilona bőkezűsége emelt s földiszített. Leróv a szeretet és hála adóját a szenthelyeken, visszaindultak.⁴ Még nem hagyták el Palæstina határait, a mikor más zarándok-csapatok sorsa őket is utólérte.⁵

¹ MIGNE: Patrologia. Ser. II. 141. köt. 75. l.

² U. o. 143. köt. 270. l.

³ Ezt 1010 szept. 29-én rombolták le a mohamedánok. U. o. 141, 160. l.

⁴ Hogy a most következő esemény a visszatéréskor történt, kitűnik az életiró ama szavaiból, a melyeket ez esemény leírása után odavet: «*Christiani victoria obtenta cum gaudio remearent*». (Nagy legenda, II. fejezet. BATHYÁNY-nál i. m. 304. l.)

⁵ V. ö. MIGNE: Patrologia. 143. köt. 270. l.

A rablást oly nagy kedvvel tűző arabok közül nagy sereg gyűlt össze s alkalmas helyen egyszerre megtámadta őket. Nagy láрма és sűrű Mahomet-kiáltás közt rohant a keresztény seregre a fegyvere erejében elbizakodott arab nép, míg a keresztények ott az idegen nép közt mindentől elhagyatva, csak is az égtől vártak, ünnepies imádságaikban is ettől kértek segédelmet. Nem is csalatkoztak Istenök segédelmében. Diadalmas csatát vívtak a mohamedánokkal s aztán vissza hajóztak. A visszatérők közül azonban Szent-Gellért atyja hiányzott. Kivánsága beteljesedett, ott maradt a csatatéren. Ott lelte nyugvóhelyét, a hol Üdvözítője járt és szenvedett.

Ki vehetné rossz néven a szerető nőnek, a gyászoló özvegynek, hogy férjét sokáig siratta! Hisz talán nem is annyira a halálát, mint inkább saját magának tőle való távollétét keseregte! Hisz hogy mennyire szerette, arra nagyon megható példa az, hogy nem sokára a szomorú hír vétele után elment a Szent-György monostorba férjét siratva s arra kérte a monostor apátját, hogy György fia ezentúl atyja nevét viselje. Így akarta a hű nő férjének emlékét fönntartani, s ez okozta, hogy szentünk, ki eddig György nevet viselt, ezentúl atyjáról Gellértnek hivatott. — Szentünk anyjának elhunytát is följegyzé a szorgalmas életirő. A minő jámbor volt élete, olyan nyugodt volt halála. Ifjabbik, Rinet nevű, fiáról gondoskodott még csak, annak számára szerzett hű keresztény életpárt, Centranigo Péternek, a későbbi velencei ellen-dogenak, unokahugát,* s aztán

* WION ARNOLD okiraton alapuló tudósítása. BATHYÁNY-nál i. m. 304. l.

visszaadá lelkét Teremtőjének. Szent-György templomának sírboltja fogadta magába romlandó részeit, ott imádkozott érette elsőszülött gyermeke : Szent-Gellért.*

A gondviselő Isten nagy kegyelme ekkép szétszaggatta az utolsó kötelékeket is, melyek Szent-Gellértet némileg még e világhoz kötötték. Ezentúl teljesen és egyes-egyedül Isten szolgálatára szentelhette magát. Megvetette a világ javait, annak gyönyörűségeit, hűséges, kipróbált szerzetestársai között a szent engedelmesség kedves igáját hordozva, békében s nagy lelki nyugalomban élt s ezen a réven, ha van e földön némi boldogság, ő azt bizonyosan elérte.

Eljött azonban az idő, midőn szentünknek a tettek mezejére kellett lépnie s nemcsak saját, hanem embertársainak javára és üdvére is kellett fordítani idejét és tehetségeit. Előkelő származása, fényes szellemi tehetségei s még fényesebb erényei mind azt mutatták már előre, hogy ő a monostor kormányzásában részt fog venni. Ez be is következett.

Körülbelül 25 éves korában (1005 táján) szerzetestársainak bizalma egy kisebb tisztségre (életirója szerint perjeségre)** emelte őt. Egyhangulag s mindenkinek megelegedésére történt megválasztatása. Ez azt mutatja, hogy nem valami érdek, hanem az ő jó tulajdonságai fordították rá a

* Nagy legenda, II. fejezet. BATHYÁNY-nál i. m. 303—304. ll.

** Prior = perjel Szent-Benedek szabályai szerint, a ki a monostor gazdasági ügyeire, az élelmezésre stb. gondot viselt. De másutt (a LXIII. fej.) ugyanezen szabályok az összes előjárókat, perjelt dékánokat stb. «priors»-eknek (első szerzetesek) nevezik. Lehet, hogy az életiró csak ezen általános értelemben veszi a «prior» szót. (HOLSTEIN i. m. I. 133. l.)

választók figyelmét. Talán feltűnő, hogy oly ifjú korában már az előjárók sorába lépett?! Most mindenesetre különösnek látszik, de az akkori viszonyokat tekintve, nem. Mert először is Szent-Benedek szabályainak LXIII. fejezete azt rendeli, hogy a kor egy monostorban se tegyen különbséget a szerzetesek közt, mert Sámuel és Dániel ifjú létükre a vének felett mondtak ítéletet.* — Aztán az is tekintetbe veendő, hogy akkoriban a benedekrendű szerzetesek közül legnagyobb rész megmaradt szerzetesnek s nem szenteltett föl egyszersmind pappá. Azok tehát, a kik kiváló jámborságuk és a tudományokban való előhaladásuk által méltókká tették magukat arra, hogy az egyházi rendeket megnyerjék, mind kiváló tulajdonaik, mind papi méltóságuk által úgy felülemelkedtek a többiekén, hogy fiatal koruk mellett is részt vehettek a monostor kormányzásában.

Szent-Gellért is nyerhetett tehát már 25 éves korában kisebb tisztséget; s hogy azt csakugyan megérdemelte, kitűnik abból, hogy e hivatalában mind alattvalóinak tetszését, mind feljebbvalóinak megalégedését kivívta s a közben is maradt, a mi volt: példaképe a többieknek a rendszabályok megtartásában.**

Előjáróvá való választása mutatja azt is, a mit életirója elfeledett följegyezni, hogy t. i. szentünk ez időtájt szenteltett föl pappá.

Kisebb előjárói tisztét nem sokáig viselte. Apátja, a boldog emléktű Mauroceni János utóda, Vilmos, élénk figyelemmel kísérte a fiatal szerzetes előhaladását és szép tehet-

* HOLSTEIN i. m. I. k. 133. l.

** Nagy legenda, II. fejezet. BATHYÁNY-nál l. m. 304—305. ll.

ségét, s nagyobb, fontosabb állásra szánta őt. Az időben a benedekrendű monostorok között hiányzott az összekötő kapocs, nem volt semmi szervezet, mely őket összekapcsolta volna. Szóval, nem voltak, mint ma mondanók, központosítva. Egészen függetlenül állottak egymástól s egyik a másiktól segítséget, szerzeteseket nem igen nyert. Ennél fogva mindenik monostornak magának kellett gondoskodnia arról, hogy legyenek olyan tanult, képzett tagjai, a kik az iskolát vezetni s idővel az egész monostort kormányozni tudják. E végből az akkori szokás szerint olyan férfiakra volt szükség, a kik a felsőbb iskolákat, az úgynevezett quadriviumot is egészben vagy részben elvégezték. Ilyen felsőbb iskolák azonban nem léteztek a kisebbszerű monostorokban. El kellett menni sokszor messze földre annak, a ki a quadriviumot végig járni vagy legalább annak egyes tárgyait tanulni akarta. Így pl. Gerbert, korának legtudósabb férfia, előbb Spanyolországba, később Rheimsba ment, hogy az összes szabad művészetekben jártas lehessen.¹ Burchard wormszi püspökről (+ 1025) életirója megjegyzi, hogy őt tanulás végett különböző helyekre küldötte (*causa studii per diversa loca directus est*);² a Szent-Gellérttel tökéletesen egykorú Angelram apát (+ 1045) pedig a monostor atyjától engedélyt nyervén, messze fekvő iskolákat keresett föl.³

Épen ilyesmi történt Szent-Gellérttel is. Apátja, Vilmos, kiszemelte a monostori iskola tanítójává, s hogy ez állásra

¹ WERNER i. m. 37. l.

² MIGNE: *Patrologia*. Ser. II. 140. köt. 508. l.

³ U. o. 141. köt. 1406. l.

méltó legyen, a quadriviumot akarta vele elvégeztetni. A legközelebbi ilyen iskola Bolognában volt. Az életíró szerint az apát ezen szándékát közölte a többi szerzetesekkel is vagy legalább azok főbjeivel. S ha tekintetbe vesszük, hogy a szerzet szabályai szerint az apátnak minden nevezetesebb dologban ki kellett kérnie a főbb szerzetesek tanácsát, hitelesnek fogadhatjuk el e tudósítást. Szépek és jellemzők azon szavak, melyeket az életíró ennek elbeszélése alkalmával az apátnak ajkaira ad: «Kedves testvéreim! Nehogy atyánknak, Szent-Benedeknek, rendje a tisztas tudományokban hátramaradást szenvedjen, szükséges, hogy közületek némelyeket, a kiket ti alkalmasabbaknak ítéltetek, a tudomány gyümölcsének megszerzése végett tanulni küldjünk». Tehát a gyakorlati czélon kívül a tudományok ápolása is indítóok volt a felsőbb iskoláztatásra.

A szerzetesek örömmel hozzájárultak beleegyezésükkel Vilmos apát tervéhez. Az apát szándékának megfelelőleg e célra Gellértet s hozzá még Szirdián nevű társukat választották ki. Adtak nekik elegendő költséget s elküldték őket a bolognai főiskolába.* — Abban nincs semmi különös, hogy szentünk a felsőbb iskolát 27—28 éves korában kezdi. Általános szokás volt ez a középkorban. Példákat hozni fel ily ismeretes dologban, fölösleges.

Midőn Szent-Gellértnek bolognai tanulásáról van szó, ne gondoljuk, hogy ő a későbbi híres egyetemen tanult. Ez akkoriban még nem létezett. Életírója midőn azt említi, hogy ő ottan többek közt zenét is tanult, elég világosan jelzi, hogy szentünk ott egyszerűen a quadriviumot vagyis

* Nagy legenda, IV. fejezet. ΒΑΤΤΗΥΑΝΥ-nál i. m. 306. l.

a felsőbb iskolát végezte. HURTER FRIGYES, minő alapon, nem tudjuk, de elég határozottan azt állítja, hogy a quadrivium tárgyai Bolognában a Szent-Proculus és Felix monostorban adattak elő.¹ Nagyon hihető, hogy Szent-Gellért és Szirdián is itt tanultak. Erre utal az életiró, midőn azt állítja, hogy a «decreták»-ra vagyis Szent-Gellért magyarázata szerint a benedekrendűek szabályaira is tanították őket.² Ilyen előadás csak is a benedekrendű monostorban volt helyén.

Mik voltak a quadriviumban előadott tárgyak, azokat névszerint már fentebb elősoroltuk. — Hogy Szent-Gellért ezeket névszerint ismerte, az fenlevő munkájából kétségtelenül kiderül. «Plato a physikában (a quadrivium görög neve) négy osztályt különböztetett meg, t. i. a számtant (arithmetica), földtant (geometrica), zenét (musica) és csillagászatot (astronomia)»,³ írja egy helyt. De hogy vajjon mind a négy tantárgyat tanulta-e? az, mint alább látjuk, nem egész bizonyos. Mindamellett, hogy szentünk tudományos képzettségéről alaposabb fogalmunk lehessen, lássuk, mikép és minő terjedelemben tanították e tárgyakat?

A számtanban (arithmetica) előadták először is a négy alapműveletet. Az arab számjegyek elterjedése előtt elég nagy fáradságba került ezek elsajátítása. Bajos volt a magyarázata is. A szorzás ismételt összeadásból állott, s hogy

¹ LÁNYI: Magyar Egyháztörténelem. I. köt. 538. l.

² V. ö. BATTHYÁNY i. m. 306 és Deliberatio supra hymnum trium puerorum, u. o. 11. l.

³ BATTHYÁNY-nál i. m. 81. l.

mégis gyorsabban menjen, külön táblák voltak hozzá, a melyeken olvasható volt a gyakrabban előforduló számok szorzásának eredménye. Osztani csak kerek számmal tudtak. Ha az osztó nem volt kerekszám, kiegészítették a legközelebbi kerekszámig, azután különféle műveletek által keresték ki a látszólagos osztóval nyert eredményből az igazi eredményt. Ezenkívül itt tanították a szentírásban előforduló számok allegorikus magyarázatát, s azonkívül a computust, vagyis a gyakorlatilag nagyon fontos egyházi naptár-készítés módját.

A zene (musica) nagyon szükséges és azért sokaktól művelt tantárgy volt azon időben. A benedekrendűek akkoriban a zsolozsmát énekelve végezték; ebben pedig a zoltárok különféle dallamain kívül számos antiphona (karsors), hymnus (dicsőítő ének), responsorium (felelet a lezkerére) fordultak elő mind más és más énekmóddal. Nagyon szükséges volt már most, hogy minden monostorban legyen egy-egy férfi, a ki nemcsak gépies gyakorlattal bírt ezek éneklésében, hanem elméletileg is jártas volt a zenében, s a tévedéseket kiigazíthatta. Ha ez nem volt, akkor épen olyan állapot következett be a zsolozsma éneklésénél, mint a minőről e korszak legnagyobb zenésze, Arezzoi Guido, panaszkodik, hogy t. i. mester nélkül még a legkisebb antiphonát sem tudják elénekelni.* Azért buzgón tanították a különféle hangszerek alkatrészeit, kezelését, a hangszereket s azok változatait. Az elméleti oktatást azonban itt is folyton kísérte a gyakorlat.

A földtanban (geometria) ugyanazt adták elő, a mit ma

* MIGNÉ: Patrologia. Ser. II. 441. köt. 413. 1.

az alsóbbrendű mértanban. A háromszögek, négyszögek, körök területének, a különféle alakok (hasáb, henger) belső tartalmának kiszámítására fordították a legtöbb időt. Sokat adtak a távolság- és magasság-mérések elsajátítására, s így a tárgy gyakorlati oldalát sem hagyták figyelmen kívül.

A csillagászat (astronomia) tanításában Ptolomæus rendszere szerint tanították a nap és hold járását, a zodiacust (állatkör), a bolygókat, a csillagok állását, a nap és éj óráinak kiszámítását a nap és csillagok járásából stb. Az araboktól átvett astrolabium (a csillagok járását mutató gömb) nagyot lendített e tudományágon, de ez Szent-Gellért korában még bajosan volt elterjedve.

Mind a négy tantárgy előadásánál Boethius műveit használták tankönyvekül, de mindenütt kibővítve és magyarázatokkal ellátva.¹

Bizonyos, hogy Szent-Gellért a négy tantárgy közül tanulta a zenét és a csillagászatot. Zenei oktatásáról életrője tanúskodik.² Csillagászati bő ismereteit fennlévő műve árulja el.³ Mivel pedig nem említ könyvet, a melyet e tárgyról talán később olvasgatott volna, bátran következtethető, hogy ez ismereteket még az iskolában szerezte meg magának.

Különben nagyon hihető, hogy maga az életrő is, midőn a bolognai főiskolában előadott tárgyak közt a philosophiát is felsorolja,⁴ ez alatt épen a csillagászatot akarta érteni.

¹ Az egész quadriviumra nézve v. ö. WERNER i. m. 59—77. ll. WETZER, WELTE: Kirchenlexicon, Quadrivium szó alatt.

² BATHYÁNY i. m. 306. l.

³ U. o. 123, 148, 149, 164, 165 stb. ll.

⁴ BATHYÁNY i. m. 306. l.

Legalább azon korban nem volt szokatlan, hogy a csillagászat foglalkozók philosophusoknak nevezettek.¹

A másik két tárgyat tanulta-e Szent-Gellért? kétséges. A számtanból voltak némi ismeretei, de megvallja, hogy erre nézve később olvasott egy művet,² s így azokat onnan is meríthette. A földtanról mind az életirő, mind fenlevő műve hallgat s így csaknem bizonyosnak vehető, hogy ebből nem nyert oktatást. Ebben nincs semmi meglepő. Egy-egy helyen nem mindig tanították mind a négy tárgyat. Szent-Abbórol, például, föl van jegyezve, hogy a csillagászatot Párisban és Rheimsben, a zenét Orleansban, a számtant még otthon Fleuryben tanulta.³

Az életirő említi továbbá, hogy Szent-Gellért és társa Szirdián tanulták még a «decreta»-kat vagyis, mint fönt kimutattuk, Szent-Benedek szabályait és a «grammatiká»-t vagyis a nyelvtant.⁴ Ez utóbbit azonban Szent-Gellértnek még a monostorban kellett elsajátítania. Nem lehet tehát, hogy Bolognában tanulta volna először a nyelvtant. Alkalmasint úgy értendők az életirő szavai, hogy ott újra, bővebben és részletesen végig haladt e tantárgyon, a mint a monostori iskola jövendőbeli mesteréhez illett.

Eme négy-öt ismeretág elsajátításán öt évig fáradoztak Szent-Gellért és Szirdián. Nem csoda, ha tekintetbe vesszük a tanuláshoz akkori nagy nehézségeit. Hiányoztak a könyvek, hiányoztak az előadás megértését könnyebbé tevő,

¹ MIGNE: Patrologia. Ser. II. 139. köt. 390. l.

² BATHYÁNY i. m. 64. l.

³ MIGNE: Patrologia. Ser. II. 139. köt. 390. l.

⁴ BATHYÁNY i. m. 306. l.

alkalmas szerek, a bővebb felvilágosítást nyújtó nagyobb-szerű könyvtárak. A tanítónak ideje legnagyobb részét mondatolással, a tanulónak a másolással kellett töltenie. Azonkívül a hártya (pergamen), a melyre irtak, drága volt s nem mindig kapható. Elismerést érdemel tehát az akkori szerzetesek tudományszomja, mely mindezen akadályokat legyőzte, s bár oly nagy terjedelmű ismeretkört nem szerezhettek maguknak, mint azok, kiknek e gátoló nehézségekkel nem kell küzdeniök, nem érdemlik meg, hogy megvetőleg szóljunk e kor tudományos hőseiről.*

Hogy ekkép szerzett tudományukat és hasznos ismereteiket a rend javára értékesíthessék, az ötödik évben rendtársai visszahívták Szent-Gellértet és Szirdiánt a főiskolából. Összeszedték tehát könyveit, ezek voltak legnagyobb kincseik, s visszamentek monostorukba, Velenczébe.**

Itt Szent-Gellétre nagy és terhes hivatás várakozott. Nem szentelhette magát, a mint talán szeretete volna, a szent atyák műveinek, különösen az ő kedves Szent-Jeromosának olvasására, mert meghalván Vilmos apát, a rendtársak bizalma őt választotta meg a monostor apátjának.

Nem vágyódott ő e megtisztelő, de nagy felelősséggel járó hivatal után, sőt miután akaratja ellenére is megválasztották, határozottan vonakodott azt elfogadni. De mivel előbbi jó tulajdonságaihoz most még tudományos képzettsége is hozzájárult, egyszerű vonakodással nem lehetett azt magáról elhárítania. Társai határozottan azt

* Mint pl. OMPOLYI M. ERNŐ: Figyelő, 1878. IV. kötet.

** Nagy legenda, IV. fejezet. BATHYÁNY-nál i. m. 306. l.

óhajtották, hogy az legyen fejedelmük,* a ki őket úgy keresztény tökéletességben, mint tudományban fölülmúlta. S kezükben volt a fegyver, a melylyel óhajtásuknak érvényt tudtak szerezni. Azt mondták Szent-Gellértnek, hogy ha a választást el nem fogadja, a szerzetes egyik legnagyobb bűnébe, az engedetlenségbe esik. Ez hatott. Szent-Gellért, hogy ezen feddést csakugyan meg ne érdemelje, s engedelmességi fogadalmát, melylyel életét s minden tehetségét a rend javának előmozdítására lekötötte, meg ne sértse, beleegyezett társai kívánságába, szárnyát szegte saját kényekedvének és apát lón.

Miként viselte az apátúri tisztet? erről csak annyit találunk följegyezve, hogy nem annyira parancsolatokkal, mint inkább jó példával igazgatta a rábízott monostort. Isten kegyelméből ő volt példaképe rendtársainak a jóban. A mit rendszabály tiltott, azt ő sem cselekedte soha.** Csak ennyi az, a mit róla életirója följegyez, de hát kell-e ennél nagyobb dicséret? Boldog társulat, melynek feje minden jó cselekedet gyakorlásában vezéerkép elől jár, a hol a tagok vezérok, fejük nyomdokait követhetik.

* Az apát régi magyaros neve. — TOLDY: Magyar szentek legendái. Pest, 1859. 51. l.

** Nagy legenda, V. fejezet. BATHYÁNY-nál 306—307. ll.

MÁSODIK FEJEZET.

Szent-Gellért hazánkba jövetele.

A keresztény vallás a XI-ik században új, addig ismeretlen módon mutatta ki isteni származását. Az előbbi századokban az igazság fegyverével, az úr Jézus Krisztustól szerzett vallás hirdetésével, meghódította magának azon vitéz, bátor, de kegyetlen és vad népeket, melyek a régi társadalmat s a leghatalmasabb birodalmat lerombolták, megsemmisítették. Midőn pedig ez óriási mű végbe volt vité, akkor ama, talán még nagyobb feladaton kezdett működni, hogy a keresztény vallás szelleme e népeket egészen áthassa, babonáiktól megszabadítsa, s e révén szívök-lelkök mélyében a hit, remény és szeretet meggyökeresdjék. — Fáradozása nem volt sikertelen. Azon népeknél, a melyek már egy-két százada viselték az úr Jézus Krisztus kedves és könnyű igáját, mind sűrűbben jelentkeznek ama nemes lelkek, kikben ugyanazon szeretet heve lángolt az Üdvözítő iránt, a mely a nemzetek apostolát, Szent-Pált, egykor e felkiáltásra fakasztá: «Bizonyos vagyok, hogy sem az élet, sem a halál, sem a jelenvalók, sem a jövőndök, sem a mélység, sem a magasság, sem semmiféle teremtmény el nem választhat bennünket a szeretettől, mely a mi urunkban, Jézus Krisztusban, vagyon». (Róm. 8, 38, 39.) E lángoló szeretet aztán nem csupán abban nyilatkozott, hogy

Istenünk külső dicsőségét a művészet legragyogóbb, legnemesebb alkotásaival emelték; nem csupán abban, hogy mind többen és többen szentelték magukat egyedül Isten és az úr Jézus Krisztus szolgálatára, hanem tovább menve, kiterjedt az ő szívük szerelme Üdvözítőjüknek minden emlékére, kiterjedt azon helyekre, a hol ő járt, tanított, a hol szenvedett és meghalt mi értünk. Százan és százan kezdtek vándorolni, mint fentebb kimutattuk, a szentföldre, hogy könyeikkel öntözzék azt a földet, melyet Üdvözítőnk vérével öntözött, szembeszállva az út akkori fáradalmaival, veszedelmeivel, kockára téve, ha kellett, életüket is.

E nemes lelkek sorába tartozott Szent-Gellért is. Minél többször tekintett keresztben függő Üdvözítőjére, annál élénkebb vágy támadt benne látni azt a helyet, azt a hegyet, a hol a világ Megváltója vérét ontotta, meghalt és három napig sírban feküdt. A vágy lassankint akarattá és pedig erős akarattá fejlődött. Később még nagyobbát gondolt. Nemcsak egyszerű szentföldi zarándoklatot akart végezni, hanem szentföldi lakos akart lenni. Elhatározta ennél fogva, hogy elmegy Jeruzsálembé, meglátogatja az Úr szenvedés-helyeit s aztán Betlehembben monostorba fog vonulni, hogy távol a világ zajától, egyedül Istennek szentelhesse hátralevő napjait.

Elhatározását csak erősítette az a remény, hogy ott Jeruzsálemben könnyebben meg fogja találni Szent-Jeromos műveit, a melyek megszerzése, vagy csak lemásolása is, az akkori viszonyoknál fogva nagyon nehéz volt, minden művéhez jutni pedig majdnem lehetetlen.

Feltűnő vonás Szent-Gellért életében az a nagy vonzódás, melylyel ő Szent-Jeromos iránt viseltetett. Nem hiába

egy tengernek zúgását hallgatták¹ gyermekkorukban, de meg is volt köztük a rokonlelkek találkozása. Még késő időkben is, mikor már halála közelget és ősztűrtök borították fejét, ki-kitör Szent-Gellértből a csodálat érzete Szent-Jeromos iránt. Így, például, egyszer «az egyháztudósok fényessége és az ég legragyogóbb csillagai között mindenkinél fényesebben világító világosság»,² máskor «a mi legnemesebb, isteni Jeromosunk»³ névvel illeti őt. — E nagy vonzódás készítette őt, hogy ő is példaképül választott mesterének eljárását követve, a Szentföldön éljen visszavonult életet. Ehhez járult még az atyjára való visszaemlékezés; hisz ő atya nevét viselte s a szentföldi zarándok fiában hogy ne ébredt volna fel az atyának beteljesült vágya, hogy az ő teste is ott nyugodjék a föltámadásig, a hol egykor Üdvözítőjéé nyugodott, s ahol atya teste nyugszik.

Midőn ezen elhatározás lelkében megérlelődött, akkor jutott Szent-Gellért életének fordulópontjához.

«A háromszoros kötél nehezen szakad el», mondja az irás. Nem csoda hát, hogy Szent-Gellért háromszoros indító októl, az Üdvözítő iránt való szeretetétől, Szent-Jeromos iránt való vonzódásától és az atyjára való emlékezettől támogatott elhatározása oly szilárd lett, hogy azt szerzetes társainak ellenkező tanácsai, könyörgő szavai, sőt az elme-

¹ Szent Jeromos többek állítása szerint a mai Dalmatiában született. De ha ez nem volna is való, az tudvalevő dolog, hogy ő több ideig lakott Aquilejában, nem messze Velenczétől, Rufinus barátjánál.

² Deliberatio supra hymnum trium puerorum. BATHYÁNY-nál i. m. 98. l.

³ U. o. 132. l.

neteale által sokaknak okozandó nagy szomorúság és lelki aggodalom sem ingatták meg. — Lemondott az apátságról, s ezzel kettészakította azt a köteléket, a mely őt még Velenczéhez fűzte. — Mi több, azt a lelkesedést, mely képessé tette őt minden útjába gördülő akadály elhárítására, átöntötte több szerzetes társába is; ezekben is föllángolt a szent szeretet heve. Ettől sarkaltatva, elszánták magukat arra, hogy valamint eddig követték apátjukat az erények útjain, ép úgy követni fogják a jeruzsálemi úton is.

Hányan voltak ezek? az nincs tudunkra adva. Némi jelekből következtethetjük, hogy az egyiket közülök Mór-nak, a másikat Valternek nevezték* a többi neve csak az élet könyvébe van följegyezve.

Velők egyetemben valósíthatta volna Szent-Gellért azon szándékát, a melyet életirója inkább csak sejtet olvasóival, hogy t. i. Betlehemben, a hol Szent-Jeromos lakott, külön monostort alapít, s ott jó szerzetes társai közt nagy ájtatosság és buzgóságban tölti el hátralevő napjait. — De hogy valóban ez volt szándéka, eléggé elárulja az, hogy az apátúrságot visszaadta szerzetestársai kezébe, a mit nem kellett volna tenni, ha csak épen látogatóba megy a szentföldre; és hogy magával társakat is vitt, a mit ama korban csak azon férfiak szoktak cselekedni, a kik más monostor alapításán törik fejüket.

* E két férfit a későbbi időben Szent-Gellért megbizalmasabb embereinek rajzolja a nagy legenda (BATHYÁNY-nál i. m. 328., 330., 338. ll.). Azt is tudjuk, hogy nem magyar monostorokból való szerzetesek voltak. (U. o. 326. l.) E kettő arra a föltevésre készlet bennünket, hogy Mór és Valter szentünk utitársai voltak s vele együtt jöttek el Velenczéből.

Szent-Gellért nagy és merész lelkét nagyon élénk színben tünteti élénk az a körülmény, hogy minden segéd-eszköz nélkül szükölködvén, bele mert fogni ily nagy vállalatba. Ott volt először is az elutazás. Velencei létére, hogy a Szentföldre jusson, más útra nem is gondolt, mint a tengeri útra. Erre hajó kellett volna, de nem volt hozzá pénze. Azért nem aggódott; rábizta magát az isteni gondviselés után felebarátjainak szivességére és vendégszeretetére. Nyílt is nem sokára alkalom arra, hogy legalább Velenczéből kimozduljon.

A rómaiak fénykorában annyira virágzó Illyricumból a népvándorlások zaja után is megmaradt egy pár tengerparti város: Zára, Trau, Spalato, Ragusa stb. mintegy szomorú hirmondóul. A görög császárok lettek volna e városok urai, de mivel a mindinkább gyöngülő birodalom fejei és főtisztei nem voltak képesek őket a szomszéd népek, kivált a horvátok erőszakoskodásai ellen megvédeni, maguk igyekeztek fenmaradásukról gondoskodni. Midőn önmaguk elégtelenek voltak az ellenállásra és védelemre, másfelé néztek. Természetes szövetségesekül kínálkoztak nekik a velenceiek, a kiknek hajói többször megfordultak a dalmát partokon, s a kik szintén, mint ők, kereskedéssel foglalkoztak, tehát érdekeik közösek voltak. Meghívásukra, a velencei doge, Urseolo II. Péter az 1000-ik év nyarán megjelent e helyeken, s a horvát fejedelmet legyőzvé, Zárán kívül, a mely már előbb is elismerte a velenceiek fensőbbtségét, Traut, Spalatot, Ragusát továbbá Veglia, Arbe, Curzola stb. szigeteket a velenceiek hűségére eskette.*

* MIGNÉ: *Patrologia*, Ser. II. 139. köt. 928—930. II.

Ez időtől fogva a dalmát városok, kivált Zára kereskedői még többször meglátogatták Velenczét; fővárosuk, kereskedelmi középpontjuk is volt ez. Akkor is, mikor már Szent-Gellért társaival együtt útra készen állott, ott volt a velencei kikötőben a zárai kereskedők egyik hajója. A jámbor, egyszerű zarándokoknak szívesen helyt adtak a kereskedők; s így Szent-Gellért társaival együtt hajóra szállott 1015 február közepe táján.*

Az életíró nem jegyezte föl, lehet, hogy nem is tudta, mely irányban indult el s hol állott meg az a hajó, a melyen Szent-Gellért utazott. Szerencsére János szerpap nem mulasztá el részletesen leírni Urseolo II. Péter velencei doge fentemlített, 1000-iki tengeri útját. E szerint a doge hajórajaja Velenczéből máj. 26-án indulván, aznap Jesule szigetéhez, 27-én kedvező szél mellett Grado szigetvárosba, innen 28-án, az istriai öbölt átvágva, Parenzoba, 29-én a Póla és Rovigno közt eső Szent-András-szigethez, később Osseroba és végre Zárába ért.** — Ha már most ebből látjuk, hogy maguk a világ akkoriban 2—3-ik helyen álló hadihajói csak így a part mellett, kikötőről kikötőre haladnak, akkor a kereskedő gályák még inkább. Így tehát egész bátran föltehetjük, hogy a zárai kereskedők hajója is épen ezen a fenn leírt irányban és úton indult meg.

Az elindulás hónapja előre sejteti Szent-Gellértnek és

* Hogy februárban indultak el, az önként következik a nagy legenda azon adatából, a mely szerint a nagybőjt már útban érte Szentünket és társait. (BATHYÁNY i. m. 308. l.) Hogy pedig az elutazás 1015-ben történt, arra nézve lásd második észrevételünket: Szent-Gellért életének időrendi kérdéseiről, a mű végén.

** MIGNÉ: Patrologia. Ser. II. 139. köt. 928. l.

útitársainak sorsát azzal, a ki az Adriai tengert s annak természeti viszonyait ismeri. Eleinte az ellenkező széllel küzködtek. Ennek ellenében akkoriban, csak az evezésre lévén szorítva, nagyon lassan haladtak. — Rövid időn pedig megérkezett az adriai hajósok réme is: a «marina tempestas» vagy mint ma nevezik: a bóra; t. i. azon a tél végén és tavasz elején dühöngő, éles, északkeleti szél, a mely végig korbácsolja s majdnem fenéig fölkarvarja a tenger habjait. Mikor ez megjön, a hajózás lehetetlenné válik. Szent-Gellértet és társait az istriai partokon Parenzo körül érte útól a vihar. Jó szerencse, hogy a part mellett haladtak, mert így némi veszedelem után,* nagyobb baj nélkül bevergődhettek Szent-András szigetének kikötőjébe.

Szent-András szigete ma is e néven ismeretes jelenték-telen hely az istriai parton. Szent-Gellért korában nevezetesebb volt. Nevezetessé tette monostora, a mely Szent-András tiszteletére volt szentelve.** E monostortól vette nevét, ettől kölcsönözte nevezetességét az egész sziget. Az Adriai tengeren hajózók szívesen kikötöttek e helyen, mert a monostor benedekrendű szerzeteseinél szíves vendégszeretetre találtak. Maga Urseolo II. Péter, velencei doge, is megállapodott itt dalmát útjában a «gratum hospicium»

* Az életiró később Mór pécsi püspök ajkaira oly szavakat ad, a melyek szerint Szent-Gellért nagy veszedelmek után (per tanta discrimina) jutott Magyarországra. (BATHYÁNY i. m. 313. l.) De mivel szárazföldi útjában semmi baj sem történt (U. o. 311. l.), világos, hogy e veszedelmek még a tengeren érték a bóra kitörésekor.

** MIGNE: Patrologia. Ser. II. 139. köt. 928. l.

szives vendéglátás miatt.¹ Magyar történeti szempontból kiváltképp figyelemre méltó e kis sziget, nemcsak az alább elmondandók miatt, hanem azért is, mert Salamon királyunk hihetõleg itt vezekelt számos bûneért.

Szent-Gellértet és többi veszedelemben forgó utitársait szintén szívesen fogadták a jó szerzetesek. Hiszen szerzetes-társuk lépett közbök. Különben Szent-Benedek szabályai is elõirták, hogyha valamely szerzetes messze tartományból jö, s meglegszik a hely szokásával, az olyat el kell fogadni, a meddig õ akarja.²

A mindent végtelenül bölcsen rendezõ isteni Gondviselés, midõn Szent-Gellértet e monostorba vezette, új és hatalmas lépést tétetett meg vele jövendõ rendeltetése felé. Ugyanis épen itt találkozott õ azzal a férfúval, a ki nemcsak utazására, hanem egész életére elhatározó befolyást gyakorolt. Eme férfi neve: Razina apát.

Ki volt-e férfú? Ha ezt Szent-Gellért életirójának sovány adataiból meg akarjuk határozni, akkor helyezkedjünk ez életirónak álláspontjára. Ő a XI. század második felében itt Magyarországon s magyarok számára irt. Mikor tehát õ Razinát «Szent-Márton apátja»-nak mondja,³ ez alatt nem érthetett mást, mint a pannonhalmi apátot. Az õ korában nem volt más, Szent-Márton tiszteletére szentelt apátság, mint a pannonhalmi, s e szerint akkor elég volt a magyarok elõtt a pannonhalmi monostor fejét Szent-Márton apátjának nevezni; ebbõl mindenki érthette, kirõl van szó.

¹ MIGNÉ: Patrologia. Ser. II. 139. köt. 928. l.

² HOLSTEIN i. m. I. köt. 132. l. LX. fejezet.

³ BATHVÁNY-nál i. m. 308. l.

Ha tehát Razina magyarországi apát volt, akkor kétségtelen, hogy ő a pannonhalmi monostort igazgatta. De vajjon nem volt-e valamely, külföldi Szent-Márton apátság feje, a milyen ott már több is létezett? Nem. Az életirő e tekintetben szintén eléggé tájékoztat bennünket. Nem írja őt egyenesen magyarországi szerzetesnek, de oly dolgokat mondhat róla, vagy mondhat vele, a mik csak magyarországi apátra illenek. Így például, olyannak tünteti föl Razinát, a kit a pécsi püspök és pécsváradi apát közelebb-ről ismernek.¹ Azt mondhatja vele, hogy Szent-Gellértet kész magyarországi útjában segíteni.² Oly hathatós szavakkal, oly serénységgel buzdíttatja általa, mint látni fogjuk, Szent-Gellértet, hogy a magyarok megtérítésére fordítsa életét, a minők csakis oly embertől telnek ki, a ki már előbb egészen ennek szentelte magát.³ Különben, ha Razina nem fáradozott volna a magyarok lelki üdvének munkálásán, teljes joggal felelhetett volna Szent-Gellért minden buzdító szavára az ismert közmondással: Orvos! önmagadat gyógyítsd!

De mikép történhetett az, hogy a pannonhalmi apát szintén a Póla tájékán eső Szent-András-monostor vendégszeretetéet volt kénytelen elfogadni? Ennek megfejtésére csak azt szükséges tudnunk, hogy ama korban a kereskedelmi út hazánk és Olaszország között Zárán vagy Spalatón és Ravennán vonult keresztül.⁴ Ez volt egyszersmind

¹ BATHYÁNY-nál i. m. 313. l.

² U. o. 310. l.

³ U. o. 308—310. ll.

⁴ Ezt bizonyítja a bécsi képes krónika, a mely Atillát, midőn olaszországi útjáról beszél, előbb levezetteti Spalatóba, s úgy fel

a követek, zarándokok s más békés utazók útja is. Ha már most fölteszszük, a mit, ismerve Szent-István királyunk összeköttetéseit Rómával és Dél-Olaszországgal, nagyon könnyen föltehetünk, hogy Razina követségben járván Rómában, onnan visszajövet Ravennában hajóra szállt, nagyon könnyen megtörténhetett, hogy az a tengeri vihar, a mely Szent-Gellértet és társait a Szent-András-szigetnél való kikötésre kényszerítette, Razinát is Zára helyett odavetette.

Razináról még egy nevezetes dolgot jegyez föl Szent-Gellért életírója, s ez az, hogy már azelőtt Szentünknek jó ismerőse, jó barátja vala. Razináról már a neve is mutatja, hogy délszláv származású volt.* A délszlávokkal pedig a velenceiek hol barátságos, hol ellenséges viszonyban éltek, de folyton érintkeztek velök; régen még adót is fizettek nekik.** Volt alkalmuk tehát Razinának és Szent-Gellértnek egymással megismerkedniök, kivált, ha Razina fiatalabb korában a velencei Szent-György-monostorban is megfordult, vagy ha Bolognában egy darabig együtt tanultak. A jó barátság köztük annyira fokozódott, hogy egymást «társ»-akká

a tenger partján Aquilejáig. (Mátyás Fl. Hist. Hung. Fontes Dom. II. köt. 115. l.) A Névtelen jegyző, a ki ismeri a Valkón, Pozsegán és Zágrábon keresztül Spalatóba vezető utat. (U. o. 36. l.) Továbbá az, hogy az éleseszű Kálmán király Dalmácia meghódításán fáradozik. Szent-Istvánnak is voltak némi összeköttetései itt élő horvát fejedelmekkel, különben régi krónikáink nem mondhatnák, hogy Szent-Imre felesége a horvát fejedelem leánya volt

* A régi Tót- (most Horvát) országban már az Arpádkorban létezett (FEJÉR: Codex Diplomaticus IV. t. 2 v. 34 l.) s ma is meg van egy Razina nevű hely, a mely bizonyára birtokosától vette nevét. Pugina, Cetina délszláv nevek másutt is fordulnak elő.

** MIGNÉ: Patr. Ser. II. 139 k. 926 l. V. ö. n. o. 937 l.

fogadták, a mi a szerzetesek közt annyit jelentett, hogy hogy jó cselekedeteiknek érdemét egymásra kölcsönösen átruházták.*

Ennélfogva Szent-Gellért és Razina találkozása oly kedvesen meglepő, oly örömmel teli volt, mint a minő két, egymást rég nem látott, szerető, jó baráté szokott lenni. A hosszas együttlét alatt elbeszélhették egymásnak életük eseményeit, reményeit, vágyait, sok szép, épületes beszéddel, a lelki életre vonatkozó üdvös tanácsokkal voltak egymásnak szolgálatára. Nemsokára azután Razina anyagi támogatásban is részesítette Szentünket. Mivel ugyanis Szent-Gellértnek és társaiknak élelmi szereik a hosszas, s nem remélt várakozás alatt elfogytak, azt pedig a monostortól nem kívánhatták, hogy az őket s az egész hajós népet ott hetekig élelmezze, Razina följánlotta, hogy ő ad nekik élelmi szereket. Akár mint királyi követ utazott, akár mint a gazdag pannonhalmi monostor feje, Szent-István királyunk ismeretes bőkezűségéből mindkét esetben volt neki annyija, hogy juttathatott másoknak is bőven.

A bóra azonban nem akart szűnni, a hajóraszállítás lehetetlen volt; annyi lett volna neki indúlni a tenger útnak, mint neki menni a biztos halálnak. Hét után hét mult, s még mindig ott vesztegeltek a tengerparti monostorban. Mi természetesebb, mint hogy e késlekedés Szent-Gellértet mély szomorúságba ejtette.

Hisz ő talán már husvétot is ott szerette volna tölteni az Úr sírjánál, így pedig ott kellett töltenie az időt hiába s a mellett még jó barátjának is terhére van hosszas időzése-

* BATHYÁNY-nál i. m. 308, 310 l.

vel. Razina apát, a kinek rég forgott valami az agyában, megragadta az alkalmat, hogy a szomorkodót vigasztalván, arra térítse a beszédet, a mit ő Szent-Gellért utazásáról nyíltan, barátja előtt is el akart mondani. Korántsem állítjuk, hogy az itt közölt párbeszédnek valóban megtörténtek volna. Az életirő talán ott sem volt. A gyorsirói jegyzetek pedig messze késtek az éji homályban. Hanem azt mindenestre állítjuk, hogy érdemesek az elolvasásra. Mert az életirő bizonyára ismerte annyira Szentünket, hogy tudta azt, olyan körülmények között körülbelül mit mondhattak neki? minő okokkal lehetett rá hatni? stb.

«Gellért uram! Ne búslakodjál — így szólt tehát Razina — utazásod akadályoztatása miatt, mert az Úrnak akarata az, hogy így legyen. A míg velem leszesz, én téged és társaidat eltartalak élelmi szerekkel. De kérlek téged: legjobb tudomásod szerint felelj nekem arra, tanácsolta-e valaki neked, hogy te, ki mester vagy Itáliában, s a kit Vilmos apát azért küldött el tanulni, hogy társaid tanítója légy, a ki onnan visszatérve, isteni gondviselésből apáttá lettél, s gyermekségedtől mindenki előtt kedves voltál, most amaz annyira kiváló állást odahagyva, s bánatos társaidat elhagyva, idegen nemzet közé vándorolni siess?» «Senki sem», felelt Szent-Gellért. «Ha senki sem tanácsolta», viszonzá Razina, «akkor nem is jó a szándékod; ha pedig valaki tanácsolta, akkor inkább hiszem, hogy némileg üdvös leszen. Mert sóha sem olvastuk, hogy a monostorban élő szerzetesek ilyen dologban Jeruzsálembé utaztak volna, a zarándokoló szerzeteseket kivéve.* Ez az

* «Gyrovagi monachi», a kiknek nem volt állandó lakhelyük,

út a világiak számára van kijelölve, hogy üdvösségük elnyerése végett a szentföldért harcoljanak. A szerzetes számára, a mint kedves barátom jól tudod, más út áll nyitva az üdvösségre. A keresztes vitézek tartoznak ott hadakozni. Ott majd a te jelenlétedben szidalmazták a zsidók Üdvözítőnk anyját, a mit hallgatnod épen nem lesz hasznos. Ne gondold, hogy megfeddeni akarlak; hanem csak azért mondom el ezeket, hogy vedd észre magadat, és hányd-vedd meg elmédben, vajjon jól cselekszel-e vagy sem?•

Szentünk e kemény támadásra nem volt elkészülve s elszégyenülve kért határidőt a gondolkozásra. Ez ígérete, hogy t. i. útja hasznos vagy káros volta felett gondolkozik, egészen komoly vala, mert visszaemlékezve az isteni Gondviselésre, a melynek tudta nélkül még hajunk szála sem eshetik le, azzal zárta be beszédjét: «Úgy legyen, a mint az ég akarja.»* Már pedig csak is úgy juthatunk üdvös elhatározásra, ha előre megnyugszunk Isten szent akaratján, bármelyik útra esik is választásunk. Az adott határidő a nagyobbjt végére esett.**

hanem egyik búcsújáró helyről a másikra vándoroltak, hogy rajtuk egészen beteljesedjék amaz igazság: zarándokság e földi élet. SZABÓ KÁROLY «kóborgó szerzetesek»-nek fordítja e szavakat. Nem gondolnók, hogy Razina, illetőleg az életíró ilyen rossz értelemben akarta volna vétetni azokat.

* Nagy legenda V. fejt. ΒΑΤΤΗΥΑΝΥ-nál i. m. 306—309. l.

** Van-e a fentebbi és a következő párbeszédekben valami igaz? Az épen nem lehetetlen. Az a pár sor, mely a Szentföld elfoglalásáról s a keresztes vitézekről szól, mindenesetre az életíró saját toldása, mert a párbeszéd idejében meg volt ugyan már pendítve a szentföld visszaszerzésének eszméje, de még sem oly határozottan, mint a hogy itt látjuk. A többi való lehet. Mert ismerve

A határidő eltelvén, Szent-Gellért még mindig határozatlan volt: folytassa-e vagy abba hagyja útját? Hosszú évek során érlelődött benne a szentföldi útnak szándéka, hogy tehetett volna le arról egy pár nap alatt?! De Razina nem várt, rég kigondolt tervét óhajtotta már előadni. Azért a nagybőjt végével, tehát husvét napján, kérdi Szent-Gellértet: «Gellért uram! mit gondoltál?» És leolvassa arczáról a szégyent és habozást, biztatólag mondá neki: «Az utad miatt semmiesetre se szégyeld magad, és szived szándékát jelentsd ki nekem. Hiszen tudom, hogy jót akarsz és nem rosszat, de azt is tudom, hogy az emberi szándék az elhatározó pillanatban többfelé hajladozik.» Megkönnyebbülve kapott e biztató szavakon Szent-Gellért s most már mert felelni Razinának ilyen módon: «Mindent jóváhagyok, a mit eddig mondottál, kivált azt a mondatot, a mit utoljára említél, mert nagyon igaz és igazán tudd meg, hogy a szivem határozatlan.» Erre Razina megragadta az alkalmat, hogy saját tervének nyerje meg Szent-Gellért elhatározását, s ha az életirónak hihetünk, hosszabb beszédben ekkép terjeszté elé tervét:

«Ha határozatlan a szived, akkor beteg. A betegek-

Szent-Gellért alázatosságát, nagyon föltehetjük, hogy a maga megszégyenítésére többször elbeszélte tanítványainak és kanonokjainak, a kikkel együtt élt, együtt imádkozott, e beszélgetéseket, kivált annak feltüntetése végett, mennyire vonakodott ő egykor az isteni meghívást követni. E mellett bizonyít az is, hogy azon szavak, a melyeket ő saját védelmére, igazolására felhozott, vagy felhozhatott, rendesen hiányzanak, s azokat csak mások beszédeiből lehet kivennünk. A többi elbeszélte események pedig bizonyára való dolgok.

nek pedig legjobb orvosságuk az egészség. Hidd meg, Gellért uram, hogy én hűséges társad vagyok, s azért elismerheted, ha igazságot mondok.» Közbeszólt Szent-Gellért: «Örömet elismerem!» «Ime Jeruzsálembé mégy — folytatja Razina — prédikálsz a szaracénoknak és zsidóknak. Hogy fogadnak be téged azok, a kik az apostolokat sem fogadták be? Ha pedig a tengeren hajótörést szenvedsz, minden tudományoddal együtt beleveszesz a tengerbe, mert hiszen te nem vagy Jónás próféta, hogy három napig tudnál maradni a csethal gyomrában. Fogadd el tehát az én tanácsom. A szent apostolok példáit követvén, fordítsd elmédet a hitetleneknek az ördögöktől bírt lelkeinek megszabadítására, a mire ez alkalommal leginkább a magyar népnek van szüksége. Jelenleg sehol sem találhatsz alkalmasabb helyet a világon, hogy lelkeket szerezz az Úrnak. Én pedig, kedves atyámfia, kész vagyok téged mindenben segíteni.»

E lelkes, buzdító szavakkal itt-ott nagyon is kézzelfogható érvekkel igyekezett Razina, ez Isten szive szerint való pap, hazánk és nemzetünk számára új munkást, hű szolgát szerezni a keresztény vallás terjesztésére és ápolására. Bizonyára igaz keresztény érzelmektől áthatott, nemzetünknek lelkiüdvét s földi boldogulását szíven hordozó férfiú vala ez apát, mert hiszen ha esetleg nem is épen ezen szavakat mondotta szentünknek, mégis kortársai őt olyannak ismerték, a kinek ajkaira igazság megsértése nélkül adhatták azokat. Méltó, hogy a pannonhalmi apátok díszes sorában a második vagy harmadik helyet foglalja el.

Szent-Gellért hogy fogadta Razina tervét? Nagy meglepetéssel. Annyira meg volt lepetve, hogy eleintén mosoly-

gott rajta, mert hiszen életirójának megjegyzése szerint soha esze ágába sem jutott, hogy ő a magyarok térítésére adja fejét. Csodálkozott Razina szavain, de az ő tervét épen újdonsága miatt nem fogadta el.¹

Pedig hiába való volt vonakodása; az eszme meg volt pendítve, annak hatása alól nem szabadulhatott; az egész élete irányát mutató fáklya meg volt gyujtva, annak fénye elől szemét el nem fordíthatta. Razina nem engedett, s más úton, más okokkal szépen rávette barátját, Szent-Gellértet, hogy Magyarországba utazzék. Eléje állítá a tengeri út veszedelmeit, a melyeket Szentünk már saját tapasztalásából is ismert, más részt pedig elmondá neki, a miről Szent-Gellért szintén hallhatott már valamit, t. i. Szent-István királyunk kegyességét a jeruzsálemi zarándokok iránt; mily szívesen fogadja a zarándokokat, mily bátorságos utat szerez számukra,² s aztán ezeknél fogva tanácsolta neki, hogy jöjjön előbb Magyarországra, keresse föl Szent-Istvánt vagy másokat, például a püspököket, azok segítségével aztán kaphat hajókat a Dunán, s így biztos úton juthat előbb Konstantinápolyba s onnan Jeruzsálembe.

E tanács czélszerűsége oly szembeötlő volt, hogy Szent-Gellért nem vethette azt el. Elfogadta Razina tervének első részét, *elhatározta, hogy eljő Magyarországra.*³

¹ A nagy legenda eleintén nem mondja ezt, de később eléggé elárulja, midőn megjegyzi, hogy Szent-Gellért három-négyszeri rábeszélés után is «mindig Jeruzsálem felé tart vala». ΒΑΤΤΗΥΑΝΥ-
nál i. m. 314 l.

² KATONA: Historia Crit. regum I. k. 295 l.

³ Razinának illetően tanácsáról és Szentünk ilyen elhatározásáról a nagy legenda a VI. fejezetben, nem szól semmit. (ΒΑΤΤΗΥΑΝΥ-

A közben megszűnt a veszedelmes zivatar és így a husvéti szent ünnepek eltelte után mindjárt husvét szerdán vagy csütörtökön mindketten hajóra szálltak; elérték a Quarnerot, a hol már zivatar idején is biztosságban voltak s onnan baj nélkül eveztek be Zára kikötőjébe. Itt aztán olyanforma készülődéshez kellett hozzá látniok, mint a minőt ma az Afrika belsejébe utazók tesznek. Mindenekelőtt jó vezetőre, kalauzra volt szükségük, mert az országutaknak hírkhamvok sem volt és sok helyt úttalan erdőkön, útvesztő hegyeken völgyeken kellett áthatolnunk. Találtak is egy Krátó nevű vezetőre (a neve is mutatja, hogy olasz vala), a ki ismerte a Zárából hazánkba vivő utakat és ösvényeket. Gondoskodniok kellett továbbá teherhordó állatokról, sőt még élelmi szerekről is, mert a lakatlan vagy csak itt-ott, gyéren lakott erdőkben azt sem találhattak volna.

Élelmi szereket és teherhordó szamarakat vásároltalte hát, vagy jobban mondva vásárolt Razina s drága kincseiket t. i. könyveiket a szamarakra tevén, úgy körülbelül fehérvasárnap hétfőjén, ápril 18-án, az egész vándorcsapat az Úr nevében útnak indult.

Zárától eleinte északkeletnek tartott útjuk, a mai Obrevácznál pedig egészen éjszának fordultak. Zára kies környékét s enyhe levegőjét elhagyva, a Karszthegység akkor még erdőborított sziklái közt vándoroltak. Itt a csalfa, hol hegyek alá elbuvó, hol megint ki-kitörő patakok és folyók

nál i. m. 309., 311. l.) De később oly szavakat mondat az életiró Szentünkkel, a melyekből kétségbevonhatatlanul ez derül ki. (BATHYÁNY-nál i. m. 313. és 315. l.) Szent-Gellért későbbi magaviseletének megértése végett nekünk ezt előre kellett bocsanunk.

kötötték le, ilyet még nem látott utasaink figyelmét. Minél tovább haladtak, annál inkább gyérültek a falúk. Majd a Kulpa tájékán az onnan a Dráváig nyúló rengeteg erdő-ségbe mélyedtek bele, alig-alig találva egy-egy falut vagy kunyhót, a hol még félig-meddig pogány népek várták az evangelium hajnalát.* Itt vonultak végig körülbelül a mai Zágráb és Kőrös városok tájékán, míg végre a mai Kapronczánál átvergődtek az erdős hegyeken s a Dráva melléki lapályra értek.**

A vándorcsoport, a mely eddig az út legnehezebb részét minden baj nélkül tette meg, itt aztán két részre szakadt. Szent-Gellértet Razina nem tudta rávenni, hogy jeruzsálemi útvjáról lemondjon. Ennélfogva arra sem bírhatta rá, hogy vele együtt Pannonhalmára vagy Esztergomba a királyhoz menjen.

A Dunához igyekezett Szentünk, társaival együtt, hogy minél hamarabb célzt érhesen. A most kőrösmegyei Novigrád falunál búcsút vett egymástól a két jó barát. Krátó maga helyett más kalauzt rendelt, ő maga Razina apátot kísérte utazásra célpontjáig Esztergomig, vagy Pannonhalmáig.

Szent-Gellértet és társait a kirendelt kalauz keleti irányban vezette tovább. Így érték el először is Verőczt, majd a Dráván alkalmasint a mai Réh- azaz Révfalunál átkelve,

* Az első zágrábi püspökről, Duhról, azt olvassuk, hogy e tájék lakosait: «ab errore idololatriæ ad viam veritatis reduceret» a «bálványozás tévelygéséből vezette az igazság útjára» FEJÉR: Cod. Dipl. I. 484 l.

* Hogy a régi út erre vezetett, mutatja az, hogy Kaproncza és Jagnedovác között egy utat 1351-ben is Kálmán király útjának neveztek. Anjoukori okmánytár. V. k. 530 l.

május 3-án szerencsésen megérkeztek azon vidék első nevezetesebb városába: Pécsre.¹

Ha meggondoljuk azt, hogy még a XII. században is egyik kötelessége volt a szolgáltnak, hogy uraiknak útközben sátrakat verjenek,² mert a vendégfogadóknak még hírehamva sem volt, s hogy maga Székes-Fehérvár sem képes a Szent-István temetésére sereglő urakat befogadni, hanem azoknak a mezőn sátrak alatt kell tanyáznia,³ nem fogunk megütközni azon, hogy Pécsen sem találtak utasaink rendez szállóhelyekre. De nem is volt szükség azokra; a vendégszeretet, a melyről késő ideig oly híres volt hazánk, akkoriban meg épen virágját élte, és Szent-István példáját követve a püspökök, főurak egyaránt nagyon szívesen látták az érkező idegeneket. Utasaink is egyenesen a pécsi püspökhöz — Mórhoz⁴ — fordultak; ez örömmel látta a

¹ Nagy legenda VII. fej. BATHYÁNY i. m. 311. l. Ez egyhelyt a nagy legenda alább (Kútfőbirálatok) ismertetendő mondseei codexe hiányos. Egy sort a másoló kihagyott; eunélfogva az értelem homályos, kivált, ha tekintetbe vesszük, hogy a codexben «*appreciato alio conductore*» van írva s nem «*associato alio conductore*» mint a BATHYÁNY- és ENDLICHER-féle kiadásokban. Azért bátrak voltunk e helyt a WION-féle nagy legenda adatait használni, a melyek érthetők s a dolog természetével megegyezők. WION-ról bizonyos, hogy a régi codex-írást nem tudta jól olvasni, s hogy közbetoldásokkal bővítette a legendát, de az is bizonyos, hogy semmi olyat nem toldott hozzá, a mit csak az ujjából szoptott volna s valamely kútfőben nem olvasott volna. Az általa használt és tökéletesebb codexben bizonyára meg volt az a sor, s így mi azt nyugodtan hitelesnek vehetjük.

² FEJÉR: Cod. Dip. II. k. 84 l.

³ Hist. Hung. Fontes Dom. I. k. 78 l.

⁴ Hazánk története a XI. században három Mór nevű püspököt

zarándokcsapatot, és Szent-Gellértnek külön házat adatott lakásul, míg társait ismét másutt helyezte el és élelmükről gondoskodott.

Az éjszakkeletnek húzódó, kies Mecsek-hegység (régén Vasashegy, mons ferreus) aljában elterülő lankás vidéken a honfoglalás idejében nagy számú magyarság telepedett le, a mint azt egyebek közt Árpád, Gyula, Szabolcs, Jenő stb. helynevek maig is mutatják. A népe lelkiüdvét szíven viselő nagy király, Szent-István, e nép megtérítésére mindjárt uralkodása első éveiben, még megkoronáztatása előtt benedekrendű szerzeteseket telepített e vidéknek Várad (ma Pécs-Várad) nevű helyére,¹ még pedig magát Szent-Adalbert egyik tanítványát, a Lengyelországból hazánkba érkező Asztrik apátot szerzeteseivel együtt.² Majd innen nem messze azon a helyen, a hol a régi keresztények katakombája (a ma is meglevő pécsi cubiculum) még állott, a hol a hagyomány, vagy talán a Szent-István idejében még meglevő romok szerint is egykor öt egyház (Quinque ecclesiae) állott, Pécssett Szent-Péter tiszteletére székesegyházat emelt, püspöki széket alapított, a melynek kormányát Bonipertre bízta.³

Mikor Szent-Gellért hazánkba érkezett, a mi néze-

ismer. Az első Szent-Adalbert tanítványa és 1015-ben pécsi püspök. A második Szent-Gellért utitársa és 1046—1053-ig csanádi püspök. A harmadik Nyitra tájékán született, tehát már magyar származású. Előbb pannonhalmi apát, majd 1036—1064-ig pécsi püspök. Mi itt az elsőről beszélünk.

¹ FEJÉR: Cod. Dip. I. k. 302 l.

² Hist. Hung. Fontes Dom. I. k. 16, 96 l.

³ FEJÉR: Cod. Dipl. I. 292 l.

tünk szerint 1015-ben történt, Szent-István gondoskodásából, akkor is két kitűnő férfi ápolgatta e tájékon a keresztény vallás új ültetvényét. Bonipert helyébe Mór követte; ¹ a pécsvárad első apát, Asztrik, pedig kalocsai érsekké tétetvén, ² Anasztáz nevű szerzetes vette át a monostorban az apáti tiszteletet. Mind Mór, mind Anasztáz kipróbált erényű harcosai valának a keresztény vallásnak. A hitért vértanúságot szenvedett Szent-Adalbertnek voltak ők tanítványai; mesterüket követve elhagyták Rómát, hazájukat, és Lengyelországba mentek, majd Szent-Adalbert vértanú halála után apátjukkal, Asztrikkal, hazánkba jöttek, hogy itt a kereszténység terjesztésén és megszilárdításán fáradozzanak. ³ Hogy apostoli buzgóságuk még több gyümölcsöt teremjen, Szent-István királyunk őket az említett méltóságokra emelé.

De térjünk vissza Szent-Gellérthez.

Az isteni Gondviselés Pécszet választotta ki második küzdőhelynek, a hol Szent-Gellértnek eddig föltett szándéka:

¹ Mint alább II. észrevételünkben kimutatjuk, nem lehet bizonyítani, hogy Bonipert püspöksége egész 1019-ig tartott volna. Ennélfogva Mór már 1015-ben pécsi püspök lehetett, a mint ezt az életirő állítja.

² FEJÉR: Cod. Dip. I. 302 l.

³ Az életirő, a Szent-Gellért és Anasztáz közt folyt párbeszédben azt mondatja Anasztázzal, hogy ő és Mór «Szent István király idejében» «Tempore huius venerabilis regis» jöttek Magyarországra. Ha az életirő ezt tudva és akarva írta s nem csak szószaporítás kedvéért, akkor Mór és Anasztáz nem a braunauai monostorból való szerzetesek voltak, mert azok még Gecse (Géza) fejedelem idejében jöttek be Radla-Anasztáz vezérlete alatt. V. ö. Hist. Hung. Fontes Dom. I. k. 94 l. és BATTYHÁNY i. m. 312 l.

a jeruzsálemi út mellett való megmaradásáért harcolni kellett. Mivel a püspök őket nem eresztette, kénytelenek voltak egy darabig Pécsen időzni.

Ezalatt, míg itt időztek, bejött a pécsváradi apát, Anasztáz, Pécsre, a püspök látogatására. A püspök sietett tudtára adni a nagy ujságot: hogy Olaszországból egy kitűnő szerzetes pap érkezett hozzá. Anasztáz oly örömmel hallá e kellemes hirt, hogy azonnal sietett ahhoz a házhoz, a hol Szent-Gellért lakott. Ott beszédbe ereszkedvén vele, csakhamar megismerte az apát, hogy a püspöknek igaza volt, mikor Szent-Gellértről oly dicsérőleg nyilatkozott, mert ez mind külső magaviseletében, mind beszédmódjában istenfélő jámbor s a mellett lelkes szerzetesnek mutatkozott.

Másnap a püspök és az apát együttesen mentek az örömmel fogadott zarándok szállására, s ott testvéri szeretettel megvendéglék őt.* A hosszas beszélgetésben Szent-Gellért elmondá veszedelmes utazását, Szent-Jeromos összes művei után való óhaját stb. De mielőtt tulajdonképen való szándékát elbeszélte volna, Anasztáz apátnak agyában megvillant egy eszme.

Ismerte jól Szent-István királyunk parancsolatát, a mely szerint minden hazánkba érkező papot itt kellett marasztalni, hogy a keresztény hit gyöngye és új ültetvényét minél többen ápolhassák. A püspöknek és apátoknak azt is meghagyta a király, hogy az ujonnan érkezők közül a jelesebbeket ne vegyék be mindjárt egyházmegyéjükbe vagy monostorukba, hanem előbb vigyék az ő színe elé,

* Az életirő «consolatio»-t ír. A középkorban ez megvendéglést is jelentett. L. Du Cange: Gloss. m. et i. latinitat. II. k.

hogy ő, az apostoli király, rendelkezessék felőle. Most tehát előtte látva a tudós és mégis szerény idegen szerzetest, nem kisebbet gondolt, mint azt, hogy Szent-Gellértet szeretett királyuknak udvarába vigyék s ez által neki szívesen fogadott, drága ajándékkal kedveskedjenek.

Ez eszméjét mindjárt ott Szent-Gellért előtt el is mondotta Anasztáz a püspöknek. Mór örömmel fogadta az apát indítványát s előre kimondotta azt a meggyőződését, hogy Szentünk, a kit az isteni gondviselés oly sok baj és veszedelem között vezérlett hazánkba, nagy eredménnyel fog itt működni, s nemcsak a földi királynak, Szent-Istvánnak, hanem a mennyeknek tetszését is ki fogja vívni.

Mind a püspök, mind az apát azon hitben voltak, hogy Szent-Gellért is épen azon szándékból jött hazánkba, a melyből ők. Szent-Adalbertnek, első apostoli királyunk tanítómesterének, és a pogányokért elvérzett hittérítőnek tanítványai lévén, másra nem is gondoltak, mint a hitetlenek térítésére; más óhajtásuk nem volt, mint hogy azok, a kiket előbb a bálványok szolgálatában látták, Krisztus keresztye előtt imádkozzanak. Nagy lőn tehát csudálkozásuk, midőn az egész tervbe épen a legfőbb személy nem egyezett belé. Szent-Gellért kötelességének tartotta mindjárt kinyilvánítani, hogy nem a magyarok térítése végett jött Pécsre, hanem hogy a Szentföldre akar utazni, ott Szent-Jeromos műveit akarja felkutatni s példájára a Szentföldön óhajtja élete hátralevő napjait töltetni. Megmondotta nekik, hogy csak Razina apát figyelmeztetésére indult e tájakra és kérte őket, hogy neki a Dunán hajókat szerezzenek.

Szent-Gellért eme nyilatkozata nem elégitette ki sem a püspököt, sem az apátot. Ők nem voltak képesek belátni, hogy

Szentünk ezen szándéka jobb és rá nézve hasznosabb volna az ő tervüknél. Hozzáfogtak tehát mindaketten a rábeszéléshez, hogy e szándékot vele letétessék. «Hagyj föl Gellért, e szándékkal», mondatja velök az életíró, «és ne tépelődjél ilyen gondolatokkal. Az Isten akarata vezetett téged ide, már pedig, a hol Isten akarata, ott nem hiányzik semmi jó. Hiszen Szent-Jeromosnak Jeruzsálemben irt könyvei * elterjedtek az egész világon; te inkább irj, taníts, prédikálj, téríts Magyarországon, míg ideje van a munkálkodásnak.» Ezen és hasonló érvekkel igyekeztek őt maradásra bírni; de szentünk ily szép okokra sem hajlott, hanem mindig csak Jeruzsálembé igyekezett.

De hiábavaló volt minden igyekezete. Minél jobban megismerték jámborságát és kiváló erényeit, annál nagyobb igyekezettel iparkodtak őt hazánkban visszatartani. Mődjuk volt benne. Szentünk az ő vendégszeretetükre rá volt szorúlva, pénz és egyéb segédeszközök nélkül tovább nem utazhatott. Másrészt pedig egy kissé határozatlan is volt, s nem merte a püspököt újabb kérelmekkel zaklatni. Így aztán Mór püspök rábírta őt, hogy maradjon nála legalább Szent-Péter és Pál napjáig, a pécsi székesegyház védőszenteinek ünnepéig (jun. 29.) s akkor tartson szent beszédet. Ezt Szent-Gellért jötevőjétől meg nem tagadhatta és Szent-Péter-Pál ünnepén a szentírás eme szavai felett: «Ezek irgalmas férfiak voltak»,** szép beszédet tartott a néphez.

* Szent-Jeromos nem Jeruzsálemben, hanem a betlehemi monostorban írta könyveit. Az itt elkövetett botlást azonban ne tulajdonítsuk Mór püspöknek, mert kérdés, hogy vajjon ő így mondta-e? hanem tulajdonítsuk az életíró fogyatékos ismeretének.

** Sirákfia. 44, 10.

Ez alkalommal a püspök meghívásából megint jelén volt a pécsváradi apát, a ki most Szent-Gellért szónoklatát hallva, fölkérte őt, hogy jöjjön Pécsváradra s ott Szent-Benedek ereklyéinek fölvétele ünnepén (Translatio, vagy Elevatio s. Benedicti) a mi július 10-ére esik, szintén tartson beszédet. Addig nem engedett, míg Szent-Gellért meg nem ígérte kérése teljesítését. Akkor pedig mindjárt elvitte őt magával Pécsváradra, s ott elérkezvén július 10-e, Szent-Gellért a Szentírás eme szavai felett: «Az igaz virágozni fog, mint a lilium»,* megint jeles szent beszédet tartott. Mór püspök ezt a beszédet is meghallgatta, s most már semmi áron el nem eresztette Szentünket. Mindenesetre be akarta őt mutatni Szent-István királyunknak, mert, meggyőződése szerint, a mióta a keresztény vallás terjedni kezdett Magyarországon, ilyen kitünő egyházi szónok, ilyen kitünő pap nem lépte át Magyarhon határát. Ezzel Szent-Gellért sorsa el volt döntve.**

HARMADIK FEJEZET.

Szent-Gellért Szent-István udvarában és a bakonybéli monostorban.

Melyik magyar ember nem ismeri az aranybullát, hazánk alkotmányának «magna chartá»-ját?! Ebben a nagyfontosságú okiratban első pont az, hogy a magyar király

* 91. zsoltár 13 v.

** A nagy legenda VII. fejezete. ΒΑΤΤΗΛΑΝΥ-nál i. m. 311—314. l.

Szent-István király napján tartozik megjelenni Székes-Fehérvártt, s ha őt országos ügy gátolná, a nádornak okvetlenül ott kell lennie, hogy az odagyült magyaroknak vagy a király vagy a nádor igazságot szolgáltatasson. Oly régi volt e szokás, hogy 1222-ben már megújítani kellett; eredete ugyancsak az aranybulla bizonyágtétele szerint fölér egész Szent-István koráig,¹ azon különbséggel, hogy 1083-ig nem aug. 20-ika, hanem Nagy-Boldogasszony napja, aug. 15-ike, volt az a nap, melyen a király Székes-Fehérvártt jelen lenni köteles volt. Szent-István királyunk hozta be e szokást s ugyan ő nagy gondot fordított arra, hogy meggyökeresedjék; e nap jóformán országgyűlést tartatott ő itten, mert összehívta egész országból e napra a püspököket és apátokat kétségkívül azért, hogy az ünnep dísze s fénye emeltessék, de azért is, hogy velök tanácskozzék. Ő ugyan Esztergomban lakott, mert körülbelül a tatárjárás idejéig mindig ez volt az ország fővárosa,² de Székes-Fehérvártt építette hazánk védő asszonyának, a Boldogságos Szűznek tiszteletére ama nagyszerű, négytornyos egyházat, melynek dicséretével régi legendáink nem tudnak eléggé betelni.³ E mellé külön, nagy kiváltságokkal kitüntetett társas káptalant szervezett, egy szóval mindent megtett, hogy e város méltó legyen arra a hivatásra, a melyre ő kiválasztotta, legyen az ő nyugvó, s a magyar királyok koronáztatás helye.

Elközelgetvén Nagy-Boldogasszony napja (aug. 15), Mór

¹ KNAUZ: Monumenta Strigoniensia I. k. 232—233. l.

² FEJÉR: Cod. Dip. II. k. 217 l. Szent-István tudvalevőleg itt született. A régi királyi palotát IV. Béla az esztergomi érseknek ajándékozta.

³ Lásd HENSZLMANN I.: Székesfehérvári ásatások.

püspök és Anasztáz apát valósították régi tervüket, elvitték magukkal Szent-Gellértet Székes-Fehérvárra. A magyarok apostoli királya is odaérkezvén, az időközben összegyűlt püspökök, apátok, főurak együttesen mentek hozzá tisztelegni.* Velök ment Szent-Gellért is. A sok régi ismerős és méltóságban levők közt is mindjárt feltűnt a királynak az egyszerű, idegen szerzetes. Akkor azonban az ünnepies fogadtatás szertartásai szerint nem ereszkedhetett vele beszédbe. Különb is szokása volt előbb mindent megvizsgálni. Hivatta tehát Mór püspököt, a kinek kíséretében az idegent látta, s élénk érdeklődéssel kérdezősködött Szentünkről.

Mór püspök csak ezt várta. Megeredt ajkán a dicséret árja s oly lelkesen szólott Szent-Gellért jeles tulajdonságairól, hogy apostoli királyunk szíve dagadt az örömtől. Régóta óhajtozott olyan férfiú után, a kire nyugodtan bizhatná kis, nyolcz éves fiának : Imre herczegnek nevelését, a ki azt a tudományok minden ágában oktathatná, s a mellett a keresztény jámborságban, erényekben példaképe lehetne. Nem csuda aztán, hogy midőn Mór püspök elmondotta Szentünk eddigi élettörténetét és szándékát, hogy a Szentföldre akar utazni, Szent-István eltökélte magában, hogy ezt a férfit a magyar egyháznak és hazának minden áron meg fogja szerezni. Megparancsolta tehát Mór püspöknek, hogy Szent-Gellértet el ne ereszszék, s mivel kisebb vagy olyan méltóságot nem akart neki adni, mint a minőről Szentünk lemondott (tudjuk, hogy apát volt), kijelentette Mórnak,

* Szent-Imre herczeg életirata beszél ilyen együttes tisztelgésről. (Hist. Hung. Fontes Dom. V. k. 131. l.) Bátran következtethető, hogy ez más alkalommal is szokásban volt.

hogy a tervbevett, de az elégördült akadályok miatt eddig fel nem állított marosvári * püspöki székre fogja Szent-Gellértet emelni, csak hazánkban maradjon.

Szent-Gellért e beszélgetésről semmit sem tudva, türelemmel várta a napot, a melyen a királynál kihallgattatást nyerhet. Székes-Fehérvárra érve, új remény élesztette szívét. Hitte, hogy most beteljesedik, a mit Razina apát ígért, és Szent-István segítséget fog neki nyújtani a továbbutazásra. Nem sokáig kellett várnia a fogadtatásra. Szent-István égett a vágytól, hogy az idegen szerzetest közelebből ismerhesse, s céljainak megnyerhesse. Másnap mindjárt hívatta Szentünket. Az apostoli király az akkori szokás szerint csókkal üdvözölvén ** az egyszerű szerzetest, nyájasan monda neki a keresztény szellemű köszöntő szavakat: «Isten hozott, jó ember! Áldjon meg téged az Isten itt és a más világon.» Szent-Gellért pedig térdhajtással viszonzván a király üdvözlését, előadta látogatása célját. Elmondotta, hogy Jeruzsálemben szeretne utazni és társai is volnának, a kik vele együtt lehajóznának a Dunán. Kérte e végből a király pártfogását és segedelmét.

De mily nagy lön álmélkodása, midőn egyszerre csak azt hallja, hogy immár a harmadik, istenfélő férfiú, a magyarok apostoli királya is ellenzi szándékát. Szent-István előadta, mennyi működésre való tér van az ő országában; mily nagy és üdvös ere lménye volna, ha ő itten prédikálásával a még

* «Urbs Morisena» így írja rendszeren az életiró (BATHYÁNY-nál i. m. 314. 318. stb. l.), de egyszer tán akaratlanul is kicsúszik tőlából a város magyar elnevezése: «Moroswar». (U. o. 323. l.)

** Szent-Imre herczeg életirata. Hist. Hung. Fontes Dom. I. k. 131. l.

pogányságban levőket megtérítené, az új keresztényeket hitőkben megerősítené. Igérte a király, hogy e tekintetben mindig segítségére lesz: kalauzokat, szolgálókat ad rendelkezésére. Végre határozottan kijelentette, hogy nem ereszti el és hogy egészen hazánkhoz legyen kötve, az apostoli szentségtől kapott kiváltságánál fogva, azonnal kinevezte Szent-Gellértet marosvári püspökké.

Szentünk mintegy megkövülve hallgatta e szavakat. Hallgatott, mert hiszen a mélységes érzelem nem talál szót a beleegyezésre vagy köszönet-nyilvánításra. Hallgatott, mert tudta, hogy ha e szent király szavainak is ellentmondana, az már nem a megkezdett dologban való állhatatosság, hanem megátalkodottság lenne. Midőn látta, hogy e hatalmas, népe lelki üdvét kereső fejedelem majdnem esedezik, könyörög ő előtte, ez olyan bámulattal tölté el az ő alázatos szívét, hogy 2—3 évig ápolat tervét e pillanatban örökre elejté. Üdvözölte újra a királyt s eltávozott tőle azon erős szándékkal, hogy ő is egyik munkása lesz a keresztény hit terjesztésének, erősítésének azon nép között, a mely közé az isteni Gondviselés őt vezette. Az összegyűlt főpapok, apátok és népség pedig örömmel fogadák ez elhatározását; tisztelettel hallák a király kinevezését s ezentúl Szent-Gellért «kiválasztott marosvári püspöknek neveztetett».*

* «Electus»-nak mondja az életíró, de nem azon értelemben, mint a minőben e szót későbbben használták. Később ugyanis a káptalanoktól megválasztott, de még meg nem erősített püspököket nevezték ekkép. De mikor Szent-Gellért hazánkba jött, még káptalan sem volt Marosvárt (a későbbi Csanádon) és így választás sem lehetett. Az életírat előadása különben itt is teljesen egyezik a Szent-István korabeli viszonyokkal, mert tudva-

Mily különös, hogy az a Szent-István, a ki máskor oly kemény próbára szokta tenni azokat, a kiket kiváló jámborság hírében állóknak mondtak, most Szent-Gellértet egyszerűen a pécsi püspök szavára majdnem erőszakkal itt marasztaltatta. Majdnem a megbotránkozásig készteté, pl Szent-Güntert, hogy fogadott bőjti napján húst egyék; * nem sajnálta megszakítani éjjeli nyugalmát, csak hogy Mór szerzetes alázatosságát és a szabályokhoz való hűségét kikémlelje; ** de Szent-Gellérttel semmi ilyet nem tesz, hanem befogadja Magyarhon térítői közé. Most először is az lebegett Szent-István szemei előtt, hogy e kitűnő papot megnyerje népe számára; meg az is, hogy Szent-Gellért valódi jámborsága eléggé be volt már bizonyítva előtte. Hisz, hogy e férfit a valódi keresztény szellem vezérli, arra nem kellett több bizonyíték, mint az, hogy lemondva minden földi jólétről, kiváló tisztéről, mások ellenzése és fényes ígéretei ellenére is a Szentföldre igyekezett, hogy szegénységben, visszavonultságban éljen, s ha kell, halált is szenvedjen.

Minden odamutat, hogy nagy céljai voltak Szent-Gellérttel. Ennél fogva egyelőre csak azon volt apostoli királyunk, hogy a zarándok szerzetes hagyja abba jeruzsálemi útját s hazánkban maradjon. Később azután elég alkalom

levőleg Szent-István királyunk a pápától kiváltságképen hatalmat nyert a püspökségek alapítására és az első püspök kinevezésére. (THEINER: Monumenta Hung. s. illus. I. k. 171. l.) Nagy legenda VIII. fejr. BATHYÁNY-nál i. m. 314—316. l.

* KATONA: Hist. Crit. Regum I k. 189—190. l.

** Szent-Imre herczeg életirata. Hist. Hung. Fontes Dom. I k. 132. l.

nyílt annak kipuhatolására, vajjon csakugyan oly jeles férfiú-e az idegen szerzetes, mint a minőnek őt Mór püspök fennén hirdette s vajjon az eléje tűzött feladatoknak képes-e megfelelni?

Igy mindjárt akkor szép alkalom kínálkozott annak kiismerésére, vajjon csakugyan oly jeles szónok-e Szent-Gellért, mint a minőnek mondták? Egy pár nap még hátra volt Nagy-Boldogasszony ünnepéig, s addig Szent-Gellért nyugodtan elkészülhetett az ünnepi beszéd tartására, a melyre őt felkérték. A hallgatók közül bizonyára legtöbben már látták e művészi egyházat, de azért még számosan voltak közöttük, a kik újra meg újra csodálták a hajókat elválasztó szép oszlopokat, a mozaik képekkel ékített falakat, a mennyezetes oltárt, a szép faragású székeket, a közepén álló kettős kart az énekesek számára stb. Azt pedig épen nagy kíváncsisággal és érdeklődéssel nézték, a mikor az evangelium után egyszerre két férfiú lép fel a templom közepén levő, kettős emelvényre. Az egyik a magyar egyháznak új tagja: Szent-Gellért, a másik Konrád a székesfehérvári prépost, a ki most magára vállalja a tolmács szerepét, csak hogy a beszéd gyümölcsöt teremjen. Tételül Szentünk a «Titkos jelenések könyvé»-nek e szavait: «Egy asszony, kinek öltözete vala a nap» választá ki. A Boldogságos Szűz közbenjárására nyert férfinak talán akkor volt először alkalmja a Szűz anya iránt való háláját, tiszteletét nyiltan, nagy népsokaság előtt is leróni. Kitért tehát áradozó szívéből a Szűz anyát magasztaló dicséret szava. Nem volt olyan része a Szentírásnak, a melyet ő föl ne hozott volna a Boldogságos Szűz méltóságának esetelésére, ha az az anyaszentegyház itélete szerint Szűz Máriát illeté. Egy szóval a karthauzi név-

telen szavaival élve: «a király előtt, hol ott voltak mind az magyar urak, oly nagy, jeles, szép és böcs predikációt tön, hogy mindnyájan csudálkoznak vala rajta».* Csodálat és öröm fogta el egyszerre öket, midön az isteni igék ily bö folyamát hallák s bizonyára mély gyökeret vert szívökben az, a mire öket Szent-Gellért buzditá: a Boldogságos Szüz tisztelete. A népe térítésén fáradozó apostoli király pedig kiváló szeretetöbe foglalá Szent-Gellértet.

Az ünnepe végeztével a püspökök, apátok, főurak, zarándokok visszatértek lakóhelyeikre. Szent-Gellért társai is elvonultak egyik-másik monostorba; ** szerzetes-társaik

* TOLDY: Magyar szentek legendái. Pest, 1859. 52. l.

** Ez csak következtetés. A nagy legenda s egyéb forrásaink ugyanis mélyen hallgatnak arról, mi lett Szent-Gellért utitársai-ból. Hogy ök magukban elindultak volna, nem hihető. Vezér és buzditó nélkül mi történt volna velök? Ök akarták ugyan a Szent-földet is látni, de utazásuk egyik — s talán épen erősebb indító oka az volt, hogy kedvelt apátjuktól el ne váljanak. Szent-Gellért sem hagyhatta öket magukra. Ha már elvezette öket ez idegen országba, gondoskodnia kellett rólok. Az pedig nem volt nehéz. Kérésére akár a pécsváradi, akár a pannonhalmi apát szívesen befogadta öket szerzetesei közö. Igaz, hogy e következtetésünk ellenében a corsendonki legenda s a nuranoi és a magyar egyház ezek nyomán készült breviariumi szakaszai mind így szólnak Szent-Gellért társairól: «A király titkon elbocsátván útítársait, Szent-Gellértet akarátja ellenére visszatartotta s őriztette (custodiamque adhibuit).» (Acta SS. mens. Septembr. VI. k. 723. és 726. ll. BARTHÁNY-nál i. m. 361., 370. ll.) De mint alább kimutatjuk, e legenda és e breviariumi szakaszok mind későbbi időben készültek, hogy sem elsőrangú kútforráskép használhatnók. S azonkívül miféle képtelenség az, hogy Szent-István erőszakkal, s akarátja ellenére (invitum) tartotta volna vissza Magyarországon Szent-Gellértet?

voltak ott, azok közt folytathatták előbbi szerzetes életüket. De Szent-Gellértet a király nem eresztette se Pannonhalmára, se Pécsváradra, hanem maga mellett tartotta.

Volt apostoli királyunknak egy drága gyöngye, az égtől kapott szép liliomszála. Több gyermekei közül meghagyott az

Maga STILTING, a corsendonki legenda tüzes védelmezője is, kénytelen volt megjegyezni, hogy ez nagyon kemény kifejezés s különféle magyarázatokkal igyekszik azt enyhíteni. (Acta SS. mensis Sept. VI. 723. l.) A nagy legenda Szent-Gellért erőszakos letartóztatásáról s társainak elbocsátásáról semmit sem tud, sőt határozottan mondja, hogy maga Gellért ejté el jeruzsálemi útját («postposuerat» BARTHYÁNY-nál i. m. 316. l.). A nagy legenda tudósítása egykori is, a dolgok állásának megfelelő is, s ennél fogva ezt kell elfogadnunk. A corsendonki legenda és a breviariumi szakaszok tévedése abból származott, hogy ennek összeállítói már nem értették meg jól Szent-Gellért életírójának e szavait: «Adhibens ei custodiam et solatia in palatio sibi congruenti». — E szavak közül «custodia» középkori latin nyelven jelentett szekrényt, vagy ruhatárt (Du Cange: Glossarium m. et inf. latinitatis II. k.), de jelentett lakást is. «Solatium» pedig annyit jelentett mint «élelem». (U. o. VI. k.) E szavaknak értelme tehát ez: «A mellette levő palotában szerzett (vagy jobban mondva: adott) neki lakást és élelmet.» — De mivel két század mulva e szavak már más értelemben használtattak, a corsendonki legenda szerkesztője az egész tételt nem értette. Kihagyta tehát belőle a «solatia» szót, a melynek (szótár hiányában) sehogy sem tudott értelmet adni, az «adhibens ei custodiam» szavakat pedig az akkori őrizet értelembé véve, kisütötte belőle, hogy Szent-István Szent-Gellértet akarátja ellen (invitum) tartotta vissza; az ezelőtt levő szavakból pedig (cum unus quisque remeasset ad propria), a melyek a Székes-Fehérvártt összegyűlt főpapok s apátokra vonatkoznak, szépen kimagyarázta, hogy Szent-István Szent-Gellért utitársait titkon elbocsátotta.

Úr Jézus neki egyet, Szent-Imre herceget, hogy az ujonnan megtért keresztény nép ifjúságának példaképévé nevelje. Szent-István maga is nagy gondot fordított ugyan gyermeke nevelésére, szorgalmatos gonddal kísérte annak a jámborságban való előhaladását, de a királyi gondok még sem engedték, hogy gyermeke nevelését egészen maga vezesse. Nagy öröme volt tehát most, hogy oly nagy tudományú és szent életű férfiúra talált, mint Szent-Gellért. Szeme előtt lebegett III. Ottó német császár, Róbert francia király, a kik koruk legtudósabb férfiától Gerberttől (a későbbi II. Szilveszter pápa) nyerték oktatásukat.* Reá bízta serdülő gyermekét (Szent-Imre akkor körülbelül nyolcz éves volt), hogy oktassa a tudományokban s egyszersmind legyen vezetője a lelki élet terén. S hogy, a mennyire gondjai engedék, ő is tanuja s megfigyelője legyen gyermeke nevelésének, Szent-Gellértnek mindjárt a palotája mellett levő házban rendelt lakást és élelmezést. Palotának nevezi az életiró Szent-Gellért lakását is, de azért ne képzeljünk erről valami nagyot. Hiszen Szent-Imre herceg legendájának amaz adatából: Szent-István fiának éjjeli virrasztását, imádkozását «a fal hasadékain nézdeli vala»,** elég világos dolog, hogy még a királyi palota is csak faépület volt; tehát a Szent-Gellért lakása is csak faház lehetett.

«Gyümölcsseiről ismeritek meg a fát», ezt az ismertetőjelt adta nekünk Üdvözítőnk irányadóul, ha valamely ember jó vagy rossz voltáról akarunk meggyőződni. Használhatjuk ez ismertetőjelt a nevelők és tanítókra is, tanít-

* Migne: Patrologia Ser. II, 141. k. 94. l.

** Hist. Hung. Fontes Dom. I. k. 130. l.

ványaikról ismerhetjük meg őket; föltéve, hogy nem mint most, csak úgy futólag, egy-egy esztendeig, hanem számos éven át nevelték a rábizott ifjakat. Mily kitünő nevelő volt Szent-Gellért, világosan mutatja tanítványa Szent-Imre herczeg. Előadta Szent-Gellért jámbor tanítványának az akkor szükséges tudományokat, a főtantárgyon, a vallástanon, kívül megtanította őt a latin nyelvre, a szónoklat- és bölcsészettanra, zenére, egyszóval a trivium és quadrivium tárgyaitra, de ezenkívül belé csepegtette a derék ifjú fogékony lelkébe a keresztény hit legfőbb elveit is. A földi javak és földi dicsőség megvetését, az imádság lelkét, a szűz tisztaság iránt való szeretetet. Kezébe adta a fegyvereket, a melyekkel a jónak ellensége, a gonosz lélek kísértése legyőzhető; megtanította őt e fegyvereknek — az imádság-, alamizsnának és börtnek — használatára. Egy szóval főeszköz volt abban, hogy Szent-Imre legyőzvé minden kísértést, az égiek sorába jusson s a magyar ifjúság benne egy részt példaképét, másrészt mennyei pártfogóját tisztelje.

A szónoklat tanítása alkalmával előadta Szent-Gellért jámbor tanítványának azt is, a mit Szent-Imrének, a jövődöbéli királynak és államférfiúnak, a történelemből és jogból tudnia kellett.* Roppant nagy államtudományban nem

* Vajjon ő írta-e vagy legalább neki is volt-e része azon Szent-Istvánnak tulajdonított műben, melynek czíme: «De institutione morum ad Emericum Ducem»? (Hist. Hung. Fontes Dom. I. 102—112 l.) az forrásaink hallgatása következtében el nem dönthető. A műnek nyelvezete Szent-Gellért fennlevő munkájával több irálybeli hasonlatosságot mutat föl. (U. o. 221). De tudjuk, hogy Szent-István maga is tudott latinul s így nem volt szükség Szentünk közbevetésére s az egykorúak könnyen használhatnak

részesíthette őt, mert valami nagyon maga sem foglalkozott soha a politikával. Különben minden nagy politikai tudomány nélkül is tudhatta azt, hogy Magyarország jövődöbeli királyának legelső, legszükségesebb tulajdonsága: legyen igazi, tökéletes keresztény. Ez volt az ő elve. «Tulajdonképen — írja egy helyt — senki sem mondható királynak, csak a ki maga is Isten szolgája, a ki az erények s nem a bűnök, az örök élet s nem a pokol, Isten dicsősége s nem a világ hiúsága után törekszik.»¹

Míg Szent-Gellért a királyi udvarban tartózkodott, legjobb akarata mellett sem vonúlhatott annyira vissza, hogy az ott folyó, országos ügyekben részt ne vegyen. Tudjuk róla, hogy ez időtájban Franciaországba utazott;² s midőn ezt olvassuk, önkéntelenül is arra gondolunk, hogy ő akkor követségben járt ott. Tudjuk róla, hogy görögül tudott, s a görögök viszonyai iránt különösen érdeklődött;³ nem lehetetlen tehát, hogy a veszprémvölgyi apácák számára kelt görög oklevelet épen ő készítette; más részt pedig Razinával egyetemben bizonyára része volt abban, hogy Szent-István királyunk Dél-Olaszországgal (Magna Græcia) oly

egyforma kifejezéseket. Legnagyobb bökkenő az, hogy ez «institutio morum»-nak felosztása és kidolgozása olyan merev, s oly szigorú pontossággal van keresztül vive, hogy azt majdnem lehetetlen azon Szent-Gellértnek tulajdonítani, a kinek ezzel ellenkező, csapongó képzeletét, a szigorú szabályokkal való nem törődését fenlevő munkájából bőven ismerjük.

¹ Deliberatio supra hymnum trium puerorum. BATHYÁNY I. m. 263 l.

² U. o. 84 l. «Apud Galliam quondam constitutus» írja 1046-ban.

³ Lásd alább VI. fejezet.

sokszoros összeköttetésbe lépett, a mint erről műtörténünk tanuskodik.

De a mint látta Szent-Gellért, hogy tanítványa immár saját erejéből is képes a lelki élet terén haladni s annyira meg van erősödve a jóban, hogy nincs többé vezetőre, segítőre szüksége, megelégette az udvari életet, fölébredt benne régi vágya, s ha már nem mehetett el a Szentföldre, legalább régi tervének egyik részét, a remeteéletbe való visszavonulást akarta valósítani.

Szent-István udvara nem hogy elfeledtette volna vele e régi vágyódását, még inkább fokozta ezt. Mert itt találkozott s itt ismerkedett meg Szent-Güntherrel, a ki egykor gazdag, thüringiai nemes volt, de lemondván a világról, s annak javairól, 1008-ban szerzetes lőn az altaichi monostorban (e monostor Bajorországban Regensburgtól keletre feküdt). Majd egynehány buzgóbb rendtársával innen is eltávozván, a Csehország felé eső rengeteg erdőségbe vonúlt s ott egészen távol a világtól, társaival együtt szigorú szerzetes életet élt. Szentségének híre eljutott Szent-István királyunkhoz is, a ki óhajtotta őt megismerni s meg akart győződni erényeiről. Hosszas és ismételt kérelmének engedve, Szent-Günther megjelent a magyar királyi udvarban s a mint Szent-István vendégének igazi s nem fitogtatott jámborságáról megbizonyodott, őt nagy bizalmára méltatta.* Többször meghívta udvarába, s akkor a királyi kincstárt rendelkezésére bocsátá, hogy abból alamizsnát osztogathasson.

E szentéletű férfiúval való érintkezés folyton ébren tar-

* KATONA i. m. I. k. 185—192. l.

totta Szent-Gellértben a visszavonúlt élet után való óhajtozást, s mikor Szent-Imre 15—16 éves lett, 1023-ban követte Szent-Günther példáját.

A Zalavármegye határától Dunáig nyuló Bakony és Vértes-hegység első királyaink idejében még rengeteg őserdőkel lévén borítva, nagyon jó helynek kínálkozott azok számára, kik remeteségbe akartak vonulni. Ezért van, hogy egymást érték itt a benedekrendűek telki, vértés-keresztúri, tatai, bakonybéli; a premonstreiek majki, zsámbéki; a cistercziták zirczi és pilisi; a pálosok pilisi-szentkeresztii, porvai, csatkaai monostorai és kolostorai. Szent-Günther figyelmét ragadta meg először e hely alkalmatossága s ő tanácsolta Szent-Istvánnak, hogy az erdős hegység belsejében, mintegy belében, monostort állíttasson.* Szent-István követte a tanácsot s Szent-Günther új monostorának, az erdők közé épült Rinchnach-nak mintájára csakugyan monostort építtetett a Bakony rengetegeinek kellő közepén: Bakonybélben. Ide vonúlt, úgy hiszszük, néha néha Szent-Günther, midőn Magyarországon tartózkodott,** idejött Szent-Gellért is csendes nyugodalomban Istennek szolgálni.

Bakonybéli életéből két érdekes, mondhatni idylli jeletet jegyzett föl életirója. Szent-Gellért nem elégedve meg azzal, hogy a nagy világ zajából a béli monostorban élő szerzetes-társai közé vonúlt, még ezektől is szeretett néha-néha visszahúzódni s egészen egyedül lenni. Azért a

* Szent-István nagyobb legendája. Hist. Hung. Fontes Dom. I. k. 22. l.

** A nép ma is mutat egy sziklát Bakonybélben, a hol szerinte egykor Szent-Günther tartózkodott. KATONA i. m. I. k. 193 l.

monostoron kívül mindjárt az erdőben egy külön kunyhót (ezellát) épített magának. ** Idejött aztán majdnem naponkint s kedves foglalkozásával, istenes és tudományos művek szerzésével, töltötte idejét. Két kedves, mondhatnók idylli történetet jegyez föl e csendes, nyugalmas hét évről az életirő. Egyszer megint kint volt Szentünk magányos kunyhójában és egészen kifárasztván elméjét a mély és hosszas gondolkozásban, akaratlanúl is álomra csukódtak szempillái s elszenderedett. A bakonyi erdő akkor még tele volt mindenféle vadakkal, s azok közt szarvasokkal is. Egy szarvasüő talán máskor is látva már Szent-Gellértet e kis kunyhóban, egész bátran odament s ott mellette kis bornyával együtt letelepedett. De nem sokára egy farkastól űzött himszarvas nagy zörejjel törtetett az erdőn keresztül épen Szent-Gellért kunyhója előtt. Erre a szarvasüő roppant megijedvén, szintén futásnak eredt; a magára hagyott kis szarvasbornyú pedig ösztönszerűleg menedéket keresett Szent-Gellért asztala alatt s mikor oda bűjt, azt felfordította s a tintát kiöntötte.

A nagy zajra felébred Szent-Gellért, s a kis szarvasbornyút védelmébe véve, haza, a monostorba, kezdé hívogatni. Az árván maradt kis jószág követé őt hűségesen, s ott kenyérrel tápláltatva egészen megszelidült és Szent-Gellértet hűségesen követé mindenfelé. Nem sokára azután társat is szerzett mellé, és pedig egy megszelidített farkast.

Tudnivaló, hogy az akkori szerzetesek, már a szerzet-szabályoknál fogva is, a nap egy részét mindenféle kézi

* Egy petershus-i szerzetesről szintén ilyesmit ír a monostor egykorú krónikája. Migne: Patr. Ser. II. 143. k. 541. l.

munkával töltötték el. A bakonybéli szerzeteseknek kivált sok dolguk lehetett akkoriban az erdőirtással. Szent-Gellért sokkal alázatosabb volt, hogy sem a kézi munkában részt ne vett volna, habár választott püspök is volt és ezelőtt a királyi udvarban élt. Megfogta ő is a fejszét s dolgozott, mint a többi szerzetes. A mint egyszer az erdőről tüzevaló fát hoz a monostorba, a monostor kapuja előtt egy megsebesült farkast lát feküdni. Megkönyörül rajta, kinyitja a kaput s letéve a facsomót válláról, megnézi sebeit, a melyben bizonyára valami tövis volt, s mint egykor Andromachus szolga az oroszánt, úgy Szent-Gellért is e farkast meggyógyítja. A meggyógyított állat szintén a monostorbar maradt s annyira megszeliődött, hogy a szarvassal együtt ment ki a legelőre s nem bántotta.

A csendes, nyugodalmas élet ilyen ártatlan örömein kívül kivált azt tartotta nagy szerencséjének Szent-Gellért, hogy itt akadály nélkül gyakorolhatta mindazon sanyargatásokat, melyeket ő az Úrnak áldozatképen felajánlott. Sokszor, talán mindig, böjtölt s éjjeleket virrasztott át buzgó imádság között. S ezért ő oly megelegettnak, boldognak érezte magát, hogy hét egész esztendeig innen ki sem mozdult, hanem itt várta azon időt, melyben majd annak a népnek hirdetheti Isten szent igéjét, az üdvözítő igazságokat, a melynek szolgálatára őt az Isten Szent-István szolgája által kiválasztotta.* De lássuk is immár, miért késett püspöki hivatalának tetteles átvétele olyan sokáig, s mi történt addig jövődöbeli egyházmegyéje területén?

* Nagy legenda. IX. fej. ΒΑΤΤΗΛΑΝΥ-nál i. m. 316—318. l. A corsendonki legenda és követői azt állítják, hogy Szent-Gellért

NEGYEDIK FEJEZET.

Marosvár meghódítása.

Mióta a XIX. század politikája Európában mindenütt egységes, központosított államot hozott be, írónk nem győzik eléggé emlegetni, hogy a középkorban egyedül hazánk volt igazi, egységes állam. De midőn ezt hirdetik, nem kellene elfeledkezni arról, hogy ez egységes államnak szerzője s megállapítója hazánk legnagyobb királya, Szent-István volt. Meg volt ugyan a magyar nép egy fejedelem alatt való szoros egyesítése már a honfoglalás idején, mert hisz e nélkül lehetetlen lett volna oly bámulandó haditetteket végbevinni s e hont megalapítani, mint a minőket őseinkről olvassunk, de a nemzetségeknek hatalmát tulajdonképen Szent-István törte meg, midőn a pogány vallás mellett kardot húztak.

Az utolsó, leghatalmasabb magyar nemzetségfő, a ki Szent-Istvánnak és az ő térítő működésének ellenszegült, volt Ahtony.* Az utolsó volt, mert a többiek 1002-ben már

Bakonybélben Mór nevű társát kivéve, egész egyedül lakott. De ez nem való. A nagy legenda hiteles előadása szerint ott valóságos monostor volt, a hol több szerzetes élt együtt. Így pl. említi a monostor kapuját, a monostor épületét; említi, hogy Móron kívül még két szerzetes (Krátó és Thazló) ment Szent-Gellérttel Marosvárra, mikor ez püspöki működését megkezdette. BARTHÁNYNÁL i. m. 318. 326. l.)

* E név hazai történétiróinknál a legkülönbözőbb változatokban fordul elő. Irják: Achtum, Ochtum, Othum, Ohtum, Aktum,

mind le voltak verve. Anthony pedig csak 1029 körül. Leghatalmasabb volt, mert 15 évig fenn tudta magát tartani Szent-István ellenében.

De vajjon magyar volt-e? Szent-Gellért életirója ezt nem mondja. Nem mondja pedig azért, mert nem is hitte volna, hogy valaki erről valaha kételkedjék. Persze, ha tudta volna, hogy másfél század múlva III. Béla király név-

Anthony, Ótom, Acsonynak (Lásd: Történelmi Adattár Csanád-egyházmegye hajdanához és jelenéhez. 1873. évf. 38. l.) Hogy a név eredeti kiejtését és így mai kiírásmódját megtaláljuk, vissza kell mennünk a forrásokig. Minthogy a nagy legenda mondseei codexe a XIV. század végéről való és mivel ennek másolója nem tartotta szükségesnek, hogy az előtte fekvő régi codex kiírásmódját megtartsa: miképen írta ki e nevet a nagy legenda szerzője? el nem dönthetjük. A Névtelen jegyző a XIII. század elején «Ohtun»-nak (Hist. Hung. Fontes. Dom. II k. 12., 37. l.); egy 1318-iki oklevél megint egész világosan «Ohtun»-nak írja. (Anjoukori okmánytár, II k. 418 l.) Ez tehát legrégebb kiírásmódja az egykori főur nevének. Már most, ha tekintetbe vesszük, hogy a mai Taksonyt akkoriban «Toxun»-nak (KNAUZ i. m. I k. 99 l.) Adonyt «Odun»-nak (BUNYITAY: A váradi püspökség története III. k. 177. l.) írták, nem lehet kétségünk abban, hogy «Ohtun» Anthonynek ejtendő és irandó ki. Ezen kiírásmódunkat egészen igazolja egy 1352-iki oklevél, a mely ugyane nevet: «Ahton»-nak írja (Anjoukori okmánytár V. k. 594. l.) tehát a magánhangzókra nézve a mienkkel tökéletesen egyezik. TEMESVÁRI PELBÁRT «Athton»nak írja (Hist. Hung. Fontes Dom. I. k. 83 l.), mert, a mi nagyon sokszor megesik, a «ch» «c»-jét «t»-nek olvasta. Hogy néha «Ahton» néha Ohtun, vagyis a név néha ch-val, néha csak h-val van írva, ez nem tulajdonítható másnak, mint a középkori helyesírás ingadozásának. Az «Athton»-nak megfelelő Attony alak a mai kiejtés szerint könnyebb volna, de az oklevelek, a Névtelen jegyző, a nagylegenda kiírásmódjai mind ellene szólnak.

telen jegyzője Ahtonyt megteszi bolgárnak, tehát szlávnak, s kikeres neki egy szláv őst: Gládot; aztán azt is kitalálja, hogy Orsovánál betörve hazánkba, annak egy részét idegen uralom alá hajtja:* akkor csupa könyörületből is megirta volna nyiltan, hogy Ahtony a magyar nemzethez tartozott. Maga Ahtony, ha ezt csak gondolta volna is, legalább annyi hasznát vette volna görög szerzeteseinek, hogy azokkal tiltakozó levelet készítettett volna az ő elszlávosítása ellen. De így Ahtony az ő nemzetiségéről egyebet nem hagyott hátra, mint a nevét. Ez is mutatja ugyan, hogy magyar volt, mert hiszen e név elvitázhatatlan hasonlatosságban és rokonságban áll az Abony, Adony, Appony, Csopony, Patony, Taksony, stb. nevekkal, a melyek mind tősgyökeres magyar, sőt részben, mint pl. Appony, Csopony, hessenyő eredetűek; de ez talán egy magában nagyon kevés volna. Hanem szerencsére segítségre jő Szent-Gellért életírója, a ki oly dolgokat jegyez föl Ahtonyról, a milyenek csakis magyar s nem bolgár főúrra illenek.

Az életiró szerint Ahtony, mikor harcolni kell, magyar módra kihuzódik a várból s a nyílt mezőn előrsöktől körül véve táboroz. Szerinte továbbá Ahtony megkeresztelkedett ugyan, de azért hét feleséget tartott. Ez csak pogányból megtérő és pedig politikából s nem meggyőződésből megtérő magyar lehetett; a bolgárokat másfél század óta sokkal jobban áthatotta már a keresztény vallás szelleme, hogy

* Hist. Hung. Fontes Dom. II k. 12., 37. l. A Névtelen jegyzőt követik összes történetíróink. Mátyás Fl. nagybecsű tanulmányai után (L. u. o. 258—302 ll.) azt hisszük, nem érhet bennünket semmiféle szemrehányás, ha a Névtelen jegyző Ahtonyról szóló tudósítását mesének mondjuk.

sem köztük ilyesmi előfordult volna. Az életíró szerint Ahtony jó barátságban él a görögökkel, tőlük kap szerzeteseket. Képzeltünk-e bolgárt jó barátságban a «bolgárölő» II. Vazullal?! Végre Ahtony hadai ugyancsak az ő előadása szerint pogányok voltak; a bolgárok pedig már rég felvették a kereszténységet.

S a mit Szent-Gellért életírója ekkép eléggé feltűntet, azt két, nem rég előkerült oklevél egészen megerősíti. Ezek szerint a Marosmentén még a XIV. században is meg volt és virágzott a «genus Ohtun» az Ahtony-nemzetség. A mai Pécska és Nagylak közt voltak birtokai, és pedig: Ahtony, a mely e szerint a nemzetség nevét viselte, Serjén, Felső-Szőlős és még több is.* Képtelenség, hogy állítólag Ahtony idegen hódító, és mégis bukása után az ő nemzetsége itt maradjon és birtokait is megtartsa. Csakis úgy történhetett ez meg, hogy Ahtony egy hasonnevű, terjedelmes, magyar nemzetség sarja volt. S e nemzetség többi ágai ősi, s még első megszállás jogán birt jószágaitak Ahtony bukása után sem veszíthették el. Közbevetőleg legyen megjegyezve, szép világot vet Szent-István királyunkra, hogy bár különben nagyon szigorú volt, még sem ragadtatta el magát nem-

* Az 1318-iki oklevél szerint Gergely, Tamás és János, Albert fiai, «de genere Ohtun», «Ahtony nemzetségéből» Felső-Szőlős nevű ősi birtokukat, «*possessionem hereditariam*» (közvetlen Maros mellett feküdt), a melynek temploma Szent-Péter tiszteletére volt szentelve, testvérük leánynegyede fejében Istvánfia Mihálynak adják át. (Anjou-kori okmánytár II k. 418. l.) Az 1352-iki oklevél szerint, ugyanez a Mihály e falut, a mely «Ahtony és Serjén tartozékaiból» jutott neki neje révén, zálogba adja 40 frtért FEL-ŠZÖLLŐSY PÉTER-nek. (U. o. V. köt. 594. l.)

telen bosszúra s nem tette földönfutóvá az ellene föllázadó Ahtony miatt nemzetségének többi tagjait.

Az eddigiekből is kitűnik, hogy Ahtony a Maros mentén lakó magyar nemzetségfő volt. E szerint hazánk épen azon részében igyekezett független uralomra szert tenni, a melyet, szomorúan emlékezhetünk rá, csak nem rég is kiakartak tépni hazánk testéből. (A Bánát!) Jóval később, mint Gyula, vagy mint Somogy megye nyakas pogányai, tagadta meg az engedelmisséget 1014 körül lépett föl, de nem a pogány vallás védelmére, legalább nem egyedül e végre, hanem hogy magát függetlenítse.

Tartományát északról a Körös, nyugatról a Tisza, délről a Duna, keleten pedig az erdélyi hegyek határolták. A Maros balpartján, egy régi római castrum alapján, várat építtetett magának, mely a mellette folyó Marostól Marosvár nevet nyert s ezt tette székhelyévé. A Tisza, Maros, Körös, Temes stb. folyók mentén elterülő nagy síkság a legalkalmasabb hely volt a magyarok akkori foglalkozásának, az állattenyésztésnek üzésére. Azért Ahtonynak roppant számú, félig vadállapotban legelésző lovai, barmai voltak. S az őseréjű, áldott föld, a mely még ma is csekély művelés mellett legszebb buzát terem, bőven szolgáltatta udvarába a szükséges élelmi szereket azon uradalmakból és telkekről, melyeket művelés alá vettek. Mint később a magyar királyok udvartartásában tapasztaljuk, ép úgy az ő udvarában is fel voltak osztva a szolgáló népek s meghatározva azok kötelességei. Ha e gazdagsághoz még hozzáveszszük azt, hogy a magyar akkor még sátrak alatt élő nép volt, s nagyon könnyen költözhetett egyik helyről a másikra, meg van fejtve az a különös tünemény, hogy Ahtonynak egy időben több fegyverese és

szolgája volt, mint magának a királynak. Mind azok, kik kedvök szerint való szolgálatot kerestek, mind azok, kik a keresztény vallást felvenni vonakodtak, az ő tartományába vonultak s az ő szolgálatára ajánlták fel magukat. A somogyi felkelők 999-ben; Gyula, Szent-István nagybátyja, 1002-ben legyőzve, az elégtelenek, ilyenek pedig mindig vannak, mind hozzá menekültek akár minden vagyónukkal, családjukkal együtt.

Hadainak nagy számában bizakodva, Ahtony nyíltan szakított a magyarok királyával s önálló, független fejedelemmé tette magát. A királynak akkor legtöbb jövedelme volt a tordai sóbányákból. E sőt onnan a Maros vizén hajókon szállították le Szegedig vagy tovább, s úgy hordták szét az országban. Ahtony pedig, minthogy a sószállító hajók épen tartományán mentek keresztül, a Maros réveihöz egész a Tiszáig vámszedőket és őröket rendelt, s a hajóktól vámot szedett, a mi akkoriban épen oly jelentőséggé volt, mint ha valaki pénzt veretett volna. Szent-István azért már 1015-ben nyíltan ellenségének nevezte Ahtont s ellene háborúra készült.

De e háború nagyon soká késett. Mikor a somogyi felkelők apostoli királyunkat ott az ország akkori szívében támadták meg, akkor semmit sem késedelmeskedett, hanem ellenük ment, míg Veszprémet meg nem vívták. De akkor és később Gyula felkelésekor élet-halál harc volt. Aztán fiatal, tettevagyó vér buzgott az ifjú király ereiben. De most, mikor egyelőre csak az ország területi épségéről s a keresztény vallás nagyobb mértékben való terjesztéséről volt szó, óvatosan járt el. Ahtony tartománya távolabb esett volt az ország szívéből. Két nagy folyó: a Duna és Tisza válasz-

totta el a Dunántúltól, a hol a király s a magyar nemzet zöme lakott. Dolga, rendezni valója úgy is volt untilg elég ott Dunántúl. Aztán, ha esetleg a háború, a melyre egyelőre nem volt rá kényszerítve, balul üt ki, sok intézménye veszedelembé jut. Emberileg pedig lehetett számítani a csatavesztésre, mert Ahtony serege számosabb volt a királyénál.

1019 után még bajosabb volt háborút indítani Ahtony ellen. Ez évben II. Vazul a «bolgárölő» görög császár, véres ütközetben legyőzvé a bolgárokat, országukat elfoglalá. Mivel pedig a régi Bolgárország egész Nándor-Fehérvárig terjedt,* ez időtől fogva Ahtony tartománya a Duna mentében mindenütt görög területtel érintkezett. A Szent-István ellen való gyűlölet rávette Ahtonyt függetlensége egy részének fölálkozására, csak hogy magát Szent-István ellen továbbra is fentarthassa és biztosítsa. Elment Viddinbe, s ott a görög császár főtisztjével alkudozásba lépett. Fölajánlotta, hogy ő s keresztényé lesz, országába befogadja a görög papoka s hatalmat ad nekik a keresztény hit terjesztésére. Természetesen ez által megnyerte magának a görögök segédelmét és barátságát.** Mindjárt teljesítette is a föltételek

* Azért nevezik régi írónk, pl. a Névtelen jegyző Nándor-Fehérvárt Bolgár-Fehérvárnak. (Hist. Hung. Fontes Dom. II k. 34 l.) A dolog különben oklevelekből is kitűnik. (L. u. o. 278. l. FEJÉR: Cod. Dip. II k. 433 l.)

** Ily önző emberről lehetetlen föltennünk, hogy e nélkül kereszteltette volna meg magát. A Névtelen jegyző is hallott valamit arról, hogy egykor a görög császár egy magyar pártvezérnek segédelmet nyújtott. Persze, a személyeket összetéveszti. (Hist. Hung. Fontes Dom. II k. 14. l.)

legfőbbikét. Megkeresztelkedett a görög szertartás szerint. (E tette a legvilágosabb bizonyíték a mellett, hogy Magyarország nem maradhatott tovább pogány. Hozzá kellett csatlakozni valamelyik keresztény egyházhoz, ha fenn akart maradni, s mégis vannak iróink, a kik a pogány hit harczosait hőökként dicsőítik s bukásukon sajnálkoznak.)

Viddinből visszatérve, hozott magával Ahtony egy pár görög szerzetest is. Ezek számára azután Marosvártt egy monostort, e mellé pedig Keresztelő-Szent-János tiszteletére egy kis templomot építtetett. A görög szerzetesek azonban oly csekély sikerrel működtek, hogy 5—6 év mulva is csak ez az egy templom volt Ahtony tartományában. Tulajdoníthatjuk ezt az eredménytelenséget egyrészt a szerzetesek lanyhaságának, másrészt a zsarnok Ahtony kétszínű eljárásának. Ahtony megtérése nem volt teljes és őszinte, hanem csak olyan, mint a politikai okokból származó megtérés. Névleges keresztény volt, s ez biztosította számára a görögök segedelmét, de azután a keresztény vallás terjesztésével semmit sem gondolt, és mind a hét feleségét megtartotta azontúl is.

Az egész esemény pedig csattanós bizonyosság arra, mi lett volna a magyar nemzetből, ha a keleti egyház veszi kezébe a megtérítés ügyét. A hitért a nemzetnek föl kellett volna áldoznia függetlenségét.

1028 tájban mutatkozott végre némi reménysugár, a mely biztatta Szent-Istvánt, hogy ellenségének hatalmát nem sokára megtörheti. Ez évben a görög uralkodó család férfiágon kihalt, a kormány-pálcza a birodalommal keveset törődő, élvezeteknek élő nő kezébe került. Ahtony ezentúl innen nem kaphatott segítséget. Másrészt pedig Szent-István

épen ekkortáiban talált oly férfiúra, a ki Ahtony tartományának viszonyait ismerte, s az ellene indítandó háború vezetésére kiválóan alkalmas volt.

E férfiú: Csanád nevű magyar főúr volt. Ha a Névtelen jegyzőnek hihetünk, atyja Doboka, anyja pedig állítólag Árpádházból eredő nő volt.* A honfoglaláskor e család minden valószínűség szerint Kalocsa és Baja közt, a Duna és Vajdas folyók mentén ütött tanyát jobban mondva: sátort, mert hisz állandó lakhelyekről akkoriban alig lehetett szó.** A kalocsai érsekség alapításakor Csanád innen pogány létere a pogány Ahtony udvarába vonult, s ott fővezérségre emelkedett. E legnagyobb méltóságban általános tiszteletben részesült ugyan, de irigyei sem hiányoztak. Ezen irigyek, hogy őt megbuktassák, nagy vádat koholtak ellene. Hogy mi volt a vád? azt az életíró nem mondja; de Ahtony-

* A Névtelen jegyző Csanádot a király unokájának mondja. (Hist. Hung. Fontes Dom. II. k. 23. l.) De vajjon tágabb vagy szorosabb értelemben veendő-e ezen kifejezés, el nem dönthető.

** Őseink tudvalevőleg saját nevükről nevezték el falvaikat, városaikat. Már pedig Kalocsa és Baja közt, mind Csanád vezérnek, mind atyjának Dobokának emléke fenmaradt a helynevekben. Csanádról a ma is meglevő falu; Dobokáról egy Dusnok mellett eső Doboka nevű puszta beszél. Ezzel csaknem szemközt Baranyamegyében megint van egy Doboka nevű falu. (Schematismus Cleri a. dioec. Colocensis et Bachiensis 1880, 15. l.) Erre mutat az is, hogy a régi csanádi apátságok egyike (a Bold. Szűz) a Duna mentén bir egyes falukat, pl. Némedyt. (FEJÉR: Cod. Dip. X. 2. 821. l.) Az apátság ily távol nem szerzett birtokokat; pénzért közelebb is kapott volna. A dunamenti birtokot tehát adománykép kapta. Kitől? Leghamarább Csanád vezérre gondolunk, a ki később másutt nagy birtokokat nyervén, a régít elosztogatta.

nak elég volt, ha csak annyit mondtak is, hogy Csanád Szent-Istvánhoz szít. Ahtony a kényurak szokása szerint, titkon, orgyilkos módon akarta őt elveszíteni, de míg az erre alkalmas időt várta, alattomos terve Csanádnak tudomására jutott. A fővezér annyira ismerhette urát, hogy az ő további teendőjéről hamar tisztában volt. Tudva, hogy Ahtonymál nem védelmezheti magát, s ha ott marad, ki nem kerülheti a halált, titkon odahagyta Ahtony tartományát s Szent-István udvarába futott.

Szent-Istvánnak, hazánk apostolának, első gondja lón, hogy Csanádot a keresztény hit igazságaira oktattassa és aztán megkereszteltesse. Ő maga lett keresztatyja.* Aztán pedig szokása szerint kezdte kutatni és kipróbálni, vajjon őszinte, igaz-e hűsége? Kérdezősködött előbbi urának állapota, viszonyai felől, s mindenre oly feleletet nyert, a mely bizonyossá tette őt, hogy Csanád valóban igazán és állhatatosan ragaszkodik új vallásához és királyához.

Még egy, s utolsó próbát tett szent királyunk Csanáddal. Országa nagyaival beszélgetvén, hirtelen, mintegy váratlanul felszólította őket, hogy Ahtony ellen háborúra készüljenek. Ezt mondván, a szintén jelenlevő Csanádra szegezte élesen látó szemeit. Ám e szavak hallatára öröm sugárzott Csanád vezér szemeiből, s oly őszinte, igaz meglepéssel fogadta e felszólítást, hogy a király szívéből minden kételkedés eltűnt.

Mivel pedig csakugyan komoly szándéka volt e hadjára-

* Így értelmezendők a nagy legenda ama szavai: «quem rex ad Christum convertendo baptisavit.» Mert, hogy csakugyan maga Szent-István keresztelte volna meg, nem hihető.

tot megindítani, tovább is folytatta e dolog megbeszélését. A főszerelendő sereg száma, indulása, stb. közt egyik legfontosabb kérdés volt: ki legyen a fővezér? Szent-István ugyan kiszemelte már erre az alkalmas férfiút, de azért kikérte nagyjainak tanácsát is. A főurak választása szent királyunk óhajta szerint Csanádra esett. Jobbat, alkalmatosabbat hogy' is találhattak volna? Hiszen azt a vidéket, a hol ütközetet vívni s azt a sereget, a melylyel küzdeni kellett, senki jobban nem ismerte, mint Csanád, Ahtony egykori fővezére, és senki más nem volt annyi különböző ok által ösztönözötve, hogy ismereteit, szerzett tapasztalatait minél jobban fölhasználja, mint épen ő, a kit Ahtony megsértett, földönfutóvá tett. A választásba természetesen beleegyezett a király is, s az életiró, midőn Csanád a fővezérséget elfogadja, a következő szép szavakat mondatja vele:

«Úgy legyen, mint uramnak, királyomnak tetszik. Nemrégén keresztelt, új keresztény vagyok, új harcot akarok vívni, élni és halni kész vagyok veletek. Induljunk tehát és harcoljunk uram királyom ellenségei ellen.»

S valóban ütött az utolsó óra. E háborút tovább halogatni nem lehetett. Szent-István ugyanis nagyon jól tudta, hogy Németország hódító szellemű, új császára háborúra készül ellene; a bajor és osztrák hercegek a határszéleken folyton nyughatatlankodtak, portyáztak, ez biztos jele volt, hogy a császár nem halasztja immár tovább a következő 1030-ik évnél azt a háborút, melyben Magyarországot a német birodalom hűbérévé akarta tenni.* Szent-István, a

* KATONA i. m. I. k. 340., 345. l. HORVÁTH M. A kereszténység első százada Magyarországon. 271—275. l.

ki tudta, mily féltékeny a magyar nép függetlenségére, s ha ettől megfosztanak, talán még az újonnan ültetett keresztény hitet is elvetné, egész erejével készült Konrád ellen. Azért szerfölött szükséges volt előbb Ahtonyt megtörni, nehogy, míg ő Konrád ellen harcol, Ahtony élve az alkalommal más oldalról támadja meg őt. Ez esetben kénytelen lett volna seregét megosztani, a mi előre gondolhatólag mind személyére, mind országára veszedelmet hozott volna.

A háborút tehát megindították Ahtony ellen. Az összegyűlt királyi sereg Rév- (most Török-) Kanizsánál kelt át a Tiszán. (A mai Torontálmegye bármely térképén megláthatják szives olvasóink a seregek elrendezését, az ütközet helyét stb.)

Ez az első, a mit a hadjárat sorsáról tudunk. A másik az, hogy a királyi sereg Kanizsánál, Oroszlánoson, a mai Csanád és Pordány közt eső Kökényéren és Szőregen volt föllállítva. Ismerve a régi magyarok hadirendét, a sereg ez állásából egyszerre láthatjuk, hogy rendszeresen föllállított hadsereget állít elénk az életiró. E sereg balszárnya Kökényéren, dereka Oroszlánoson, a jobb szárnya Kanizsán s az akkori magyar hadviselésben elmaradhatatlan tartalék csapat Szőregen van elhelyezve. Az, hogy a Tisza és Maros folyókat háta mögött hagyta s a menekülésre minden utat elvágott, mutatja, hogy a sereg életre halálra kész.

Dunántúlról, az ország akkori főrészből, Csongrádon alúl a régi bűdi révnél lehetett volna leghamarább bejutni Ahtony tartományába. De Csanád nem itt, hanem Rév-Kanizsánál kelt át a Tiszán. Két ok vezethette őt erre. Ezáltal ugyanis, Ahtony elvesztette a Maros védelmi vonalát, s aztán kényszerítve volt a gyors ütközetre. Csanád úgy okoskodott,

hogy Ahtony vagy a bódi révnél várja őt, s akkor, míg onnan Marosvár felé siet s a Maroson átkél, időt veszít, vagy Rév-Kanizsánál s akkor az átkelés sikerülte esetén őt egyszerre elvágja szövetségeseitől a görögöktől, a kikben Ahtony némileg bízhatott. Lehet, hogy az első számítása csakugyan valósult, de a második nem. Ahtony serege ép úgy, mint a királyé legnagyobb részt lovasokból állott, mert hiszen magyar magyar ellen harczolt ottan; s ennél fogva Ahtony, hogy lovassága erejét kifejthesse, kivonult Marosvárból s a Tiszán átkelő királyi sereget a Harangod (ma Aranka) vizénél várta, táborát a nagy őszi síkon ütvén fel. Az első összecsapás, a mely körül-belül a mai Ó-Bessenyő táján ment végbe, rosszul végződött a királyi seregre nézve. Nagy kiáltozás és kúrtharsogás között csapott össze a két had s délig keményen harczoltak. Számos halott volt már mindkét részen, a mikor Csanád csapatainak visszavonulást parancsolt. Másfél vagy két mérföldre visszahúzódott, de hogy a küzdelmet abban hagyni esze ágában sem volt, azt világosan tanusítja seregének feljebb rajzolt elrendezése.

A második csatát körülbelül másnap vívták volna: de aközben olyasmi történt, a mire Ahtony és talán Csanád sem számított. Míg a magyar hadviselés szokása szerint a két had előrsei szorgalmasan néztek egymással farkas szemet, a királyi sereg vezére, Csanád, fáradtan vonul vissza az oroszlánosi nagy dombon* ütött sátorába, az Ég segédelmét ügyekezék forró imádságban kiesdekelni, hogy vállalata

* A nagy legenda szerzője hegynek nevezi (mons), egészen meg egyezőleg az alföldi népszokással, a mely hegy névvel tiszteli meg már a 2—3 öl magas halmokat is.

szerencsésen sikerüljön. Mint egykor Szent-István, midőn a somogyiak ellen indult, Szent-Mártonhoz folyamodott, hogy az ő közbenjárására ellenségein győzedelmet vehessen, ép úgy Csanád is közbenjárót választott, hogy kérése, ha nem a maga, legalább közbenjárójának érdemeiért meghallgatást nyerjen. Midőn pedig hosszasabban imádkozik, egyszersmind azt a fogadalmat teszi, hogy ha Szent-György, Isten kedves harczosa, őt közbenjárása által megsegíti, s neki attól, kinek kezében van a csaták és emberek sorsa, győzelmet eszközöl, ott azon helyen, a hol térdek, monostort fog tiszteletére építtetni.

A nap fáradalmaitól elbágyasztva, ott imádság közben álom száll szemeire. Az édes álom azonban nem képes lenyűgözni a lelket; az tovább is foglalkozik azzal, a miről az ébrenlét pillanataiban minden erejét megfeszítve gondolkozott. Csak hogy most kissé változik a helyzet. A nem rég keresztelt vezér most már nem tud egészen uralkodni elméjén s akaratlanul olyan eszmék kezdik vezérelni, melyekkel lelke eddigi élte legnagyobb részében telve volt. Ébrenlétében a keresztény hőshöz, Szent-Györgyhez, folyamodott, most pedig úgy érzi, úgy sejti, hogy egy oroszán (a pogány mesékben előforduló segítő) jó mellé, körmeivel húzogatja, ébresztgeti, s így szól hozzá: «Oh ember, mit alszol? Kelj föl, gyorsan fúvasd meg a kürtöt, gyűjtsd össze seregedet, indulj a csatába és győzedelmet aratsz mostan alvó ellenségeden.» S a mint fölébred, úgy érzi, mintha két férfi ereje szállta volna meg,* felejt minden fáradságot, összehívhatja

* Az egész jelenet szép magyarázatát l. IPOLVI: Magyar Mythologia. 168., 226. l.

seregét, elbeszéli nekik álmát. Társai az erős, élő hit érzelmeivel hallgatják szavait, semmit sem kételkednek rajta, lelkesedéssel fogadják az éjjeli támadás eszméjét, melyet Csanádnak Szent-György közbenjárása szerzett. S valóban ez éjjeli támadás eszméje oly pompás, oly szerencsés gondolat volt, hogy Csanád és társai épen nem szégyelhetik magukat, hogy az égből eredt sugallatnak tekintették azt és Szent-György esedezésének tulajdonították. Hiteles kútfő (Bölcs Leo görög császár taktikái) tesz róla bizonyosságot, hogy a régi magyarok semmitől sem féltek jobban, mint az éjjeli támadástól, mert ekkor hadirendjüket föl nem állíthatták, és szokott cseleiket föl nem használhatták.* A legveszedelmesebb fegyvert ragadta meg tehát Csanád, hogy Ahtonyt, a kit nappal, rendes csatában le nem győzhetett, más úton mégis megsemmisítse. Fölhangzik azért az akkori hadikiáltás: Kyrie eleison, Christe eleison, Kyrie eleison azaz: Uram irgalmazz, Krisztus kegyelmezz, Uram irgalmazz; Miatyánk.**

Rögtön lóra kapnak s az éj sötétében késedelem nélkül Ahtony serege ellen lovagolnak. Az előőrök már későn jelzik az alvó seregnek s vezérének a királyi sereg támadását, mert közvetlen utánuk ott vannak Csanád katonái is. A lovas sereg rohanása által okozott nagy zaj, az éj sötétségében

* Erre s a fentebb leírt hadirendre nézve lásd SALAMON nevezetes cikkét: A magyar hadtörténethez a vezérek korában. Századok 1876.

** Hogy e kiáltás nemcsak a koronázás, hanem a megütközés alkalmával is szokásban volt, arra nézve csak két teljesen egykorú kútfőt idézek: Adelboltot, Szent-Henrik császár életiróját (MIGNE: Patr. ser. II. 140. k. 100 l.) és Thietmár merseburgi püspököt. (U. o. 139. k. 1254. l.).

támadó sereg lármája természetesen roppant zavart okozott Ahtony seregében, mert ha össze is szedte magát egy-egy csapat, az a nagy zavarban többnyire a saját seregében valókra rontott. Fölbomlott a rend, menekült mindenki, a ki tudott. Ahtonyra azonban, még mielőtt menekülhetett volna, rátalált Csanád vezér, megölte s diadal jeléül fejét levágta.

A következő hajnallal szóp nap virradt Magyarországra; területi egysége több időre meg volt állapítva. A királynak és az országnak ellensége halva feküdt a nagyőszí síkon.

A győzelem kivívása után Csanád vezér nem siethetett mindjárt Szent-Istvánhoz; Ahtony fejét Gyula nevű főúr által a tökéletes diadal jeléül elküldötte ugyan, de ő a Marosmentén maradt. Sok teendő várt még Ahtony tartományában reá. Először le kellett róni a kegyelet adóját az elhunytak iránt; a harcban elesett keresztények tisztességes temetéséről kellett gondoskodni. Összeszedték tehát először is azok holttesteit. Akkoriban a keresztények mindig a templomokban vagy templomok mellett szoktak temetkezni. A templomok környékét nem is hívták másnak, mint temetőnek (cömeterium, innen a magyarosított cizinterem). Mint-hogy pedig akkoriban ama tájékon nem volt sehol templom, csak Marosvártt, kénytelenek voltak a holt testeket 2—3 mérföldre Marosvára vinni s ott aztán Keresztelő Szent-János templomának cizintermében örök nyugalomra tették. Ahtony pogány harczosainak holttetemeit régi magyar szokás szerint halmok alá temették.

Ezután fogadnia kellett Csanád vezérnek a lakosság hódolatát, biztosítani a király számára a tartomány birtokát. Könnyű volt neki azon országrész főurait megnyerni.

Jó részök ismerőse, barátja volt; sok lehetett köztük olyan is, a ki csak Ahtonytól való félelmében pártolt el törvényes királyától. A hódolatra jövők között ott voltak a Keresztelő Szent-János monostor apátja és szerzetesei is. A király ellensége hozta ugyan ezeket a mi országunkba, de azért Csanád nem üzte ki őket; elfogadta hódolatukat, meghagyta őket egyelőre monostorukban, sőt meghagyta birtokukat is: Marosvár városának harmadrészét. Csanád ezen eljárásának oka az volt, hogy egyrészt akkor még nem volt meg a szakadás a görög és latin szertartású egyház között, testvérnek tekintette egymást a két egyház, kiknek egymást segítenie kell, nem pedig gyűlölni, másrészt Magyarországon akkor még mindig kevés lévén a pap, oktalanság lett volna, ezektől erőszakosan megfosztani az országot.

Miután Csanád vezér így mindent elintézett és rendbe hozott, maga is elindult a királyhoz, további utasításokat kérni. Vele ment több főúr, továbbá a görög apát és egynehány szerzetes is, kik a király előtt szintén be akarták mutatni hódolatukat. Marosvártól délnyugatnak indulva először is fölkeresték azt a halmot, melyen Csanád vezér a nagyőrszi csata éjjelén imádkozott, s a hol neki Szent-György segedelmet nyújtott. E halomra, melyet az őt álmában ébresztő oroszlánról Oroszlánosnak nevezett el, egy ismeretető jelt tűzött Csanád vezér, hogy fogadalmát majd teljesíthesse. Ugyanazon nap útitársainak nagy vendégséget adott. Aztán átkelve a Tiszán, egyenesen a királyhoz indultak.

Midőn a király székhelyére érnek, látja Csanád a város kapuja fölött Ahtony fejét, látja a király nagy örvendezését, melylyel őt fogadja, de egyszersmind bámulva hallja, hogy a

legfőbb érdemet tőle elvitatják, s Gyula főúrnak tulajdonítják Ahtony megöletését. Szerencsére előre gondoskodott Csanád, hogy ily módon ki ne játszhassák. Nem rég tért meg a keresztény hitre, nem felejtette el még, a mit a pogányságban annyiszor hallott, t. i. sárkánynyal vívó hősök meséit. Azok cselét ő is fölhasználta. S azért hiába hazudott Gyula, hogy ő ölte meg Ahtont; mert Csanád, a mint ezt hallotta, mosolyogva mondá: «Ha a fejet elhozta a királynak, mért nem hozta el a nyelvét is, ha megölte a király ellenségét?» A király az igazságot kiderítendő, maga személyesen nézte meg Ahtony fejét s abból a nyelv csakugyan hiányzott: Csanád tarsolyába nyúlván, előmutatta a kivágott nyelvet s így fényesen bebizonyította, hogy Ahtont ő ölte meg és senki más. Erre Gyulát a király a hazugság miatt kiűzte udvarából, Csanádot pedig a legnagyobb méltóságokra emelte. Bevette őt udvari főtisztei közé, megajándékozta Ahtony javaival, szolgálival,* s ha a Névtelen jegyzőnek hiszünk, Ahtony feleségeinek egyikével.** Azt a nemzetséget azonban, a melyből Ahtony származott, nem semmisítette meg, nem vette el birtokait sem, mert, a mint láttuk, az 200 év múlva is ott tanyázik a Marosmentén. Hogy pedig Csanád dicső győzelmének és nagy tettének híre a magyar nemzetben mindvégig fenmaradjon, Marosvárt az ő nevéből Csanád városának nevez-

* Így értendő azon félig-meddig bibliai phrasis, a melyet az életirő itt használ: «Constituit eum principem domus regis et domus Achtum». Nagy legenda X. fej. BATHYÁNY-nál i. m. 324. l. A phrasis az értelmet inkább elhomályosítja, mint felvilágosítja.

** Hist. Hung. Fontes Dom. II. k. 14. l.

tette el, s az a körül alakított nagy terjedelmű megye¹ ispánjává tette. Tudjuk, hogy őseink mennyire szerették falvaikat, szállásaikat saját nevükről hivatlatni, nagyon méltó volt tehát, hogy Csanád nevét kapja a város, a melyet ő annyi fáradtsággal és vérontással szerzett vissza az ország királyának.

Bár az életirő nem mondja, de a dolgok'sora világosan mutatja, hogy ekkor kapta Csanád ama roppant birtokokat, melyek a Marostól le a Tiszáig, Csanádtól Rév- (most Török-) Kanizsáig és Pádeig terjedtek, körülbelül 15 □ mérföldnyi nagyságban s a melyek az Árpádkor végén még mindig Csanád ivadékainak kezén voltak, középen az ősi, még Csanádtól épített nemzetségi monostorral.² Melyik volt az, mindjárt látni fogjuk.

A királytól nyert ispáni tisztség³ kötelességévé tette Csanádnak, hogy újra visszatérjen azon vidékre, melylyel az ő sorsát az isteni Gondviselés összekötötte. Megérkezvén megyéjébe, első gondja volt, hogy fogadalmát most már csakugyan beteljesítse s ennél fogva a kijelölt halmon elkezdé építtetni Szent-György tiszteletére az egyházat s e mellé a monostort a szerzetesek számára, alkalmasint először még csak fából.⁴ Azután pedig szorgalmasan rendezte

¹ Provincia-nak mondja a nagy legenda. De ez régi okleveleink szerint nálunk annyit is jelentett, mint megye.

² WENZEL: Árpádkori új okmánytár. VII. k. 429—431. l.

³ Egy a mai főispánsággal, de mivel első királyaink idejében sehoh sincs említés «vice comes»-ról, nem mertem a comes szót főispánnak írni.

⁴ Még Szent-László is először csak fából építette a szentjobbii monostort. BUNYITAY: A váradi püspökség története II. k. 321. l.

a rábizott nép viszonyait, hogy aztán annál könnyebben beteljesedhessék Szent-István forró óhajtása, a ki e népet a keresztény vallásra téríttetni akarta s számára már előre püspököt választott ki.*

A következő év tavaszán, a mi számításunk szerint 1030-ban, csakugyan előszólítá visszavonultságából Szent-István a tőle e tájék számára kiválasztott püspököt. Ki volt ez? Tudjuk, hogy Szent-Gellért.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Szent-Gellért püspöki működése.

Hazánk nagy szülöttéről, Szent-Mártonról, írják, hogy halálos ágyán hallva tanítványainak keserves sírását s panaszkodását: ki fogja őket már most vezetni? bármennyire óhajtozott is e siralomvölgyéből mielőbb Isten színelátására jutni, mégis elejtve ez óhajtását, szárnyát szegve saját kedvének így imádkozott: «Uram ha szükséges vagyok még népednek, nem vonakodom a munkától». — Ugyanezen lelkület tölté el Szent-Gellértet is. Bármennyire szíve óhajtása szerint élt is a bakonybéli monostorban, bármily örömet töltötte volna ott még hátra levő napjait, mégis, mikor nem is az ő, hanem egy másik istenfélő férfi, s való-

V. ö. IPOLYI: Az egri székesegyház. A Bartakovics Béla arany-miséjére kiadott emlékkönyvben 109—110. l.

* Az egész fejezetre nézve, l. Nagy legenda X. fej. BATHYÁNY-nál i. m. 318—324. l.

ságos apostol ítélete szerint a magyar népnek szüksége volt az ő tanítására, főpapi működésére, nem vonakodott egy szikrát sem, hanem megjelent a király, Szent-István, előtt, s üdvözölvén (azaz szokás szerint térdet hajtván s megcsókolván) a királyt, egész alázattal hallá annak intézkedéseit.

Azon szavak, melyeket ez alkalommal az életíró Szent-Istvánnal elmondatt, oly buzgó, oly lelkes és a keresztény hittől áthatott férfiúnak tüntetik fel szent királyunkat, hogy nem csudálkozhatunk, ha őseink Szent Istvánt tartották tulajdonképen való térítőjüknek. Ezek szerint a király forró óhajlásának teljesülését érte el,* midőn végre átadhatta Szent-Gellértnek a marosvári püspökséget. Maga fáradozott azon, hogy az új püspöknek segítőt ársai, papjai legyenek. Biztosította Szent-Gellértet, hogy földi dolgokban semmi szükségét nem fognak szenvedni, mert ő szigorú rendeletet adott ispánjainak, hogy az egyházmegye lakosaira a tizedet kivesésék és maguk be is hajtsák. Buzdította őket a keresztény hit hirdetésére, a pogányok megtérítésére s még arra is kiterjedt figyelme, hogy Szent-Gellértől bocsánatot kérjen, mert visszavonultságát, nyugalomát háborította.

A király parancsolatjára nemsokára papok és szerzetesek gyűltek Esztergomba, hogy Szent-Gellértnek segítség-

* Nagyon figyelemre méltó, hogy életírónk szerint Szent-István 12 érseki és püspöki széket akart fölállítani, de a gonosz lélek csatlósai által mindig megakadályozta ebbeli szándékának teljes valószínűségét. Hogy hányat alapított tulajdonképen, s melyeket? arról még mindig vitatkoznak történetírónk. Ettől azonban eltekintve, ez adatával az életíró még Szent-István legendáinak íróinál is jobban dicsőíti első királyunk apostoli buzgóságát, mert azok csak 10 püspökséget tulajdonítanak neki.

gére legyenek a térítés apostoli munkájában. Eljöttek Szent-Gellért egykori utitársai, Valter és Mór; az ország legnagyobb monostorából, Pannonhalmáról, jöttek négyen: Fülöp, Lénárt, Henrik és Concius; Pécsváradról jött kettő: István és Anzelm; Zalavárról kettő: Konrád és Albert; Bakonybélből kettő: Krátó és Tázló. E tíz szerzetest különösen fölemlíti a nagy legenda, mert nemcsak tudományos férfiak, hanem egyszersmind fölszentelt papok * is valának; pedig akkor nem minden szerzetest szenteltek föl pappá. Még inkább fölemlítendők valának e szerzetesek azért, mert közülök hét: úgy mint a bakonybéliek: Krátó és Tázló; a zalaváriak: Albert és Konrád; a pannonhalmiak közül kettő: Fülöp és Henrik s végre a pécsváradiai közül egy: István, tökéletesen beszéltek magyarul, s azért leghivatottabbak voltak arra, hogy Isten igéjét a magyar népnek hirdessék. Nekik nem kellett azon nagy akadályal küszködniök, hogy folyton tolmácsot tartsanak maguk mellett, a kik szavaikat magyarázzák.

Összegyűlvén ekkép az apostoli csapat, eljött értük a keresztény hit előharczosa, Csanád ispán, és szekerére ültetvén, elvitte őket a homokos Duna-Tisza-közén keresztül Csanád megyébe. Ekkor is Rév-Kanizsánál keltek keresztül a híres magyar folyón, a Tiszán, s úgy léptek át jövőendő működésük színterére a csanádi egyházmegyébe.**

* «Presbyteri». Úgy látszik SZABÓ KÁROLY nem érti, mit jelent e szó a legendákban, mert nem fordítja le, hanem meghagyja a magyar fordításban is. I. m. 68. l.

** Ez egyházmegyének hivatalos neve a XI. században «marosvári» volt, mint alább látni fogjuk. Ámde, mint az életirő egyhelyt elárulja, már az ő korában közönségesen «csanádi»-nak nevezték

Itt először is Oroszlánoson állapodtak meg. Csanád ispán fölkerlte püspökét, Szent-Gellértet, hogy először is e helyet avatná föl a háromegy Isten imádására és Szent-György tiszteletére, a hol ő buzgó imádsága által kiesdekelte azt a szerencsés eszmét, mely a királyi sereget megmentette, a teljes diadalt megszerezte s az egész országrészt a királynak visszaadta. Szent-Gellért, engedvén e kérelemnek, a monostor templomát fölszentelte. Egy ilyen templomfölszentelés a legnagyobb ünnepek közé tartozott akkor. Királyok, püspökök jelentek meg egy-egy nevezetesebb templom fölszentelésére.* Csanád ispán szintén megtett mindent, hogy az ő monostora fölszentelését emlékezetessé tegye. Nemcsak nagy vendégséget adott, a mi nélkül már akkor sem mulhatott el Magyarországon semmiféle ünnepi alkalom, hanem egyszersmind főpásztorát és annak papjait számos értékes ajándékkal lepte meg.

Innen tovább utazván, pár óra alatt érkeztek ama vidék akkoriban egyedül álló városába, Csanádra (azaz a régi Marosvárra).

Ismerkedjünk meg előbb mi is azon várossal, a hol Szent-Gellért életének hátra levő napjait áldásos sikertől kísért munkálkodásban töltötte.

A hány pusztító zivatar végig vonult szegény hazánkon,

(ΒΑΤΤΗΛΑΝΥ-*nál* i. m. 326. l.), a XII. századtól kezdve pedig egész mai napig ez volt egyszersmind hivatalos neve is. Bárha tehát Szent-Gellért korára nézve némileg anachronismus a «csanádi egyházmegye» elnevezés, a könnyebb megérthetés kedvéért ezt használjuk.

* Pl. a zseliz-szentjakabi és dömösi egyházak fölszentelésekor. Bécsi képes krónika. Hist. Hung. Fontes Dom. II. k. 170., 294. l.

az mind meglátogatta Csanádot is, még pedig nagyobb mértékben, mint számos más városokat. Csak azon 7—8 század alatt is, a melyről irott történeti adatok beszélnek, kimondhatatlan sokat szenvedett e hely. Elpusztították, kirabolták a tatárok, fölégették a pór lázadók, sokáig ostromolták a rácok, kétszer háromszor elfoglalták, meg elvesztették a törökök. Azután végre széjjel hányták várát, új, idegen népfajokat telepítettek a kipusztult magyarság helyére, a kiket semmi kegyelet nem kötött a még meglevő romokhoz s ennél fogva nyugodtan hányták szét azt a keveset, a mit az idő vas foga még meghagyott. Ezt tudva, nem táplálhatunk magunkban valami nagy reményt, hogy itt majd minden kő Ahtony görög szerzeteseiről vagy Szent-Gellértről fog beszélni.

A mint a régi Csanád helyére épült Német- és Rác-Csanád község meglehetősen egyenes utcáin, egyszerű, de jó módra mutató házai közt elhalad az utas, semmiből sem venné észre, hogy itt hajdan szebb élet volt, fényes templomok, paloták, monostorok díszeltek, majd pedig zsibongó hadi élet pezsgett. Csak mikor a község elaggott, de a hely multja iránt ifjú érdeklődéssel viseltető r. kath. plébánosa* elkezdi mutogatni a római téglákat, a melyeken még ott van a Legio XIII. gemina bélyege, a falbarakott római síremlékeket, a román és csúcsíves izlésben készült oszlopfőket, pillérdarabokat, s egyéb faragott köveket, a török fürdő helyét, a várnak még ma is kivehető sánczait, — akkor látjuk, hogy itt elpusztult világ felett járunk, a hol a mit az egyik század épített, azt a másik lerombolta.

* Killer Frigyes.

Ezek után azt hihetnők, hogy még körül-belül sem lehet megjelölni azt a helyet, a hol Szent-Gellért a keresztény hit isteni tanitmányait először hirdette a még pogány magyaroknak. De mégis. Rávezet erre bennünket az embereknek egyik, a természettől beléjük oltott szokása. A mint a fecske késő nyárban is ugyanazon helyen készíti újra elrontott fészket, a mint a pók mindig ugyanott szövi újra szétszaggatott hálóját, a hol azelőtt volt, úgy tesz az ember is. A hol mesterséges indítóokok nem avatkoznak bele, mindig felkeresi a régi fészket, a már előbb is lakott pontokat, a honnan az idő viszontagságai őt egyidőre kizavarták. Már ennél fogva is, de még inkább abból, hogy ama másfél ölnyi talaj-emelkedésben, a melylyel a mai Német- és Rác-Csanád területe feljebb áll a régiénél, a különféle korok emlékeinek törmelékei egymáson hevernek, — világosan kitetszik, hogy mind a római castrum, mind a régi vár, s az abban befoglalt egyházak mind egy helyen állottak: azon a területen, melyet a még most is kivehető sánczok határolnak körül. Jelenleg a két templom és két utcza foglalják el e területet. E helyen, mint alább látni fogjuk, három templom állott: a székesegyház és két apátsági templom. A székesegyházat a várterület déli részén kell keresnünk, mert az északi részen nincsen számára hely. Az északi oldalon 1868-ig két egymással egyenletesen haladó egyház volt: a róm kath. és a rác. Ez utóbbi ma is megvan; újabb épület ugyan, de mivel keletre néz, és mivel szentélye a 8 szög három oldalával záródik, föl kell tennünk, hogy egy régi kath. templom helyén s némileg annak mintájára épült. Az ettől délre, mintegy 20—30 lépésre eső régi kath. egyházat 1868-ban lebontották. A bontás és az új templom alapjának ásatásakor kitűnt, hogy

ugyanezen a helyen egymásután három egyház állott: a lebontott csúcsives, egy románkori egyház és egy még ezeknél is régibb, kicsiny, legfeljebb 10 öl, 20 méter hosszú, 6—7 öl (körülbelül 12—13 méter) széles templomka volt. De a mi legkülönösebb, e kis templomka előtt még egy régi keresztelő medenczét is találtak. A három régi templom közül melyik állott itt? A székesegyház nem, mert annak szerfölött kicsi lett volna. Tehát vagy a már említett és Keresztelő-Szent-János tiszteletére emelt templomról, vagy a nem sokkal később épített s a Bold. Szűz tiszteletére szentelt apátsági egyházzól lehet szó. Az utóbbi megint nem lehetett, mert, mint látni fogjuk, ez 500 márkába került, ezen a pénzen pedig akkoriban jóval nagyobb egyházat lehetett építeni,* és azonfelül mit keresett volna ez egyház előtt a keresztelő medencze? Hisz apátsági templomnak, ha csak nem plébániai egyház is egyszersmind, nincs arra szüksége. Ennélfogva nyugodtan elfogadhatjuk, hogy itt az Ahtonytól a görög szerzetesek számára épített templom alapjait találták meg 1868-ban a vele egyidejű keresztelő medenczével ** együtt.

* Azért a nagy legenda ez egyházat nem «ecclesia»-nak, hanem «monasterium»-nak nevezi, a mi az előbbinél nagyobbat jelent. BATHYÁNY-nál i. m. 346. l.

** E keresztelő medenczét HENSZLMANN (Archæologiai közlemények VIII. k. 29—30. l. és Magyarország óker. rom. műemlékeinek ismertetése 41. ll.) ; és utána ORTVAY (Történelmi Adattár 1873. 21—22. ll.) a III., IV. századból származó ókeresztény baptisteriumnak hirdetik és pedig azon okból, mert berendezése egészen egyezik a római ókeresztény keresztelő medenczékkel. Bár menyire szeretnők is, ez állítást nem fogadhatjuk el. Csanádon nem

A keresztelő medencze igen egyszerű volt. Az egyház nyugatra néző ajtajától két ölnyire, kissé délre feküdt. Fölötte kis kápolna emelkedett. Ennek déli falába volt beépítve egy csatorna, hogy annak segítségével a medenczét kívülről is kényelmesen megtölthessék a szükséges vízzel. A medencze egyszerű betonnal (vizáthatlan mész) volt be-

volt római colonia, hanem csak castrum; ez is csak a Maros folyó védelmére rendelt előrs lehetett. Hogy az itt tartózkodó légió oly keresztény hitközséget képezett volna, a melynek egyháza és baptisteriuma volt, nem hihető. Különbben is tudjuk, hogy e légió is 272-ben kivonult hazánk területéről. A döntő a kérdésben az, a mit maga HENSZLMANN is beismer (l. u. o.), hogy e keresztelő medencze nem római, hanem *középkori* téglákból van építve. HENSZLMANN ezt úgy magyarázza, hogy későbbben átépítették s a régi berendezést, habár akkor már csak leöntés által szolgáltatták ki a keresztiséget, kegyeletből megtartották. De nincs szükségünk e föltevésre. Könnyen kimutatható, hogy Szent-Gellért korában még nem leöntés, hanem a víz alá merítés útján szolgáltatták ki a keresztiség szentségét. Így például Burchard wormszi püspök (+ 1025), decretumaiban meg van parancsolva, hogy minden papnak legyen kőmedenczéje (fons lapideus) vagy más alkalmas edénye a keresztelésre, s az a püspök vagy pap, a ki elmulasztja háromszor alámeríteni (trinam mersionem, sed semel *mergit*) letétetik. Azonkívül ismeretes Aquinoi Szent-Tomás (+ 1274) nyilatkozata, a ki biztosabbnak tartja az alámerítés módját a keresztiség kiszolgáltatásában, mivel — úgymond — ez a közönséges szokás (hoc habet communior usus. Summa theologiae. 3. que. 66. art. 7.). Tehát Szent-Gellért korában még alámerítés útján kereszteltek és így nincs szükség arra, hogyha középkori téglából épített baptisteriumra akadunk, azt ókereszténynek vitassuk. A véletlen hasonlatosságot megfejti az, hogy mind az első keresztények, mind Ahtony, vagyis inkább szerzetesei, lehetőleg egyszerűen akartak építkezni.

vonva ; a kis kápolna földszintjéről egy pár lépcső vezetett le hozzá, a melyeken a keresztelendőnek kellett leszállni a vízbe ; a lépcsővel szemben pedig egy alacsony állvány volt, a hol a keresztelő foglalt helyet.

Az egyház körül az akkor még csak földsánczokkal körülvelt várban és azonkívül egyszerű faházak voltak.* Köztük a legkiválóbb azelőtt Ahtony, azután Csanád palotája volt ; a többiekben az Ahtony udvarának és a görög monostornak szolgálatára rendelt kézművesek, szolgák laktak. Tehát semmi újat vagy meglepőt nem találtak a Marosvár vagy új nevén Csanád városába érkező szerzetesek, kivált pedig a mi Szent-Gellértünk, a ki Velenczét s Olaszország egyéb nevezetes városait látta. Ámde azért ezt kellett püspöki székhelyévé tennie, mert mégis csak város volt ; másutt pedig az «*equorum indomitorum innumerabilis multitudo*» a félig vad lovaknak megszámlálhatatlan sokasága s a marha gulyák tapodták szerte az ekét nem látott síkot, megszagatva a magyar nemzetségek itt-ott feltünező sátrai által.

A mint tehát ide értek, először is lakás után néztek. De ilyet az említett okokból bizony nem találtak. Az egy monostor volt az egyetlen épület, a mely legalább, míg más építenek, az ő céljaiknak megfelelt. Ennélfogva nem volt más hátra, mint hogy a görög szerzeteseket máshova helyezék által. E végre Csanád ispán följánlotta az ő oroszánosi monostorát. Szent-Gellért elfogadta ajánlatát, s akkor Csa-

* Csanádnak még 1514-ben is jórészt csak faházai voltak. (MÁRKI: Dózsa György és forradalma 121. l.), mennyivel inkább 1030-ban. V. ö. Történelmi és régészeti értesítő. X. évf. 1884. 60. l.

nád szekerére tevén a görög apátot és szerzeteseit, átvitte őket Oroszlánosra, a püspök pedig papjaival együtt beköltözött az ő eddigi monostorukba.

Sajátságos érzelem fogja el néha a pogány népeket. Egyszerre seregestül ösztönöztetve érzik magukat, hogy az emberi lelket-keblet ki nem elégítő, sivár pogány vallásról a keresztény hitre térjenek. Nem szükséges e tekintetben a Xav. Szent-Ferencz apostoli működésekor elfordult jelentekekre hivatkozni; hazánk történeti emlékei is tudósítanak a megelőző isteni malaszt illetően eredményeiről, pl. a moldvai kúnok¹ vagy volgamenti pogány népek² között. Ilyesmifogta el a magyar népet is Szent-István idejében. Nagy hatással volt erre még azon erős monarchikus érzet is, a mely a magyar népben lakozott,³ s a melynélfogva őseink fejedelmük, királyuk példáját, parancsolatját követni kötelességüknek ismerték. A mint tehát a maros- és temesmenti magyarság a félig pogány Ahtony uralma alól felszabadult, s igazi, apostoli királyának alattvalója lön, mindjárt seregestül óhajtotta fölvenni a keresztény vallást. Valamint követte eddigi urát a hitbéli közönyösségben, úgy akarta most követni királyát a keresztény hit fölvetelében, kivált, mikor annak ebbeli parancsolatját hallotta.⁴

¹ KATONA i. m. V. k. 508. i.

² SZABÓ K.: Rogerius siralmas éneke, 94. l.

³ FREISINGENI OTTÓ tudósítása. Hist. Hung. Fontes Dom. II. k. 293. l.

⁴ Bármily különösnek látszék nekünk az ilyen parancsolat, azok után, a mit a hagyomány a Gynlákról és Thonuzoba-ról beszél, alig lehet annak létezéséről kételkednünk. A nagy legenda nyíltan nem említi a parancsolatot, de egyik helyéből (Ducebantur multi per comites. ΒΑΤΤΗΛΑΝΥ-nál i. m. 327. l.) ki lehet olvasni.

Mivel pedig az akkor érvényes egyházi rendeletek szerint, a kiknek csak lehetett, a városokban kellett kiszolgáltatni a keresztség szentségét,* Csanádon roppant munka várakozott Szent-Gelléltre és papjaira. Megérkezésük hallatára mindenfelül tódult a nép Csanádra. A királytól mindenüvé kiküldött ispánok maguk is mind ide vezették a keresztelendőket. A roppant nép épen nem fért a kis templomba, hanem annak tágas udvarában, jobban mondva temetőjében, gyűlt össze s mivel a keresztelésre sokáig kellett várakozniok, még élelmi szereket is hoztak magukkal s ott vártak állhatatosan, míg a sor reájok került. Miután a hét magyar nyelvet tudó szerzetes által a keresztény hitben némi oktatást nyertek, a keresztelő kápolna elé vonultak. Mivel pedig, mint fentebbb előadtuk, akkoriban víz alá merítés által szolgáltatták ki a keresztséget, ez pedig csak egyenként történhetett, azért hosszú időn keresztül egész nap ott kellett állniok azon papoknak, kik a keresztelést végezek; csak éjjel volt nyugtok, annyira sok volt a keresztelendők száma. De az úr Jézus Krisztus szeretete erőt adott nekik; hisz az ő parancsolatját teljesíték, és az ő anyaszentegyházának gyarapításán fáradoztak.

A püspök pedig szeretettel fogadá lelki gyermekeit, a mint a keresztvízből kiléptek. Ott volt folytonosan a templom temetőjében s oktató híveit a hitnek nagy és magasztos titkaira,** s bár életírója elhallgatja, bizonyos, hogy egyszersmind a bérmlás szentségét is kiszolgáltató nekik. Aztán

* A BURCHARD wormszi püspöktől összegyűjtött decretumok. Lib. IV. cap. XIV. Migne. Patr. 140. k. 737. l.

** Nagy legenda XI. fej. BATHYÁNY-nál i. m. 326—327. ll.

pedig kivétel nélkül vendégszerető asztalához hívta meg őket. Egyáltalában mindent elkövetett, hogy őket magához édesgesse, és őt mint a jó pásztort juhai, kövessék, és szavára hallgassanak.

Az apostoli, buzgó fáradságot a jó Isten is megáldotta kegyelmének bőségével. A keresztény vallás szelleme rövid időn áthatotta ez újonnan megtért keresztények érzületét. Állhatatosak voltak a hitben, az imádságban, Jézus Krisztus szeretetében. Rövid időn tapasztalta ezt Szent-Gellért. A templom védőszentének: Keresztelő Szent-Jánosnak ünnepén ugyanis az ő meghívására, újra nagy népsokaság jelent meg Csanádon. A püspök szép beszédben oktatta őket a ker. hit fő tételeire, nevezetesen az alamizsnázkodás szükséges voltára. Az istenisztelet bevégezte után Szent-Gellért lehető legnagyobb örömeire egyszerre 100 férfi járul hozzá azon kérelemmel, hogy ők egyházakat szeretnének építeni. Mivel pedig akkor a következő egyházi törvény volt érvényben: «Senkise építsen egyházat, mielőtt a püspök azon helyre ki nem megy s a keresztet nyilvánosan le nem tűzi s az udvart ki nem jelöli»,* kéri a püspököt, hogy jelölje ki és szentelje meg azoknak czintermét. Annyira örvendett e fölszólításnak Szent Gellért, hogy azonnal nemcsak őket, hanem az összes jelenlevőket, gazdagokat és szegényeket egyaránt, vendégségre hívta meg. A vendégség után hívei atyai szeretetének viszonzásául különféle ajándékokkal lepték meg püspöküket. A férfiak lovakat, szarvasmarhákat, juhokat — ilyenekből állott akkor jóformán minden vagyó-

* BURCHARD törvény-gyűjteménye. Lib. III. cap. VI. MIGNE : Patr. ser. II. 140. k. 675. l.

nuk — és szőnyeget * adtak, a nők pedig aranygyűrűket és ékszereket; akárcsak mint egykor a zsidónép a pusztában, midőn Mózesnek a szövetség sátorát kellett készíttetnie. Tudták jól, hogy szent életű püspökük mind ezt az élő Isten dicsőségének előmozdítására fogja fordítani.

Szent-Gellért, látva a sok értékes ajándékot, mintegy szemrehányólag szólt híveihez: «Hát azért hivattalak ide titeket, hogy javaitoktól megfoszszalak? Korántsem. Azért hivattalak ide, hogy hallgassátok Isten igéjét.» A nép azonban saját szavainál fogta meg őt, midőn így szólott hozzá: «Szent atyánk! Hallottuk ma a szent beszédben, hogy azt mondtad: «A mint a víz eloltja a tüzet, ép úgy törli el az alamizsna a vétket. — Fogadd el tehát, a mit Krisztusnak, a kiből újjászülettünk, nevéért neked ajánlunk» — Szent-Gellért szívét e felelet a legnagyobb örömmel tölté el. Látta, hogy hívei szavát figyelemmel hallgatják s azt, a mit a hit tanít, cselekedeteikben is valósítják.**

Ekkor azután a püspök és papjai elindultak a vidékre, hogy a térítés művét befejezzék; a kik el nem jöhettek Csánádra, vagy a kik még a sötétség útjain tévelygván, nem akartak eljönni, Krisztus Jézushoz vezessék. Két csapatban indultak Krisztus jámbor munkásai. Az a hét szerzetes, a kik a magyar nyelvet folyékonyan beszélték, egy-két faluval (jobban mondva szállással) mindig a püspök előtt jártak; tanították a pogányokat és megkeresztelték őket. Utóbb

* Ez is mutatja, hogy őseink akkoriban még sátrak alatt laktak. Mert a szőnyegek a sátorok talajának betakarására s azok díszítésére voltak szükségesek.

** Nagy legenda XII. feje. BATHYÁNY-nál i. m. 328—329. ll.

a püspök megérkezvén, megáldá a templomok számára kijelölt helyeket s aztán hihetőleg a bérmlás szentségét szolgáltatá ki.

Ez volt az igazi és nagyszerű diadalmenet. Diadalmenete az igazságnak és a polgárosodásnak. Az a kereszt, melyet Szent-Gellért az építendő templom helyére letűzött, olyan lett a néptengerben, mint a sósvízbe dobott vasdarab. E körül gyűlt össze a vándorló, hullámzó nép, előbb csak lelki vigasztalást keresni, majd aztán állandóan is letelepedni.

Kimondhatatlan lelki haszon származott Szent-Gellértnek ezen egyházmegyei látogatásából. Úgy fogadták őt és papjait mindenfelé, mint a jeleket és csodákat tevő apostolokat. Megszámlálhatatlan nép fogadta el Jézus Krisztus hitét, s ha talán nem is tért meg egyszerre minden pogány, mégis ezen egy útja után egyházmegyéje lakosainak nagyobb részét hívei közé számlálhatta.*

A térítés művének legalább is javarészben való befejezése után következett a második, nem kevésbé nehéz teendő, az egyházmegye szervezése, az építendő templomok mellett plébániák felállítása, azoknak papokkal való ellátása. A papokban való nagy hiányon, addig is míg ő nevelhet alkalmas ifjakat a papi pályára, úgy igyekezett segíteni, hogy követeket küldött Dunántúlra. Ott már megszilárdult, sőt 30 éve virágzott a ker. kath. hit; az egyháziak, kivált a szerzetesek régen megnyitották az iskolákat. Ott tehát nagyobb számban található iskolákat tanult s a papi

* Nagy legenda XII. és XIX. fejr. BATHYÁNY-nál i. m. 329., 346. ll.

pályára vágyódó ifjakat. Ezeket mind összegyűjtven, megyéjébe hozatás az egyházi rend szentségében részesítvén őket, a plébániák igazgatására rendelé. De bármennyire szeretett volna mindenütt magyar születésűeket alkalmazni, még így sem talált elég magyar ifjút; szívesen fogadá tehát a hozzá özönlő idegeneket is. Szent életének és apostoli buzgólkodásának hallatára jöttek hozzá minden országból, a hol a keresztény hit már régebben gyökeret vert: németek, csehek, lengyelek, sőt még francziák vagyis inkább olaszok is. Ezeket is fölszentelé és lelkipásztorokúl alkalmazá.

Az egész egyházmegyét hét főesperességre osztá, azok élére azt a hét magyarul tudó szerzetest állítá, a kik híveinek megtérítésében legnagyobb részt vettek. Ezek ügyeltek fel aztán a vidéken épülő templomokra és a lelkipásztorokra. De azonkívül maga Szent-Gellért is sűrűn látogatta egyházmegyéjét. Mindjárt — mindjárt szekere-re ült s hol egyik, hol másik helyre sietett. Buzdította híveit, papjait, pénzzel, jó tanáccsal segítette őket. Egy szóval, mindent elkövetett, hogy a rendes lelkipásztori működés mielőbb megkezdődjék s ez által a keresztény vallás mindinkább megszilárduljon.*

Szent-Gellért azon intézkedése, hogy egyházmegyéjét hét főesperességre osztá, késő századokig fenmaradt. Később is egészen Csanád várának, a törököktől való elfoglaltatásáig mindig hét főesperességre volt felosztva az egyházmegye, u. m. a székesegyházi, marosontúli, aradi, temesi, kevei (később torontáli), krassai és sebesi főesperességekre.** E felosztás egészen megfelel azon egyházmegye területi viszo-

* Nagy legenda XII. feje., BATHYÁNY-nál 329—330. és 334. ll.

** Schematismus Cleri dioec. Csanadiensis. 1880. 39—60. ll.

nyainak s ama vidék állami, azaz megyei felosztásának; de mivel elegendő okirataink nincsenek, nem merjük állítani, hogy e XIII—XIV. századbéli felosztás minden ízében Szent-Gellért műve.

Szent-Gellért szeme előtt folyton egy szent czél, Isten nagyobb dicsősége lebegvén, nagyon szerette volna, hogy mielőbb magyar származású papok oktassák a magyar népet a keresztény hitre s ők vezessék az örökkévalóság útján, mert jól tudta, hogy az anyaföld mélyében gyökeredző fa szilárdabb is, dúsabban is hajt a cserépbén tartott üveg-házi növénynél. Szebb jellemvonást alig jegyzett föl az élet-író Szentünkről, mint a magyar ifjak iránt való előszeretetét, igen nagy gondoskodását (*quos sub maxima diligentia custodiebat, eo quod non essent alienigente, sed patriote.*)* Ebből látjuk, hogy nemzetünket szerette, annak hazáját a maga hazájának tekintette,** s a magyar nép javának, művelődésének előmozdításán őszintén fáradozott. A mily szép jellemvonás ez Szent-Gellértben, ép úgy becsületére válik nemzetünknek, hogy saját fiai tették meg az első lépést arra nézve, hogy magyar papok neveltethessenek. Egy nap egyszerre 30 férfi járult Szent-Gellérthez s kérték, hogy gyermekeiket taníttassa s papokká nevelje. Örömmel hallá ez ajánlatot a püspök. Rögtön egy külön, erre alkalmas házat szerelt fel iskolának és régi jó barátját, útitársát, Valtert, tanítóul rendelte. Azonban nem kell gondolnunk, hogy itt is mindjárt olyan trivium-quadriviumféle iskola keletkezett volna, mint a minőbe Szent-Gellért Olaszországban

* BATHYÁNY-nál i. m. 328. l.

** *Deliberatio supra hymnum trium puerorum u. o. 73. l.*

járt. Ez csak egyszerű elemi iskola volt. Ilyen volt a külföldön is elég. Ilyenben tanított pl. Szent-Abbo¹ s ilyenben tanult Matild, I. Otto császár leánya.² Ebben a vallásoktatáson kívül, a melyben különben mindenütt, otthon és templomban folyton és nem pusztán szóval, hanem kivált gyakorlatilag részeltették a gyermekeket, két tárgya volt az iskolának: a latin nyelv és az egyházi ének. E két tárgyra tanította Valter is a csanádi egyházmegye első növendékeit.

A mint a nemesek és főurak látták e 30 tanuló előhaladását, maguk is ez iskolába adták gyermekeiket, annál is inkább, mert akkor a latin nyelv tudása minden nagyobb hivaltalnoknak szükséges volt. Mikor pedig a térítés a vidéken megkezdődött, a püspök mindenfelől összeszedte a szegény, elhagyott gyermekeket, s elküldé Csanádra; ott aztán saját házában táplálta őket, az iskolában pedig taníttatta. Első időtájban oly szorgalmasan folyt a tanítás, hogy még éjjel is tanultak, csak hogy mielőbb fölszentelhetők legyenek az arra alkalmas ifjak.³

A mint azonban a keresztény vallás mindinkább terjedt, s a tanulók száma mind jobban növekedett, Valter nem volt képes egymaga eleget tenni. Segítő társat óhajtott maga mellé, a ki az egyik tantárgy tanítását tőle átvenné. Fölkérte azért püspökét, hogy még egy tanítóról gondoskodjék. Szent-Gellért belátva a kérés méltányosságát, másik bizalmas emberét, Mór szerzetest, Székes-Fehérvárra küldé. Itt voltak akkoriban a legjobb iskolák. Mór Székes-Fehérvárra

¹ MIGNE: Patr. sei. II. 139. k. 390. l.

² U. o. 141. k. 533. l.

³ Nagy legenda XII. fej. BATHYÁNY-nál i. m. 328—331. ll.

érkezvén, üdvözlé az akkor szintén ott levő királyt, aztán pedig küldetésének betöltéséhez látott. Elment az iskolába, s egy Henrik nevű német származású tanító megnyerte tetszését. Fölszólítá tehát őt a csanádi tanítóság elvállalására. Henrik beleegyezvén, összeszedte könyveit, s elment Csanádra. A püspök nagyon szívesen fogadta az új tanítót, s rendeletéből azontúl ő tanította a tanulókat latin nyelvre, míg Valter az énekre oktatta őket. A püspök pedig szorgos gondnal vigyázott föl az egész iskolára s a hívek adományait jórészt a tanulók eltartására fordítá. Még a vidéken, egyházmegyéje látogatásakor, följánlott adományokat is Csanádra küldé, hogy abból a szegény tanulókat, s a zarándokokat táplálhassa.*

Ezen első legfontosabb teendők végzése után hozzálátott Szent-Gellért, hogy egyházmegyéje székhelyén egy, ahhoz méltó egyház hirdesse Isten dicsőségét. Midőn arról volt szó az égiek közül kit válasszon egyházmegyéje védőszentéül, nem sokat tétovázott. Élénken élt az ő emlékezetében, hogy a kereszttség szentségében György nevet nyert, a Szent-György-monostor szerzeteseinek imádságára gyógyult meg, Szent-György monostorában nevelkedett, s egyházmegyéjét is Szent-György segedelmével foglalták el a félkeresztény Ahtonytól. Szent-Györgyre esett tehát választása s ennél fogva ennek tiszteletére akart ő ott a Maros partján székesegyházat emelni. Mivel pedig minden jövedelmét a szegények közt osztá ki, nem volt hozzávaló pénze. De nem esett kétségbe. Elment nagylelkű királyához, Szent-Istvánhoz és kérésére a király ezer márkát adott a csanádi

* Nagy legenda XII. fej. ΒΑΤΤΗΥΑΝΥ-nál i. m. 328—331. ll.

székesegyház építésére, évi részletekben kiszolgáltatót.* A száma a pénznek a mi fogalmaink szerint csekély, de abban az időben oly nagy volt annak az értéke, hogy azzal nyugodtan hozzá lehetett fogni még egy székesegyház építéséhez is. Eljöttek tehát a mesterek, s 10—12 év alatt elkészíték az emlékszerű székesegyházat.** Sajnos, az idők viharai azóta úgy elseperték, hogy ma maradványairól sem szólhatunk. De ez időszakban épült templomaink közt oly egyöntetűség mutatkozik, hogy e tekintetben a csanádi sem tehetett kivételt, annál inkább, mert körül-belül azon mesterek építették, a kik a székesfehérvárit és ó-budait. E szerint legalább elképzelhetjük, minő volt a Szent-Gellértől épített székesegyház. A keletre néző minden szegletén egy-egy (összesen) négy toronnyal ékeskedő, s ezáltal nagy hatást keltő bazilikába az előcsarnokon keresztül három ajtó vezetett be. Mindenik ajtón más és más hajóba lehetett jutni. A közép hajóban a templom közepe táján, korlát emelkedett, a rajta hagyott ajtót királyi ajtónak nevezték; ettől jobbra-balra egy-egy szószer állott, a jobb oldali az evangelium, a baloldali a szent lecke felolvasására. Azontúl az énekesek padjai következtek, aztán pedig az altemplomba vivő kettős lejárát: ezek közt több lépcső vezetett föl a magasabban fekvő szentélybe. Itt először is a négy oszlopon álló mennyezetrel ékített pompás főoltár vonta magára a figyelmet, a hol a pap a nép felé fordulva mutatta be a legszentebb áldozatot. A félkörben végződő apsis közepén volt a püspök

* Nagy legenda XVI. fejr. ΒΑΤΤΗΛΑΝ-nál i. m. 340. l.

** Szent-Gellért halálakor már egészen készen volt. L. u. o. XIX. fejr. ΒΑΤΤΗΛΑΝ-nál i. m. 346. l.

ékesített, pár lépcsővel emeltebb széke, körülötte két oldalról egyszerűbb de kőből faragott székek, papjai számára.*

A külső falak bevezése után elég gondot adott Szentünknek a belső felszerelés: az egyházi ruhák, a kelyhek az oltár díszítésére szolgáló oltárelők, aranyból, ezüsből, elefántcsontból; a templom falainak felékesítésére (régiesen öltöztetésére) szükséges bibor s bársony szövetek,** szőnyegek stb. E tekintetben kiterjedt figyelme még a kevésbé fontos dolgokra is. Például, a szentmise áldozathoz mindig a legkitünőbb borokat szerezte be, s abból nyáron át egy palaczkot mindig jég közé tétetett, mert ő azt tartotta, hogy a mit az ember belsőleg a hit által magához vesz, az külsőleg is kellemetes legyen. A székesegyház szépségének emelésében nemes versenyre kelt vele Szent-István is. Ő adta mindazon egyházi szereket, javakat, melyekre egy fölszentelt egyháznak szüksége volt. E javak azonban bajosan földbirtokokból, hanem inkább az egyház szolgálatára rendelt különféle foglalkozású családokból állottak.

Az egyházmegye elnevezése egyelőre megmaradt annak, a mi még tervbe vételekor volt: marosváriak. Mind az életiratból, mind Szent-Gellért fenlevő művéből, mind

* Az ilyen papi székek közül napjainkig fenmaradt kettő. A németcsanádi új templomban vannak elhelyezve. Hatalmas terméskövek, minden díszítés nélkül, középtükn félkör alakban ki vannak vájva. Ezek azonban nem az itt leirt Szent-György, hanem a Keresztelő-Szent-János templomból valók. A székesegyházban levők hihetőleg díszesebbek voltak.

** Alább látni fogjuk, hogy a Bold. Szűz sokkal kisebbszerű egyháza ilyenekkel volt ékesítve. (BATHYÁNY-nál i. m. 340. l.)
Aszékesegyház csak nem maradt ennek mögötte ?

végre Szent-István egyik okleveléből az tűnik ki, hogy a XI. században Szent-Gellért püspöksége marosvári és nem csanádi nevet viselt. Ennek többféle oka volt. Szent-Gellértet apostoli királyunk marosvári és nem csanádi püspökké nevezte ki. Aztán a marosvári név többet fejezett ki, mert azt mutatta, hogy az egyházmegye kiterjedt nem csak Csanád megyére, hanem azon egész országrészre, a melynek főhelye azelőtt Marosvár volt. Később azonban itt is győzött a Csanád név a régi Marosvár felett, s a XIII. századtól Szent-Gellért püspöksége állandóan csanádinak neveztetik.

A székesegyház még tán el sem készült, immár is Szent-Gellért annak a testületnek szervezésével foglalkozott, a mely e székesegyházban az isteni-tiszteletet, a közös zsolozsmát végezni, s a püspököt az egyházmegye kormányzásában segíteni volt hivatva. Ez volt a káptalan. A csanádi iskolának első 30 tanítványa elvégezvén tanulmányait, Szent-Gellért felszentelte őket, legalább is a kisebb rendeket adván föl nekik,* s őket kanonokokká nevezte ki.

Akkoriban még a káptalanok Chrodegang metzi püspök szabályai szerint közös, szerzetesi életmódot vittek. Szent-Gellért is egészen ezen szabályok szerint szervezte káptalanát. Külön házat építtetett nekik; itt étkeztek, egy fedél alatt háltak; másutt aludni, ha csak úton nem voltak, nem volt szabad, együtt végezték el a zsolozsmát, s ha valame-

* Papokká bajosan szentelte föl mindnyájokat. A XIII. századig a kanonokok közül csak egyik-másik volt áldozópap. (V. ö. FEJÉR: Cod. Dip. II. 149. l.) Ennek megfelelőleg a nagy legenda nem mondja: presbyteros ordinavit (papokká szentelte), hanem ad sacros ordines promovit (a szent rendeket föladta neki. (ΒΑΡΤΗΛΑΥΝ I. m. 330. l.) V. ö. különben Szent-Gellért alább következő szavait is.

lyik arról elmaradt, az napi jövedelmét elvesztette. A rendes taláron kívül külön öltözetet is irt számukra elő: a templomban karinget, azon kívül kerek, körül-belül derékig érő nagy gallért, régiesen kápát viseltek.¹ Egyiknek sem volt szabad egyedül menni magán házakhoz; mert püspökük ebben a tekintetben nagyon vigyázott reájuk; azt mondogatá nekik: «Ha ilyeneket tesztek, miben különböztök a világiaktól?! Csak abban, hogy hajnyiratotok van». S ha e figyelmeztetés sem volt elég s valamelyik közülök csakugyan bűnbe esett, azt kérhetetlenül megfosztá javadalmaitól.² Egyszóval azt a szigorú egyházi fegyelmet tartotta fenn közöttük, a melyért fenlevő művében oly lelkesen harczol, s a melynek másutt való elhanyaglásán annyira sajnálkozik. «A legnagyobb esztelenség a szolgálók társaságában beszélni arról (az Istenről), a kit az angyalok jelenlétében kell dicsőíteni.» «Azok a nők, a kik a férfiak lelkeit a pokol fenekére szokták taszítani, csalfa könyekkel állnak ellen, hogy (a pap) ne szakítson velök.» «Azok, a kik épen arra vannak kiválasztva, hogy se' szavaikban se' cselekedeteikben meg ne szűnjék Isten dicsérete és magasztalása, annyira hálátlanok, hogy alig jut eszükbe, ha csak valami félelem meg nem remegteti őket».³ Ezen s ehhez hasonló, vagy még keményebb nyilatkozatai híven visszatükrözik az ő szigorú nézeteit.

Az ezen tetteiben fénylő apostoli buzgóságon és fegy-

¹ V. ö. Du Cange: Glossarium m. et inf. latin. I. k.

² Nagy legenda XVI. fej. BATHYÁNY-nál i. m. 328., 330., 340—341. ll.

³ Deliberatio s. hymn. 3. puer. BATHYÁNY-nál 32., 125., 202. ll.

lemszereteten kívül még egy nem kevésbé dicséretes főpapi erényét jegyezte föl a történetírás számunkra s ez: könyörületessége a bűnösök iránt. Atyai szeretettel karolta föl minden hívének ügyét, s ha köztük bűnös akadt, legfőbb gondja volt, hogy annak kegyelmet szerezzen, így a bűnös éljen és megtérjen. Oh hányszor sietett Szent-István királyhoz, hogy bocsásson meg és kegyelmezzen meg egyik-másik bűnös hívének. Mint atya a gyermekéért, úgy könyörgött sokszor könyvek között s nem csoda, ha ily jóság és irgalmasság szemléletére még Szent-István szigorú szive is megindult, s megtörtént, hogy míg az udvarában levő nemesek kérésére hajthatatlan maradt, Szent-Gellértnek egymagának esedezésére bocsánatot adott egy-egy nagy gonosz-tetről vádolt nemesnek.*

Ugyanezen könyörületesség a bűnösök iránt vezérelte őt akkor, midőn e vidéken is meghonosította a templomok menedék-jogát, melynélfogva az gonosztevő, a ki a templomba vagy monostorba menekült, a halálbüntetést kikerülte. Akkoriban, midőn a törvényszékek még alig-alig voltak rendezve, s ki-ki magának ügyekezett igazságot szerezni, vajmi szükséges volt-e menedék-jog, hogy az ártatlan legalább életét megmenthesse, addig, míg ártatlansága kiderül; ha pedig valódi bűnös menekült az igazságszolgáltatás elől a templomba, gondoskodva volt róla, hogy ne maradjon azért büntetés nélkül. Kiténik ez pl. abból, hogy egyszer Csanád ispán szolgálai egy gonosztevőt vittek akasztani. A mint a Bold. Szűz alább említendő temploma előtt men-

* Nagy legenda XV., XVI. fej. BATHYÁNY-nál i. m. 337., 339 - 340. ll.

tek, hirtelen kirántja magát a gonosztevő a szolgák kezei közül, s az első meglepetés pillanatát fölhasználva, a templomba fut. A szolgák gyorsan követik őt egész az egyház ajtajáig, de már késő volt, el nem foghatták. De azért nem nagyon szomorkodtak az eset fölött, hanem mintegy gúnyolódva kiáltottak utána: «Jól van róka; az akasztófát kikerülted, de bőröddel együtt verembe estél». S az összegyűlt népség nagyot kaczagott a történeten, mert tudták, hogy a menekülő, mint nyilvános gonosztevő, rab lesz egész életére. S csakugyan a monostor szolgájává kellett neki lenni; a templom harangozója lett egész életében, onnan ki nem léphetett a nélkül, hogy újra el ne fogják s az ítéletet rajta végre ne hajtsák.* Így tehát az igazságnak is elég volt téve s a gonosztevőnek is alkalma volt hosszú bűnbánattartás által bűneiért eleget tenni. Így valósította akkoriban az egyház alapítójának Krisztus urunknak ama szavait: Nem akarom a bűnösnek halálát, hanem hogy megtérjen és éljen.

Nem szép szavakat halmoztunk itt össze, hanem tetteket soroltunk fel Szent-Gellértnek püspöki hivatalában való nagyszerű tevékenységéről. Végig tekintve e roppant fáradságot, szívós kitartást követelő tevékenységen, nem tudunk egyrészt eléggé hálát adni az isteni Gondviselésnek, a mely e szent férfiút hazánkba, nemzetünkhöz vezérelte, másrészt pedig egész nyugodtsággal hitelt adhatunk az ő életirójának, a ki azt állítja, hogy püspökségének idejében, 15—16 év alatt az egész csanádi (illetőleg akkor marosvári) egyházmegyét Krisztushoz szegődtette, a keresztény vallásra téri-

* Nagy legenda XVI. fejr. BATHYÁNY-nál 341. l.

tette.¹ Nem csoda, ha a lakosok Szent-Gellértben szemlélvén és bámulván azt a nagy szeretetet, a mely őt annyi fáradság elviselésére lelkesítette, maguk is elismerték annak a Jézus-Krisztusnak istenségét, a kinek ilyen szolgálai vannak, kivált ha Szent-Gellért magán életének szentségét is tekintetbe vették, a miről a következő fejezetben lesz szó.

HATODIK FEJEZET.

Szent - Gellért magánélete püspöksége idejében, jellemezése és tisztelete a Bold. Szűz iránt.

Szentünk életrője két helyt is felemlíti, hogy Gellért a benedekrendűek szerzetesruháját életének ötödik évétől fogva mindig viselte és soha sem változtatta meg.² Ha megtartotta a szerzetesélet külső jelvényét, még inkább igyekezett megtartani az azt jelentő önmegtágadást, világról való lemondást, szívbeli ájtatosságot stb., a melyek nélkül a külső jelvény egy irgalmas kiáltást sem ér. Nem változtatta meg a szerzetes-ruhát, nem változtatta meg a szerzetesi életmódot sem. Még életének utolsó évében is azzal mentegeti egyszer magát: hogy nem irhat többet, mert a siető idő a szent zsolozsma végzésére szólítja őt.³ Másutt pedig azt írja: «Tisztelettel olvassuk és Krisztus

¹ Nagy legenda XIX. fej. BATTHYÁNY-nál i. m. 346. l.

² BATTHYÁNY i. m. 341., 351. ll.

³ Deliberatio BATTHYÁNY-nál. 297. l. (Jam hora cogit nos ad horas).

társulatában gyakran énekeljük (psallimus): Nem akarta az áldást, távozzék hát tőle» (108. zsoltár, 18. v.).¹ Akkor is tehát közösen, mint a szerzetesek, szerzeteseivel és kanonokjaival együtt végezte az engedelmesség egyik legszébb és némileg nehéz munkáját: a zsolozsma-imádkozást.

Ez pedig annál nagyobb dicséretére válik, mert a mint művében egy helyt keservesen panaszolja, püspöktársai már rendesen elhanyagolták e kötelesség nyilvános végzését.²

Ezen szokása követelte azután azt, hogy határozott órarendet tartson. «Némely elodázhatatlan teendők várnak ránk»,³ írja s félbeszakítja legkedvesebb foglalkozását is. A nappali zsolozsma első része után szeretett megjeleni a káptalan-teremben s ott kanonokjaival tanácskozni vagy őket buzdítani. «A testvérek várakoznak ránk»,⁴ írja, és közbök megy, akár csak mint azt chartres-i Szent-Fulbert-ről olvassuk.⁵

Külső alakjáról semmit sem szólhatunk, mert nem maradt ránk még XIII—XIV. századból sem valami festmény vagy szobor, a mely legalább azt mutatná, minőnek tartotta őt a hagyomány. Mindig a benedekrendűek egyszerű, fekete bő ruhájában járt. E felett télen, durva juh-bőrből készült felöltőt hordott, míg kortársai, saját magának bizonyossága szerint nyest-bőrökkel ékítették ruháikat.⁶ Fejét csuklya fődte, vállait teve-szörből készült nagy gallér.

¹ Deliberatio. BATHYÁNY-nál i. m. 79. l. In Christi societate frequenter psallimus.

² U. o. 202. l.

³ U. o. 67., 89. ll.

⁴ U. o. 67. l.

⁵ MIGNÉ: Patr. Ser. II. 141. k. 265. l.

⁶ Deliberatio: BATHYÁNY-nál i. m. 240. l.

A püspöki méltóság nem tette őt kevélylé, elbizottá, s nem vonta be szemét hályoggal, hogy ne lássa az alázatosság erényének becsét és érdemét. Mint püspök is úgy viselte magát, mintha csak szerzetes lett volna Velenczében vagy Bakonybélben. Nem szolgáltatta magát, hanem inkább ő szolgált másoknak. Megtörtént például, hogy éjjel az ágyába egy mindenkitől elhagyott poklos beteget fektetett, maga pedig fejszét véve kezébe, a szomszéd szecsei vagy csücskői¹ erdőbe ment, ott tűzrevaló fát vágott, s azt vállain haza is hozta, hogy szolgálín könnyítsen. Oly tett ez, melylyel egyszerre hármast érdemelt a mennyben, mert egyszerre három, Istennek kedves erényt gyakorolt vele: az alázatosságot, könyörtületességet s az önsanyargatást.

Testének sanyargatását, a mit ifjú korában kezdett, férfi és agg korában sem hagyta abba. Elhozta Velenczéből a vasövet, a mit ágyéka körül viselt; elhozta azt a korbácsot, melylyel testét verte és szolgaságba vetette, s a püspöki méltóság egyikét sem tétethette le vele. Követték azok egész a sírjáig.²

Való azonban az is, hogy szükség is volt ez eszközökre élte végeig, mert ellensége is, a hirtelen harag, élte végeig kísérte őt. Heves véralkatáról és az ezzel együtt járó esapongó képzeletéről bizonyosságot tesz fennlevő munkája is. Például egy helyt Platot, a kit különben dicsér,³ «stultissimus Philosophus»-nak mondja,⁴ csak azért, mert Plato

¹ Ezek feküdtek legközelebb Csanádhoz. Pusztá helyük ma is meg van.

² BATHYÁNY i. m. 335., 355. ll.

³ Deliberatio stb. BATHYÁNY-nál i. m. 80—81. ll.

⁴ U. o. 169. l.

nézete ellenkezik az övével. Ha az indulat elragadja, nem tud magán uralkodni még irás közben sem. Például egyszer gonosz papok ellen kifakadva így ír: «Nincs már senki, a ki, a mint kell, az igazság társa akarna lenni, mert az Igazság szava szerint elterjedt a gonoszság és sokaknak szeretete megfagyott. Az igazság gyűlöli a hazugságot, és büntet és kárhoztat minden világi törvényteleniséget, s azért ellenséges lábon áll az egész világgal. Mert nem tekint a külszínre, nem a testre, nem a vérre, nem a világ kérelmére, nem a kor vágypaira, nem a sötétség fejedelmeinek akaratára; mert hiszen ez nem az igazság dolga, hanem a gonoszságé, a mely azokban uralkodik, a kik a bűnök szállóhelyei, a halottak sirjai s különösen azoknak, a kik úgy látszik, hogy a papsághoz tartoznak, pedig a fajtalan és mindenféle becstelenített nők társaságából valók, s inkább hivatal-viselésben, mint hivatásuk teendőiben gyakorolják magukat; buja személyekkel összeköttetésben, de az isteni lelkektől elmetszelve vannak.»* Csapongó képzeletére nézve pedig itt csak annyit említünk föl, hogy fennlevő művének nyolcz fejezetében csak egy helyt tartja magát a tárgyhoz, másutt pedig, még ha az ellenkezőt igéri is, 4—5-féle kitérést tesz. Csakhogy az alázatosság és önsanyargatás eme fegyvereivel lévén felfegyverkezve Szent-Gellért, e hevesség, ez ellenség nem csatavesztésre, hanem folytonos és többszörös diadalra nyújtott szentünknek alkalmat. Gyönyörű jelenetet jegyzett föl erre vonatkozólag az életiró a mi épülésünkre.

Egyszer Szent-Gellértet kocsisa ügyetlenségéből kifordi-

* Deliberatio stb. ΒΑΤΤΗΛΑΝΥ-nál i. m. 266—267. l.

totta a kocsiból, s ő ennek következtében megsérült. Haragja első fellobbanásában megparancsolta, hogy a hanyag kocsist korbácsolják meg. A szolgák ismerve az ő könyörületes szívét, de meg azt is tudva, hogy ezt csak haragjában mondta, elhalasztották egy kissé a parancsolat teljesítését, s mikor eljött az idő, hogy Szent-Gellértnek újra ki kellett kocsznia, az út mellé egy karóhoz kötözték a kocsist; meztelen hátát pedig valami állat vérével bekenték, hogy úgy lássék, mintha valóban megkorbácsolták volna.

Szent-Gellért a mint az úton ment, meglátta a régi kocsisát, s nem véve észre a csalást, azt gondolta, hogy a büntetést valóban végrehajtották rajta. Megemlékezve kegyetlenségére, azonnal megállíttatja kocsiját, leugrik arról, a megkötözött kocsihoz rohan: kezét, lábát, a köteleket és karót csókolgatja, ajándékokat ígér a kocsisnak, csak bocsánatot és kegyelmet nyerjen tőle. Az életirő szemtanúja lévén e jelenetnek, megjegyzi, hogy ezt a nagy alázatosságot látva, minden ember arra gondolt, hogy Szent-Gellért az a kised, a kit Krisztus az alázatosság utánczása végett tanítványai elé állított.*

Embertársaival szemben azonban nemcsak a megbocsátást gyakorolta, hanem az alamizsnálkodást is. A rendes szegényeken kívül, a kiket csaknem napról-napra táplált, nagy gondja volt, mint említők, a szegény iskolás gyermekekre, a kiket maga költségén tartott: aztán az utasokra és zarándokokra, a kiket mindig nagy szivességgel fogadott: sőt annyira gondja volt rájuk, hogy tanácsára a király még külföldön is, Ravennában, külön monostort építtetett, s

* Nagy legenda XIV. fej. BATTYÁNY-nál i. m. 335—336. ll.

annak évenként a királyi kincstárból 25 márka ezüstöt utalványozott, hogy ott a Rómába zarándokló magyarokat lakással és élelemmel lássák el.¹

E ravennai monostor építtetésével kapcsolatban áll Szent-Gellért olaszországi útja. Sajnos, hogy Szent-István azon oklevele, mely erről említést tesz, évszám nélkül szükölködik, s így ez útjának éve biztosan meg nem határozható. De mivel Szent-Gellért püspöksége első éveiben egyházmegyéjét el nem hagyhatá, bizonyára 1035—37. évekre kell tennünk ez utazást.² Nagy és kiváló jelentőségű lehetett amaz ügy, melynek érdekében Szent-Gellért e hosszú és veszélyes utat elvállalta, és szeretett hiveit annyi időre magára hagyta; de hiába kutatunk utána a múlt idők homályában, nem nyerünk semmi fölvilágosítást, micsoda ügy, micsoda követség lehetett az, mely Szent-Gellértnek alkalmat nyújtott, hogy szülőföldjét még egyszer láthassa. Az bizonyos, hogy ekkor Rómában is járt, s ott a többi közt az apostoli Szentszéktől kedves műve, a Boldogságos Szűz csanádi egyháza számára némi kiváltságot nyert és kieszközölte abbeli szándékának, hogy ő emez egyházban temetessék el, megerősítését.³ Ravennában pedig az ő taná-

¹ FEJÉR: Cod. Dip. I. 331—2. ll.

² HORVÁTH M. szavaiból (A kereszténység első százada Magyarországon, 278—279. ll.) az következnek, hogy Szent-Gellért még 1030 előtt járt volna újra Olaszországban. Ez lehetetlen, mert Szentünk ez alkalommal templomot is szentelt föl (FEJÉR f. i. h.); már pedig ezt püspökké szentelése előtt (1030.) nem tehetta.

³ A nagy legenda csak Szent-Gellért temetkező helyének megerősítéséről szól (BATHYÁNY-nál i. m. 354. l.). De nem hihető, hogy az apostoli szék csak ezért külön oklevelet adott volna ki,

csára építtetett monostor templomát szentelte föl Vasas-Szent-Péter tiszteletére.¹ Fenlevő művében homályosan arra is czéloz, hogy akkor körülbelül Velenczébe és Veronába is elment,² de határozott adat nincs reá.

Az egész dologból kitűnik az, hogy apostoli királyunk Szent-Gellértet élete utolsó éveiben is szerette, tanácsait figyelembe vette, és nagyjelentőségű ügyekben is bizalmára méltatta. Ennélfogva Szentünk püspöki működése idejében újra közreműködött az országos dolgok elintézésében.

Szent-Gellért jellemének legkiválóbb vonását teszi az ő tudományszeretete. Nagy mulasztást követnénk el, ha ezt itt is külön föl nem említenők. Elmondottuk feljebb iskoláztatását, foglalkozását a szentírás-magyarázattal, előszeretettel a szentatyák, különösen Szent-Jeromos iránt, valamint azt, mikép szentelte magát Bakony-Bélben különféle, theologiai szakba vágó művek írására. Olvasni, könyveket irni, az ismeretek terén mindinkább előre haladni, ez volt az ő időtöltése, a melyben legnagyobb örömét lelte. Nem tudja másképp említeni a tudományokat, hogy valami kedves jelzõt ne tegyen melléjük: «Szép tudományok».³ «Tiszteletreméltó tudományok».⁴ Fáj neki, hogy az ő korában oly kevesen foglalkoznak azok ápolásával: «Fájdalom, feledésnek adták a szerföltre boldogító tudományokat (beatissima studia).»⁵

hanem ez bizonyára csak úgy mellékkörülménykép volt bevéve a Bold. Szűz csanádi apátságának kiváltság levelébe.

¹ FEJÉR: Cod. Dip. I. 331. l.

² Deliberatio stb. ΒΑΤΤΗΥΑΝΥ-nál i. m. 99. l.

³ U. o. 156. l.

⁴ U. o. 152. l.

⁵ U. o. 68. l.

Ahhoz a tudományághoz, a melyet ifjúságában kezdett művelni, hű maradt élte fogytáig. A Szentírás egyes részeinek magyarázata, még pedig, ha utolsó művéből az előbbiekre is szabad következtetni, mysticus értelemben való fejtegetése volt legkedvesebb foglalkozása. Csak élte végén hallunk egy munkájáról, a mely némileg az ágazatos hittan (dogmatica) körébe vág.¹ Ehhez mérve azután leginkább a Szentírást magyarázó könyveket (commentarii) olvasgatta, de azonkívül a görög és latin bölcsészeti műveket is, pl. Plato, Zeno munkáit, a történeti, természetrajzi munkákat, pl. Pliniusét,² szintén örömmel tanulmányozta, ha hozzájuk jutott. A mysticus irányú könyvek, mint Ál-Areopagita Dénes művei, Eucherius: «Formulæ spirituales» természetesen nem kerülhették ki figyelmét.³

Ha Olaszországban marad, nagy hasznát veszi Szentünk a kiválasztott tudományszak művelésében annak, hogy görögül is tudott. Olaszország déli részén az ő idejében még görög monostorok, püspökségek és érsekségek voltak,⁴ s azokkal a latin szertartású katolikusok szives, jó viszonyban voltak. A velenceiek még a konstantinápolyi udvarral is barátságot tartottak. Volt tehát alkalmuk Szent-Gellértnek, hogy megtanuljon görögül. Hogy pedig ez alkalmat csakugyan fölhasználta, arról fenlevő művéből győződünk meg. Ebben ugyanis oly sűrűen, oly előszeretettel használja a görög szavakat (például: anagoge, cauma =

¹ Deliberatio stb. BATHYÁNY-nál i. m. 296. l.

² U. o. 84., 96., 174. ll.

³ U. o. 89., 63. ll.

⁴ MIGNE: Patr. Ser. II. 141. köt. 423. ll.

æstus, cataclismus = diluvium, Delta = littera, Hieromistæ, Hemispherion, monas = unitas, piri flegetonta = ignis fluvius, syromastis = pugio, theorantes = contemplantes, theoricæ = contemplationes, theophanie dictorum = revelatio divina, theosophi, thearchia, therrapeuta),¹ hogy ezt csak görög nyelvben jártas ember teheti. Tudja azonkívül, hogy diplois kettős öltözetet jelent,² tudja, hogy a három ifjú énekének görög neve tetradecima (= 40 áldás).³ Tudja, hogy a görögök Uriel nevű angyalt tisztelnek a latin szert. katolikusok által tisztelt Mihály, Gábor és Ráfáelen kívül.⁴ Érdeklődik a görög viszonyok iránt; tudja, hogy köztük sok eretnek, sok manichæus van.⁵ Mindennek oka kikutathatlan lenne, ha el nem fogadjuk azt az egyszerű megfejtést, hogy Szent-Gellért jártas volt a görög nyelvben.

E jártassága bizonyára utat és módot nyújtott volna Szentünknek a görög szentatyák műveinek tanulmányozására, de élte delén eltávozván Olaszországból, megszakadt a görög szerzetesekkel való összeköttetése s ennél fogva többé görög könyvekhez nem juthatott. Hazánkban leginkább olasz és német származású papokkal jött érintkezésbe, s ha ezek révén megismerkedett egy-két külföldi tudóssal, azok többnyire német-, olasz-, franciaországiak voltak, a hol csupán a latin volt a tudomány nyelve. Az ő

¹ Deliberatio stb. BATHYÁNY-nál i. m. 224., 189., 23., 44., 227., 241., 4., 243., 134., 43., 143., 236., 183., 124., 28., 42., 43., 67., 250. ll.

² U. o. 230. l.

³ U. o. 10. l.

⁴ U. o. 233. l.

⁵ U. o. 99., 227. l.

idejéből fenmaradt történeti emlékek csekély számából természetesen következik, hogy Szentünk összeköttetéseit a korabeli tudósokkal vajmi kevéssé ismerjük. Mindössze három férfit tudunk megnevezni fenlevő munkájának nyomán, a kiknek egyik vagy másik munkáját megküldötte s ezek: Richárd apát, Isingrin monostori tanító és András pap.¹ Kettő közülök német vagy francia származás, s a mit róluk csakúgy hozzávetőleg mondhatunk, alább fogjuk előadni.² Bárcsak arra volna valami jel, melyik működött közülök Magyarországon!

Szentünk tudományszeretetére jellemzőbb adatot alig hozhatnánk föl, mint azt, hogy a püspöki méltósággal járó sok gond és fáradság sem tétették le vele az író tollat, azok sem vették ki kezéből a könyveket. Mivel most már nappal nem szakíthatott magának elég időt, éjjeli nyugalomát áldozta föl az írásra és olvasásra. Sokszor éjfélig is elolvasott vagy írt.³ Hogy pedig idejéből egy percet se veszítsen el, mit tett? Ő, mint az eddigiekből is kitűnik, sokat utazott; majd egyházmegyéjét látogatta meg, majd a királyhoz sietett. De ilyen alkalmakkal soha sem lóháton utazott, mint azt akkoriban még a főpapok is szokták, hanem kisebbszerű szekeret csináltatott magának, s azon járt. Útközben aztán elővette már elkészített műveit, s azokat újra átolvasgatta s javítgatta. Gyorsan, de pongyolán dolgozott. Egy-egy nap, ha alkalmas tárgya volt, 4—5 ívrét alakú pergamen-levelet is tele írt.⁴ De a kidolgozásra kevés

¹ Deliberatio stb. ΒΑΤΤΗΥΑΝΥ-nál i. m.

² L. alább: Szent-Gellért művei. I. és III. fejezet.

³ Nagy legenda XIV. és XVI. fejezet. ΒΑΤΤΗΥΑΝΥ-nál i. m. 334., 338. ll.

⁴ V. ö. Deliberatio. ΒΑΤΤΗΥΑΝΥ-nál i. m. 1—33., 23. ll.

gondot fordított. Rendszeres felosztást, válogatott szavakat nem ismert, jobban mondva az ilyenekkel nem sokat törődött. «Nem követtük — írja egy helytt — a zajgó szónokokat és követelő szónoklat-tanárokat, a kik csak a szavak szépségét vadászsák s nem a hit-titkok erejét».¹ Mindent magasabb szempontból tekintve, mindent fensőbb dolgokra vonatkoztatva, a nyelv sokszor nem képes neki elégséges kifejezéseket adni, s ő könnyen túltette magát annak szabályain. Legtöbb helytt oly fellengzően s oly dagályosan ír, hogy nála a jelzőkben alap- és középfok nincs, hanem csak felső- és túlzó fok (például maga a Három ifjú éneke a következő neveken fordul elő: «Carmen mysteriale, triumphatorium, carmen immortalissimum, classicum spirituale, melodema divinissimum»;² vagy pl. neki nem elég az «optimus», nála még van superoptimus; valamint van supersapiens, superdurabilis, superscire, superhabitare, superinvisibilitas;³ az apostolok jelzője nála legalább is divinissimus).⁴ Ehhez járul még az is, hogy sokszor használ idegenszerű, úgy látszik, olaszos szavakat; a jó latin szavakat sokszor egész más értelemben veszi, mint a classicus nyelv; az előljáró és kötőszókat fölcseréli. Ebből aztán az származott, hogy Szent Gellért nyelvezete a maga nemében páratlan sajátos; ezzel a különösségeket tekintve, a külföldi egykorú irodalomban csak András soracte-i szerzetes,⁵

¹ *Deliberatio stb.* BATHYÁNY-nál i. m. 226. l.

² U. o. 75., 59., 60., 78., 16. ll.

³ U. o. 26., 78., 55., 27., 247., 60., 281. ll.

⁴ U. o. 27., 35., 192. ll.

⁵ L. MIENE: *Patr. Ser. II.* 139. k. 1—50. ll.

a magyarban a XVI. századbéli Szerémi, jobban mondva Kamonczy György nyelvezete hasonlítható össze.¹

Ernyedetlen szorgalmának és nagy tudományszeretetének tulajdonítható az, hogy Szentünk a számtalan akadály és nehézség mellett is számos ismeretekre tett szert. A ker. kath. vallás legkisebb, legutolsó tételét, ágazatát is tudta; de ezenkívül ismerte a ker. egyház első századainak történetét; a perzsa és egyiptómi királyokat; ismerte a görög bölcsészeknek nem csak neveit, hanem rendszereiket is; ismerte a latin szónoklattan-írókat. Jártas volt, még pedig igen alaposan a csillagászatban, persze azt az álláspontot foglalva el, a melyen az előtte és az ő korában élő csillagászok állottak.² Elmondhatjuk tehát róla, hogy a maga korában igen tudós férfiú volt.

Ha pedig valaki ezt a fentebbiek után sem akarja elismerni,³ senkinek sem szerez vele nagyobb örömet, mint épen Szent-Gellértnek, a ki igazi tudós létére vajmi keveset tartott tudományára. «Mindezekre áttértünk, a mennyire erőnktől telt, habár közepszerű elméjűek, a beszédben ügyetlenek, tudományra nézve csekélyek vagyunk.»⁴ «Mivel pedig soknak megfejtésére szólítottál föl, habár erre az én csekélységemnek elméje, jobban mondva, alig valamit érő elmebeli ernyője, elégtelen,» stb.⁵ Ezen nyilatkozatai eléggé tanusítják, hogy maga is jól ismerte, és még jobban saj-

¹ L. alább: Szent-Gellért művei. I. fej.

² *Deliberatio* stb. BATHYÁNY-nál i. m. 15—20., 96., 79—81., 137., 145. ll.

³ Mint pl. OMPOLYI MÁTRAJ ERNŐ. *Figyelő*. 1878. IV. köt.

⁴ *Deliberatio* stb. BATHYÁNY-nál i. m. 226. l.

⁵ U. o. 250. l.

nálta tudományának korlátoltságát, a minek különben ő legkevesbé volt oka.

El nem mulaszthatjuk fölemlíteni azt, hogy Szentünk az ő számos építkezései által nagy befolyást gyakorolt egyházmegyéje polgárosodására. Jó formán akkor kezdett itt e vidéken az ipar a családi kör szűk köréből kilépni. A Dunántúlról, esetleg külföldről Csanádra hozott s itt letelepedett építő mesterek, kézművesek, művészek voltak itt első úttörői az iparnak, művészetnek, akár mint Valter mester és társa a tudományoknak. Az egyes egyházakhoz rendelt, s a földműveléssel már a szerzet szabályainál fogva is foglalkozó szerzetesek pedig megtanították a népet a földművelésre, a gyümölcsstenyésztésre stb. kivált, ha másutt is úgy, mint Csanád környékén Tömpösön (Makó mellett), Kemecsén, Pordányban, Oroszlánoson, Kanizsán, Szöregen monostorok keletkeztek. Legalább is az ő példájuk adta az első lökést arra, hogy a vad lovak legelője arany-kalászszal ékes rónasággá váljék.

Még egy nevezetes, nemzetünket közelről érdeklő és Szent-Gellért ítéletének élességét s józang gondolkodását előtűntető eseményt jegyzett föl róla életírója. Régi jó barátjával, Valter mesterrel, együtt utazott a királyhoz, hogy kegyelmet nyerjen egy nemes származású hívének. Akkor is vitt magával könyvet, hogy az utazás idejét hasznosan tölthesse. Útközben egy erdős, sertestenyésztésre alkalmas vidéken fekvő faluban pihenés végett megszálltak. Este nyugalomra térve, a püspök elővette könyvét és ágyon fekvé sokáig olvasott. Éjfél tájban egyszerre kövek zörgése, surlódása hallatszik. A püspök, a ki még kézi malmot nem látott, csodálkozik, mi lehet az? De mielőtt megkérdezhetné volna

Valtertől, az az asszony, a ki a malmot forgatta, dalolni kezdett. Felhangzott, a szívet-lelket hódító magyar dal, a melyben nemzetünk örömét és bűját zengette és zengi a honalapítástól kezdve mostanáig. A püspököt is, a ki eddig ilyen közletről aligha hallott magyar dalt, egészen lebilincseli ez, úgy, hogy nem tudja csodálkozását magába fojtani, hanem megszólítja Valtert: «Valter! Hallod a magyarok dalát, mily édesen hangzik!» Oly különös volt ez előttük, a monostorban élők előtt, hogy nevetnek rajta, nem gúnyból, hanem a szokatlanság miatt. A püspökön azonban újra erőt akar venni a rideg tudós, vissza viszi szeméit az elhagyott betűsorokra, hogy sovár lelkét új meg új ismeretekkel töltsse be: de a dal még erősebben, még kedvesebben hangzik s meghódítja magának még a komoly idegen lelkét és figyelmét is. Leteszi a könyvet a püspök, s mosolyogva kérdi Valtertől: «Valter! Mondd meg nekem miféle dal ez? a mely hangzásával engem az olvasás abbahagyására kényszerít». «Egy énekvers változata ez», magyarázza a dolgot Valter. «Az az asszony, a ki énekel, ennek a polgárnak* a kinél szállva vagyunk, a szolgálója. Az asszony ez időben örli urának buzáját; mert e vidéken másféle malmot nem lehet találni.» Kíváncsian kérdé a püspök, hogy milyen az a malom és mesterségesen forog-e vagy csak kézi erővel? «Mesterséggel is — felelé Valter — kézierővel is. Nem igavonó állat húzza, hanem maga az ember kezével forgatja.» «Csodálandó dolog — mondja végre a püspök — hogy mint táplálja magát az emberi nem. Ha mesterség nem segitené az

* «Hospes»-nek mondja a nagy legenda. Ez pedig akkor körülbelül azt jelentette, a mit a mai polgár.

embert, a fáradságot ki bírná elviselni? Boldog ez az asszony, a ki más szolgálatában is oly édesdeden, zugólódás nélkül végzi köteles szolgálatát.» S reggel az asszonyt gazdagon megajándékozta.* Ez volt a magyar dalnak talán első, de dicső győzedelme.

Már e kis történet is mutatja, s az alább leírt 1043-iki esemény pedig kétségtelenné teszi azt, hogy Szent Gellért nem tudott magyarul, legalább is nem tudott úgy, hogy nyilvánosan szónokolni képes lett volna nemzetünk nyelvén.**

* Nagy legenda XV. fej. BATHYÁNY-nál i. m. 338—339. ll.

** Csupa lelkesedésből édes magyar nyelvünk és Szent-Gellért iránt több hazai írónk, nevezetesen: BATHYÁNY (i. m. XI—XIII. ll.) NOVÁK (Magyar Sion: III. k. 562. l.) és ORTVAY (Történelmi Adattár 1873. évfolyam 167. l.) azt vitatják, hogy Szentünk a magyar nyelvben jártas volt. Hivatkoznak e tekintetben Szent-Gellért fennlevő művére, a melynek nyelvezetében szerintök sok hungarismus fordul elő, úgy, hogy az olvasó azt vélné, mintha a latin szöveg a magyar eredetinek betűszerint való fordítása volna. E jószándékú ügyekezetest nem kárhoztatjuk ugyan, de érvük helyes voltát lehetetlen elismernünk. Olyan emberről, a ki csak meglelt korában jött a magyar nép közé és azután is latinul tanított, latin műveket olvasott, lehetetlen elhinni, hogy úgy elfelejtett volna latinul, s úgy megtanult volna magyarul, hogy többé ne tudott volna gondolkozni sem máskép, mint magyarul s ennél fogva hungarismus nélkül már írni sem tudott volna. Szent-Gellért stylusa olyan sajátyszerű, olyan ingadozó, hogy abban lehetne bátran keresni germanismust vagy szlavismust is. A felhozott példák nem is válnak be hungarismusnak. Pl. «A collo suo dependere» nem az, mert a magyar nem azt mondja az alkalmatlan kérelmezőről, «nyakán függ», hanem a «nyakán ül» — (L. BATHYÁNY i. m. XIII. és 263. l.) «Hoc pro parvo reliquimus». (U. o. XII. és 5. ll.) szintén nem hungarismus, mert

Voltak,* tán vannak és lesznek is, a kik ezt neki hibául róják föl, de azok nem veszik tekintetbe a nehézségeket, a melyek e tekintetben Szent-Gellért elé gördültek. Ő legalább is 35 éves volt, mikor hazánkba érkezett. Szent-István s az udvarában levő papok tudtak latinúl, égető szükség tehát nem volt a magyar nyelv megtanulására. Szent-Imrét is latinúl tanította, mert akkor az volt a tudomány nyelve. Legnagyobb baj volt azonban az, hogy püspöki működésének megkezdése 15 évig késett. E 15 év alatt pedig hányszor eltűnt szívéből a remény, hogy valaha csakugyan megkapja püspökségét! Bakony-Bélben pedig csak latin könyveivel és latinúl értő szerzetes társaival társalgott hosszú hét esztendeig; nem csoda, ha itt elfelejtette azt is, a mit Szent-István udvarában tanult. Ötven éves volt legalább is, midőn tulajdonképen a magyar nép közé került, s nyelvtan hiányában, úgy látszik, nem volt képes annyira elsajátítani hazai nyelvünket, hogy a szószekeken is magyarul szólhatott volna. Különben pedig nemzetünk iránt tanúsított szeretete, s azon tette, hogy magyar papokat neveltetett, azokat a többieknél jobban kedvelte és pártfogolta, kiengesztelheti irányában azokat is, a kik ezt neki, az ősz püspöknek, hibául róvják föl.

E fejezetben utolsó pontnak hagytuk Szent-Gellért lel-

ilyen kifejezést «ezt kevésnek hagytam» csak a mult században lehetett magyarosnak tartani. A többi példák is ezekhez hasonlók. Csak az egy «ad illos nescire» felelne meg némileg a magyar «ahhoz nem tudni» kifejezésnek (U. o. XIII. és 265. ll.), de itt is a valamihez tudást vagy értést a magyar valami tárgyra vonatkoztatja, míg Szent-Gellért személyre.

* Pl. VIRÁG BENEDEK (Magyar Századok. I. 82. l.).

kének legszebb ékkövét : tiszteletét a Boldogságos Szűzanya iránt. Utoljára hagytuk, hogy jobban méltányolhassuk.

Szent-Gellértnek a Boldogságos Szűz tiszteletének előmozdítása körül halhatatlan érdemei vannak. A magyar nemzet ha egyebet nem is köszönhetne Szentünknek, mint azt, hogy kebelében meggyökerezettette a Boldogságos Szűz iránt való tiszteletet, már ezért is örök hálára volna kötelezve iránta. Hát ha még azt is meggondoljuk, — pedig e mellett nagyon sok bizonyíték szól — mily nagy része volt abban, hogy első apostoli királyunk, Szent-István, az egek királyné asszonyát választotta ki hazánk védőasszonyául! lehet-e áldás és tisztelet nélkül említenünk Szent-Gellért nevét?

A hitetlen, a ki vakcsillagnak nézi a földet, vak esetnek az összes eseményeket, soha sem képes megtalálni a történet dolgok valódi okát. Átláthatatlan zűrzavar lesz előtte — a fölhalmozott történeti adatok serege. Sohasem lesz képes megfejtteni csak hazánknak ezredéves fennállását sem; sohasem lesz képes megmagyarázni, hogy nem omlott össze annyi ellenség csapása alatt, hogy tudott kiépülni azon iszonyú sebekből, a melyeket épen szívéen, a magyar alföldön, ejtett a török és tatár dúló keze. Ennek csak egy helyes és érthető magyarázata van: Magyarország védő asszonya vigyázott neki ajánlott népére.

A világtörténelem egyik legnagyobb buvára, egyik lángész, BOSSUET az emberiség történetéből azt olvasta ki, hogy csak egy-egy igaz ember ájtatos imádsága számot tesz a családok és nemzetek történetében, s az isteni gondviselés utáiban; hát még mennyit érhet, mennyit kell érnie Boldogasszonyunk közbenjárásának, esedezésének az Istennél.

Csak egyre akarjuk itt különösen fölhívni szíves olvasóink figyelmét, annál is inkább, mert ezt történetiróink mindeddig említetlenül hagyták. Hazánk és nemzetünk két legnagyobb térítő apostola volt Szent-Adalbert és Szent-Gellért. S még mielőtt a magyar nép vérebe oltatott volna a Boldogságos Szűz szeretete, már a Boldogságos Szűz anyai gondjaiba vette a magyar nemzetet, mert e két férfit, e két vértanú apostolt ő könyörögte ki az égtől a magyar nép számára. Szent-Adalbert ugyanis az ő közbenjárására szabadult meg a haláltól,¹ Szent-Gellért pedig az ő közbenjárására született.²

Szent-Gellért gyermekkorától fogva a legnagyobb kegyelettel viseltetett a Szűzanya iránt. Mikor Jeruzsálembe akar menni, az életirő, a ki az ő benső érzelmeit nagyon jól ismerte, azon ijesztést adja Razina apát ajkaira: ne menjen Jeruzsálembe, mert ott fülehallatára szidalmazzák a zsidók az Isten anyját, a mi nagy fájdalmára leszen szívének.³ Mikor a magyar nép és király előtt először megszólal, a Boldogságos Szűz dicséretét hangoztatja.⁴ Elvonul a világtól monostorba, hét esztendeig onnan ki nem mozdul, úgy látszik magán kívül semmivel sem foglalkozik; de mégis később azt halljuk, hogy ott Bakony-Bélben «Szent-Gellért köve» nevű kőszálon egy kápolna áll a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére,⁵ mi bizonyosan vagy Szent-Gellért kezének műve, vagy legalább is az ő tiszteletének a Boldogsá-

¹ Acta Sanctorum Ungariæ. I. k. 211. l.

² Nagy legenda I. fej. BATHYÁNY-nál i. m. 302. l.

³ Nagy legenda V. fej. BATHYÁNY-nál i. m. 309. l.

⁴ U. o. 316. l.

⁵ Arpádokori új okmánytár I. 272. l.

gos Szűz iránt emléke. Mikor pedig püspökké lesz, akkor épen nem elégszik meg szóval, hanem tettekben is nyilvánítja a legszentebb Szűz iránt keblében élő tiszteletet és szeretetet.

Mihelyt ideje engedte. azon helynek közvetlen szomszédságában, a hol hívei a szent keresztvízben újjá születtek, Keresztelő Szent-János temploma mellett, körül-belül ott, a hol most a rácz templom áll, a Boldogságos Szűz tiszteletére szép egyházat épített. Elmegy a királyhoz és királynéhoz gyűjtögetni, adományt kérni, hogy ez egyház díszesebb legyen, s csakugyan a királytól 500 márka aranyat és ezüstöt, 10 vég bibort és 40 vég bársonyt, a királynétől pedig négy vég bibort és négy vég gyolcsot kapott az egyház építésére s földiszítésére.* Hogy ez egyházban soha sem szűnjék meg az Istenanya dicsérete, melléje monostort épített és oda benedekrendű szerzeteseket hozat, hogy Fülöp apát vezetése és kormányása alatt zengjék ott Istennek és az Istenanyának dicséretét.** Még holta után is a Boldogságos Szűz

* Nagy legenda XVI. fejez. BATTHYÁNY-nál i. m. 346. l. Mily érdekes műveltségtörténeti adatokat szolgáltat ez által az életirat!

** V. ö. Nagy legenda XVI. és XXI. fej. BATTHYÁNY-nál i. m. 340. és 352. l. HENSZLMANN IMRE, a csanádi ásatásokat leirván, megtévedt abban, hogy Keresztelő-Szent-János templomát egynek vette a Bold. Szűz később épült egyházával (Archaeologiai Közlemények. VIII. köt. 13. l.), holott a nagy legenda világosan mondja, hogy a Bold. Szűz egyháza «in contiguo Ecclesie s. Johannis Baptiste» «Keresztelő-Szent-János templomának tőszomszédságában» állott. (Nagy legenda XIX. fej. BATTHYÁNY-nál i. m. 336. l.) ORTVAY TRVADAR, a ki szokása szerint nagy pontossággal sorolja föl az írók e tárgyban fölmerült nézeteit és tévedéseit, HENSZLMANN állítását czáfolván, nagy buzgóságában az ellenkező téve-

védő karja alatt akar nyugodni. Elrendeli azért, hogy holt teste ebben az egyházban temetessék el, s hogy e rendelete valamikép meg ne másíttassék, ebbeli szándékát az apostoli Szentszék által is megerősítetteti.*

Ugyanezen tisztelet és kegyelet lelkesíté őt arra is, hogy a székesegyházban külön oltárt emeljen a Boldogságos Szűzanya tiszteletére. Ez elé pedig ezüstműből készült, lábakon álló tömjénezőt tett, két élemedett korú embert pedig arra rendelt, hogy azok a tömjénezőbe folyton égő szentet és tömjént rakjanak s így a tömjén-illat ott sohase hiányozzék. Ez oltár előtt szokta azután a püspök a kegyelet és hála adóját mindennap, mikor csak székhelyén tartózkodott, leróni. Minden reggel és este a hajnali és esteli zsolozsma-imádság elvégzése után körmenetben járult a Szűzanya emez oltára elé; szombaton pedig, a mely már akkor is ki volt választva a Boldogságos Szűz részére, ez oltár elé vonulva, ott kilencz szakaszból álló zsolozsma-imádságot végzett s ebben önté ki a szívében lakozó kegyelet és hálaérzet árját. E napon több alamizsnát is osztott ki a szegények között, mint máskor. Nem csoda aztán, hogy ily nagy szeretet és kegyelet lakozván szívében az «irgalmasságnak szent anyja» iránt, valahányszor egyik-másik bűnös szolgát vezettek hozzá s az a Boldogságos Szűz nevében kért tőle bocsánatot, alig csendült meg fülében Mária drága neve, azonnal könnyekre fakadt a nagy

désbe esett, s tagadta, hogy Csanádon valóban létezett apátság a Bold. Szűz tiszteletére. (Történelmi Adattár 1873. évf. 106. l.) Pedig ennek létezését két oklevél is bizonyítja. (Füzér: Cod. Dip. X. 2., 821. l. és u. o. X. 8., 435. l.)

* Nagy legenda XXI. fej. ΒΑΤΤΗΛΑΝΥ-nál i. m. 354. l.

szeretet és örömtől s nemcsak megbocsátott, hanem, mintha ő lett volna a hibás, ő kért bocsánatot szolgájától.*

De vajjon eme, a Boldogságos Szűz iránt való lángoló tisztelet-érzet maradhatott-e hatás nélkül azokra, a kikkel Szent-Gellért érintkezett? Nem. Mert, a mint a forrás kitör a föld mélyéből, a mint a tűz egészen átmelegíti a belé tett vasat, ép úgy kitört a Szent-Gellért szívében lakó mély és tüzes érzelem is bensejéből, átáradt az mások keblébe is, s azokat szintén áthatotta. Nem mondjuk, hogy Szent-István nem tisztelte volna mindjárt kezdettől fogva a Szűzanyát, hisz első egyházait, mint pl. a székesfehérvárit, veszprémvölgyit az ő tiszteletére emelteté; az országgyűléseket Nagy-Boldogasszony napján tartatá; de a történeti igazság megsértése nélkül mondhatjuk, hogy Szent-István királyunkban is Szent-Gellért példája, a mit 7—8 évig folyton szeme előtt látott, gyökerezett meg annyira ezt a tiszteletet. Szent-Gellért példájának látása tette benne oly lángolóvá, oly nagygyá és erőssé ezt a szeretetet és bizalmat a Boldogságos Szűz iránt, hogy országát, népét az ő védelmébe ajánlja, s hogy az ő életirója 1030-iki nagy szorongattatásának előadásakor, mikor ugyanis Konrád, a hatalmas német császár, hadal támadta meg apostoli királyunkat, eme szavakat adhatta az ő ajkaira: «Ha úgy tetszik neked, Asszonyom, hogy a te örökség elpusztíttassék és a kereszténység új ültetvénye elenyésszék, az ne az én hanyagságomnak, hanem a te akaratod intézkedésének tulajdoníttassék. Ha a pásztor hibás, szenvedje ő, a mit megérdemel, de kiméld az ártatlan juhokat.»**

* Nagy legenda XIV. fejj. BATHYÁNY-nál i. m. 332—333. ll.

** Hist. Hung. Fontes Dom. I. 24. l.

Tekintve már most egyenként és összesen Szent-Gellért tetteit és szavait, a történeti igazság megsértése nélkül mondhatjuk, hogy Szent-Gellért tanította a magyar népet az Istenanyát annyira tisztelni, hogy, valamint egykor a zsidónép Istennek nevét sohasem vette ajkaira, hanem a helyett csak «Úr»-t mondott, ép úgy a magyarok is a Boldogságos Szűz nevét soha ki ne ejtsék, hanem csak «Boldogasszony»-nak, «Asszonyunk»-nak, azaz úrnőnek nevezzék.¹ Ezáltal Szent-Gellértnek nagy része volt abban, hogy Szent-István Magyarországot még életében «a Boldogságos családjának» nevezhesse el,² s a mint már említők, a Boldogságos Szűzet válaszsza ki hazánk védő asszonyául.

Mindent összevéve, Szent-Gellért magánélete a keresztény tökéletesség példaképe volt. Mindamellett, hogy a Szentírás szavai szerint az ő minden ékessége belül volt, szive-lelke legszebb erényei csak titokban virágoztak, mégis ez a benső életszentség annyira előmlött külső alakján is, hogy mindazon püspökök, apátok, nemesek stb. a kik őt a királyi udvarban látták, ájtatosságának az Úr egyházában tanúi voltak, csodálattal teltek el s dicsőítették az Istent, a ki ily apostolt adott a magyar nemzetnek.³ Nem utmu-

¹ Hogy e szó «asszony» a régi magyar nyelvben annyit tett, mint a mai úrnő, vagy királynő, azt napnál fényesebben igazolja két helynév. Nagybánya régi neve latinul: «Rivulus dominarum», magyarul: Asszonypataka. Biharmegyében egy falu régi neve: «Forum Regine», magyarul ma is: Asszonyvására. Az «asszony» szó első esetben a «domina»-nak, második esetben a «regina»-nak fordítása. Lásd: BUNYITAY V.: A váradi püspökség története, III. k. 190. l.

² Nagy legenda XIII. fej. BATHYÁNY-nál i. m. 333. l.

³ U. o. XVI. fej. BATHYÁNY-nál i. m. 340. l.

tató volt ő hívei előtt, a mely míg másokat hazájuk felé igazít, maga egy helyben marad, hanem valóságos kalauz és vezér, a ki mindig előttük járt a keresztény tökéletesség, erények és jócselekedetek útján, azon úton, mely az örök hazába vezet.

HETEDIK FEJEZET.

Szent-Gellért utolsó életévei és halála.

1038 augusztus hó elején szomorú útra indult Szent-Gellért. A magyar nép apostola, Szent-István, hívta még egyszer össze augusztus 15-re országának főpapjait és nagyjait, de most már nem azért, hogy Székes-Fehérvárt velök együtt ünnepelje a magyarok Nagyasszonyának mennybevitelének napját, hanem azért, hogy tőlük búcsút vegyen. Végig nézte Szent-Gellért is, mint költözött el Isten e hű szolgája az örökvalóságba, látta a szentnek halálát, a hol nem a haldoklót kellett vigasztalni a környezőknek, hanem megfordítva, a könybe és gyászbamerült környülállókát az örvendező, jutalmát venni siető haldoklónak. Végig nézte, könyezve kísérte ő is azt a gyászos temetést, a hol nem egy család, nem egy város, hanem egy egész nemzet sírt s azután visszaindult egyházmegyéjébe s folytatta apostoli működését. De a folytonos munka sem volt képes elfelejtetni vele szive bánatát és balsejtelmeit.

Nem szükséges részletesen előadnunk itt, mi történt hazánkban Szent-István halála után. Elégge ismeretes, hogy Szent-István Pétert, unokaöcsészét rendelte utódává és az ő

kedvéért a magyar főurak Péternek mindnyájan hűséget esküdtek. De első királyunk választása nem volt szerencsés. Péter király zsarnok volt a szó szoros értelmében: a szerencsében gögös és kegyetlen; a szerencsétlenségben gyáva. A németek és olaszok dédelgetése, az ő és udvari tiszteinek bujasága, a mit a magyar nemzet egy királyában sem tűrt meg: utálttá tették őt a magyarok előtt.

Szent-Gellért is rövid időn belátta, hogy csalatkozott Péterben. Ha tekintetbe vesszük, hogy az új király szintén velencei származású volt, Urzeolo Otto dogának és Szent-István testvéreinek Gizelának fia,* korántsem csodálkoznánk rajta, ha Szent-Gellért Péternek legbuzgóbb párthívei közé tartozott volna. De nem volt az. Jelleme, életiránya egész más vala, hogy sem a politika szövevényes hálójába nagyon mélyen behatoljon, s így rajta az előszeretet, vagy gyűlölet erőt vehessen. Tettei, műve egyaránt azt bizonyítják, hogy Péter kormányzatával nem volt megelégedve. Péter ugyanis nem nagy kegyeletet tanúsított azon kath. egyház iránt, a melyen Szent-Gellért szive-lelke egész hevével csüggött. Nevezetesen, bizonyára azon ürügy alatt, hogy szerfölött sok javak vannak az egyház kezében (a holt kéz elmélete!), azok egy részét visszavette és a püspököktől is adót szedtetett. Kitűnik ez Szent-Gellért következő szavai-ból: «Más korban hallatlan eretnokség: visszavenni a megholtak lelkéért keresztény szokás szerint adott alamizsnát. Ne gondold, kedves testvér, hogy ez kisebb üldözés és eretnokség a régieknél. Hitemre és igazán vallom meg, hogy

* PODHRÁČKY I. hiteles kútfőkre alapított bizonyítása szerint. Századok 1869. 145—149. ll.

erővel kényszerítettek némelyeket túrhetetlen hazugságokat mondani Isten papjai ellen. Mindnyájan egy szájjal tagadják a test föltámadását, pedig ennél soha semmiféle gonoszság nincs nagyobb a világon. Megtiltják már azt is, hogy szóljunk és püspököknek neveztetünk, adó alá vetettek bennünket, a kikre Isten az egész világot bízta.»*

Továbbá Péter, a külföldi származású, a külföldiektől körülvelt király behozta nálunk is az investitúrát. Ennek következtében csakhamar olyanok is foglalták el a püspöki székeket a kik nem viselték magukat méltóságuknak megfelelő módon. Erre is utal Szentünk: «Ha vannak hamis próféták a földön, azok bármennyit beszéljenek is, több rűt dolgot nem beszélhetnek, mint azok, a kik alig tanulták meg a zsoltárokat, máris püspöki székeket ragadtak magukhoz. Különben szóljon Németország és Magyarország ne hallgasson.»** Azután nem csoda, ha a külföldi papság közt annyira eláradt bűnök és hibák rövid időn hazánk papsága közt is, a melyre Szent-István apostoli királyunk

* *Deliberatio stb.* BATHYÁNY-nál 99. E sorokat Szent-Gellért 1046-ban írta. Vonatkozhatnának tehát azok nagyon szorosán véve Abára is. De mivel utána az következik: «Mert némelyeknek a szándéka, ha csak nem csalódom, az, hogy az egyházi hatalom és méltóság az udvari emberek (*methodianistæ*) segítségével meggyöngíttessék», nem hihető. Csak Péternek, mint külföldinek, lehettek oly emberei és tisztjei, kik még az elméleti politikához is értettek. Azonkívül az egyházjavak illetén megnyirbálása külföldi utánzás. Ugyan ilyen hirt hallunk ez időtájban Franciaországból (*MIGNE: Patr. Ser. II. 139. k. 440. l.*). Már pedig ilyen utánzás inkább hihető az idegen udvari tiszteteket tartó Péterről, mint a tősgyökeres magyar s latinul nem tudó Abáról.

** *Deliberatio stb.* BATHYÁNY-nál i. m. 126. l.

oly örökös szemekkel vigyázott, elharapódzni kezdettek. «Krisztus némely (tehát nálunk még csak kezdődött a baj, különben is Szent-Gellértnél mindig le kell számítani egy kis nagyítást) papjai mikép élnek? A folytonos vadászatok, pörlekedések, erőszakoskodások, mulatótársak, megszegései még az isteni törvénynek is és az ágyasok serege eléggé beszélik.»*

Péter magaviseletével pedig olyan szigorú erkölcsbírónak és oly szent életű férfiúnak, mint Gellért, épen nem lehetett kibékülnie. S azért nagyon valószínű, hogy Péterre vonatkoznak az utolsó ítélet leírásában közbeszótt szavai: «Látni fogják (az igazak) Istennek igaz és rettenetes ítéletét mindazok fölött, a kik életüket és cselekedeteiket istentelenül használták, kik a szegényeket elnyomták, kik hatalmasok voltak a gonoszságban, kik az okatlan állatok és a kevélykedő ördögök állhatatlanságát és szilajságát utánózták, kik nem akartak Isten szolgálatában maradni, megszűnni a vétektől, és nagygyá lenni az Isten iránt való hitben, és a jó cselekedetben.»** De még inkább a következők: «Tulajdonképen senkisémondható királynak, hacsak nem Isten szolgálója ő maga is. A király szíve — mondja az írás — Isten kezében, t. i. Isten szolgájának, a ki az erények és nem bűnök, az örök élet és nem a pokol, Isten dicsérete és nem a kor magasztalása után vágyódik. A kik csak azért uralkodnak, hogy király legyen a nevük, s a népet fölfalják, adókat szedjenek és a világ kívánsága szerint mindent hiú dicsőségre fordítsanak, nem királyok, hanem

* Deliberatio. BATHYÁNY-nál i. m. 126. l.

** U. o. 103. l.

néptiprók De az, a ki a nép bűnei miatt uralkodóvá teszi a képmutatót, megtűri *jelenleg is* az ilyenek hatalmaskodását, a mint megtűrt egykor igen sok gonoszt és az isteni Fölséggel ellenkezőt.»* Ezeket ugyan Péter király második uralkodása idejében írta, de, ha arra nézve igazak voltak, akkor az elsöre még inkább.

Az itt vázolt szomorú állapotok természetesen politikai viszályokat idéztek elő. Az előbbiek is nagy veszélyvel fenyegetlék az új kereszténységet Magyarországon, de az utóbbiak még inkább. S hogy a keresztény vallás csakugyan nagy veszedelembé jut, s nagy lázadás lesz ellene, s abban ő vértanú-halállal muland ki, azt Szent-Gellért előre megmondotta. 1041-ben ugyanis ** egy nap visszavonult szobájába; megparancsolta, hogy három napig senki hozzá be ne lépjen, még házi káplánjai, szerzetesei sem, és ételt ne vigyenek neki. Három nap mulva csendesén kijött szobájából, hallgatva ment a Boldogságos Szűz egyházába, s ott előre kijelölt sírjához érve, befödött fövel sokáig sírt: nem a maga sorsa, hanem a magyar nép fölött. Onnan a székesegyházba ment, s ott a káptalan termébe, a hol a kanonokok összegyűlni szoktak, vonult. Itt leülvén, kedves papjai előtt kiönté szive bánatát. Szólott nekik a világ folyásáról, a politikai viszonyokról, a melyekről akkoriban papjai nem igen voltak értesülve s többek közt ezeket is mondá: «Papok és

* Deliberatio. BATHÁNY-nál i. m. 265. l.

** Az életiró egy helyt világosan mondja, hogy «egy lustrum végződtével, a másiknak kezdetén» következett a megjósolt pogánylázadás. (Nagy legenda XIX. fej. BATHÁNY-nál 346. l.) A lustrum öt év és szept. 1-én kezdődik. Ekkép 1046 szept. 24-től visszafelé számítva, a jövendölés 1041 szept. hó előtt történt.

világiak egyaránt kiszakítják és kioldják majd Magyarországot a kereszténység igájából, és az én fáradságotom és prédikációmot megvetik, s Isten igéjét nem fogadják be. A papság megvetés tárgya lesz, a szerzetesek cifra ruhákba öltöznek, s különféle gyülekezetekben fognak időzni, elhagyják a pusztákat, a remete-életben nem telik kedvök. Sokan hiú dicsőségvágyból az emberek dicséreteit fogják hajhászni és állhatatlanságuk meg gőgösségük miatt közmondássá és nevetség tárgyává lesznek a népnél.» Megjövendölé egyuttal azt is, hogy majd a nagy lázadásakor ő vértanúságot fog szenvedni.* Így készíté ő elő papjait a bekövetkezendő üldözésekre és szenvedésekre, s így erősíté meg őket a hitben és egyházi fegyelem szeretetében, hogy azután őket az üldözések meg ne tántorítsák, a rosszak példái el ne csábítsák.

Két évvel utóbb, 1043-ban,** ennél még nevezetesebb s az ő bámulandó erkölcsi bátorságát bizonyító jövendölést

* Nagy legenda XVII—XVIII. feje. BATHYÁNY-nál i. m. 342., 343., 345. ll.

** Sokan azt tartják, hogy e jövendölés is 1041-ben történt (pl. KATONA i. m. I. k. 623. l.), mások, hogy 1042-ben (pl. SZABÓ KÁROLY i. m. 78. l.) KATONA azért tévedt, mert Aba Sámuelnek Csanádon történt koronáztatását a beiktató koronázásnak vette. SZABÓ K. pedig azért, mert a jóslat eme szavait: «Ece anno futuro tercio excitabitur in te gladius ultionis» így fordította le: «Ime a jövendő harmad évben föl kel ellened a bosszú kardja», holott azok így fordítandók le: «Ime a jövendő évben harmadszor támad föl a bosszúállás kardja». Később különben maga SZABÓ K. is 1043-ra tette a jövendölést, csakhogy ekkor meg egynek vette a két külön, 1041-iki és 1043-iki, jóslatokat. V. ö. Történelmi Adattár. 1873. évfolyam 162—164. ll. 1042 tavaszán még nem volt annyira megerősödvé Aba-Sámuel uralma, hogy józan

tett Szent-Gellért a Pétert elűző Aba király sorsáról. A politikai pártoskodások ez időben annyira eláradtak hazánkban, hogy egyik összeesküvés a másikat érte. Aba Sámuel kezéhez kerítvén a királyi hatalmat, szintén kegyetlenkedni kezdett; s nevezetesen 1043 nagybőjtjében több tanácsosát és pedig a legtiszteletre méltóbbakat nyársra húzatta és agyonverette, mint az oktalan állatokat; még pedig, ha a krónikásoknak hitelt adunk, azért, mert ellene összeesküdtek, ő pedig ezt megtudva tanácskozássra hívta össze őket; a mint aztán egy házban összegyűltek, rájuk küldte a katonáit s minden kihallgatás nélkül leölette őket.¹

Nemsokára ezután Aba Sámuel Csanádra jött, hogy husvét ünnepét ott tartsa meg.² Akkoriban királyaink minden nagyobb ünnep alkalmával valamely apátsági vagy püspöki egyházat látogattak meg, hogy az istenitisztelet ott fényesebb legyen, s maguk is ájtatosabban szenteljék meg hitünknek titkait.³ Ilyenkor, mielőtt az ünnepies szent mise kezdő-

észszel az itt leírt kegyetlenségre vetemedhetett volna. De meg a magyar urak akkor még meg sem unhatták, mert csak kevéssel előbb kezdett uralkodni.

¹ Hist. Hung. Fontes Dom. II. 81., 149. ll.

² A krónikások szerint a nagybőjti vérengzés is Csanádon történt (u. o. 81., 149. ll.). Ámde a krónikások forrása, a honnan az erre vonatkozó adatokat vették: Szent-Gellért nagy legendája ezt nem mondja. Sőt ennek elbeszéléséből épen az tűnik ki, hogy Aba Sámuel csak a kegyetlen tett elkövetése után jött Csanádra. (Nagy legenda XVII. fej. BATHYÁNY-nál i. m. 343—344. ll.)

³ Hist. Hung. Fontes Dom. II. k. 169., 191., 199. FEJÉR: Cod. Dip. I. 482., II. 148. ll. Ez eredetileg német szokás. Szent-Henrik kiválólólag gyakorolta. (MIGNE: Patr. Ser. II. 140. k. 96., 98., 99. stb. ll.) Szent-István bizonyára őt utánozta e szokás be-

dött volna, azon egyházmegyének püspöke, a melynek területén tartózkodott, papjaival együtt a király szállására ment, rátette a király fejére a koronát, s aztán a néppel együtt a templomba kísérte.* Aba Sámuel is elküldötte a vele levő püspököket és főurakat Szent-Gellért után husvét napján, de Szent-Gellért határozottan kijelentette, hogy nem fogja őt megkoronázni s a székesegyházba kísérni. Aba Sámuel tudhatta nagyon jól a vonakodás okát; tudhatta, hogy neki az egyház akkori fegyelme szerint a nyilvános és botránysos vérengzésért előbb nyilvános vezeklést kellene tartania, a poenitentia-tartás szentségét fölvennie, s csak azután jelenhetett meg koronázottan az Úr templomában. De nem akarta hibáját elismerni. Azonkívül félt a szegyénytől, ha a templomban ily nagy ünnepnapon meg nem jelenik; félt, hogy tekintélye csökkenni fog. Fölszólította tehát az udvarban jelenlevő püspököket, hogy tegyék fejére a koronát. A többi püspökökben hiányzott Szent-Gellért bátorsága; lehet, hogy a pártszenvedélytől elvakítatva, nem is tartották igazságtalanságnak Aba Sámuel kegyetlenkedését, s ennél fogva engedtek a fölszólításnak, megkoronázták őt. Erre aztán Aba a püspökök, papok és nép kíséretében nagy fényvel a székesegyházba vonult.

A mint ezt Szent-Gellért, ki bizonyára a templomban volt, meglátja, fehér egyházi ruhába öltözve, Szentlélekkel elteltlen rögtön a szószékre lép, s ott rettenthetetlen bátor-

hozatala által; Aba pedig, mint volt nádor, az udvari szabályokat megtanulta és megtartotta.

* Hogy ez Szent-Gellért korában divatozott, és így majd minden nagyobb ünnep alkalmával megkoronázták a királyokat, részletesen kimutatja: ΒΑΤΤΗΥΑΝΥ i. m. LXII—LXIV.

sággal, mint a minővel egykor Szent-Ambrus Theodosius elé állott, így szólt a királyhoz: «A szent negyvennapos bűjt arra van rendelve, hogy annak megtartása által a bűnösök bocsánatot, az igazak jutalmat nyerjenek. Te pedig, oh király, beszennyezted azt gyilkos kardoddal s elraboltad tőlem az atya nevet, mert hiszen ma legkedvesebb gyermekeim hiányzanak: nem érdemelsz tehát semmi bocsánatot. Mivel pedig kész vagyok meghalni Krisztusért, megjelentem neked a jövőt: Ime a jövő évben harmadszor támad fel ellened a bosszúállás kardja; s elveszi tőled az országot, a mit hamissággal szerzettél.»

Képzeltetni, mily elszörnyedés lepte meg azokat, a kik e latinul mondott szavakat értették. Voltak többen a király tisztei és barátai között, a kik már jártasok voltak ama kor hivatalos nyelvében: a latinban, de maga Sámuel nem. Tolmácsnak kellett volna e szavakat a király számára magyarrá lefordítania. Egyszerű mód kínálkozott tehát arra, hogy Aba Sámuel elől e kemény szavakat eltitkolják, s egyszersmind Szent-Gellértet is megmentse a király haragjától. Intenek is mindjárt a tolmácsnak, hogy e szavakat hagyja el. A tolmács különben is reszket a félelemtől, tehát hallgat. Csakhogy Szent-Gellért rögtön észreveszi habozását; teljes erejéből, egész tekintélyével rákiált tehát: «Féld az Istent, tiszteld a királyt, de az atyai szavakat mondd meg». Erre a tolmács az egész beszédet elmondá a királynak.*

* Nagy legenda XVIII. fej. BATHYÁNY-nál i. m. 344—345. ll. Ezen világos, történeti adat kétségbevonhatatlanul bizonyítja azt a mit már fentebb említettünk, hogy Szent-Gellért nem tudott

De mi történt? Épen nem következett be az, a mitől a király tisztei Szentünket és a tolmácsot feltették. Aba Sámuel nem merte haragját éreztetni Szent-Gellérttel. Érezte szavai-

magyarúl, legalább tökéletesen nem. Képtelen és Szent-Gellért jellemével, életszentségével teljesen összeegyezhetlen dolog, hogy ő egy másik, egészben véve ártatlan embert kényszerítsen olyan szavak lefordítására, a melyeknek elmondása nemcsak Szent-Gellértnek, hanem a tolmácsnak is életébe kerülhetett, ha — s ez a fő — maga is tudott, — legalább úgy a hogy — magyarul. Egyetlen kibúvó volna ezen adat megdöntésére, ha kétségbe vonhatnók az életiró jólértesültségét. Csakhogy az a bökkendő, hogy az életiró hitelessége épen e helytt áll legszilárdabb alapon. Ezt bizonyítja senki másnak, mint épen Szent-Gellértnek fenlevő műve. Ebben ugyanis a fent előadott beszédre és eseményre oly világos utalásokat tesz, mintha csak az életiró e művet is felhasználta volna. Például püspök társainak engedékenységet a következő szavakkal korholja: «Szörnyűség! A mi látóink (egyházi tanítóink) nem oda künn kiáltanak, hanem magukban morgognak; parancsolat és kérdés nélkül még piszszenni sem mernek, ne hogy megsértsék a királyi füleket. Azt mondják: hogy beszéljünk, ha az a királynak viszzatetszik? Haragra gerjed, dühösséggel fegyverkezik föl és mi szavainkat harsogtassuk? Inkább színlett kacaját csálnak ajkaikra, mintsem megjelentsék Isten erős igéjét». (Deliberatio stb. БАТТЯАНЫ-nál i. m. 36. l.) Azokról, a kik a tolmácsot el akarták hallgattatni, később így nyilatkozik: «Nincs esztelenebb dolog, mint az ördögöt elébe teenni Istennek, a földi dolgokat a lelkieknek, a királyi kalapot kézben hordozni, Krisztus szavait pedig lábbal tiporni. Szörnyűség! Gyakran látunk ilyeneket. *Istent féljétek — mondja a Szentírás — a királyt tiszteljétek.* Isten félelme és a király tisztelete közt nem kis különbség van. Ellenkezőleg a királyt félik, a ki halála után féregnek és rothadásnak nevezhető, a vezért mérték nélkül tisztelik az isteni rendellel szemben.» (U. o. 262. l.) Ott pedig, a hol azt írja: «Az üstökös csillag, a mely fényes küllöket

nak igazságát; de meg Szentünk sokkal nagyobb tekintélyben és tiszteletben állott az egész országban, hogy sem őt bántalmazhatta volna a nélkül, hogy alattvalóinak gyűlöletét még inkább magára vonja. Hogy Szent-Gellért elérte-e tulajdonképen való célját: bűnbánatra és elégtételre kényszerítette-e a királyt, az nincs följegyezve, (az hogy később holt testén a sebek begyógyulva találtattak,* ha igaz, erre mutat), de az nagyon is világosan föl van jegyezve, hogy jóslata szóról szóra beteljesedett. 1042-ben először jött haddal Henrik császár Aba Sámuel ellen. 1043-ban másodszer; 1044-ben a Szent-Gellértől megjelölt évben harmadszor, s akkor őt Ménfőnél június 4-én legyőzte, megfutamította, az országot Péter királynak visszaadta. Aba Sámuel a Tisza felé futott s ott megöletett.**

Péter király a multon semmit sem okult; az ország függetlenségét eljátszotta, a kegyetlenkedést újra kezdte, három, nagy tiszteletben álló hazafit megöletett, másokat megvakíttatott. Ezáltal pedig csak siettette Szent-Gellért első jóslatának teljesezését, mert a magyarok elhatározták, hogy inkább elvesznek, mintsem ily király kormányja alatt éljenek. Szent-Gellértet némelyek arról vádolják, hogy

boosát ki magából, a harczost jelenti az egyházban, a *ki semmi-fele embertől sem reszket az igazság miatt, hanem bátran előszedve Isten tüzes igéit, megjövendőli Isten ellenségeinek büntetésüket és kárhozatukat*» (u. o. 165. l.), kit mást rajzol, kit mást igazol, mint önnön magát? A hol ennyire egyezik a későbbi tudósítás magának a főszereplőnek szavaival, ott lehetetlen a hitelességet megtagadnunk.

* Hist. Hung. Fontes Dom. II. k. 82., 151. ll.

** KATONA i. m. I. k. 632., 652., 654. ll.

nagyon szított Péter királyhoz, mint földijéhez. E vád alaptalanságát már fentebb kimutattuk, de semmi sem czáfolja meg azt jobban, mint Szent-Gellértnek későbbi magaviselete. Nevezetesen lehetetlen, hogy Szent-Gellértnek mint püspöknek épen semmi tudomása sem lett volna arról, hogy az ország nagyjai az ő székhelyén Csanádon titkon gyűlést tartanak s ott elhatározzák, hogy az árpádházi hercegeket, Vazul herceg fiait, Endrét és Leventét, hazánkba hívják s királylyá teszik. Maguk az összeesküvők sem jöttek volna épen Csanádra, ha tudták, hogy Szent-Gellért Péter királynak oly nagy pártolója. Viszont azonban ebből nem következik, hogy ő lett volna a Vazulfiak fő szószólója. A keresztény elvek tiltották, hogy ő is a lázadás fegyveréhez nyúljon. Legfeljebb ő is belátta, hogy Péter királynak nincs maradása Magyarhonban, s talán attól félt, hogy az idegenek gyűlölete oly mélyen fészkel magát a magyar nép szívébe, hogy midőn az kitör, az idegenek uralmával együtt azok vallását is, ez pedig a keresztény vallás volt, elveti magától, a mint az részben már így is bekövetkezett, pedig Péter még elég idejekorán elvesztette királyságát. Ennélfogva Szentünk csak a kedélyek csillapítására szorítkozott, s türellemmel várta a népek sorsát vezérlő Isten rendelését.

Baljóslatlag kezdődött az 1046-ik év. Titkos híradók jártak Magyarország és Oroszország között, az elkeseredett nép közt izgatók sürögtek forogtak, hogy a lázadás általános legyen, s egyszerre történjék. A mint aztán julius vagy augusztus hóban Endre és Levente az ország határát átlépték, egyszerre az egész országban föltámadt a nép s legyilkolta a német és olasz tisztviselőket. Ez volt a jeladás egyszersmind a keresztény vallás ellen való lázadásra is. Egy

Vata nevű magyar főúr volt az első, a ki elvetette a keresztény vallást, s őseinek pogány vallását vette fel. Lenyirta fejét, pogány szokás szerint, csak három varkocsot hagyván meg; áldozott a bálványoknak, fehér lovat ölt le a magyarok Istenének tiszteletére s ilyen áldozati lóhúst evett.*

Példáját ezren és ezren követték, s az idegenekkel együtt a keresztény vallást is meggyűlölván, roppant számmal Endréhez és Leventéhez mentek, a kik éppen Pesthez érkeztek s nagy lármával, ördögi dühvel követelték a hercegektől, hogy engedjék meg nekik pogány szokás szerint élni, a püspököket, papokat legyilkolni, a templomokat lerombolni, a keresztény vallást elvetni, a bálványokat tisztelni. Endre roppant zavarba jött. Testvére, Levente, pogány volt, attól nem várhatott ezek ellen támogatást vagy segílyt; a keresztény főurak és főpapok Dunántúl voltak; az összegyűltek pedig nyíltan kijelentették, hogy, ha ezt meg nem engedi, nem harcolnak Péter király ellen. Endre tehát elég gyáván engedett a pogánynya lett magyarok követelésének. Azoknak csak ez kellett; rögtön gyors hradókat küldtek mindenfelé, a kik ezt kiáltották a népnek: «Endre és Levente rendelete: Meg kell ölni a püspököket, a papokkal, szerzetesekkel és keresztényekkel együtt, vesszen el emlékeztük örökre. Le kell szúrni a tizedszedőt, el kell törölni a tizedet, és föl kell venni atyáink vallását.»** S a mit így kihirdettek, azt tetteleg is siettek érvényesíteni, ölték, gyil-

* Az életiró bűnül rója föl neki, hogy lóhúst evett. Ez magában véve nem bűn, csak ha áldozati húskép ette. Nagy legenda XIX. fejt. ΒΑΤΤΗΛΑΝΥ-nál i. m. 347. l.

** Hist. Hung. Fontes Dom. II. k. 155. l.

kolták a papokat és keresztényeket, pusztítgáták a templomokat. Péter királyt, a mint tudjuk, elfogták és megvakították. (Vazul megvakíttatása!) Hol volt legnagyobb az üldözés a keresztények ellen, mikor nyerték el legtöbben a vértanúság koronáját? egész biztosan nem tudható, hanem azt hisszük, nem csalódunk, ha azt mondjuk, hogy ott és akkor, a hol és mikor Szent-Gellért rég megjövendölt vértanú-halálát lelte. Lássuk, miképen történt ez.

Az ország püspökei, köztük Szent-Gellért is, a király koronáztatás-helyére, Székesfehérvárra siettek. Mivel pedig Endre akkoriban még nem érkezett oda, négyen u. m. Szent-Gellért, Beszteréd, Bőd, és Beneta,* elhatározták, hogy eleje mennek és üdvözölni fogják őt. Remélték talán azt is, hogy ha megjelennek, a hercegtől védelmet nyerhetnek a veszélyeztetett kereszténység számára. Hozzájuk szegődött Szolnok nevű ispán és számos keresztény nép, a mely szintén látni és tisztelni óhajtotta a jövendőbeli királyt. A mai székesfehérvár-budai uton haladva, estére a Tétény és Török-Bálint közt eső mai diósi pusztához értek. Akkoriban és még később is e hely, melynek neve «Gyog»

* «Bestridus, Budi et Beneta» írja a nagy legenda XIX. fej. BATHYÁNY-nál i. m. 348. Az elsőről nem lehet kétség, hogy Beszterédnek ejtendő ki. Helynevünk van rá. A másik néha Buldus, néha Buldi-nak is van írva. (BATHYÁNY-nál i. m. 348. l. jegyz. Hist. Hung. Fontes Dom. II. k. 157. l.) Mivel pedig a Névtelen jegyző a Csongrád mellett eső bőd-i révet régiesen «Beuldu»-nek írja (u. o. 43. l.), azt hisszük a nagy legenda Buldu- vagy Buldi-ja is Bőd-nek irandó. Beneta bizonyosan Bencze lesz, de még biztosabb kiírást nem kapunk, meghagyandónak tartjuk.

és «Dyod»-nak van írva,* falu volt s temploma is volt Szent-Szabina tiszteletére. Reggel, mielőtt a király elé indultak volna, szent misét akartak hallgatni. A nagy tisztelet, mely Szent-Gellértet környezte, készítette a többi püspököt, hogy a szent mise bemutatását neki engedjék át.

1046 szeptember 24-ike volt. Ünnepies hangulatban, félelem és remény között jelent meg a keresztény sereg, mert hisz annak mondható, az isteni tiszteleten. Szent-Gellért, mielőtt a szent mise bemutatásához fogott volna kifordul a néphez és szép, megható beszédet tart neki a kath. hitről és annak jutalmáról, az örök boldogságról. Beszédében mindinkább elerzékenyül, s végre könyekre fakadva, így szól hozzájuk: «Testvéreim és püspöktársaim s ti hívek mindnyájan, a kik itt vagytok, tudjátok meg, hogy mi ma a vértanúság koronájával a véget nem érő örömökre, Jézus Krisztushoz fogunk jutni. Tudtokra adom ugyanis nektek az isteni titkot, a mely ez éjjel nekem kijelentetett: Láttam a mi urunkat Jézus Krisztust, az ő legszentebb anyjának szűz Máriának ölében ülve, a mint bennünket magához hívott, s kezével az ő testének és vérének szentségét nyújtotta nekünk. Mikor pedig Beneta püspök járult hozzá, akkor visszavonta Jézus Krisztus a szentséget, ő tehát ma nem részesül velünk a vértanúságban.»**

Szent-Gellért életszentsége sokkal ismeretesebb volt a keresztények előtt, hogy sem az ő szavaiban kételkedhettek volna. De azért nem ijedtek meg, sőt örvendeztek,

* ZICHY cs. okmánytára 76., 84. ll. Hist. Hung. Fontes Dom. II. k. 156. l. BATHYÁNY-nál i. m. 348. l.

** Nagy legenda XIX. feje. BATHYÁNY-nál i. m. 348—349. ll.

hogy ime előttük áll a vértanúság koronája, s előttük áll az örök boldogság; a keresztény hit szemével nézték ők e földi életet, a melyet úgy is előbb-utóbb itt kell hagynunk, s azt is nagyon jól tudták, hogy, ha életüket adják Krisztusért, akkor meglegelik azt az örök életet, a melyet az Üdvözítő szerzett jó híveinek. Egy sem esett tehát kétségbe, egy sem fordult vissza Székesfehérvár felé, hogy életét megmentse, hanem mind készséggel engedelmeskedtek Szent-Gellért felszólításának, meggyónták bűneiket, aztán pedig misét hallgatván, buzgó imádságba mélyedtek s biztosak lévén, hogy a vértanúság által elnyerik az örök életet, örvendezve vették magukhoz az Úr Jézus Kr. szent testét, még egyszer szivökbe fogadva a kenyér színe alatt elrejtve azt, a kit nem sokára színről színre látandók valának.

Igy elkészülve, 8—9 óra tájon elindultak a Duna felé a pesti révhez. Szent-Gellért erejét nem annyira a kor, (körülbelül 66 éves volt) mint inkább Istenért tett roppant fáradalmi, s testének folytonos sanyargatásai egészen fölemésztvén, nem tudott a többiekkel gyalog menni, hanem kocsira ült, s úgy sietett az utolsó küzdelem elé. A pesti rév, a melyhez igyekeztek, a budapest-belvárosi templom és a mai Rudasfürdő közt volt.* Ehhez pedig az út a mai Szent-Gellért-hegy és a Duna közt levő keskeny közön vitt keresztül. A pogányok hallván a keresztény csapat jöttét, Vata vezetése alatt itt foglaltak állást, még pedig nagyon kedvezőt. A hegy törékeny sziklái bőven szolgáltatták a kődarabokat, a mikkel a támadást megnyitni akarták.

* SALAMON FERENCZ meghatározása szerint. (Budapest története II. k.)

A mint tehát a keresztény csapat a mai Szent-Gellért-hegy tövéhez ért, egyszerre, úgy látszik lesből, rájuk rohannak a pogányok. Középort zúdítanak a keresztényekre. Rövid, de egyenetlen harcz fejlődik ki a keresztények és pogányok között. A harcz vége természetesen a keresztények szétverése volt s aztán megkezdődött a mészárlás. Ezrével hulltak el a keresztények, számukat csak a jó Isten tudja, nevük pedig csak az élet könyvében van följegyezve.¹ Bőd püspök mindjárt az első középorban halálát lelte, Beszteréd is oly súlyos sebeket kapott, hogy azokban harmadnapra meghalt. Szolnok ispán lovastúl a Dunába ugratott, s úgy látszott, megmenekül, mert Murtemér nevű keresztfia csónakba ülven, megmentésére sietett. Föl is vette már csónakjába Szolnok ispánt, de vesztére; mert a parton álló pogányok ezt látván, roppant dühvel kiáltoztak rája, halállal fenyegetvén őt magát is, ha Szolnokot meg nem öli; Murtemér pedig elég gyáva volt, hogy e fenyegetésre azok parancsát teljesítse, s keresztatyját Szolnok ispánt ott a csónakban megölje.² A küzdelem és kegyetlenkedés tetőpontját azonban Szent-Gellért meggyilkolásában érte el.

Szent-Gellért, a mint a köveket maga felé repülni látta, mindjárt letérdelt kocsijában, s mint egykor Szent-István, Krisztus első vértanúja,³ ő is így imádkozott: «Uram Jézus

¹ Ezt világosan mondja a nagy legenda XX. fej. BATHYÁNY-nál i. m. 351. l. Ez mutatja egyszersmind, hogy némi harcz és küzdelem is volt a keresztények és pogányok között.

² Hist. Hung. Fontes Dom. II. k. 157. l.

³ Eredeti, hogy a nagy legenda szerzője, mikor a Szentírásnak Szent-Istvánról szóló szavait Szentünkre alkalmazza, leírja hűsé-

Krisztus ne tulajdonítsd ezt nekik vétkül, mert nem tudják, mit cselekesznek.* Így imádkozván, folytonosan keresztet vetett az öt kövezőkre, s így áldást hintett rájuk. Régi hagyomány szerint Isten védelmezvén az ő szentét, a ráhajított kövek nem is érték őt.* Látván a pogányok, hogy Szent-Gellért keresztet vet rájuk, a helyett, hogy védelmezné magát, még inkább dühbe jöttek. Odarohannak kocsijához, felborítják azt, megragadják Szent-Gellértet, rákötözik egy két kerekű talyigára, s szörnyű lárma közt a hegy tetejére vonszolják. A hegynek a Dunára néző oldala ma is meredek, pedig az idő vasfoga meg az emberi kéz már sokat rontott rajta. E meredek szélére állítják a talyigát s a csöcselék nép gúnyja s hahotája közt lelökik a mélységbe. Egyik hegyes szikláról másikra esik a talyigával Szent-Gellért s össze-vissza törve-zúzva hull le a magasból a Duna partjára. Oda lenn más pogányok várják s mivel még piheg, még van benne valami élet, lándzsával szúrják át mellét, majd megragadják s a fejét egy sziklához csapják; Szent-Gellért koponyája összetörik, agyveleje széjjel hull, kifutó vére pirosra festi a hideg követ; lelke pedig fölszáll az örök Biró elé, hogy ott elvegye érdemeinek jutalmát s a vértanúság koszorúját.

gesen azt is: «positis in terra genibus» «a földre térdelvén», (XX. fejt. BATHYÁNY-nál i. m. 350. l.) s nem veszi észre, hogy pár sorral feljebb levő előadása szerint Szent-Gellért kocsin volt, s így a földre nem térdelhetett. A legendának későbbi átdolgozói mind észreveszik e hibát, s vagy kihagyják, vagy kijavítják e részletet.

* Acta Sanctorum mensis Septembris VI. k. 725. l. BATHYÁNY i. m. 366. ll.

Endre herceg már későn érkezett a nagy vérengzés megakadályozására. Beneta püspököt ugyan megmentette, de Szent-Gellértet és Bődöt halva, Beszterédet felholtan találta. Szent-Gellért jövendölése most is beteljesedett. A kereszténység új ültetvényét vértanúk vére öntözte meg s ez, az isteni Gondviselés végtelen jóságából, egyrészt a vértanúknak nagyobb boldogságot szerzett, másrészt pedig azt eszközölte, hogy az új ültetvény, a keresztény vallás, még jobban meggyökeredzett, s hazánk az égben újabb pártfogókat nyert.*

NYOLCZADIK FEJEZET.

Szent-Gellért eltemetése, holttestének átvitele Csanádra. Ereklýéinek története. Visszapillantás.

A vérengző pogányok egy része mint a pusztító fergeteg tovább vonult a mézszárlás helyéről, más része megrettenve saját tettének borzasztóságától, elesendesült; okulva talán egyszersmind egyik társuk szomorú sorsán is, a ki régi hagyomány szerint, a mint a véres tett elkövetése után lakomához ültek, dicsekedve vonta elő tarsolyából Szent-Gellért haját, s ily szavak közt mutogatta társainak: «Ez annak a borotvált képű idegennek haja, a ki bennünket ősi hitünkben ki akart forgatni»; de rögtön őrjöngés fogta elő, és saját testét marcangolva mult ki.** Mint, mikor a

* Nagy legenda XX. fej. BATHYÁNY-nál i. m. 349—350. ll.

** Acta SS. mensis. Septembr. VI. k. 727. l.

vihar kitombolta magát, úgy most is megint csendesség és nyugalom lőn. Ennélfogva a megmaradt és a másik oldalon, Pesten, lakó keresztények minden aggodalom nélkül hozzáláthattak ahhoz, hogy megadják Krisztus vértanúinak a hozzájuk illő végtisztességet.

Szent-Gellért teste vértanúsága napján 1046 szept. 24-én ott feküdt azon szikla mellett, a melyen koponyáját összetörték. Az egykorúak kegyelete és szeretete észrevette azt is, hogy az Úr Jézus különös gondot viselt vértanújának földi maradványaira, mert teste, bárha sáros, mocsáros helyen feküdt, mégis mocsoktalanul maradt.* Másnap aztán érte jöttek a keresztények, papok és világiak egyaránt; jöttek a betegek, különféle nyavalakkal litogatottak, érintették testét, csókolgatták egy edénybe összegyűjtött vérét, s mindnyájan meggyógyultak. Aztán tisztelettel hajóra tették a drága holttestet, és átszállították a Dunán. Mivel pedig az ország akkori zavaros viszonyai között tovább vinni nem lehetett, a pesti templom alsó kápolnájában ugyanazon ruhában, a melyben vértanúságot szenvedett, nagy sírás és zokogás közt eltemették. Szent-Gellért óhajta részben így is teljesedett, mert a pesti templom is a Bold. Szűz tiszteletére volt szentelve. Ott nyugodott tehát holt teste a «kegyes és irgalmas Szűz» szemei előtt.**

* BATHYÁNY, i. m. 367. l.

** Mint az eddigiekből kitűnik, mi határozottan azon meggyőződésben vagyunk, hogy Szent-Gellért ereklyéi először a balparti Pest templomában, mely a mai budapest-belvárosi templom helyén állott, voltak elhelyezve. Ez állításunk miatt összeütközésbe jöttünk hazai történetíróink jórészével, a kik azt vitatják, hogy Szentünk testét először a mai budavári Mátyás-

Alig koronáztatott meg I. Endre királylyá, alig tért némileg vissza a megzavart nyugalom, már is következett a német császárnak hazánk ellen intézett, kettős hadjá-

templomban, (a mely szintén a Bold. Szűz tiszteletére volt emelve) temették el. Ez írók élén legújabbán NÉMETHY LAJOS (I. A budavári főtemplom története 5. és köv. ll. és Religio 1886. II. félév 194. l.) és ORTVAY TIVADAR (Történelmi Adattár 1873. évf. 193—196. ll. és Archæologiai Értesítő. 1874. évf. 287—292. ll.) állanak. Lapokra terjedő jegyzetet kellene írunk, ha az erre vonatkozó irodalmi vitát részletesen ismertetni akarnók. De minek? Az igazságot úgy is csak akkor találhatjuk meg, ha visszamegyünk a forrásokig. Lássuk tehát, mit mondanak azok? A nagy legenda, az erre nézve legilletékesebb forrás, világosan mondja kétszer is, hogy Szent-Gellértet: «in Ecclesia beate Virginis in Pest» «Pesten a Bold. Szűz égházában» temették el. (Nagy legenda, XX. és XXI. fej. BARTHYÁNY-nál i. m. 352., 353. ll.) Ha az okleveleket megkérdezzük ennek a Pestnek fekvéséről, először azt találjuk ugyan, hogy körül-belül két századdal Szentünk vértanúsága után a Duna mellett két Pest létezett: Nagy- és Kis-Pest. (FEJÉR: Cod. Dip. IX. 7., 657. l.) Ezek közül Kis-Pest a Szent-Gellérthegy alján, a mai Tabán vagy Ráczváros helyén (u. o. IV. 160. l.), a másik, a mint ROGERIUS előadásából világosan kitűnik, a Duna balpartján, a mai Budapest-Belváros helyén (Siralmas ének. Ford. SZABÓ K.) feküdt. De szerencsére nem hagynak bennünket kétségben az iránt, hogy a kettő közül melyik régibb. Máskor ugyanis az oklevelek a Duna balpartján eső Nagy-Pestet határozottan «Ó-Pest»-nek írják. Pl. IV. Béla király egyik 1259-iki oklevele azt mondja: «A Bold. Szűz nyulakszigeti monostorának adományoztuk a Dunántúl (Budáról v. Székesfehérvárról tekintve) Ó-Pest helységhez közel eső Oszlár és Súly falukat». (FEJÉR: Cod. Dip. IV. 2. 488. l.) Minthogy pedig Szent-Gellért életirójának idejében még csak egy Pest létezett (különben különbséget tett volna a kettő közt), következik, hogy ez a Duna-balparti Pest volt, a melyet épen azért később Ó-Pestnek neveznek. Ennek plébánia-temploma

rata. E miatt Szent-Gellért teste a remélnél tán több ideig a pesti templomban maradt. De ez ideiglenes nyugvó helye sem maradt csodatétel és áldás nélkül, mert Isten szentének közbenjárására sok kérést meghallgatott és az ő ereklýéinek közvetítésével segedelmet nyújtott ott is, a hol emberi erő már nem segíthetett. Hitelre méltó följegyzés szerint Pesten négy csoda történt Szentünk koporsójánál. Mikor áthozták a Dunán, egy jámbor keresztény pár összezugorodott kis gyermekét vitte hívő bizodalommal Szent-Gellért testéhez, s a mint a gyermek a vértanú testét megcsókolja, rögtön megnyeri tagjainak épségét. Egy német hajadon leány szemét már majd elborítá a hályog; ez is oda járul Szent-Gellértnek holttestéhez, érinti kezével annak szemeit, s aztán a maga szemeihez viszi kezét s

a nagy legenda állításával megegyezőleg a Bold. Szűz tiszteletére volt szentelve. Az okiratos adat erre nézve csak a XV. századból származik ugyan, de az mindegy, mert a templom nem változtatta védőszentét. Kis-Pest templomának védő szente Szent-Gellért volt. Már ez maga is mutatja a hely későbbi keletkezését. — Budavárról az eddigiek után szó sem lehet, mert hiszen azt soha sem nevezték egyszerűen Pestnek, hanem legfeljebb Pesti-Újhegy városának, majd aztán Budavárnak. (L. Hist. Hung. Fontes Dom. II. k. 282—3. ll.) Maga Budavár csak a tatárjárás után (n. o. 282. l.), a budavári Bold. Szűz budavári temploma, pedig mint oklevelekből tudjuk, 1255—69 közt épült. (FEJÉR: Cod. Dip. IV. 2. 32, és IV. 3., 498. ll.) Hogy e templom csak átépített volt, azt az idézett oklevelek megczáfolják, mert nem újból épültnek, «hanem nemrég épültnek» (nem denuo, hanem noviter fabricata) mondják. Szent-István templom-építését hogyan lehet, mint némelyek teszik, Budavárra vonatkoztatni, nem értjük. Hisz Szent-István, ha a krónikásoknak hitelt adunk, kezdett ugyan építeni templomot, de a káptalan számára, s következőleg Ó-Budán.

szembetegsége megszűnik, a hályog eltűnik. Egy hajós a mint evezett, véletlenül összetörte újjait; nagy jajgatással és zokogással fut Szent-Gellért testéhez, hogy a kegyetlen fájdalomban enyhülést nyerhessen, s ime sebei behegednek. A negyedik eset, melyet számunkra a történeti emlékek följegyeztek, egy vak leányról szól, a kit fitestvérei vezettek a szentnek testéhez; ez is csak érintette Szent-Gellért ereklyéit és rögtön visszakarta szemvilágát.*

Végre 1053-ban vége lön a háborúknak, s hosszabb béke áldása következett hazánkra. Mindjárt ez első alkalmat felhasználták Szent-Gellért tisztelői, hogy végakarátát teljesítsék, s oda temessék őt, a hol maga akart nyugodni. Erre először is a király engedélye kellett. A mint ma mondanók, küldöttséget szerveznek tehát a csanádiak. Ennek élén állottak Szent-Gellért utóda: Mór püspök, a kit már a fentebbiekből Szent-Gellért utitársának és bizalmas emberének ismerünk, és Fülöp a Bold. Szűz monostorának apátja; tagjai voltak a csanád-egyház-megyei nemesek, még pedig szép számmal. A mint aztán a király beleegyezését és engedélyét megnyerték, — a mi nem lehetett valami nagyon nehéz, Pestre mennek és megteszik az intézkedéseket, hogy a szentnek hamvait sírjából kiemeljék, s Csanádra szállíthassák. Elmennek az ő vértanúságának helyére is, meglelik és nagy örömmel elviszik azt a követ a Duna partjáról, a melyen koponyáját összetörték, s a melyről a ki-kiáradt Duna hét évig sem volt képes lemosni a vért. Aztán fölnyitották a sírját és

* A nagy legendához fűzött későbbi, de hiteles följegyzések alapján XXII. fej. ΒΑΤΤΗΛΑΝ-nál i. m. 355—356. ll. .

örömmel tapasztalák, hogy Isten nem engedé rothadásba menni azt a testet, a mely Isten országaért annyit fáradozott, s a mennyországért annyi sanyargatást szenvedett. Oly ép, oly fehér volt Szent-Gellért teste, mintha csak abban a pillanatban halt volna meg, s koporsója körül halottszag helyett csodálatos, kedves illat terjedt. A vakok, sánták, s egyéb betegek ott várták sirja felnyitását, hogy érdemei és közbenjárása által gyógyulást nyerjenek. Most tehát odarohantak Szent-Gellért testéhez s a mint azt és ruháját érintették, kívánságuk beteljesedett. Annyi volt a tisztelkedő és gyógyulást kereső népsokaság, hogy nappal a templomból, a mely természetesen csak kis terjedelmű volt, ki nem vihették tiszteletök tárgyát. Éjjel indultak el tehát a kedves teherrel, s hogy Szent-Gellért még az úton is áldást osszon, egy összezsugorodott kezű asszony sietett koporsójához, s a mint testét érintette, az elszáradt kéz ki-egyenesedett. A kocsit húzó lovakat az egész úton nem látták enni vagy inni, hanem vígan haladtak előre, mintha semmi terhet sem vinnének.

Minél közelebb ért a testet hozó küldöttség Csanádhoz, annál nagyobb lett a kísérők sokasága. Minden felől tódult a nép a csanádi egyházmegyéből a menet elé, hogy láthassák és kísérhessék annak az apostolnak testét, a ki őket a hitre térítette, s e hit igazságát vérével pecsételte meg. A küldöttség útját egyenes irányban vette, körül-belül Csongrád felé, s a bódi révnél átmenvén a Tiszán a mai Hód-Mező-Vásárhely irányában vonult Csanád felé. Így aztán egész Csanád elé érkeztek, csupán a Maroson kellett átmenniök. Akkoriban még nagyobb folyókon sehol sem voltak hidak, hanem csak hajók és kompok. Egy nagyobbszerű

hajóra ráteszik a kocsit a testtel együtt, s evezőikhez kapnak, hogy a hajót áthajtsák. De minden erőfeszítésök hiába való, a hajó nem mozdul; neki áll az egész sokaság, próbálja a hajót a parttól elmozdítani; de hiába, a hajó nem mozdul. Mintha csak azt akarná megmutatni az ég Ura, hogy nem kell akkor semmi erőszak, mikor Szent-Gellért hívei közé, székhelyére akar sietni, s nekik Istentől még holta után is kegyelmeket óhajt kieszközölni. Mikor látják, hogy emberi erővel semmire sem mehetnek, elvetik az evezőt, s a hajó oly gyorsan vágja át a Marost, hogy evezővel oly gyorsan sohasem lehetett volna áthajtani.*

A Maroson átmenvén, annak partján ott várakozott már Fülöp apát, a ki egy kissé hamarább hajózott át Csanádra; ott voltak a kanonokok és szerzetesek is mindnyájan papi ruhákba felöltözve. A hajóról levévén a testet, ravatalra tették, a mely a mai Szent-Mihály lovához hasonló lehetett. Aztán nagy tisztesség közt vitték a Bold. Szűz temploma felé. De mielőtt oda bevitték volna, a kanonokok megállítják a menetet, s követelik, hogy a test Szent-György templomába vitessék, mert Szent-Gellértet, mint megyés püspököt, a székesegyházban kell eltemetni. S valóban ismerve

* Temesvári PELBÁRT a *hagyomány* után (ut fertur) említi, hogy mikor a hajót nagy hiába megindítani igyekeztek, egy révész az evező és hajóoldal közé tette három ujját s rögtön elvesztette. Erre eldobta az evezőt és szidni kezdte Szent-Gellértet. Erre e szózat hallatszott: «Míg Mór nem jön, nem megyek». Mikor pedig Mór a hajóba lépett, az mindjárt minden evezés nélkül átment a Maroson. A mint ezt a révész látta, bűnbánatra gerjedve, oda futott Szent-Gellért testéhez s az ő érdemeiért ujjait visszanyerte. (BATHYÁNY i. m. 367—368. ll.) Mennyiben igaz e két csodás eset, azt alább a kútfőbirálatokban fogjuk megbeszélni.

a középkor mély vallásosságát, a szentek ereklyéi iránt tanúsított nagy tiszteletét, óhajtságát, hogy templomában minél nevezetesebb szent földi maradványait látogathassa, épen nem csodálkozunk ezen, a milyen hirtelen jött, olyan erélyes követelésen. Hiába hivatkozik Fülöp apát Szent-Gellért rendelkezésére és óhajtságára, hiába hivatkozik arra, hogy Szent-Gellért e rendelkezését az apostoli szék is megerősítette. A kanonokok addig sürgetik kívánságuk teljesítését, míg Fülöp apát az Istenre és Szent-Gelléltre bizta a kérdés eldöntését; beleegyezett abba, hogy kísérlet tétessék arra nézve, hol akar maga Szent-Gellért eltemettetni. Az ő korabelieket jellemző rendületlen bizodalommal és hittel, a melynél fogva kétes dologban mindjárt Istentől várták az igazságot, elhatározták, hogy elviszik mind a két templomba, s a hol letehetik, ott fogják eltemetni. Vállaikra veszik tehát a kanonokok a ravatalt, és viszik először a Szent-György templomba. De a mint oda érnek, nem képesek letenni; semmikép sem engedte Szent-Gellért, hogy őt ott letegyék. Nem teheték le, mert a Mindenható azt akarta, hogy tisztetben tartsák az ő vértanújának rendelkezését, a mit az ő földi helytartója is jóváhagyott. Megfordulnak tehát a Bold. Szűz temploma felé s eleinte a vivők úgy érezték, mintha nem annyira ők vinnék a koporsót, mint inkább csak követnék azt, s akaratlanul mennének oda, a hova a koporsó a testtel tart. A mint pedig beértek a Bold. Szűz templomába, egyszerre oly súlylyal nehezkedett rájuk, mint mondák, a koporsó, hogy azonnal le kellett tenniök, mert ekkora terhet tovább vinni nem birtak, s ha az úton történt volna ez velök, kénytelenek lettek volna azt ott hagyni. Itt letéve, egyelőre a nyílt koporsóban hagyták Szent-

Gellért ereklyéit, hogy hívei láthassák lelkiatyjok épségben maradt testét és dicsőítsék Istent az ő közbenjárására tett jótéteményekért és csodatételekért. Egy csoda névszerint is föl van jegyezve, a mely még akkor történt Szent-Gellért közbenjárására, a mikor teste még az ideiglenes ravatalon feküdt. Ugyanis egy Péter nevű pap addig félszemű volt és most Szent-Gellértet segítségül híván, másik szeme világát is visszanyerte.* Nem csoda aztán, ha a nép ezeket látva, mindig ott tolongott a koporsó körül, s a templom kicsinyisége miatt egy pár hétig a szerzetesek nem végezhatték ott a zsolozsmát. Hogy tehát a testet minden akadály nélkül eltemethessék, a püspök és az apát cselhez folyamodtak. Nagy vendégséget rendeztek a nép számára, s midőn a nép a lakomáhozült, a templom kiüresedett; összejöttek a püspök, apát és szerzetesek, bezárták a templom ajtait, lezárták a koporsót és kellő tisztelettel és becsülettel elhelyezték azt egy e célra előre elkészült nagy kőkoporsóban. A kőkoporsó fedelét is rátevén, erre rárakták Szent-Gellért egyéb ereklyéit: a csuklyás *szereztes-ruhát*, a melyben halált szenvedett, *teveszörből készült gallérjával együtt*, a *követ*, melyen fejét összetörték, az *övet* és az *ostort*, melyekkel testét sanyargatá.**

* A nagy legendához csatolt hiteles följegyzések BATHYÁNY-nál i. m. 356. l.

** Nagy legenda XXI. fej. BATHYÁNY-nál i. m. 352—355. ll. Megjegyezzük, hogy Szent-Gellért teste átvitelének éve biztosan meg nem határozható. A nagy legenda csak annyit mond, hogy hét év múlva történt vértanúsága után. Ha ezt betűről betűre vesszük, az átvitel 1053-ban történt. De van egy régi naptár, mely ez esemény napját febr. 24-ikére teszi. (KOLLER Hist.

E helyen nyugodott aztán Szent-Gellért teste legalább is a tatárjárásig. Az, a mit némelyik későbbi, avatatlan író Szent-Gellért újabb felemeltetéséről beszél,¹ nem valódi történet, hanem csak a későbbi általános szabályokból levont, anachronistikus következtetés. Mivel az ő korokban nem történt szentté avattatás az apostoli szentszék közbejötté nélkül, azt hitték, hogy azelőtt sem volt az szokásban, és ennél fogva Szent-Gellért legendájához hozzátoldották azt is, miként iktatta az apostoli szék Szent-Gellértet a szentek sorába. Holott ez valóságban nem történt meg, mert mint tudjuk, a szentté avattatást csak egy századdal később, 1163-ban, tartotta fenn egyedül magának az apostoli szék, addig pedig a püspökök is gyakorolták az úgynevezett népies szentté avattatást.² Szent-Gellért ilyen népies szentté avattatásban részesült; a nép őt már Csanádra hozatalakor valóságos szentnek tisztelte, s az ő szent voltáról soha senki sem kételkedett, mert hiszen vértanúságot szenvedett, és Krisztus mondotta: «A ki lelkét adja érettem, megtalálja azt».³

Eppatus Quinque-Ecclesiensis. I. k. 391. l.) Ez valószínűtlen ugyan, mert ilyen időtájban az utak nem alkalmasak szekereken nagyobb utazásokat tenni, de ha csakugyan igaz volna, Szent-Gellért átvitele idejének 1054 febr. 24-ikét kell tartanunk.

¹ Acta Sanctorum mensis Septembris VI. köt. 724., l. BATHYÁNY I. M. 358. l. Hist. Hung. Fontes Dom. IV. k. 209. l.

² Lásd bővebben a kútfőbiralatokban.

³ 1868-ban Német-Csanádon, mikor a régi, kis, kath. templomot lerombolták, találtak egy nagy kőkoporsót vagy szárkofágot. Ennek hossza 2 méter és 11½ centiméter, szélessége 83 cmtr., magassága 51½ cmtr., és így épen alkalmas volt arra, hogy egy másik kisebbszerű fakoporsót befogadjon. Négy szögletes és

A magyar népet élőhite és Szent-Gellért iránt való mély tisztelete később is többször készítette, hogy bajaiban, betegségeiben Szent-Gellértet válaszsza szószólóul Isten színe előtt. S hogy az ő szószólása mily hatalmas volt, azt Isten csodatételekkel később is bizonyította. A későbbi időkből őt, az ő esedezésére művelt csoda emlékezetét tartotta fenn a már többször említett hiteles följegyzés. A mi épületes tanulságunkra mi is ide iktatjuk azokat hazai nyelvünkön. Nem sokkal később Szent-Gellért ereklyéinek elhelyezése után Becs ispánét, a ki egykor Ahtony felesége volt, utóbb pedig Szent-Gellért által megkereszteltetvén, Becs ispán neje lön, igen nagy mértékű hideglelés lepte meg. Elment Szent-Gellért sírjához és a szokásos följajánlás után megcsókolta a Szentnek teveször-palástját (illetőleg szerzetes ruhájának gallérját) és elhagyta őt a makacs betegség. Egy kigyótól megmárt gyermeket már földagadt, nagy fájdalomtól kínzott testtel vittek szülei Szentünk sírjához, s a mint oda

elől a közepén bizanci alakú, egyenlő ágú kereszt van ráfaragva, s egyéb semmi. Nézhetné az ember oltárnak is. A kiásáskor ketté törött; különben egy pár darab csonton kívül semmi sem volt benne. HENSZLMANN I. azt vitatja, hogy e kőkoporsóban helyezték el először Szent-Gellért ereklyéit. (Archæologiai Közlemények VIII. k. 31—34. ll.) Sajnos, érvei nem elég erősek. Az, hogy bizanci kereszt van rajta és hogy fölötte boltív emelkedett, nagyon keveset bizonyít. Legnagyobb bökkenő az, hogy szentünk testét először nem Ker. Szent-János templomában temették el, a melynek helyén a kőkoporsót találták, hanem a Bold. Szűz mellett levő egyházában. Ha tehát Szent-Gellért ereklyéi e szarkofágban nyugodtak, az csak a tatárjárás után történhetett. Mint már fentebb is említettük, HENSZLMANN egynek veszi a Ker. Szent-János- és a Bold. Szűz egyházakat: innen tévedése.

értek, a gyermek fájdalma megszűnt, a daganat elmúlt. Egy asszonyt, a mint kendert szedett ki a vízből, megszállott a gonosz lélek (ilyesmi nem rég lévén megtörve az ördög hatalma, akkoriban többször megtörtént, a mint a pogány országokban mai nap is megtörténik). De mindjárt reggel Szent-Gellért sírjához sietett, s az ő érdemeért a gonosz lélektől megszabadult. Egy székesegyházi kanonok makacs, majdnem gyógyíthatatlan betegségben, erős csúzbán, szenvedett. De Szent-Gellérthez folyamodván, három nap alatt e nagy bajából szerencsésen kiépült. Utolsó és nagyon nevezetes, Szent-Gellért szószólására történt csodatétel volt a következő: Egy földművelőnek fejére álmában egy varangyos béka mászott s ennek következtében oly rettenetes nagy var és daganat támadt a fején,* hogy iszonyatos ábrázata miatt a szerzetesek nem engedték a templomba, mikor a földműves Szent-Gellért sírjánál akart keresni segédelmet. A templomon kívül állt meg tehát, a nép-sokaság messze vonult tőle s távolról szemlélte, mi fog vele történni. A szerzetesek, hogy a szegény, nyomorult emberen segítsenek, egy rúdra felakaszták Szent-Gellért palástját, azután kimenvén, feje fölé emelték azt és a varon kereszt-alakban végig-végig húzták. A földművelő bizalma nem csalatkozott, Isten nagy szentének érdemeért e rút var leesett a fejről a földre, s ő meggyógyult. Ezenkívül még Szent-Gellért más ereklyével is történtek jótétemények idők folyamában.

* IX. (Szent-) Leo pápát gyermekkorában épen ilyen szerencsétlenség érte. Feje, torka, melle iszonyatosan feldagadt; két hónapig ágyban fektött, s nyolcz napig már szólani sem tudott, míg végre Szent-Benedek közbenjárására megszabadult. MIENK: Patr. Ser. II. 143 k. 470. l.

Nevezetesen egy edényben összegyűjtött vérének érintésére sok beteg meggyógyult.¹

Nem csoda ezek után, hogy Szent-Gellért tisztelete a magyar nép közt mindinkább terjedt. Már Szent-László idejében ünnepet ült a magyar nép az ő tiszteletére. Szent-László király a főpapok beleegyezésével elrendelte azt is, hogy a magyarok azon a napon, a melyen Szent-Gellért vértanúságot szenvedett, böjtöljenek és az ő ünnepét úgy tartásák meg, mint Szent-Istvánét és Szent-Mártonét, t. i. vigiliával.² S e rendszabály megmaradt egész a szerencsétlen emlékü hitújításig. Az ünnepeken kívül templomok, oltárok emelésével mozdították elő a régi magyarok nagy vértanújuk tiszteletét. Templomot építettek a Szent-Gellért hegy alatt, arra a helyre, a hol fejét összetörték, még a tatárjárás előtt,³ oltárt emeltek tiszteletére abban a templomban, a hol teste ideiglenesen nyugodott, t. i. a Bold. Szűz pesti templomában.⁴ Csanádon magán a XIV. században külön apátság hirdeté dicsőségét.⁵ Alig volt székesegyház, vagy nagyobb szerű monostor, hol az ő tiszteletére oltár ne emeltetett volna. Például fölhozhatjuk a nagyváradi székesegyházat. Legújabbban is Szent-Gellért székhelyén Német Csanádon BONNAZ SÁNDOR csanádi püspök csinos, félig-meddig átmeneti ízlésben készült templomot emelte-

¹ BATHYÁNY I. M. 356—357. ll.

² Corpus iuris Hung. Decr. s. Ladisl. Lib. I. cc. XXXVII. és XXXVIII.

³ FEJÉR: Cod. Dip. IV. 1., 60. l.

⁴ SALAMON F.: Budapest története. II. 589. l.

⁵ Schematismus Cleri dioc. Csanad. 1880. 39. l. FEJÉR: Cod. Dip. XI. 5. 372. l.

tett, az ő tiszteletére; valósítva ezáltal boldogult elődjének CSAJÁGHY SÁNDOR-nak szép tervét, a ki e czélből egyház megyéjében társulatot szervezett és gyűjtéseket rendezett. A budapest-ferenczvárosi templomban pedig, a mely Szent-Gellért vértanúsága helyével, a Szent-Gellért hegygyel szemben áll, IPOLYI ARNOLD, volt nagyváradi püspök, minden szép és jónak előmozdítója, egy művészi üvegfestménynyel állított emléket Csanád első püspökének és Szent-Imre herczeg nevelőjének. A kép alatt emez, épen oda illő felirat olvasható :

Oh szent Gellért püspök
Itt a Kelenfölddel szemben
Hol a szent hegy áll,
Mely nevét tőled vette,
Midőn hitet és tudományt hirdetve
Véreddel áztattad a magyar földet,
Hogy áldd meg az országot és népet
Könyörögve szenteli e képet néked

IPOLYI ARNOLD, püspök.

Meg is áldja Szent-Gellért a hozzá folyamodó magyar népet. A mohácsi vész előtt való századokban a pestis, döghalál ellen hívták őt hű magyarjai segítségül. Hányszor járt közbe értük Szent-Gellért, hányon segített közülök, nincs följegyezve a krónikákba, de le volt olvasható ama szép festményekről, ama sok szép ajándékokról, a melyekkel a kigyógyultak hálájukat lerovandók, Szent-Gellértnek budai templomát fölékesítették.

Szent-Gellért ereklyéinek történetére alig egy pár fényugárt tudtunk összeszedni a multak tengeréből. Nagy

veszedelem fenyegette az ereklyéket a tatárjáráskor, midőn a többi közt Csanádot is elpusztíták a tatárok. Szerencsére a vad nép úgy rohant végig hazánkon, mint a rohanó fergeteg s nem volt ideje, hogy minden legkisebbet is elpusztítson; Szent-Gellért kőkoporsója is kikerülte figyelmüket; a szent ereklyék mind megmaradtak. A templom azonban, melyben az ereklyék nyugodtak, természetesen nagy sérüléseket szenvedett, mert, ha egyebet nem tettek vele, felégették. Ez alkalmat szolgáltatott Csanád püspökeinek arra, hogy Szent-Gellért tiszteletére külön apátsági egyházat építsenek és Szent-Gellért ereklyéit oda átvigyék. Itt aztán az ereklyéket egy oltár alá rejtették, a véres követ pedig az oltárra helyezték. Ilyen állapotban találta Szent-Gellért ereklyéit a bécsi «Képes Krónika» szerzője, a XIV. század első felében, a mint azt a Szent-Gellért vértanúságának leírása után megjegyzi.*

Épen ez időtájban arról is értesülünk, hogy a csehek 1304-ben Szent-Gellért ereklyéiből két, tekintélyes nagysontot hoztak magukkal Magyarországból s azt Prágában helyezték el.** Az évszám megadja ennek a sovány adatnak bővebb magyarázatát. Tudjuk, hogy épen ez évben jött hazánkba az öreg Venczel cseh király, pusztítva, dühöngve, hogy a magyarok nem becsülik az ő kedves fiát. Vagy ő, vagy a vele levő cseh papok egyike rávetette szemét Budán a Szent-Gellért hegyaljai egyházban elhelyezett ereklyékre, s azokat a csehek csakugyan magukkal vitték. A tiszteletlen és kegyeletlen kívül ösztönül szolgált nekik erre az is, hogy

* Hist. Hung. Fontes Dom. II. k. 157. l.

** Acta SS. mensis Sept. VI. k. 722. l.

az ereklyék bizonyára aranyba-ezüstbe voltak foglalva s így értékesek is valának.

Kevéssel ezután Szent-Gellért Csanádon maradt ereklyéi még szebben helyeztetek el. Az Erzsébet nevű magyar királynék egyik legnagyobbika, a ki csak azért is méltó minden magyar tiszteletére, mert nagy Lajos királyunkat szülte, nehéz betegségbe esvén, Szent-Gellérthez folyamodott, és midőn ennek érdemeiért fölgyógyult, háladatosságból elhatározá, hogy sírját ékesebbé teszi. Először is tehát Szent-Gellért egyházát, a régi tudósítás szerint, kitágította, vagyis az akkori divatozó csúcsíves styllben átalakíttatta, aztán pedig belsejét felékesítteté, sok, szép és értékes egyházi öltözetekkel és kelyhekkel ajándékozá meg. Az egyház közepén gyönyörű márvány-oltárt emeltetett, a melynek aljában koporsó volt Szent-Gellért egyes ereklyéinek befogadására. Végre pedig a nagyobb ereklyék számára egy egész arany és ezüst ereklyetartó-szekrényt készíttetett. Nemcsak nagy értékű volt e szekrény, hanem egyszersmind bámulandó művészettel is készült. Oly királynéről, mint Erzsébet, Károly király özvegye, mást nem is gondolhatunk, s az akkori ötvös-művészet oly magas fokon állott, hogy annak alkotásait maig bámuljuk. Ha fogalmat akarunk róla szereznii, a maig fenmaradt zárai Szent-Simeon ereklyetartót vehetjük irányadóul, a mely csak 20 évvel később készült, és szintén magyar királyné, nagy Lajos királyunk neje, készíttette. A négy angyaltól tartott 6 láb 1 hüvelyk hosszú, 4 láb 1 hüvelyk széles, 2¹/₂ láb magas szekrény egész ezüst, s minden oldalon rakva van művészi domború művekkel.*

* Archæologiai Értesítő 1886. évf. 70—74. ll.

Elhez hasonló lehetett Szent-Gellért ereklyetartó szekrénye is. Azt biztosan tudjuk, hogy mindkettőn egyforma czímer volt, t. i. Magyarország és az Anjouk czímere egy pajzsban egyesítve, fölötte koronával, a melyből szájában patkót tartó struczfő emelkedik. Szent-Gellért vértanúságára emlékeztetőleg az ő szekrényén levő czímert pálmák s nem stylizált növények vették körül.¹

Mikor ez elkészült, az ájtatos királyné úgy rendelkezett, hogy Szent-Gellért nagyobb csontjai némely más szentek ereklyéivel együtt, az arany-ezüst ereklyetartó szekrénybe tétessenek. Kisebb csontjait pedig többi ereklyéivel, ú. m. csuklyás szerzetes ruhájával, a vas övével, ostorával együtt a márvány oltár alatt levő sírba tétette.² A palástja és a véres kő hova lett? arról a tudósítás hallgat; el nem veszett, csak valamelyik templomnak, pl. a budai Szent-Gellért egyháznak oda ajándékozták.

Másfél századig így nyugodtak Szent-Gellért ereklyéi, környezve a nép folytonos tiszteletétől. Eközben azonban egy részöket megint elajándékozták. A Velence mellett eső Murano város lakosai kaptak egy-két részt belőlök. Mi jögon kérték azokat, ki, s miért ajándékozta nekik? mind olyan kérdések, a melyekre történeti adataink nem felelnek. Az azonban bizonyos, hogy a muranóiak nagy becsületben tarták ez ereklyéket. Székesegyházukban helyezték el és annak papsága többszázadon külön zsolozsmát végzett azok tiszteletére.³ Csanádon maradt ereklyéi körül csak

¹ WION i. m. 21. l.

² BATHYÁNY i. m. 358—359. ll.

³ MABILLON és BUCCELIN tudósítása (Annales Benedictinorum és Menologium Benedictinum után felemlítve CZINÁRNÁL: Mo-

annyi változás történt, hogy őrizőik 1493-ban megváltoztak. A csanádi püspökök a török pusztítás következtében mindinkább szegényedvén, hogy egyházi és hazafiúi kötelességeiknek eleget tehessenek, megkérték a pápát, hogy a csanádi Szent-Gellért apátság javait csatolja a püspökséghez s az apátsági monostort és egyházat vegye el a benedekrendűektől, s bizza a koldulásból és alamizsnálkodásból élő ferenczrendűekre. A pápa teljesíté a kérelmet s ezentúl Szent-Gellért ereklyéinek őrizete a ferenczrendűeket illette.*

Ezen változást a pesti ferenczrendűek, a kiknek Szent-Péter tiszteletére emelt kolostora, akkoriban jóformán első volt az országban, föl akarták használni arra, hogy ők is kapjanak egy részt Szent-Gellért ereklyéiből s azt egyhá-

nasterologia R. Hung. I. 352. l. és Acta Sanctorum Ungariæ. II. k. 234. l.) Ők az eseményt 1400-ra teszik. Honnan tudják ezt? nem említik.

* Az erről szóló pápai levélben: «Monasterium s. Bernardi Chanadiensis, ordinis s. Benedicti» olvasható. (Series Episcoporum Chanadiensium. 115. l.) De ez hibás másolat «Monasterium s. Gerardi Chanadiensis» helyett. A Bernardus és Gerardus neveket könnyen összetéveszthették. Történelmi emlékeink soha és oly sehol sem említenek «csanádi Szent-Bernát apátság»-ot; pedig, ha sok jószága volt, akkor a pápai tizedszedők jegyzékében bizonyára meg lenne említve. De nincs; csak a Szent-Gellért apátság. A pesti ferenczrendűek reménykedése, hogy Szent-Gellért ereklyéinek egy részét megkaphatják, csak azon alapult, hogy Csanádon az ő rendtársaik őrei annak az egyháznak, a melyben Szent-Gellért ereklyéi tiszteltettek. Ez pedig a Szent-Gellért apátság egyháza volt. S hogy ez érvünk ellen kifogást ne lehessen tenni, fölemlítjük, hogy a ferenczrendűeknek Csanádon csak egy kolostoruk volt. (Historia Provinciæ Hungariæ ordinis minorum s. Franc. strict. observ. 1759. 29. l.)

zokban köztiszteletre kitegyék. Tervük kivitelében hatalmas pártfogóra találtak. II. Ulászló királyunk neje, Kendali Anna (1502—1506), a kinek vallásos érületét máshonnan is ismerjük,¹ drága, 219 márkát nyomó, ezüst ereklye-tartót ajándékozott nekik, a melybe az ereklyéket majd elhelyezzék.²

A királyné közbejött halála megakasztotta a ferencz-rendűek szándékának kivitelét sok időre. Addig-addig halasztgatták a valósítást, míg végre lehetetlenné lett.

1514 júniusban irtózatos, pusztító fergetegként jelent meg Csanád előtt Dózsa kereszties hada. Az apátfalvi véres diadal után még nagyobb dühre lobbanva fogták ostrom alá Csanád várát. Nem kimélték már most az egyház és a papok jószágát sem, mert Csáky Miklós, a csanádi püspök, fegyverrel ment ellenük. A kereszties had eszes vezére nem akarja rendes ostrommal vesztegetni idejét, hanem az erdőnek állítja a tömérdek munkás kezét s a jobbadán faházakból álló várost körül rakatja fával, rőzsével, szalmával, hogy azt meggyújtván, az irtózatos tűz és hőség elpusztítsa, megégesse a várost, várát és az ostromlottakat.³ — Most aztán elhomályosul a kép. A történetirók mind elnémulnak. Csak az utolsó jelenetet jegyzik föl: a menekülő püspököt a dühöngő nép elfogta s nyársba húzta.⁴ A többit elképzelhetjük.

A roppant zúrzavarban, rombolásban mi történt Szent-

¹ Századok 1877. évf. 827. l.

² Monumenta Vaticana ser. II. tom. I. 365. l. V. ö. Acta Sanctorum Ungariæ II. k. 235—237. ll.

³ MÁRKI: Dózsa György és forradalma. 121. l.

⁴ U. o. 122—124. l.

Gellért ereklyéivel? Eltűntek. Tizenkét év múlva illetékes férfi (a pápai követ) adja tudunkra a szomorú hírt, hogy Magyarországon senki sem tudja, merre vannak Szent-Gellért ereklyéi.* Az általános pusztításkor széjjel szórhatták a keresztések vagy pedig valamelyik jámbor szerzetes úgy elrejtette, hogy később senki sem akadt rá. Századok tisztelete tárgyát a vak szenvedély egy nap alatt megsemmisítette; Szent-Gellért ereklyéi úgy jártak, mint egy fél századdal később Szent-László földi maradványainak egy része.

A pesti szekrény ezután hiába várta Szentünk ereklyéit. Meg sem áldották; sőt már nem is volt egy darabban, mert a szerzetesek félve a Pest alatt táborozó keresztesektől, több darabra törték az értékes tárgyat. Így könnyebben elrejtették a keresztések szemei elől. Azoktól csakugyan megőrizték. De jöttek nemsokára olyanok, a kik elől el nem rejthették, de nem is akarták. 1526-ban a törökök részéről indítandó hadjárat végenyészettel fenyegetvén hazánkat, VII. Kelemen pápa megengedte, hogy az egyházak kevésbé szükséges kincsei összeszedessenek és pénzzé veretvén a védelmezés költségeinek fedezésére fordíttassanak. — Az ez ügyben kiküldött királyi biztosok, Maczedoniai László pécsi prépost és Bornemisza Péter, eljöttek a pesti Szent-Péter kolostorba is. Nem találtak itt semmi értékesebbet s egyszersmind kevésbé szükségessé, mint Szent-Gellért ereklyetartóját. Lefoglalták tehát ezt még april 14-ike előtt; a pápai követ maga küldte azután a pénzverőházba, s a pénzt Tomory Pál érseknek akarta küldeni. Hogy a ferenczrendűek magukat minden szemrehányástól és keresettől

* Monumenta Vaticana Ser. II., I. k. 365. l.

megmentsék, pápai levelet kértek, a mely föloldozza őket az ereklyetartóról való számadás alól. Burgio Antal a pápai követ hathatósan pártolta kérelmüket,* de hogy csakugyan megnyerték-e? arra nincs adat. Nem is volt rá nagy szükség; soha senki sem kereste rajtuk. Másrészt II. Lajos királynak 1526 jun. 21-én kelt levelében megígérte a ferenczrendűeknek, hogy majd a pozsonyi harminczadból helyre pótolja azt, a mit tőlük elvett;** de tudjuk, mi történt vele a mohácsi mezőn!

A külföldre került ereklyerészek kikerülték az enyészetet. A Muranóban Szent-Donát egyházában elhelyezett ereklyék ott tiszteltettek körül-belül 1590-ig. Ekkor azonban egyszerre ketten is óhajtották volna maguk számára megnyerni, azokat Velenczébe átszállítani. A hatalmas és gazdag Sagredo patriczius család és a velencei Szent-György monostor apátja. Az első azt tartotta magáról, hogy Szent-Gellért az ő családjának tagja volt; a másik a monostor multját kutatva s hihetőleg az ez időtájt Szent-Gellért életéhez adatokat gyűjtő Wion Arnoldtól figyelmeztetve, ekkor tudta meg, hogy Szent-Gellért volt az ő monostorának harmadik apátja. Mind a Sagredo-család, mind az apát Grimani Antal torcello-i püspökhöz fordultak, mert Murano az ő egyházmegyéjéhez tartozott, kérvén őt, hogy Szent-Gellért ereklyéit kegyeskedjék nekik átengedni. A püspök úgy elégítette ki őket, hogy a Sagredo-családnak átadta Szent-Gellértnek egyik ágyék-csontját, a többi ereklye-részeket pedig 1593 aug. 9-én kivétette a

* Monum. Vatic. Ser. II. I. köt. 365. l.

** Acta. SS. Ungariæ II. k. 235—237. ll.

kis ólom-szekrényből, s megengedte a velencei nagyobb Szent-György monostor apátjának, Mihálynak, hogy azokat tisztelettel teljesen átvigye a monostor egyházába.* Megvannak-e még ott most is?

A Sagredo-család a kapott ereklyét az általa épített, velencei Szent-Háromság egyházban a Szent-Gellért tiszteletére emelt oltáron helyezte el. Itt volt körül-belül az egész 1740-ig.** Később azonban egy encyclopaedikus munkában azt olvassuk, hogy a Sagredo-család a S. Francesco alla Vigna egyház egyik kápolnáját (balról a harmadikat) választotta ki temetkezőhelyül. Itt tették nyugalomra a család két legkiválóbb tagját: Sagredo Miklós doget és Sagredo Alvise velencei patriarchát. A kápolna oltára Szent-Gellért tiszteletére van szentelve és a felett Szentünknek Comminelli Antaltól 1743-ban készített szobra áll. Ugyanezen tudósítás mondja, hogy az ő idejében (1844) ott tisztelték Szent-Gellért egyik ereklyéjét, del di lui femore, a mi bizonyosan egy a latin tudósítás coxájával,

* Az erről szóló, bennünket közelről érdeklő oklevél világosan mondja, hogy Szent-Gellért ereklyéinek csak egy része volt Muranoban: «Reliquias nonnullas s. Gerardi capsula plumbea inclusas extrahi fecit». Ennélfogva téves mindazok állítása, a kik Szent-Gellért egész testének Muranoba való átviteléről beszélnek. Az oklevelet Flamini Kornél: *Ecclesiae Venetae*. 1749. vol. 8. pag. 86. után közli VÁROSY GYULA «Kutassuk föl Szent-Gellért ereklyéit» cz. nagybecsű értekezésében (*Religio* 1886. évf. II. félév. 186. l.). Szívesen bevalljuk, hogy fenti előadásunk az itt hangya szorgalommal összehordott adatoknak alapján készült.

** Flamini i. m. IV. vol. 356. l. után VÁROSY i. cz. *Religio*. 1886 II. félév. 186. l.

vagyis ágyéksontjával.* Ha ez a tudósítás való, akkor az ereklyét 1740 után a Szent-Háromság egyházból átvitték a Szent-Ferencz egyház kápolnájába. Egy múlt századi tudósítás arról is beszél, hogy Szent-Gellért némely ereklyéi Bolognában a minoriták templomában vannak.** E szerint a megmaradt ereklyék három városban: Velenczében, Bolognában és Prágában voltak szétszórva.

Biztos forrásból értesültünk végre arról, hogy legújabbán Szentünk ereklyéinek némely részecskéi újra visszakerültek hazánkba. 1865-ben Trevisanato bíboros főpap, s velencei pátriárka egy velencei kanonok által elküldötte hazánk akkori primásának «partem inferiorem femoris s. Gerardi» azaz Szent-Gellért ágyéksontjának egyik részét, vagyis azt, a mi a S. Francesco alla Vigna egyházban volt elhelyezve. A hitelesítő okirat 1865. júl. 25-én kelt. Ugyanekkor SIMOR JÁNOS, akkor még győri püspök, is kapott egy részt Szent-Gellért ereklyéiből, a melyek most Győrben vannak. Mindkettő külön ereklyetartóban volt elhelyezve. Újabbán hazánk bíboros főpapja szülővárosa, Székesfehérvár, székesegyházának és a budapesti papnevelőház kápolnájának juttatott a birtokában levő ereklyékből.

* * *

Visszapillantáskép még egy pár szót akarunk hozzá tenni az elmondottakhoz.

Immár csaknem másfél százada, 1746-ban, jelent meg egy elfogult, lidérczfényt követő protestáns tudósnak

* V. ö. VÁROSY i. becses cikkét Religio 1886. II. félv. 186—187. ll.

** Acta Sanctorum mensis Septembris. VI. k. 722. l.

Schvarcz Gottfriednak műve,* melyben a magyar nemzet megtérítését a görög egyháznak ítéli oda. Azóta sok magyar egyháztörténelmi mű jelent meg; belátták sokan, hogy Schvarcz G. rossz uton járt; de a jó utat ők sem találták meg. Nemzetünk térítőinek jórészét kerestük a németeknél, morváknál, csehoknél, csak ott nem, a hol keresnünk kellett volna: az olaszoknál. Schvarcz nemcsak téves úton járt, hanem egészen ellenkező irányban indult is el, a merre soha sem talált volna az igazságra. Azt hitte, hogy a térítés műve egészen görög, a való pedig azt mutatja, hogy egészen latin. Nem lehet többé kétséges, hogy nemzetünk első térítői legnagyobb részben olaszok voltak. Olaszoktól tanultunk meg írni, olaszoktól vettünk át sok keresztény műszót, pl. püspök, prépost, monostor, pünkösöd, a mint azt, Volf György akadémiai levelező tag nem rég oly fényesen bebizonyította.** Maguk a pannonhalmi első szerzetesek is Olaszországból mentek Csehországba s onnan jöttek két év múlva hazánkba, tehát olaszok voltak. Szent-Gellért 10 szerzetese közül, a kiket a király adott neki, Krátó-, Tázló-, Anzelm- és Conciusnak már a nevük is elárulja, hogy olaszok voltak. De mindent elhagyva, csak egyre akarjuk fölhívni a szives olvasók figyelmét. Ez az, hogy a nép rendesen olyan keresztneveket használt, mint a minőket a térítő ad neki, mert hisz a nép eleinte nem ismeri annyira a szentek történetét, hogy maga választhatna belőlük. A térítő pedig maga is ember lévén, rendesen az ő nemzeténél dívó ke-

* *Initia religionis Christianæ inter Hungaros Ecclesiæ orientali asserta.*

** «Kitől tanult a magyar írni és olvasni» VOLF GYÖRGY I. tagtól. Budapest. 1885.

resztneveket adja. Nézve már most a régi magyarok keresztneveit, azok újjal mutatnak arra, hogy a régi magyarok térítői olaszok voltak. Mert minél régebb időre megyünk vissza, annál sűrűbben találkozunk Amadé (Amadeus), Ehellős (Achilleus), Ámpod (Ompudinus), Fábián, Adorján (Adrianus), Olivér, Kozma, Vid vagy Vida (Guido), Izsép (Giuseppe), Feliczián, Makár, Antimius, Martirius, Osmund, Ugrin (Ugolin), Maczelin, Szerafin stb. olasz származású nevekkkel, a melyeket különben mind magyar emberek viselnek. Míg ellenkezőleg a németek Lipótja, Fridrikje, Siegfridje, vagy a csehek Venczele és Vojteke mai napig sem tudott köztünk meghonosodni, pedig a németek sok helytt együtt élnek a magyarokkal. Mi okozhatta, hogy az olasz keresztnevek oly nagyon elterjedtek nálunk? Nem más, mint az, hogy első térítőink olaszok voltak, a kik a hittel együtt a náluk divatozó keresztneveket is átültették hozzánk.

Nemzetünk eme térítői között, a mint minden nagyítás nélkül mondhatjuk, egyik legkiválóbb volt Szent-Gellért. Nem ő hintette el hazánkban a keresztény hit első magvait, de nagyban, sőt tán a lehető legnagyobb mértékben közreműködött arra, hogy az elhintett mag gyökeret verjen s a keresztény hit fája századokig fennálljon. Ha egyebet sem tett volna Szent-Gellért, mint azt, hogy jó részben hozzájárult ahhoz, hogy Magyarországról ezt mondhassa el a régi ének :

«Virágos kert vala híres Pannonia,
Mely kertet öntöze a szép Szűz Mária»

ha semmit sem tett volna, csak azt, hogy a magyar népet megerősítette Védőasszonyának tiszteletében, már akkor is az ő érdeme szavakkal ki sem fejezhető.

De azonkívül ő nevelte a magyar ifjúság legszebb liliomát, Szent-Imre herceget; ő térítette meg a Tisza-Maros mentén sűrűn lakó magyarságot! Letett legforróbb vágyáról, a Szent-földnek látogatásáról, feláldozta égő kívánságát, s a magyar nép javára szentelte életét. S mintha mindez nem lett volna még elég, odaadta e nép üdvéért magát, életét és vérért, engesztelő áldozatul az Istennek. Vérével öntözte a magyar földet, csak hogy ott meggyökerezzenek, megerősödjenek a katolikus hitnek szép virága, hogy, mint másutt, a vértanúk vérével öntözött föld annál bővebben teremjen szenteket, e hitben üdvözült magyar lelkeket. Lehet a magyar népnek valaha eléggé e nagy vértanú iránt köteles háláját leróni?

Azért az ő neve és tisztelete össze van nőve a magyar nép szívével, össze van nőve még a föld rögével is. Hisz pl. Szent-Gellért egykori egyházmegyéjére nézve, sokáig, — századokig — elmondhatta a magyar azt a rettentő szót: «Szerte nézett s nem lelé honját a hazában,» mert ott valóban «más faj állott a kihunyt helyére». Ámde az új faj ajakán is áldva hangzik Szent-Gellért neve, székhelyén templom emelkedik tiszteletére. Vagy pedig: Hiába nevezte el az országunk szívében emelkedő hegyet a beköltözött német nép Kreenfeldnek, utóbb Blocksbergnek, a magyar nép nyelvén mindig élt és él annak igazi neve: *Szent-Gellért hegye*. Oh bár az Alfa és Omega — kezdet és vég — az úr Jézus Krisztus engedné, hogy a Szent-Gellért által hirdetett és vérével megpecsételt hit is oly szilárdul kiirt-hatatlanul maradna a magyar nép szívében, s azt semmi zivatar ki ne téphetné!

SZENT-GELLÉRT MŰVEI.

ELSŐ FEJEZET.

Szent-Gellért fenmaradt műveinek előzetes ismeretése, hitelessége, irálya stb.

A mult században Meichelbeck Károly, a freisingeni egyház történetirója, a freisingeni káptalan levéltárában egy régi kodexet talált. A kodex Szent-Gellért püspök egyik művét tartalmazta ilyen czímmel: «*Deliberatio Gerardi Moresanæ Ecclesiæ Episcopi supra hymnum trium puerorum ad Isingrimum liberalem*». Pez Bernátnak, a régi iratok szorgalmas gyűjtőjének és kiadójának, figyelmét megragadta ezen, eddigelé teljesen ismeretlen munka s szándéka volt azt mielőbb kinyomatni. Azonban nem tudni, mi okon, e szándék csak szándék maradt. PRAY György, hazánk egyik legjelesebb történetirója, szintén vágyott e művet ismerni, óhajtotta volna azt kiadni, de nem sikerült megkerítenie annak másolatát.* Végre, miután így két jószándék hajótörést szenvedett, Garampi József,

* *Specimen Hierarchiæ Hung.* II. k. 290. l.

az apostoli szentszék bécsi nuntiusa, vette kezébe az ügyet. Ő, a kinek a magyar egyház-történetírás annyit köszönhet, most is addig fáradozott, míg kieszközölte, hogy a freisingeni káptalan a kérdéses kodexet Bécsbe küldötte. Most a csanádi püspököt, Szent-Gellért utódát szólítá föl először Garampi a mű kiadására, de miután az nem vállalkozott rá, gróf BATHYÁNY IGNÁCZ-ot, Erdély tudós püspökét, a gyula-fehérvári Batthyány-könyvtár alapítóját, a «Leges Ecclesiasticæ» roppant szorgalmú szerzőjét, kínálta meg a mű kiadásának tisztével.

Jobb kezekre nem is bízhatta volna a lelkes nuntius Szent-Gellért fenmaradt művét. BATHYÁNY örömmel fogadta a megbízást s azonnal ahhoz értő emberek által lemásoltatta a kodexet, Kollár Ádám udvari könyvtárnokot pedig fölkerlte, hogy ügyeljen föl a másolóra, s midőn a másolat készen volt, a kodexet Freisingenbe visszaküldte. Azután hozzáfogott a mű tartalmának magyarázatához; hónapokat töltött el, míg a régi elavult szavak értelmét megfejtette, a homályos helyeket körülírással értelmezte, az egészet bő jegyzetekkel ellátta. Így bocsátotta azután sajtó alá (Károly)-Gyula-Fehérvártt 1790-ben, hozzácsatolván e mű legjobb magyarázóját, Szent-Gellért nagy legendáját is. Az egész kiadvány czíme: «Sancti Gerardi episcopi Chanadiensis acta et scripta hactenus inedita».

A másolás mennyiben felelt meg a kritika követelményeinek? az eredeti kodex távollétében meg nem határozhatjuk.* Az bizonyos, hogy a másoló néha az egész egyszerű

* A kodex előkerítésére irányzott fáradozásaink mindeddig sikertelenek maradtak.

rövidítéseket sem oldotta föl, pl. pterea = praeterea,¹ vagy spz. = spiritus.² Továbbá egész szavakat kihagyott;³ idegen szavakat rosszúl olvasott, pl. Tullius helyett Auliust, Aesculap helyett Scholapiont másolt.⁴ Részben igaza van tehát nagynevű IPOLYI-nknak, a ki Szent-Gellért e művének nehéz megérthetőségét a hibás másolatnak tulajdonítja;⁵ de másrészt BATHYÁNY neve elég kezesség arra nézve, hogy a kodex másolatát megközelítőleg hűnek vegyük, s a nehezen érthetőséget inkább a tárgy mineműségéből magyarázzuk meg. Ehhez járul még az egyes szavak és az egész irány egyneműsége. Ez lehetetlen, ha a másoló egészen helytelenül másolt, mert legalább itt-ott szembeötlő különbségek merülnének föl. Aztán sok helytt a középkori orthographia szokása szerint: Hore van ore, huberius van uberius, Hylliricum van Illyricum, Johel van Joel, inluminatio, inlicita van illuminatio, illicita, tempto van tento helyett. A mi arra mutat, hogy a másoló, a mennyire tudott, mégis csak ragaszkodott az előtte fekvő kodex kiírásához.

BATHYÁNY nagy aggodalmassággal bizonyítgatja, hogy a kodex, mely Szent-Gellért művét tartalmazza, még a XI. vagy XII. századból való, s az, hogy kettős «æ» hangzót használ, e régi korúságával nem ellenkezik.⁶ Részünkről közömbös dolognak tartjuk azt, melyik századból való Szent-Gellért művének eme másolata, mert származzék

¹ Deliberatio supra hymnum trium puerorum, 136. l.

² U. o. 267. l.

³ U. o. 37., 81. ll.

⁴ U. o. 79., 149. ll.

⁵ Veresmarti Mihály munkái. Előszó.

⁶ S. Gerardi acta et scripta, IV—V. ll.

az a XV. vagy XVI. századból, azzal még épen nem volna bebizonyítva, hogy e mű nem Szent-Gellérté. S azonkívül a mű címe is, a tartalom is oly határozottan, oly világosan mutatja, hogy ezt a művet Gellért írta, hogy a kodex régiségének bizonyossága nem szükséges.¹

Hogy e munkát magyar püspök írta, bizonyítják e szavak: «*A mi kedves Pannoniánk senkit sem szokott oly becsben tartani, mint az ilyeneket*» (a bűnös, parázna, fősvény keresztényeket).² Hogy e püspök még a pogányokat térítő püspökök közül való volt, elárulja ezen szavakkal: «*Mikor a Krisztust nem ismerő pogányokat tanítom és azok isteni megismerésre jutnak, Krisztust szülöm bennök*».³ Még inkább a következők: «*Mindazt, a mire a szerfölkött holdogító keresztiségre újonnan érkezőket (noviter venientes) tanítottuk, lerombolta*». Hogy még a sutrii zsinat előtt élt, világosan mutatják keserű kifakadásai és panaszi az egyház sanyargatott állapota, a papok romlottsága, az egyházi hivatalok pénzért vagy ajándékért való adás-vevése, és az ágyasnők tartása fölött. «*Krisztus némely papjai hogyan élnek!*» kiált föl. «*A vadászatok, perlekedések, dözsolé-*

¹ Különbben a mi meggyőződésünk az, hogy a kodexben a kettős «æ» helyett csak egyszerű «e» áll, és csak a másoló írta azt «æ»-nak, nem tartván szem előtt a betűről-betűre való másolás törvényét. Szent-Gellért nagy legendájának ΒΑΤΤΗΥΑΝΥ-tól kiadott másolatában is több helytt «æ» van írva (i. m. 302—305. ll.), holott az eredeti, mondseei kodex erről semmit sem tud, s mint saját szemeinkkel meggyőződünk, ott mindig egyszerű «e» van írva.

² Deliberatio supra hymnum trium puerorum, 73. l.

³ U. o. 212. és 99. ll.

sek, az ágyasok serege eléggé mutatják. A hamis próféták sem beszélnek tisztátalanabbúl, mint azok, a kik alig tanulták meg az iskolában a zsoltárokat, már is magukhoz ragadták (arripuerunt) a püspöki székeket.»¹ Hogy olasz származású püspök írta, bizonyítják e szavak: «A dicső Ravenna és *boldog Velence*, a melyek soha sem túrték Isten ellenségeit, most szerencsétlenek és nyomorultak, mert nyereségvágyból pártolják Istennek és az egyháznak elleneit».²

De közelebb lépve a szerző személyének meghatározásához, mikor olvassuk, hogy e mű szerzője Szent-Jeromost «beatissimus» (igen boldog), «splendor doctorum et lux inter rutilantissima caeli sidera clarius omnibus lucens» (a tanítók fénye s az ég legnagyobb csillagai közt mindeniknél jobban világító világosság).³ «Beatissimus Hieronymus, cuius singula verba fundamenta sunt ecclesiastica et caeli maxima luminaria» (Boldog Jeromos, a kinek minden szava egy-egy alapkő az egyházban s az ég legnagyobb világítója).⁴ «Divinus Pater et Magister Ecclesiae post Apostolum Paulum Hieronymus». (A Szent-Pál apostol után következő isteni egyház atya és mester)⁵ stb. szavakkal és címekkel dicsőíti, akaratlanul is föl kell kiáltanunk: e szerző nem lehet más, mint Szent-Gellért, a ki lemond az apátságról, kockára teszi életét, csakhogy Jeruzsálembé menvén, birtokába jusson Szent-Jeromos összes műveinek.

¹ Deliberatio 126. l. Lásd különben u. o. 8., 32., 263., 267. ll.

² U. o. 99. l.

³ U. o. 98 l.

⁴ U. o. 225. l.

⁵ U. o. 261. l.

Ugyane gondolatra jövünk, mikor azt olvassuk, mily kegyelettel szól e mű szerzője a Bold. Szűzről, a kit nemcsak «semper Virgo» (mindenkoron szűz)-nek,¹ hanem «individua et incorrupta» (páratlan és tisztaságos)² s ismét «intemeratissima Virgo» (szeplőtelen szűz)³ szavakkal magasztal. Nem lehet ez más, mint az a Szent-Gellért, a ki a Bold. Szűz nevének hallatára mindj rt könybe lábadt szemekkel adott bocsánatot mindenkinek, a kik hozzáfordultak.

«Szörnyűség!» olvassuk egy helytt (részben már fentebb is idéztük). «A mi látóink (egyházi tanítóink) nem odakünn kiáltanak, hanem magukban morognak; parancsolat és kérdezés nélkül még piszszenni sem mernek, nehogy megsértsék a királyi füleket. Azt mondják: hogy beszéljünk, ha az a királynak visszatetszik? haragra gerjed, dühösséggel fegyverkezik föl és mi szavainkat harsogtassuk? Inkább színlett kaczajt csálnak ajkaikra, mintsem megjelentsék Isten kemény igéjét. Ezt pedig azért teszik, hogy rokonaik el ne veszítsék a nekik adott hivatalokat, őket pedig meg ne foszszák a polyvaktól. Pedig, midőn valaki ember miatt és emberi dolgok miatt fél megbántani a halandó embert, és e miatt tetszeni óhajt olyannak, a ki ma van és holnap nyoma sincs a föld színén, akkor úgy látszik semmiben sem különbözik azoktól, a kik Babilonia királyának bálványszobrát imádták.»⁴ — Ugyanerre utal még

¹ Deliberatio 273. l.

² U. o. 211. l.

³ U. o. 218. l.

⁴ U. o. 36. l.

egyszer művének 8-ik könyvében: «Oh boldogtalanok és szerencsétlenek mi! Mennyi bajt veszünk magunkra! mi, a kik nemcsak köszöntjük az ilyeneket, hanem, ha nyomorúlt ajándékot nyújt, még igazolni is merjük». * Mintha csak hallanók Szent-Gellértet, a mint kifakad azon püspökök ellen, a kik 1043 husvét ünnepén Aba Sámuel az ő akarata ellenére megkoronázták és a templomba vezették.

Végre még egy helyet idézünk: «Nincs esztelenebb dolog, mint az ördögöt eléje tenni Istennek, a földi dolgokat a lelkieknek, a királyi kalapot kézben hordozni, Krisztus szavait pedig lábbal tiporni. Szörnyűség! Gyakran látunk ilyeneket. *Istent féljétek*, mondja a szentírás. (I. Pét 2. 17.) *a királyt tiszteljétek*. Isten félelme és a király tisztelete között nem kis különbség van. Ellenkezőleg a királyt félik, a ki halála után féregnek és rothadásnak nevezhető; a ezért mérték nélkül tisztelik az isteni rendelettel és azon törvénnyel szemben, a melyet a Szentlélek hozott elő táraiból. Oh hazug század! oh esztelen világ! Jobban dicsérik a férgek utálatos eledelét, mint Azt, a ki által a királyok uralkodnak és igazságot végeznek. . . . Tulajdonképen senki sem nevezhető valódi királynak, a ki nem szolgálja Istennek. A kik csak azért uralkodnak, hogy király legyen a nevük, s a népet fölfalják, az adót behajtsák és mindent a világ kívánsága szerint hiú dicsőségre fordítsanak, nem királyok, hanem néptiprók. . . . De az, a ki a képmutatót a nép bűnei miatt uralkodóvá teszi, megtűri *jelenleg* is az ilyenek hatalmaskodását, a mint megtűrt egykor sok igen

* Deliberatio 245. 1.

gonoszt és az isteni Fölséggel ellenkezőt.¹ . . . De mivel ilyenekről szólunk, és nem titkoljuk el azokat, ellenünk támad az egész nép. Mi lesz tehát?» «Ne féljete az emberek gyalázásától, mondja a szentírás, és káromlásaiktól meg ne ijedjete.» (Izai. 51. 7.)²

E részlet pedig, mint már fentebb is megjegyeztük, majd nem szóról-szóra megegyezik Szent-Gellértnek 1043 husvét napján Aba Sámuel ellen mondott feddő beszédével, úgy hogy a kettőt összevetve s az eddig felhozott érveket tekintve véve, lehetetlen többé kételkednünk a fölött, hogy e mű szerzője senki más, mint Szent-Gellért, az első csanádi püspök.

Mikor írta Szent-Gellért e munkáját? Életének utolsó évében, 1046-ban, kevéssel halála előtt. Kiténik ez következő nyilatkozatából: «Ez időben minálunk dühösségtől dúlvánfulván, mindnyájan megátkozták nem csak az isteni szertartásokat, az egyházat és papokat, hanem magát az Isten Fiát, a mi Urunkat, Jézus Krisztust is.»³ Tudjuk pedig, hogy a keresztény hit ellen való általános fölzendülés 1046-ban történt. Ez magyarázza meg azt is, miért nem maradt ránk az egész mű, hanem csak 8 könyv belőle. Talán el sem készíthette Szent-Gellért az egészet. Mivel pedig Szentünk a munka írása közben kétszer is panaszkodik a kiállhatatlan hőségről,⁴ ebből következtethető, hogy 1046 nyarán, tehát kevéssel halála előtt írta e mun-

¹ Deliberatio 262—263. ll.

² U. o. 264. l.

³ U. o. 98. l.

⁴ U. o. 23., 44. ll.

káját. Hogy öreg s élemedett korában fogott hozzá, kitűnik abból is, hogy testi szervezetének teljes elgyengülését említi,¹ s hogy nagyon emlegeti azt, «ha élünk».² Fél attól is, hogy e művét aligha végezi be. «Mindenre kiterjeszkedni roppant fáradságos, kivált, mert még annyi magyarázandó vár ránk, a mennyit aligha tudunk, mint óhajtanók, valaha elvégezni.»³

A mi Szent-Gellért e művének tárgyát illeti, az, a mint már címéből is kitűnik, nem egyéb, mint értelmezése azon himnusnak, melyet «A három ifjú éneke» néven ismer a keresztény világ. Dániel prófétának három társa, Ananias, Azariás és Misaël, égő tüzes kemenczébe vettettek azért, mert nem akarták a Nabukodonozor babilonai király által fölállított bálványszobrot imádni; azonban az égő kemenczébe vetett három ifjút a tűznek erejétől megvédélmezte az Úr angyala, a ki közöttük megjelent, s ők nem égtek el. Az igaz Isten e védelme és csodája hálával tölti el a három ifjút s azok elragadtatásukban az összes teremtményeket összesen és egyenkint fölszólítják az Isten áldására, dicsőítésére és magasztalására.

Mi adott Szentünknek okot és alkalmat a munka megírására? Isingrin nevű jóbarátja, a ki egy monostori vagy káptalani, felsőbb iskolában a bölcsészetet és a számtant tanította,⁴

¹ Deliberatio 75. l.

² U. o. 268. l.

³ U. o. 239. l.

⁴ Deliberatio 65., 81., 123. ll. BATHYVÁNY azt vitatja, hogy ez Isingrin szintén püspök volt, mint Szent-Gellért. Vitatja pedig azért, mert egyszer Szent-Gellért Isingrint «divini collegii nostri frater»-nek nevezi (u. o. 54. l.). De ez nem elég erős érv. Kérdés,

s a ki már gyermek-korába monostorba kerülvén, a tudományok iránt nagyon érdeklődött. Már régebben fölkérte

vajjon ezt Szent-Gellért a püspöki rendre vagy a szerzetes-rendre érti-e? Az olyan dagályos irónál, mint Szentünk, nem lehet mindent betűről-betűre venni. Egy András nevű papot szintén: «Sanctus, divinus frater»-nek nevez; pedig másutt határozottan mondja, hogy csak presbyter vagyis áldozó pap volt (V. ö. u. o. 239., 258. és 296. ll.). Aztán Isingrint és ezt az András papot egy formán «germanitatis vir»-nek czímezi (L. u. o. 250., 296. ll.). Maradjunk tehát csak a mellett, hogy tanító volt. Különösen a bölcsészettel foglalkozott; legalább Szent-Gellért mindig azt írja neki: «Tuus Plotius», «Tuus Porphyrius» (U. o. 27., 65. ll.). A neve mutatja, hogy eredetileg német vala. De vajjon hol volt tanító? arra nézve nincs adat. Egy Isingrin nevű szerzetest ismerünk ez időből. Ez Szent-Gellért idejében a salzburgi Szent-Péter monostor tagja volt, később pedig 1072—90-ig admonti első apáttá lett (MABILLON: Annales Benedictini, V. k. 110. l. Ez adatra dr. VÁROSY GYULA tett figyelmessé bennünket). Ha ez volna az az Isingrin, a kinek Szent-Gellért munkáját írta, akkor ez legfeljebb csak 40 éves volt, midőn Szentünkkel tudományos összeköttetésbe lépett. Maga Szent-Gellért műve egy szikrát sem támogatja e hozzávetést. Ebből ugyanis az tűnik ki, hogy Szentünk nem egyszerre, hanem egyes darabokban küldte el neki művét. Például, mikor a harmadik könyvet írta, már a két első nem volt kezénél, mert így hivatkozik rájuk: «Ut in primordiis dimissum = præmissum *non dubitamus*» (U. o. 50. l.). «Nem kételkedünk, hogy ezt kezdetben előre bocsátottuk.» Másutt pedig még határozottabban: «Úgy vélem (reor), az elküldött részekben (in transmissis) szólottam már az ég 12 jegyéről» (U. o. 295. l.). Ez a sűrű közlekedés azt mutatja, hogy Isingrin nem valami nagyon messze lakott Szentünktől, mert különben posta hiányában lehetetlen lett volna gyakrabban érintkezniök. Ennélfogva nem volna pusztá ráfogás az a hozzávetés, hogy Isingrin Pécs-váradon vagy Kalocsán működött.

öt, hogy írja meg a három ifjú énekének átvitt értelemben való magyarázatát,* és küldje el neki. Szent-Gellért egy ideig halasztotta a kérelem teljesítését, de végre ráállott. «A mi csekélységünk», írja a harmadik könyvben, «sokszori kérés után is azért halasztotta el egykor ezt (a hymnus értelmezését), nehogy az oly nagy titkok sűrűsége inkább lesújtassa, mint fölemelje, s nehogy a testnek teljesen elgyöngült szervezete mindjárt az ilyenmű kutatás kezdetén a szerfölött magas, karcsú hegynek tetejéről lehulljon a föld mélyébe. De, mint művem elején mondám, átszegezve azon szeretettől, a mely mindent fölülmúl, s inkább a másét keresi, mint a magáét, hozzáfogtam a titokkal teljes énekhez, óhajtván némileg vizsgálgatni azt, a mit te, csak akarnád, tökéletesebben tudnál megfejtetni». **

Hogy Isingrin kérését megérthessük, tudnunk kell, hogy a kath. anyaszentegyház kezdettől fogva háromféle szentírás-magyarázatot ismert. «Az első az», írja Szent-Jeromos, Gellért mestere, «hogy megértsük azt betűszerint, a második: példázat szerint, a harmadik: lelki értelem szerint. A betűszerint való magyarázatnál megtartandó azok rendje, a mik irattak. A példázat szerint valónál a betűnél magasabbra emelkedünk, s a mi az ó-szövetségben tetteleg történt, azt erkölcsi tanulságra magyarázzuk és lelkünk hasznára fordítjuk. A lelki értelem szerint valónál átmegyünk a fenséges dolgokra, elhagyjuk a földieket, a jövő boldogságról értekezünk, hogy a jelen élet elmélkedése a jövő

* «Secundum formationes (= figuras) sacras iussisti divinas reserare benedictiones». U. o. 3. l.

** U. o. 74—75. ll.

boldogság árnyéka legyen.»¹ E háromféle: betűszerint, erkölcsi és átvitt értelemben való magyarázatot természetesen Szent-Gellért is ismerte: «A kik csak az egyszerű történetet értik meg — írja egy helytt —, azoknak a szentírás eső, a kik erkölcsi tanulságot is vonnak belőle, azoknak harmat, a kik végre a legelrejtettebb jelképek igazi fejtegetésével annak belsejébe tudnak hatolni, azoknak zápor.»²

Melyik magyarázat-módot követi Szentünk e művében? Megmondja ő maga: «Inkább a szellemet, mint a betűt igyekszünk követni».³ «Nem betűszerint (physice), hanem átvitt értelemben (tropologice) akarunk szólani.»⁴ Másutt pedig védelmezi az allegoriákat.⁵ Tehát Szentünk a harmadik magyarázat-módot, a melyet átvitt, fensőbb értelemben valónak, vagy röviden mysticusnak nevezünk, fogadja el, s ez értelemben magyarázza a három ifjú énekét. — E végből aztán mindig előre bocsátja a történetet vagy annak a tárgynak, a melyről szó van, természetrajzi leírását — egyszerűen átvéve azt és pedig szóról-szóra Szent-Izidor «Etymologiæ» című művéből — s azután kezdi kutatni, minő hasonlatosság van a leirt tárgy és a ker. hit valamelyik ágazata, tanítmánya között s ennek alapján fejtegeti, kit vagy mit jelentenek, kit vagy mit példáznak az Úr angyalai, az erősség, az egek, az egek fölött való vizek, a nap, hold, csillagok stb. a ker. anyaszentegyházban,

¹ MIGNE: Patr. ser. II., XXII. k. 1005. l.

² Deliberatio 214. l.

³ U. o. 187. l.

⁴ U. o. 46. l.

⁵ U. o. 41. l.

vagy annak szent hitében. E tekintetben nem követte teljesen mesterét, Szent-Jeromost; mert ez az Izaiás, Ezechiél stb. könyveiről adott magyarázataiban (commentarii) előbb rendesen a fölött versszak betűszerint való értelményét mutatja ki s aztán megy át arra, mit jelent az fensőbb, mysticus értelemben. Szent-Gellért ellenben mindössze is csak egyszer fejti ki azt, a betű szerint vett szelek mikép áldják az Urat.

Szentünk művének becsét és értékét nagyban emeli az, hogy ő, korának majdnem egyetlen, mysticus irányú szentírás-magyarázója. Kívüle még csak Damiani Szent-Péter foglalkozott a theologia ezen ágával. Würzburgi Bruno «Expositio psalmodum» cz. művében a zsoltároknak csak betűszerint való értelmét adja. Szent-Gellért műve tehát már ritkaságánál fogva is figyelemre méltó. S bár a nehézkes, rosz latinság, a rendszertelenség, a számos kitérés művének élvezését nagyon akadályozzák, mégis a ki e nehézségeken túl teszi magát, tapasztalja, hogy fáradságát sok szép és épületes gondolat, élénk leírások, szivig ható figyelmeztetések, jámbor életre való buzdítások jutalmazták. Néha-néha igazán genialis módon fejti ki a leirt természeti tárgy és a felső ker. hitrendszer személyei, intézményei közt levő hasonlatosságot. Azonkívül a szenvedések hasznáról, az emberi ész képességéről és határaitól, a pogány bölcsek által már fölfedezett igazságokról szóló nézetei * mindenkor kiállják a kritikát.

Azt persze nem mondhatjuk róla, s azt hiszszük tán senkiről sem, hogy századokkal megelőzte volna. A miben az

* L. Deliberatio stb. 4—9., 55., 156., 65. ll.

akkori tudomány tévedett, ő is tévedett. Például ő is csak azt tartja, hogy földünk áll, s körülötte forognak a nap, hold és csillagok, mint a régi tudósok.¹ Elfogadja, és nyugodtan leírja Plinius elbeszélését a smaragdot őrző griffekről: az ezek ellen harczoló, félszemű Arimaszpiokról.² Ő is, már tárgya által is kényszerítve, szereti kutatni az egyes szavak eredetét, etymológiáját, mint kortársai. Legtöbbsnyire híven átveszi azokat Szent-Izidor «Etymologiae» cz. munkájából, bármily valószínűtlenek vagy csak épen elmefuttatások is azok (pl. Sol, quia solus apparet; ³ imber dicitur, quod terram inebriet; et ros, quod rare descendat.).⁴

Ha a műnek felosztását, rendszerét keressük, sajnálattal kell tapasztalnunk, hogy abban rendszeresség nincs.⁵ Azt a sort, a mit a hymnus versszakai eleje szabnak, valami nehezen megtartja ugyan Szent-Gellért, de többet nem.

¹ Deliberatio 39. l.

² U. o. 174. l.

³ U. o. 113. l. V. ö. Szent-Izidor: Etymologiae, Lib. III. MIGNÉ-nél: Patr. ser. II., 82. k. 178. l.

⁴ Deliberatio stb. 196. l. V. ö. Szent-Izidor: Etymologiae. Lib. XIII. MIGNÉ-nél i. h. 478. l.

⁵ Épen azért Szent-Gellértet scholasticusnak, még pedig «első magyar scholasticus»-nak tartani, legalább is anachronismus. A scholastica theologia fő jellemvonása a szigorú, logikai rendszeresség, a syllogistikus bizonyításmód. Szent-Gellért művében ez tökéletesen hiányzik. Csak legalább csapongó képzeletét fékezte volna Szentünk, s ne menne át folyton új meg új tárgyakra, hanem maradna a fölvetett tétel mellett! Sokkal érthetőbb lenne műve. Különben az egész időszakban sem találunk rendszeres, mindent felölelő és fejezetenkint tárgyaló theologiai műre. V. ö. WERNER: Gerbert von Aurillac, 144. l.

A mű fel van osztva nyolcz könyvre, de ez nem tervszerűleg történt, mert hiszen egy-egy könyv nem tárgyalt egészen egy-egy versszakot. Nyolcz könyvben mindössze öt versszakot magyaráz meg Szentünk; mert egyiket-másikat nem fejezte be egy könyvben. Szent-Gellért, a mint annyiszor megvallja, minden nap irt addig, míg a toll ki nem fárasztotta,¹ vagy az evés, vagy a zsolozsma végzésének ideje el nem következett.² Rendszerességre maga sem nagyon törekedett. «Nem követtük» mondja egy helytt, «a szónokok zaját, a szónoklat tanárok szabályait, a kik csak a mondatok szépségét vadászzák, s nem a hittitkok erejét».³ Ennélfogva, a mi közelebbről vagy távolabbról hasonlóságban van a hymnus szavaival, azt mind elmondja. Mivel pedig egyik elve, hogy a szentírás egyik homályos helyét a másik nem homályos hely segítségével kell megmagyarázni,⁴ sokszor idéz a szentírásból egyes helyeket, s miután az idézettel a hymnus szavait, vagy annak átvitt értelményét megmagyarázta, magát az idézet szavait veszi elő s azok nyomán halad mindig beljebb és beljebb a ker. kath. hit titkainak terén. Különben erre nézve olvasóinkat a következő fejezetre utaljuk, a hol elég részletesen adjuk elő, mit tartalmaz egy-egy könyv, s egyszersmind az átmeneteket is figyelemmel kísérik.

Szent-Gellért művének megértését, mint említők, nagyon megnehezíti a mű nyelvezete, homályos, nehézkes irálya.

¹ Deliberatio 229. l.

² U. o. 138., 182., 297. ll.

³ U. o. 226. l.

⁴ U. o. 50. l.

Ezt pedig két dolog okozza. Az első az, hogy nagyon sok régi, elavúlt latin szót használ, a melyeknek megértéséhez sokszor még a Du Cange « Glossarium mediæ et infimæ latinitatis » sem elégséges. Úgy látszik, Szent-Gellért egész külön, s magyar és olasz kolostorokban használt latinsággal irt.

Legsajátságosabb és általa nagyon sokszor és másoktól eltérő értelemben használt szavak ezek :

Admittere = valamit valaminek tartani, jelenteni; más íróknál ily értelemben nem fordul elő.

Cautio = törvény, büntetés.

Circa = iuxta azaz szerint, más íróknál, egyet kivéve épen nem használatos.

Coëssentes = tanulótársak.

Concite = gyorsan.

Convenire = állítani valamit, szólani.

Corruptivus = romlandó.

Confluentes = összegyülemelő.

Deliberare = elmélkedni, fontolgatni, tanítani.

Denique = hiszen.

Denticatissimus = darabokra szedő.

Denuntiatio = kinyilatkoztatás.

Dieta (sacra, divina) = szentírás.

Non dubitare = nem kételkedni, hinni.

Eloquia = szentírás, majdnem számtalanszor előjön.

Fatetur = dicit, mondja.

Formationes = figuræ, képes hasonlatok.

Formative = præcipue, kiváltképen.

Instructus = tudós.

Imprimis = inkább, hamarabb.

Insidentia = a következők.

Immo = sed, de, hanem.

Occidentales = occidentes, megölők.

Obducire = előhozni.

- Palificare = palam facere, nyilvánítani.
 Per hoc = az által, azért.
 Per = pro = ért, helyett.
 Perfectores = szentatyák, egyházi tanítók.
 Potentes = bölcsék, jó értelemben véve.
 Quo = ut, hogy.
 Ratio = sermo, beszéd.
 Reserare = fejtegetni, magyarázni.
 Relinquere = előre bocsátani.
 Schedula = fejezet egy könyvben.
 Solius = duntaxat, csak; más írónál nem használatos, Szent-Gellért pedig mást nem ismer.
 Superadmittere = mindenesetre valamit valaminek tartani.
 Supermundanus = világ felett levő.
 Vociferationes = szentírás, esdeklő szavak.

Ezeken kívül még számos különös alkotású, idegen-szerű szó fordul elő, a melyeket ritkábban, vagy csak egyszer-egyszer használt. Például: Androna = sikátor, köz; camparcum = tisztás; dimittere = praemittere, előrebo-csátani; dissologicum = ellentmondó; elogium = bűn; essentiatio = megtestesülés; faborare = kedvezni; formulatim = főbb pontokban; humanatio = megtestesülés; iungere = folytatni; promulgationes = szentírás; reformativus = megújító; rendum = azt kell vélni; sciolus = tudós; senior = dominus, ur; singularissimus = egyetlen egy; taxatio = vélemény, nézet; virificatus = emberré lett.

A felsorolt szavak némelyike természetesen itt-ott előfordul más egykorú írónál is. Például: a «deliberare» szót olyan értelemben használja ADELBOIT, a «fatetur»-t THIETMÁR, a «schedula»-t, BRUNO langres-i püspök; a «concite»-t Szent-Ariald és Herlenbald életírója, a «senior»-t

majd minden egykorú író, de mind és oly sűrűn s jellemzően, mint Szentünk, egy sem.

A második oka nehezen érthető irányának az, hogy majd mindig fellengző, dagályos szavakat használ. Ezt már fentebb elég bőven kimutattuk, s azért csak még egy pár példát idézünk. A három ifjú nála «Beata Societas»;¹ «Collegii divini viri»;² a Szentlélek: «Annuntiator eloquiorum»,³ «Divinus processus»,⁴ neveken fordul elő. A szentírást talán csak egyszer idézi rendes nevén; máskor állandóan «Optima, sacra, divina dicta,⁵ eloquia ignita,⁶ characteres sacri»-t⁷ említ. Végre csak még egyet említünk. Szent-Jeromos Dániel próféta könyvéhez irt magyarázatainak előszavában írja: «cui (Porphyrio) solertissime responderunt Eusebius Cæsariensis episcopus *tribus voluminibus*, Apollinaris quoque uno *grandi* libro . . . et ante hos ex parte Methodius,» Szent-Gellért e szavakat csak úgy szabadon idézván, a következőleg alakítja át: «Qui (Porphyrius) etiam adversus Daniele[m] toto mendacii agmine hæresiarchicum direxit exercitum, quem solertissimi viri Eusebius Cæsariensis Episcopus *tribus nobilissimis* voluminibus, Apollinaris unius *grandissimi* corpore libri, Methodius vero ex parte, qui de millenariis mundi nimia commendavit membranis, persecuti sunt.»⁸

¹ Deliberatio stb. 72. l.

² U. o. 58. l.

³ U. o. 15., 26., 230. ll.

⁴ U. o. 2. l.

⁵ U. o. 15., 55., 68. stb. ll.

⁶ U. o. 10., 12., 28. stb. ll.

⁷ U. o. 60 l.

⁸ U. o. 97—98. ll.

A szórendet tekintve, Szent-Gellért ugyanolyan szabadsággal él, mint a költők. Csak egy példát idézünk. «Nec dubites — írja a hatodik könyvben — nos stellas formatorem stellarum in suo regno velle esse.»* Hogy ezt könyvnyebben megérthessük, a szavakat így kell összeraknunk: «Nec dubites formatorem stellarum velle nos stellas in suo regno esse», azaz: «Hidd meg, a csillagok Alkotója azt akarja, hogy mi országában csillagok legyünk.»

Szent-Gellért műve olvasásánál még egyet kell folyamatosan figyelemmel tartani, s ez az, hogy hasonlatosságról, vagy allegoriáról van szó, és ha ez arany szabályt nem tévesztjük szemünk elől, akkor nem fogjuk soha sem Szent-Gellért szavait zagyvaságnak tartani.**

* V. ö. *Deliberatio stb.* 143. l.

** Egy Szent-Gellért művét bölcsészeti szempontból bíráló alá vevő, de ép azért elfogult bíráló (OMPOLYI M. ERNŐ) mysticus zagyvaságnak tartja Szent-Gellért eme szavait: «Ergo ut nullus intritorum diceret, nescio, a quo creatus sum litteratum ignarus, coelum pro grammatica, terram pro rhetorica, solem et lunam et stellas pro dialectica atque pro ceteris cetera, ut his pulchris disciplinis omnis creatura suum cognosceret Creatorem, in doctrinam dedit». — (*Deliberatio* 156. l.) Ha úgy fordítjuk ezt le, a mint OMPOLYI, akkor zagyvaság, különben nem. OMPOLYI így fordítja le e sorokat: «Hogy a tudatlanok közül senki sem mondhatta: a tudományokban való járatlanságonál fogva nem tudom, ki teremtett? istentanba foglalá és pedig az eget a nyelvtanba, a földet a szónoklásbanba, a napot, holdat és csillagokat a dialectikába, és egyebeket egyéb ismeretágakba, hogy e szép tudományok által minden teremtmény megismerje Teremtőjét». *Figyelő*, 1878. IV. köt. 216. l. Tulajdonképen pedig e pont így fordítandó: «Hogy a tudatlanok közül senki se mondhatta: a tudományokban való járatlanságonál fogva nem tudom, ki teremtett? tanulságul adta

Minden hasonlatosság sántikál, tartja a közmondás, s azért a mi nem vág a hasonlatosság körébe, elhagyandó. A hasonlatok használatát pedig nagyon kimenti az, hogy sokszor ez az egyetlen út, a melyen a fensőbb hitrendszer személyeiről, tételeiről magunknak világosabb, határozottabb fogalmat szerezhethünk.

Szent-Gellért nyíltszívűsége alkalmat szolgáltat arra is, hogy megismerjük ama kútforrásokat, a melyeket ő műve megírásánál használt. A ritkábban idézett szerzőket ő maga megnevezi, a sűrűn idézett és ismert szerzőktől pedig szóról-szóra átvevén egyes részleteket, fölismerhetők, melyik mű volt kútforrása. Használta tehát a következő műveket:

Szent-Jeromos: *Commentarii in Ezechielem Prophetam*,¹ *Commentarii in Danielelem Prophetam*,² *Liber Didymi Alexandrini de Spiritu S. interprete S. Hieronymo*,³ *Chronica Eusebii interprete S. Hieronymo*.⁴ — Ismerte

(*in doctrinam dedit*) az eget a nyelvtan helyett, a földet a szónoklattan helyett, a napot, holdat és csillagokat a vitakozás tan helyett, s egyebeket egyebek helyett, hogy e szép tantárgyak által minden teremtmény megismerje Teremtőjét». Hogy ezt akarja mondani, nagyon világosan kitetszik, csak egy pár sorral menjünk feljebb. Ha pedig így fordítjuk, akkor épen nem zaggyvaság ez, hanem csak ügyes kibővítése Szent-Pál ama szép gondolatának és tanításának: «A mi benne (Istenben) láthatatlan, a világ teremtésétől fogva munkáiból megérthető és látható». (Róm. 1., 20.) OMPOLYI másutt e szót «plerumq'ue» így fordítja «mindenkor» (*Figyelő*. IV. k. 215. l.), holott annak jelentése = többnyire.

¹ Ennek utasítása nyomán dolgozza ki a 12 drágakő jelentését.

² U. o. 98. és 261. ll.

³ V. ö. MIGNÉ: *Patr. Ser. II.* 23. k. 104. l. és *Deliberatio* 31. l.

⁴ U. o. 96., 164. ll.

Szent-Jeromosnak leveleit is,¹ sőt az idezettekén kívül még két helyen hivatkozik Szent-Jeromos egyik munkájára,² de sajnos a hivatkozásból nem lehet meghatározni, hogy melyik munkájáról van szó. Lehet, hogy azóta elveszett, vagy Szentünk tévesen tulajdonította azt Szent-Jeromosnak.

Szent-Ambrus: *Expositio Evangelii secundum Lucam*.³

Szent-Ágoston: *Libri 4 de doctrina Christiana*.⁴ *De diversis quæstionibus LXXXIII liber unus*.⁵

Ál-Areopagita Dénes: *De coelesti hierarchia*.⁶

Cassiodor: *De institutione divinarum litterarum*:⁷ E munkából a 16-ik fejezetet szóról-szóra átveszi. Nem említi, de mivel a középkorban tankönyvül használták, bizonyára ismerte ugyanennek híres munkáját: «*De artibus ac disciplinis artium liberalium*.»⁸

Nagy Szent-Gergely: *Homiliæ*.⁹

Sevillai Szent-Izidor: *Originum seu etymologiarum libri XX*. A természetrajzi és csillagászati dolgokat, a szavak etymológiáját, kettőt kivéve, mind e munkából írja ki. De egyszer sem nevezi meg forrását. Mivel pedig nem csak ő, hanem Alcuin és Papias is Szent-Izidor e művét használják,

¹ *Deliberatio* 31., 98. ll.

² U. o. 170., 226. l.

³ U. o. 287., 288. ll.

⁴ U. o. 61—66. ll.

⁵ V. ö. MIGNÉ: *Patr.* 40. k. 79. l. és *Deliberatio* 140—141. l.

⁶ *Deliberatio* 89. l.

⁷ U. o. 250. köv. ll.

⁸ U. o. 80—82. ll.

⁹ U. o. 168., 190—200, 290. ll.

azt kell hinnünk, hogy a középkorban ezt és Nagy-Szent-Gergely homiliáit olyan közkincsnek vélték, a melynél a szerzők megnevezését szükségesnek sem tartották.¹

Venerabilis Beda: Commentarius in Apocalypsim.²

Az a mód, melylyel Szentünk Isten egységét bizonyítja³ és egyes általa használt bölcsészeti műszavak⁴ azt mutatják, hogy Boëtius bölcsészeti műveit: De arithmetica; Commentarii in Isagogen Porphyrii szintén szem előtt tartotta, vagy legalább egykor tanulta.

Említi Szentünk azt is, hogy egykor olvasta Szent-Eucherius: Formulae spirituales; című művét;⁵ Plato egyik munkáját, a melyben az egy Istenről szól, tehát Timaeus-t vagy Parmenides-t⁶ és Zeno egyik művét, a melyben ez a pokolról tesz említést.⁷

A Szent-Gellért művében előforduló szentirási idézetek egyes szavakban többször különböznek a Vulgatától.⁸ Ennek okát ΒΑΤΤΗΥΑΝΥ abban keresi, hogy Szent-Gellért csak úgy emlékezetből idézi a szentírást. S igaza van. De még egy másik okot is hozzáadhatunk ehhez. Tudjuk, hogy e korban a szentírás csak másolatok útján terjedt el

¹ Deliberatio 11., 17—22., 39., 43., 65., 79—82. stb. ll. ΒΑΤΤΗΥΑΝΥ nagyot tévedt, mikor azt vélte, hogy Szent-Gellért a csillagászati részek leírásában Papias Elementariumát követi; mert Papias későbbben írt, mint Szentünk. Művét ugyanis csak 1053-ban fejezte be.

² U. o. 67. l.

³ U. o. 43. l.

⁴ U. o. 2., 139—143. ll.

⁵ U. o. 64. l.

⁶ U. o. 84. l.

⁷ U. o. 84. l.

⁸ U. o. 7., 124., 142., 289., 297. ll.

mindenfelé, s majd minden másolatba becsuszott egy-egy hiba, részben tehát innen is a különbözés.

Magasztos, fensőbb eszméket és igazságokat tárgyaló irányánál fogva Szent-Gellért nem sokat beszél az őt környező mindennapi dolgokról. Mindamellett mintegy akaratlanul is beleszó művébe egy-egy műveltség-történeti adatot is. Minél kevesebb az ő korára vonatkozó történeti kútfők száma, annál szükségesebb, hogy az általa elejtett ilyen morzsalékokat se vessük meg, hanem azokat is összegyűjtjük és fölsoroljuk.

Érdekes műveltség-történeti adatot nyújt Szentünk ott, a hol kárhoztatja a magyar urakat, mert mindennap a lantosok, síposok (régí néven igriczek) előadásait hallgatják, és egész éjszakákon keresztül a terített asztal mellett ülnek.¹ Mintha csak a Priscus Rhetortól leirt esti lakoma Atila fapalotájában állna előttünk. Másutt azt mondja róluk, hogy a lovak istállóján kívül semmihez sem értenek.² A király és a főurak iránt az akkori magyarok akkora hódolattal viseltettek, hogy azt Szent-Gellért bálványozásnak tartja.³

Az ajándékok adása, a mint Szent-Gellért művéből kitetszik, nagyban elterjedt szokás volt. Ajándékot adtak a királyoknak,⁴ a főuraknak,⁵ a bírának, sőt még a főpapoknak is, akárhova mentek.⁶ Sokan csak azért házról-

¹ Deliberatio stb. 153. l.

² U. o. 265. l.

³ U. o. 152. l.

⁴ U. o. 153. l.

⁵ U. o. 265. l.

⁶ U. o. 245. l.

házra jártak.¹ Kezdetleges társadalmi szokás, de Szent-Gellért korához nagyon jól illik.

Szentünknek az sem tetszik, hogy az utasokra az ő korában vámot vetettek ki.²

Jellemző az a fölfogás is, hogy az ő idejében azt tartották legtudósabb embernek, ki Spanyolhonban, Angol- vagy Skótországban tanult. Fölemlít ugyanis egy tudóst, a ki azzal dicsekszik: «Spanyolhonban tanítottak, Britanniában oktattak, Skótországban teljesen kiműveltek.»³ A tudományok állapotát mutatja az a körülmény is, hogy püspök léteire panaszkodik a másolók és az íróhártvány hiányáról.⁴

Műveltség-történeti adat van következő szavaiban is: «A bolygók azokat jelentik, a kikre elégtételül az éltük fogytáig való zarándokolást szabják, vagy azokat, a kik annak szerelméért, a ki mindnyájunkért zarándokká lett, hasonlóképen elhagyván lakásukat és mindenüket, az egész földön szerte-széjjel való vándorlásra adják fejüket.»⁵

Hogy hazánkban a szőlő-művelés már szokásban volt, kiténik Szentünk következő szavaiból: «A fű nagyon bekapaszkodik a földbe, és mint gyakorlatból tudjuk (ut ex usu cognoscimus), a szőlőknek nagyon ártalmas és nagy fáradság nélkül nem lehet gyökerestül kiirtani.»⁶ A magyar búza kitűnő minősége is ismeretes volt már előtte, külön-

¹ Deliberatio stb, 124. l.

² U. o. 150. l.

³ U. o. 256. l.

⁴ U. o. 295. l.

⁵ U. o. i. h. 165., 166. ll.

⁶ U. o. 215. l.

ben nem nyilatkoznék oly csekélylőleg az árpáról: «Az árpa hitvány (servile) és a barmok eledele.»

Utoljára még csak arra kell felelnünk, vajjon bevégezte-e egészen ezen művét? Mint említők, csak nyolcz könyv maradt fenn, s ezekben még az ének (hymnus) feléig sem jutott. A hátralevő versszakok magyarázatát, ha csak minden jel nem csal, nem is készítette el. — Több helytt igéri ugyan, hogy a többi versszakokat is fogja majd fejtegetni,* de mint említők, hozzáteszi: «ha élünk». Sejtelme valósult. Ha a meglevőkön kívül még irt is egy-két könyvet, azokat az 1046-iki lázadás közbejötte miatt már nem küldhette el Isingrinnek, s így azok nem maradtak fenn. Annyi balsors-tól sújtott szegény hazánkban elvesztek ezer más annyival együtt.

Lássuk már most a mű tartalmát.

MÁSODIK FEJEZET.

Szent-Gellért fenmaradt művének tartalma.

I. Könyv. Rövid bevezetés után, melyben előadja, hogy mily nehéz dolgot vállal magára, midőn e hymnus értelmezéséhez fog, mert ő nem ismer szerzőt, a ki ezzel már előtte foglalkozott volna, s ennélfogva töretlen úton jár, — mindjárt fölveszi a hymnus kezdő szavait: «Áldjátok az Ur minden alkotmányai az Urat, dicsérjétek és magasztaljátok őt mind örökké.» Az első szót: «áldjátok» (benedicite) úgy

* Deliberatio i. h. 221. l.

értelmezi, hogy az a lehető legnagyobb általánosságban (generalissime) minden teremtményre vonatkozik, mert minden teremtmény köteles áldani Teremtőjét, mind itt, mind a más világon.

Az «Úr minden alkotmányait», azaz minden teremtményeit fölszólítván a hymnus Isten áldására, megragadja Szent Gellért az alkalmat, hogy a manicheusok egyik tévedését megczáfolja. Úgy látszik, neki tudomása volt arról, hogy egyházmegyéje határaitól nem messzire, Bolgárországban újra feléled a veszedelmes, hydra természetű eretnokség, a mely többek közt azt is tanította, hogy a teremtett dolgok közt némelyek roszak s az ördög művei, nem Istené. Ezzel szemben Szent-Gellért a szentírásra és a ker. egyház tanítására támaszkodva, lelkesen vitatja, hogy mindent Istent teremtett és pedig jónak teremtett; roszat nem is teremthetett, mert a rosznak anyaga (substantia, essentia) nincs.

A következő «dicsérjétek és magasztaljátok» szavakat úgy értelmezi Szent-Gellért, hogy az első szó az e földön élő jámborokra vonatkozik, a második pedig a mennyek honában örvendező szentekre. Az e földön élő jámborok szenvedéseikkel «*dicsérik*» az Istent, s ezt bizonyítja Szent-Pálnak a filippiekhez (Fil. 2. r.) és a korinthusiakhoz (II. Kor. I. 2, 3.) irt második leveléből. A szentek ellenben örvendezésükkel «*magasztalják*» az Urat, a mint Ev. Szent-János titkos jelenéseiből kiviláglik. (Titk. 5, 11.)

Áttér aztán Szent-Gellért a három ifjú énekének történetére. Előadja Dániel könyve nyomán (Dán. 3. fej.) mint parancsolta meg Nabukodonozor, hogy a zeneszerek megszólalására mindenki imádjá az arany szobrot; s mint

dobatta az égő kemenczébe Ananiást, Azariást és Misaëlt, azért, mert e parancsolatot nem teljesíték. Aztán elkezdí értelmezni és átvitt érteményben reánk alkalmazni e történetet. Az arany bálvány-szobor szerinte a földi fejedelem, valahányszor inkább neki engedelmeskedünk, mint az Istennek. A zeneszerek a gonosz léleknek, az ördögnek törei, melyekkel a lelket elveszteni és bálványozásra bírni törekszik: az élvezetek, kincsek, méltóságok. Az égő kemencze jelenti a világot, melyben a szentek különféle gyötrelmeknek és üldöztetéseknek vannak kitéve; s ezt bebizonyítja Szent-Pál szavaival (II. Korinth. 6. 4. stb.) A szentek inkább e gyötrelmeket és üldöztetéseket választják, mintsem térdet hajtsanak az arany bálvány-szobornak és vétkekbe merüljenek. Ostorozza itt egyuttal Szentünk az ő korabeli világiak és egyháziak romlottságát, a kik vétkekben élnek, csakhogy holmi romlott nőknek tetszhesenek. Babilonia királya szóról-szóra annyi, mint a zavar királya; ez pedig nem más, mint az ördög, a ki folyton cseleket hány, bálvány-szobrokat állít, gyötrelmeket készít Krisztus választottainak elejtésére. Az Úr angyala, a ki a három ifjúhoz az égő kemenczébe szállott és őket el nem hagyta, Krisztust jelenti, mert ő mondotta apostolainak: «Ime én veletek vagyok mindennap egész a világ végéig.» Ezt mindazért sorolta föl Szentünk, hogy még jobban igazolja előbbi állítását, hogy t. i. a szentek e földön szenvedéseikkel dicsérik, a mennyben pedig örvendezéssel magasztalják az Istent. Figyelmezteti itt Isingrint arra is, hogy ne vesse meg e tanítást némely bölcsészek ellenkező állításai miatt, a kiknek bölcsészete Jézus Krisztussal szemben bolondság. Mindjárt fel is hozza például Zenót, a ki az anyagot örökké

valónak mondotta, s mégis a nyelvét kiköpte ; aztán Menandert, a ki testi halhatatlanságot ígért követőinek, s maga mégis meghalt.

A hymnus történetével összefügg a három ifjúnak neve is, a kik ezt először énekelték. Ezek után tehát Szentünk e nevek értelmezéséhez fog. Elmondja e nevek jelentését, közvetlenül Szent-Izidor etymológiáit, közvetve Szent-Jeromos «De nominibus Hebraicis» művét használva forrásúl. Ananias annyit tesz, mint «Isten kegyelme»; Azarias annyi, mint «Isten segedelme»; Misaël pedig annyi, mint: «Isten népe». Ananias chald neve: Sidrac «Az én ékesem»-et; Azarias chald neve: Abdenago «Szolgálva hallgatók»-ot, Misaël chald neve Misach, «öröm, kacaj»-t jelent. A három név három fokot jelent a keresztény tökéletesség útján. Ananias jelenti a tökéleteseket, Azarias a haladókat, Misaël a kezdőket. Ezek azok, kikhez leszáll az Úr angyala, Szent-Gellért szerint, maga Jézus Krisztus, a mi Megváltónk ; ezek azok, kik Istent dicsőíthetik és dicsőítik, még az élettelen dolgokat is fölszólítva e dicsőítésre, s kedves Isten előtt az ő dicséretök. Ellenben a gonoszok dicsőíthetik ugyan az Istent, de ez nem kedves Isten előtt, mert ellenségeitől nem fogad el dicséreteket, áldozatokat, könyörgéseket. Bizonyítja ezt a zsolttáros (49). Zsolt. 9. v.) és bölcs Salamon (Péld. 1, 24.) szavaival. Ezt mondva, pár szóval még mentegeti magát a bőbeszédűség miatt, s aztán átmegy a hymnus második versére, a mely így szól: «Áldjátok az Úr angyalai az Urat, áldjátok egek az Urat».

Egyező akarattal, egyező ajakkal énekli a hymnus e versét a három ifjú. Ezen egyező, egybehangzó dicséretük a

kath. egyház apostolainak és tanítóinak egymással mindenben megegyező tanítását jelenti, a mit semmi ellenmondás, semmi különbözés meg nem zavar. Hogy a kath. tanítók megegyezését még élesebben kitűntesse, felhossa Szentünk ellentétül az eretnekek tévedéseit, szerteszét való ágazását. Szent-Izidor ismert műve nyomán felsorolja a keresztény vallás megalapításától az V. századig keletkezett eretnkségeket, a gnostikusok sokféle fajait, azok balga képzelményeit, a Szentháromság tagadókat, ariánusokat, macedonianusokat, novacziánusokat. Aztán pedig újra visszatér a három ifjúhoz, a kik az égő kemenczében ép oly hangúlag énekelnek, mint az egyháztanítók. Az égő kemenczéről levén szó, felemlíti Szentünk azt, hogy ez égő kemenczét tüzesítették, de nem a három ifjút égette meg, hanem a szolgálkat, a kik a tüzet ápolták benne. Itt aztán még inkább átvitt értelemben a szenvedéseket, gyötrelmeket és kísértéseket mondja az égő kemenczének, és Szent-Péter és Szent-Pál szavaival igazolja, hogy ezek a jámbor keresztényeket nem csak el nem vesztik, hanem kimentik a pokol égő kemenczéből, s nagyobb boldogságot szereznek nekik. Aztán eme szavakkal: «Áldott legyen az Úr neve, mostantól fogva mindörökké» — befejezi az első könyvet.

II. könyv. Újra utal feladatának nehézségére; a hymnus, melyet fejtegetni akar, oly egyszerű szavakkal él, hogy látszólag nem tartalmaz semmi titkot, nincs benne semmi előjel, mely Krisztusra vonatkozik. Ezért hagyták a régiek magyarázatlanul. De e miatt nem szabad elijedni. A szentírás szavainak, tanítmányainak olvasása és fontolgatása különben is szükséges, s az azokban foglalt égi oktatás föbbit ér minden bölcsészetnél, emberi okoskodásnál és

ékes, szép beszédnél. Nincs egy része sem, mely ne volna telve égi titkokkal, csakhogy azt érzéki, földhöz tapadt emberek nem értik, s nem érthetik. Valamint egykor Isten kiválasztotta mindazokat, a kik az ő akaratját, parancsolatját és igéit az embereknek hírül adandók valának, úgy most is ügyekezünk kell, hogy az ilyen kiválasztottakkal együtt érezzünk, s úgy érthetjük a szintén kiválasztott három ifjúnak énekét, a kik oly magasra emelkedtek, hogy a láthatók és a láthatatlanok seregeit egy szóba foglalták össze a mindenek felett áldandó áldására. Most végre elkezdí a második versszak bonczolgotását. «Áldjátok az Úr angyalai az Urat.» Azért mondják az ifjak «az Úr angyalai», hogy megkülönböztessék ezeket a bukott angyaloktól, az ördögöktől, a kik most már nem angyalai az Úrnak, hanem ellenségei, s a kiket nem szólítanak föl az Úr áldására. Az «angyal» szó görög származású, latinul annyi, mint nuntius (küldött, híradó), s azért e szó nem természetüket, hanem hivatalukat jelenti, mert az Isten többször általuk adta hírül az embereknek szentséges akaratát. Ennyit mondva az Úr angyalairól betű szerint való értelemben, elkezdí fejtegetni Szentünk azt, kiket jelentenek ezen «Úr angyalai» átvitt értelemben. Izaiás e szavaiból indul ki: «A látók (videntes = próféták) kiáltanak ott kinn, a békesség angyalai keservesen sírnak.» (Iz. 33, 7.) A kiket először látóknak, azaz prófétáknak nevezett az irás, azokat utóbb békesség angyalainak mondja. Mert ezen békesség angyalai alatt nem érthetők a mennyei tiszta lelkek, hisz azok nem sírnak, hanem Isten szent akaratának és szavainak földi híradói vagyis a próféták, a kiket szintén megillet az angyal (küldött, híradó) név. A mi békességünk az apostol szavai

szerint (Ef. 2, 14.) Krisztus, a mi Urunk, s ennél fogva a «békeesség angyalai» nem mások, mint az «Úr angyalai», s így e szavak a prófétákat vagy egyáltalában az isteni igazságok hirdetőit, az egyházi tanítókat jelentik. Az ördög angyalai pedig az eretnekeket jelentik, a kikről már feljebb bőven szólott Szentünk.

Hogy és mi által lehet egymástól megkülönböztetnünk az igazi és a hamis tanítókat? Szent-János nyomán két megkülönböztető jelt állít föl Szent Gellért: 1. A ki Krisztust, s annak istenségét szóval vagy tettel megtagadja és 2. a kik mindig csak a világról beszélnek, azok a hamis tanítókhoz tartoznak. Fölkiált egyszersmind: «Óh hányan vallják meg (Krisztust), a kik megosztják (megtagadják) őt, különösen *minálunk.*»

Az igaz tanítóknak is két ismertető jelük van. Mind a kettő Izaiás próféta fentemlített jóslatából van véve. Első az, hogy a látók, azaz az igaz tanítók «ott kinn» kiáltanak. Félretéve minden úgy nevezett emberi tekintetet (humanus respectus), bátran, nyiltan ki merik mondani az igazságot. Mivel pedig Szent-Gellért korában nagyon sokan rabjai voltak az emberi tekintetnek s nem «ott kinn» kiáltottak, hanem csak «magukban, bensejükben zúgolódtak»: Szent-Gellért keserűen kifakad e vétek ellen. Nyilatkozatát másutt bővebben méltányoljuk. A második ismertető jel az, hogy az igaz tanítók «keservesen sírnak», azaz sok szorongattatás, inség, nyomor közt hirdetik Isten igéjét. Bebizonyítja ezt a próféták, apostolok és szentek példáival, a kik közül egyet sem lehet találnunk, a ki üldöztetések és szorongattatások nélkül szükölködött volna.

Ezzel befejezi az angyalokról szóló fejtegetést, s áttér a

fölvett vers második szakaszára: «áldjátok egek az Urat». Példákkal igazolva azt, hogy a szentírás hol egyszerűen az égről, hol az egekről beszél, Szent-Gellért elhatározza, hogy kutatni fogja mind az «ég», mind az «egек» átvitt értelményét. — Leírja tehát először azt, mit értettek az ő korában az «ég» szó alatt. Akkoriban még szeltében a Ptolomeus-féle csillagászati rendszer volt elfogadva. E rendszer szerint középpont a föld, e körül és felett emelkedik ama *kerek mozgó és égő ég*, a mely a nap, hold és csillagokkal van ékesítve. Ezt leírva elbadja Szentünk, hogy az ő véleménye szerint ez ég az anyaszentegyházat jelenti. Ez is kerek, mert köröskörül el van terjedve; s a mint a körnek minden pontja az egy középpontra irányul, úgy az anyaszentegyház tanítása is mindig az egy alapkövön, Jézus Krisztuson nyugszik. Folyton tevékeny a jó cselekedetekben az anyaszentegyház, s ebben hasonlít a mozgó éghez; szeretettől ég az anyaszentegyház, s ebben hasonlít az égő éghez. Az anyaszentegyháznak is meg vannak a csillagai, holdja és napja, t. i. az apostolok és a többi egyházi tanítók. Az anyaszentegyházat jelentvén az ég, erre rá lehet alkalmazni a szentírás első szavait: «Kezdetben teremté Isten az eget», azaz Krisztus Jézus kezdetben alkotta az anyaszentegyházat. Ennek az égnek is van boltozatja (firmamentum), mert valamint a világ teremtésekor második nap a rossz angyalok elbuktak, a jók a jóban megerősödtek, ép úgy történt Judás bukása után az apostolokkal a Szentlélek eljövetelekor. Jelenti még az ég az istenséget, a melynek titkába a Szentlélek tanítása nélkül senki be nem hatolhat. Úgy szintén a szentírást. Mert valamint az eget sokszor felhők borítják, ép úgy a szentírás sokszor az alle-

goriák nehezen oszlatható homályába van burkolva. Megvannak ennek az égnek (az anyaszentegyháznak) is törvényei, melyek szerint a csillagok (az egyházi tanítók) útjokat teszik, Krisztus szabta meg a törvényeket, Szent-Márk evangéliumának utolsó fejezetében pedig szépen előadta.

De a himnus az eget említi. A csillagászok hét eget, illetőleg bolygót különböztettek meg (Szent-Gellért korában).* E hét ég jelenti a hét ázsiai egyházat, a melyekhez Szent-János az Úr megbizásából a «Titkos jelenések» könyvében leveleket intéz. Jelenti a hét lelket, kik az Isten trónja előtt vannak. A hét említett egyház ismét jelenti ama hét asszonyt, a kik Izaiás jövendölése szerint heten ragadnak meg egy férfit (4, 1.). Ez az egy férfi Jézus Krisztus, a ki egy, mert az Isten egyszülött fia és az ember az ő egy isteni személyében egyesült; *egy*, mert az «egy» kezdete és feje minden számnak, ép úgy ő kezdete és létrehozó oka minden létezőnek.

A számtól eltekintve a 18-ik Zsoltár első szavai: «Az eget hirdetik Isten dicsőségét», mutatják, hogy az «egyet» alatt az apostolok és az anyaszentegyház igazgatói, fejei értendők.

Ezeket kifejtve, ama Teremtőnek adandó hálára szólít föl bennünket, a ki az angyaloknak az eget, a madaraknak a levegőt, a halaknak a tengert, az embereknek és az állatoknak a száraz földet adta és a rendes dicsérő szózáttal:

* I. Endre királyunknak a tihanyi apátság számára adott alapítólevelében a kancellár szintén ilyen csillagászati felfogásról tanúskodik, midőn ezt írja: «Anno incarnationis unicei numinis coeli *septemplexis* mill. quinquagesimo quinto». FEJÉR: Cod. Dip. I. 393. l.

«Áldott legyen az Úr neve most és mindörökké» befejezi e könyvet.

III-ik könyv. Bevezetésképen előadja itt Szentünk, mennyivel feljebb állnak a vallási igazságok az emberi bölcsészetnél és egyéb emberi tudományoknál. Nem veti meg az emberi tudományokat, sőt ellenkezőleg vitatja, hogy minden, a mi azokban igaz van, Istentől, minden bölcsesség és igazság kútforrásától származik; hivatkozik az anyaszentegyházra, a mely az igazi tudósokat sok dicsérettel halmozza el és bőkezűleg pártfogolja. De kárhóztatja azokat, a kik tudományukkal visszaélve, nem akarnak Istennek szolgálni. Istent nem ismerni ostobaság és esztelenség.

Következik a hymnus harmadik versszaka: «Áldjátok minden egek fölötti vizek az Urat, áldjátok az Úr minden erősségei az Urat.»

Csak az egek fölött levő vizek szólíttatnak föl Isten dicsőítésére, az egek alatt levő vizek nem. Ezek pedig azért nem szólíttatnak föl, mert az Isten előtt nem kedves az ő dicséretök; amazok pedig fölszólíttatnak. A kétféle vizek között való ellentét mutatja, hogy az egek fölött levő vizek az angyalokat, az egek alatt levő vizek az ördögöket jelentik. Az angyalok Isten dicsőítésében megerősítve az egek fölött maradtak, az ördögök a kevélység bűne miatt onnan lebuktak.

De mivel a jó angyalok buzdítás nélkül is szüntelen dicsérik az Urat, az egek fölött levő vizek valami mást is jelentenek. Szent-János «Titkos jelenései»-ben (17, 15.) világosan ki van mondva, hogy a vizek, a melyeken a nagy parázna asszony (a nagy pogány város) ül, a vele egyetértő pogány népek. Annál inkább jelenthetik tehát a vizek Istennek szenteit. Ám mielőtt ezt bővebben kifejtené Szent-

tünk, hirtelen áttér Tichonius nevű donatista hét szabályára, a melyeket ez a szentírás helyes magyarázatára nézve fölállított. Tichonius Szent-Ágoston korában élő eretnek volt, a donatisták ellen irt ugyan, de azért maga is az maradt. A szentírás magyarázatára vonatkozó hét szabályát Szent-Ágoston is elfogadta és fölvette «Libri 4. de doctrina catholica» cz. exegetikus művébe, s ő utána közli Szent-Gellért, megjegyezve azt, hogy a mi jó és igaz az eretnek művében, azt föl lehet használni, mert hisz a mezőn is lehet találni liliomokat, a tövisek közt rózsákat. A hét szabály a következő 1. A mit a szentírás mond Krisztusról, érthető az anyaszentegyházról és megfordítva. 2. A szentírás szavainak egy része Krisztus igazi, más része névleges híveit illeti. 3. A szentírás szavai betű szerint és átvitt értelemben vehetők. 4. A mi áll a nemről, az áll a fajról is, de nem megfordítva. 5. A számokban és mértékekben, hol a rész az egészet, hol az egész a részt jelenti. 6. Az összefoglalásnál az időrend figyelembe veendő. 7. A mi az ördögről van mondva, néha csak annak tagjaira vonatkozik. Elmondva és némelyek balvélekedésével szemben bebizonyítva aztán még azt, hogy a vizeket is Isten teremtette, újra visszatér az eget fölött levő vizek jelentésére. Mivel az előbbi könyvben kifejtette azt, hogy az «egyek» az apostolokra magyarázhatók, most innen tovább indulva, az eget felett levő vizekről azt mondja, hogy azok az apostolok tanítmányait követő, az azokon, mint erős alapon, álló híveket jelenti. Az igaz keresztény hívek úgy is hatalmat nyertek, hogy Isten fiai lehessenek, és társalkodásuknak a mennyekben kell lennie, joggal mondhatók tehát égieknek, az eget felett való vizeknek. Alkalmazható rájuk a vizeknek egy másik tulajdonsága is.

A mint ugyanis az álló vizek felszíne mindig egyenlő vagyis vízszintes, ép úgy az igaz keresztények akarata, hite mind egyenlő az első keresztények példája szerint, a kiknek egy szivök s egy lelkök vala.

Mivel pedig az egek alatt levő vizek nem szólíttatnak föl Isten dicsőítésére, ezek alatt a rosz keresztények érthetők, ellentétben a jó keresztényekkel. Fölemlíti Szentünk az apostoli parancsolatot, hogy az ilyen rosz keresztényekkel ne társalkodjunk, s panaszkodik, hogy Magyarországon e parancsolatot megszegik; a ki megtartja, azt üldözik. De boldognak mondja azt, a ki a világ ellenségeskedésétől semmit sem félve, itt is csak az igazságot tartja szem előtt.

Ezt mondva, fölemlíti még Szentünk feladatának nagyságát. Csodálkozik, hogy a régi írók e hymnust magyarázat nélkül hagyták. Talán azt vélték, hogy nincs benne semmi titok. De a hol az összes dolgokról szó van, ott nem hiányozhatik a titok. Ellenkezőleg, Szentünk úgy látja, hogy e hymnus értelmezéséhez fogván, egy nagy palota előtt áll s még csak az előcsarnokába jutott e palotának, a számos terem átnézése még ezután következik. Ezt azonban a következő napra hagyja s a szokásos áldással befejezi e könyvet.

IV. könyv. Igéri Szentünk, hogy lehetőleg a hymnus fejtegetéséhez fogja magát tartani, s nem tesz hosszú kitéréseket. Hozzá is fog mindjárt a hymnus harmadik versszakának elmaradt részéhez: «Áldjátok az Úr erősségei az Urat». Az első szóból kiindulva, különbséget tesz Szentünk az áldás és dicséret között. A tárgyalt hymnus és a 148-ik zsoltár összevetéséből kiviláglik, hogy Istent mind a kettő megilleti. De az emberek közül csak az üdvözült keresz-

tényeket illeti meg az áldás, a gonoszokat vagy a pogányokat nem, a 108-ik zsoltár ama szavai szerint: «Nem akarta az áldást, távozzék hát tőle». A gonoszok és pogányok legfeljebb dicséretet érdemelnek. Felhossa ennek ellenében az ó kori bölcseket, Gorgiástól és Thalestől egész Plató és Aristotelesig, elmondja azok érdemeit a tudományok és a gondolkodás terén, de mivel pogányok maradtak, Istentől eltértek, nem illetheti meg őket áldás; a dicséret is, melyet nyernek, inkább fáradozásaikra vonatkozik, mintsem személyükre. Szebb jövendölést kevés ember tett, mint Bálám próféta, de mivel szívében gonosz maradt, mert átkot akart mondani Isten választott népére, semmikép sem sorozható az áldottak közé, valamint Kaiphás sem, a ki akarata ellen jövendölt. De ha mégis Krisztus parancsolata szerint áldjuk üldözőinket, nem jövünk ellentétbe azzal, hogy az áldás Istent illeti; mert az üldözőinkre mondott áldás tulajdonkép Istenért történik, s így az Istenre vonatkozik. Hosszasabb kitérésben fejtegetvén aztán a szentírás ama szavait: «Nem marad meg az én lelkem az emberben mindörökké, mivel ő test», áttér az erősségek szó értelmezésére.

Az «Úr erősségei» alatt első sorban az angyalok értendők. Azért vannak az «erősségek» megkülönböztetve, mert vannak olyanok is, a kik nem az Úréi, s ezek a gonosz lelkek, a kik ellen a keresztényeknek az evezusiakhoz irt levél 6-ik fejezetében előírt módon kell harczolniok. Az itt említett és a gonosz ellen forгатandó fegyverek közül: a paizs, Krisztus teste és vére, a vért Krisztus parancsolatja, a sisak a kettős (Isten és felebarát iránt való) szeretet.

De mint az előbbi könyvben az «egek fölötti vizek»

jelentését kutatván, arra is áttért Szentünk, kit vagy mit jelentenek ezek az anyaszentegyházban? épen úgy tesz most is. Az «Úr erősségei» alatt szerinte értendők azok, a kik Krisztus evangéliumát erős hittel hirdetik. Az «Úr erősségei» ezek; mert nem maguktól, maguk erejével, tudományával, ősrégi származásuk fényével, hanem csak is az Úr malasztjának segítségével terjesztették el a keresztény vallást. «Erősségek» ezek, mert, bár emberileg véve, törekeny edények, oly szeretettől égnek, a mely erősebb a halálnál s a mely legyőzi a világot.

Az «Úr erősségei»-vel ellentétben vannak ismét emberek, a kik «az ördög erősségei»-nek nevezhetők. Ezek pedig nem mások, mint Krisztusnak és az anyaszentegyháznak ellenségei. Szíve fájdalemában fölkiált aztán: «Óh fájdalom! Mennyire szaporodnak (az ellenségek) az anyaszentegyházban már-már elfoglalják az egész földet, s nincs, a ki haszon-talanságaiknak ellentmondjon. Óh hányról érzem, hogy az ördög fiai, s nem szabad ellenök beszélnem. A mostani időben mi nálunk a dühösségtől ösztönöztetve mindnyájan megátkozták nemcsak az isteni szertartásokat, az anyaszentegyházat és a papokat, hanem magát az Isten Fiát, Jézus-Krisztus urunkat is». Tagadják a föltámadást, elszedik az engesztelő szent mise áldozatokra adott alamizsnát, lábbal tiporják az egyház szabadságát, a püspökök szabad szólását eltiltják, őket adó alá vetik. Megemlékezik még szülőföldjéről is, de azt szerencsétlennek és nyomorultnak mondja, mert haszonlesésből (questu lucri) támogatja egyházának ellenségeit.

Az Úr és az ördög erősségei közt folyó harcnak mi lesz a vége? Erre megfelel Szentünk a «Jelenések könyve»

19. fejezetének következő szavaival: «Láték egy angyalt állani a napban, és kiálta nagy szóval, mondván minden madaraknak, melyek az ég körében röpködnek vala: Jertek és gyűljetek össze az Isten nagy vacsorájára, hogy egyétek a királyok húsát és a vezérek húsát és az erősek húsát. . . . És látám, hogy a vadállat és a föld királyai és azok seregei egybegyűltek harcolni a (fehér) lovon ülő (Jézus Krisztus) ellen és annak serege ellen. És megfogták a vadállat és a hamis próféta. . . . Elevenen vették e kettő a kénköves tüzes tóba. A többiek pedig megölték a lovon ülő (kétélű) kardjával, mely az ő szájából jő ki és minden madarak jóllaktak azok húsával.» A nap jelenti az anyaszentegyházat, az angyal a hittanítók gyülekezetét, a madarak a szenteket, kiknek vágyaik az égre vannak irányozva. A nagy vacsora jelenti az utolsó ítéletet, a húsevés jelenti a gonoszok elítélésének szemlélését. A vadállat jelenti az Anti-Krisztust, a hamis próféta az eretnységek szerzőit, a királyokat, a kik e világban kegyetlenkednek. Az Anti-Krisztus és az eretnek azért vették elevenen a kénköves tüzes tóba, mert ők csábították el a többieket, s így nagyobb büntetést érdemelnek. A kétélű kard a két (ó és új) szövetség bizonyítékain nyugvó isteni ige, mely a gonoszoknak az örök kárhozatot hirdeti. Ezeket elmondván, befejezi a negyedik könyvet.

V. könyv. Következik a fejtegetett himnus negyedik versszaka: «Áldjátok nap és hold az Urat, áldjátok az ég csillagai az Urat». A tudósok szerint a nap Krisztust, a hold az anyaszentegyházat jelenti. Kifejti a Krisztus urunk és az anyaszentegyház közt levő viszonyt. Az anyaszentegyházat Krisztus urunk jegyesének mondja (Ef. 5, 26, 27.), a kit

a végre szerzett magának vére árán, hogy általa a bukott angyalok helyére embereket vezessen a mennyekbe. Összehasonlítást tesz Krisztus és a frigyszekrényt Jeruzsálembé vivő Dávid között; valamint Dávid levetkezve tánczolt a frigyszekrény előtt, ép úgy Krisztus mezitelenül vonatott a keresztre; a mint tánczközben megrendült Dávid egész belseje, ép úgy megrendült Krisztus minden része, annyira, hogy meglehetettség számítani csontjait; valamint akkor Michol, Saul leánya, megvetette a tánczoló Dávidot, ép úgy később a zsidónép és a zsinagóga megvetette a szegény, a keresztfán függő Krisztust. A mint hármás ajándékot adott Dávid a megjelent népnek, ép úgy Krisztus is három égi ajándékot nyújtott nekik: a hitet, reményt és szeretetet, hogy ezekkel elmehessenek házaikba, a mennyben készített lakásaikra.

Megfelel aztán Szentünk azon ellenvetésre, hogy a «nap» nem jelentheti Krisztust, mert hiszen a nap hogy áldhatná a napot azaz Isten az Istent? Krisztus egyrészt mint szőlője és pártfogója anyaszentegyházának áldja az Urat, másrészt pedig mint ember kisebb az Atyánál, s így áldhatja az Urat. — Az, hogy a «nap és hold» «Krisztus és az egyház» egyszerre szólíttatnak föl Isten áldására, mutatja, hogy mily szoros, elválhatatlan összefüggés van a kettő között; az egyház Krisztus társa nem természet, hanem malaszt szerint, hit és nem érdem szerint; az egyház Krisztus teste, Krisztus pedig az egyháznak feje; azért dicséretök is egy.

Tovább menve, napnak mondja Szentünk az apostolokat és azok tanítását, bárha ugyanazon sorokban «az igazság napját» Krisztust is emlegetvén, úgy látszik, az apostolokat és azok tanításait inkább csak a nap sugarainak tartotta. A napról természetesen egészen az akkori tudományos fel-

fogás szerint ír: keleten fölkél, nyugaton lenyugszik s aztán éjjel a föld alatt ismeretlen utakon visszagördül keletre. De az apostolok tanítását sokkal hatalmasabbnak mondja Szentünk a nap sugarainál, mert ezek csak a külső tárgyakat világítják meg, s azokat is csak kívülről, míg az apostolok tanítása belülről világosítja föl az embereket, s behat egészen a szivekig és vesékig. Azt, hogy a nap ismeretlen úton tér vissza keletre, arra magyarázza, hogy az apostolok tanítása ismeretlen nemzetekhez is eljutott. Az apostolokról lévén szó, megemlékezik az evangélistákról és Ezekiel látomását a négy állatról rájuk alkalmazza: az oroslán Szent-Márkot, az ember Szent-Mátét, a tinó Szent-Lukácsot, a sas Szent-Jánost jelenti; bár azt is megengedi, hogy a látomás Krisztust is jelképezheti.

A hold jelenti az egyházat, mert a mint a hold a naptól, ép úgy az egyház az apostolok tanításától nyeri fényét. A hold változásait az egyházra és annak tagjaira alkalmazza. A holdfogyást a föld árnyéka okozza, ez a föld árnyéka nem egyéb, mint a bűneink, a mely bennünket a naptól, az Istentől elválaszt. «Szerencsétlen föld, kiált föl Szentünk, mely szakadást okoz Isten és az ember közt.» Elmondva e földről Ezekiel jóslatát (22, 24. stb.) a papság romlottságát ostorozza erős szavakkal, a mint azt már fentebb (Szent-Gellért élete VII. fej.) idéztük.

Az egyház földi sorsát az «Énekek éneke» ama szavaival: «Fekete vagyok, de szép» rajzolja le. Itt a földön az üldözések és szenvedések közt megfeketedik, de majd szép lesz a mennyben, midőn megkoronáztatik.

E remény erősíti az egyházat, hogy minden üldözést békén elviseljen és se kintől, se haláltól ne féljen.

Joelnak a napról és holdról szóló jövendölését (a nap sötétséggé változik és a hold vérszínűvé) arra magyarázza, hogy ez az egyház tanítóinak elpártolását, eretnecségbe való súlyedését jelenti. Például felhossa. Origenest. A jövendölés szerinte különösen az Anti-Krisztus idejében fog beteljesedni. Aztán pedig azt mondja, hogy a nap és hold elsötétedése Krisztus eljövetelekor fog bekövetkezni. Mesterének, Szent-Jeromosnak, «Commentarii in Isaiam Prophetam» művében kifejtett nézeteit és útmutatásait követve, hosszasan vitatkozik azokkal, a kik azt állítják, hogy a nap és a föld meg fog semmisülni; Szentünk ellenben az állítja, hogy újakká és jobbakká fognak átalakulni.

Izaiásnak szintén a napról és holdról szóló jövendölése: «Meggzégnyenül a nap és elpirul a hold» (24., 23.) Szentünk véleménye szerint, Krisztus halálakor teljesedett be; átvitt értelmében pedig az egyházi tanítók és az egyház fájdalmát, szégnyenét jelenti, ha szavaikra, tanításaikra a tanítványok nem hallgatnak, s az egyháztól az ördöghöz pártolnak. Ezzel befejezi az ötödik könyvet.

VI. könyv. Bevezetésül szól arról, hogy az ékesszólás összes formáival sem fejezhető ki teljesen Isten mivolta; Istenben nincs semmi közészerű, semmi közömbös. A közömbösről lévén szó, némely bölcsészek ama véleményével szemben, hogy az emberi élet és halál közömbös dolog és semmi: kifejti Szentünk, hogy az igazak élete ellenkezöleg a legnagyobb kincs, haláluk pedig Isten szemében drága. A gonoszak élete és halála semminek mondható; a halál átvitt értelemben is semminek nevezhető, mert nem egyéb, mint a testi kívánság és bűn, ennek pedig mivolta nincsen.

A hymnus 4-ik versszakának második részére: «Áld-

játok az ég csillagai az Urat!» térvén át, először is annak a véleményének ad kifejezést, hogy az ég csillagai a dicsőült szentek. De mégis több különbséget vesz köztük észre. Pl. némely csillagok bolygók, a szentek Isten dicséretében állandók; a csillagok kelnek és nyugszanak, a szenteknél többé sem gyász, sem fájdalom stb.

Az ég csillagai ismét átvitt értelemben jelentik az egyházi tanítókat, mert valamint a csillagok a naptól kapják fényöket, ép úgy ezek Krisztustól kapják tanításukat; a kit Krisztus fölvilágosít, az ékebben szóló lesz minden bölcsnél. De az adományt nem nyerik meg azok, a kik vadállat módjára élnek, mint pl. a régi pogányok, a kik utálatos bálványozást vittek véghez. Szemökre veti azonban Szentünk a korabeli rosz keresztényeknek is, hogy szintén gonoszúl, vadállati módon élnek. Nem dobják ugyan gyermekeiket a Moloch karjaiba, de a pokol s nem a paradicsom számára nevelik őket; nem nevezik Istennek a kőbálványt, de ajándékért igazolják a gonoszokat és hazugokat; nem tartanak esztelenséggel telt virrasztásokat, de hajnalig a rakott asztal mellett ülnek.

A csillagokról egy keveset szólván, áttér arra a «világosságra, mely megvilágosít minden e világra jövő embert» (Ján. 1., 9.). Ez a világosság az, a melyet a Teremtő oltott az ember lelkébe, hogy ha a szentírásból nem, legalább a teremtett dolgokból ismerje meg a Teremtő létezését, szépségét, hatalmát stb., a mit igen szépen fejteget.

Visszatérve a csillagokra, a bolygó csillagokat az apostolokra magyarázza, a kik a ker. vallás terjesztése érdekében körüljárták a világot. Az ég, a hol az apostolok forognak, nem más, mint az anyaszentegyház, a napja ennek Krisztus

Minthogy pedig az anyaszentegyház napja, Krisztus, mérhetetlenül nagyobb a látható napnál, maga az anyaszentegyház is nagyobb a látható égnél, sőt Isten minden egyes szolgálója is nagyobb a napnál és az egész világnál, a mi kitérnek Jozsue történetéből, a kinek parancsolatját a nap és hold, mint valami kisebb dolgok, pontosan beteljesítették. A csillagoknak a földtől való különféle távolságait az egyházban előforduló hierarchiai és szentségi fokozatokra érti. Az egyes csillagok közül: a pleiadések hat látható csillaga a világtörténet hat korszakát, a nem látható hetedik a föltámadás után való életet; a gönczöl-szekér a Szentháromság titkát és a négy evangelistát, az Orion a szentírás érveivel fölfegyverzett férfit, Sirius az eretnekek megfutamatóját, az üstökös csillag az emberi tekintetek lábbal tipróját, az esthajnali csillag részben a jó, részben a rossz elüljárót jelenti. Ugyanez a csillag, a mennyiben éjt hoz a földre, jelenti az ördögöt, a ki az emberekre az eretnecség, pogányság és hitelenség sötétségét akarja borítani. Hosszan beszél aztán az ördögök fejedelméről, Lucziferről; leírja minő dicsőséggel, mennyi kegyelmekkel volt elhalmozva Istentől ez angyal bukása előtt; majd Ezekiel profétának Tirus ellen mondott jövendölését (28., 113. s köv.) Lucziferre alkalmazva, leírja ennek bukását és büntetését.

Az Ezekiel jövendölésében említett 12 drágakövet először Krisztusra, aztán Krisztus szenteire magyarázza, külön-külön fejtegetvén a tizenkét drágakőnek jelentőségét. Szól azután még az anyaszentegyházról, melynek egén ragyognak az ég csillagai; szól az időről és az örökkévalóságról, mert az ég csillagai, a nap és hold az idő megkülönböztetése végett adattak, s ezzel aztán kimerítvén az «ég csilla-

gai»-ről átvitt értelemben mondható dolgokat, a szokott áldáskívánattal befejezi a könyvet.

VII. könyv. Az egyházzól szóló gyönyörű hasonlatokkal kezdi Szentünk ez új fejezetet. Hasonlítja először az egyházat Noe bárkájához, a melyben együtt vannak a jók és gonoszak, a holló és galambok. Az egyháztól elszakadók és a rossz kívánságok után járók, a hollók; a testi életet és az érzéki világot gyűlölő lelkek a galambok. Hasonlítja ismét az egyházat a bárkába hozott zöldellő olajfaághoz, továbbá az Énekek-éneke nyomán a kőszikla üregeiben tartózkodó galambhoz. A kőszikla üregei Krisztus urunknak sebei, a galamb szárnyai a malasztok adományai.

Krisztus sebeiről lévén szó, szép szavakkal írja le Szentünk Krisztus szépségét, a kit Isten létére az érzéki ember meg nem láthat, csak a tisztaszívűek, a mint ez a szentírás számos helyeiből bebizonyítható. Különben a szentek is, a kik a szentírás tanúsága szerint látták az Istent, nem valóságos mivolta szerint látták, mert ő mivolta szerint láthatatlan, hanem csak úgy látták, a mint teremtmény láthatja. A szentírás ama szavait: «Nem lát engem az ember, mig» — úgy egyezteteti ezzel össze, hogy azt mondja: a ki Istent látta, magának bizonyára meghalt. Visszatérve ismét a hollóra és galambra, az eretnekeket a struczhoz hasonlítja, mert ezek is az egyháztól átvesznek egyes igazságokat a maguk diszítésére, de azért repülni nem tudnak, az igaz lelkek pedig a galamb két szárnyával, az Isten szeretetével és a világ megvetésével, mennybe repülnek.

Mentegetve magát, hogy ily hosszú kitéréseket tett, fölveszi fejtegetésre a himnus 5-ik versének első szakát: «Áldjátok minden záporosó és harmat az Urat». Az eső

és harmat a földet áztatják. A földről kezd tehát szólni Szentünk. A föld a szentírásban szerinte majd az egyházat, majd a zsinagógát; majd a paradicsomot, majd a bűnösöket jelenti. Ezen jelentőségeket vitatja aztán Szentünk számos szentírási példával. Legbővebben kiterjeszkedik a bűnösökre, a kiknek sorsát az I. zsoltár utolsó versszakkaival írja le.

Mivel Izaiás próféta nevezetes jóslata: «Egek! harmatozzatok onnan felül, s felhők csöpögjétek az igazat; nyilatkozzék meg a föld, s teremje az Üdvözítőt» (45., 8.) szintén harmatról és esőről szól, fölveszi Szentünk e szavak értelmezését. Szerinte első sorban az egek és a felhők a pátriárkákat és prófétákat jelentik, a föld pedig a Bold. Szűzet, ki az Üdvözítőt szülte. Másodsorban az apostolokat és ezek utódait jelentik a harmatozó egek; a föld pedig a hívek szíveit, a melyek a tanítást hallgatják és Krisztus hitének gyümölcseit termik.

Mózes is szól ötödik könyvében az esőről és harmatról: «Folyjon össze, mint az eső, az én tanításom; hulljon, mint a harmat, az én szólásom, mint a záporosó a fűvön, mint a csöppek a pázsiton» (Móz. V. 32., 2.). E szavakat Szent-Gellért a szentírás háromféle értelményére magyarázza. A szentírás eső azoknak, a kik annak csak betűszerint való értelményét veszik; harmat azoknak, a kik erkölcsi, és zápor azoknak, a kik mysticus értelményét kutatják és tudják.

Legbővebben szól azonban Szent-Gellért Gedeon gyapjáról, melyet harmat nedvesített meg, míg a szérú mellette száraz maradt, és ismét a szérú lett harmatos, míg a gyapjú nem. A száraz gyapjú a zsinagógát, a harmatos szérú az anyaszentegyházat jelenti. Az, hogy első ízben Gedeon a

harmatos gyapjút kifacsará, azt jelenti, hogy Isten országa elvételét a zsidóktól és a pogányoknak adatott. A csésze, a melybe Gedeon a harmatot facsarta, azt a medenczét jelenti, melyből Krisztus tanítványai lábait megmosta. A gyapjú továbbá jelenti a Bold. Sztízet, a kinek méhébe úgy szállt Krisztus, mint a harmat a gyapjúra. Jelenti ismét a harmatos gyapjú magát Jézus Krisztus testét, melyet az Isten egyszülött Fia magára vett; a gyapjú kifacsarása Krisztus kinszenvedését példázza. A harmat, mely Krisztus Jézus szenvedéséből ránk árad, az ő teste és vére. Gedeon maga ismét Krisztust példázza; az ő győzelme a madianitákon, Krisztus győzelmét az ördögön. Krisztusra magyarázza Gedeonnak áldozatát is, szóval a Birák könyvének 6-ik és 7-ik fejezetét az utolsó izig.

Megmagyarázza még Szentünk, mit jelent átvitt értelemben a 132 ik zsoltár e mondata: «Mint Hermon harmata, mely Sion hegyére száll», s a mely szerinte az Isten országának a zsinagógától való elvételét s az egyházra való átruházását jelenti. Erre a szokásos áldás kívánattal befejezi e könyvet.

VIII. könyv. Rövid bevezetés után fölveszi Szentünk a hymnus ötödik versének második felét: «Áldjátok Isten minden szelei az Urat». Latinban e szó «szelei» «Spiritus»-nak van irva; ennek pedig kettős értelménye van, u. m. szellem és szél. Szent-Gellért előbbi értelményben veszi a «Spiritus» szót, úgy, hogy az ő felfogása szerint e versszak így hangzik: «Áldjátok Isten minden szellemei az Urat». Ezt fölvéve, ismét onnan indul ki, hogy azért említettnek «Isten szellemei», mert vannak az ördögnek is szellemei. Bizonyítja aztán, hogy Isten nem teremtette az ördögöket

ördögöknek, vagyis ő nem teremtett semmi rosszat, hanem ő jó angyaloknak teremtette az ördögöket is, de ezek maguktól lettek rosszakká. Krisztus Urunknak a tisztátalan lélekről mondott beszédéből fölemlíti Szentünk azt, hogy a tisztátalan lélek hét, magánál gonoszabb lelket vesz magához (Luk. 11, 24.). Kutatja aztán, melyek azon az ördögnél is gonoszabb szellemek és arra az eredményre jut, hogy azok a hét főbűn. A hét főbűn azért gonoszabb az ördögnél is, mert ezek még eredetileg, alkotásukkor sem voltak jók, sőt nem is teremtettek, csak úgy föltaláltattak.

Magyarázza azután, miért neveztetnek az ördögök a sötétség fejedelmeinek? E közben felhozza Zachariásnak, Ker. Szent-János atyjának szavait: «Meglátogatott minket a magasságból támadó, hogy megvilágosítsa azokat, a kik sötétségben és a halál árnyékában ülnek» (Luk. 1, 78—79.). A halál árnyéka volt szerinte az ó-szövetség, s védelmezi ezen állítását a fölhozható ellenvetések ellenében Szent-Pálnak a korinthusiakhoz irt második levelével.

Innen nagyon nehézkes átmenettel, a szentírásban annyiszor előforduló szarvak jelentésére tér át Szentünk. Nehézes, sőt erőltetett az átmenet, mert e szó jelentése csak úgy kerül szóba, hogy előbb az ó-szövetségről beszélvén, előfordult Mózes, a kinek arcza az Isten színe látásától, két szarvhoz hasonló fénycsomótól fénylett. «A bűnösök minden szarvát letöröm és az igazak szarvai föl fognak emelkedni,» mondja a 74. zsoltár utolsó verse. E szerint vannak a bűnösöknek is, az igazaknak is szarvaik. A bűnösök szarvai: az ördögök féktelensége, a kevélység fölfuvalkodása és az eretnekek tanítmányai. Az igazak szarvai, ha 1. az egyes embereket tekintjük, az erények gyakorlatai; 2. ha az egyházat tekint-

jük, a két (6- és új-) szövetség, s a szeretet két parancsolatja; 3. ha Krisztust tekintjük, az ő ítélő hatalma, az ő országa, továbbá a kereszt két ága, melyeken függött, és az ő két átszegezett karja. A kereszt, melyen függött, Jákobnak létrája, melyen fölfelé szálltak a pogányok, lefelé szálltak a zsidók.

Az ördögökről lévén szó, fölemlíti Szentünk, hogy Saul zsidó királyt is a gonosz lélek gyötré, de azt Dávid hárfája pengetésével kiűzé belőle. Krisztust jelenté itten Dávid, azt a Krisztust, a kinek hárfája a kereszt volt, a ki ezzel győzte le a gonosz lélek hatalmát s ezzel űzte ki a gonosz lelket az emberekből. De valamint Dávid nem űzte ki Saulból a gonosz lelket minden időre, úgy Krisztus sem űzte ki azt minden emberből. A bűnösök ma is a gonosz lélektől vagy annak incselkedéseitől gyötörtetnek. A gonosz lélek ellen lelki fegyverekkel, Krisztus tanításával kell harcolnunk (Luk. 6. fej.). A bűnösöktől óvakodnunk kell, s azért kárhoztatja a korabelieket, a kik nemcsak köszöntik a bűnösöket, hanem ajándékért még föl is mentik.

Isingrin fölszólítására szólni akarna azután a szentírás olvasásának hasznáról, annak vigasztalásáról, de mivel magát erre elégtelennek érzi, Cassiodor egyik munkájának (De institutione divinarum Litterarum) 16-ik fejezetét írja le s ezzel felel meg Isingrin óhajtásának.

A latin «spiritus» szó második értelménye «szél». Most tehát, miután eleget szólott a szellemekről, átmegy arra, hogy mit jelentenek a szentírásban a «szelek»? Mielőtt azonban ehhez hozzáfogna, megakad a szeme Jeremiás próféta eme szavain: «A szelet kihozza (Isten) táraiból» (10. 13.). Elkezd tehát szólani Istennek táiról. Istennek tárai, Szent-Pál tanítása szerint, Krisztusban vannak (Kol. 2, 3.) s nem

egyebek azok, mint Isten beláthatatlan végzései és rendeletei. A szelek pedig az isteni dolgokról szóló kinyilatkoztatásokat jelentik. Istennek eme tárai az ó-szövetségben zárva voltak, a mit világosan bizonyít az, hogy Mózes befődött arczczal szólott a népnek, s Dániel, Krisztus parancsolatjára, a kitzött időig lepecsételte a jövendölések könyvét. Krisztus Urunk volt az, a ki fölnyitotta Isten tárait, megismertette Isten mélységes titkait, megmagyarázta a szentírás homályosságait, levonta Mózes arczáról a lepell. Krisztus teljes és tökéletes kinyilatkoztatást hozott nekünk alá a mennyből, vagyis mindenre megtanított bennünket, a mit az üdvösség megszerzése végett tudnunk és hinnünk kell.

Ennélfogva azok a valódi tudósok és bölcsek, kik Krisztust és az ő tanítását hiszik és megtartják. Azonban az ő szemei úgy látják, hogy Krisztus tanításának hirdetésében és megtartásában kortársait szerfölött akadályozza a királyok és fejedelmek túlságos mértékben való tisztelete, illetőleg az előttük való meghunyászkodás még olyan dologban is, a melyekben nem kötelesek engedelmeskedni. Hevesen kikel eme fonákság és véték ellen. «Nincs esztelenebb, mint a királyi kalapot tenyerünkön hordozni, Krisztus szavait pedig lábbal tiporni. Az Istent féljétek, a királyt tiszteljétek, mondja a szentírás. És ellenkezőleg, a királyt féltik az Isten törvényével szemben. Óh esztelen világ! Jobban dicsérik a férgek eledelét, mint Azt, a ki által a királyok uralkodnak» (Deliberatio supra hymnum trium puerorum 264—265 ll.). Tudja, hogy eme bátor szókimondásért ellene zúdul a népesség, de mivel ez Krisztusért szenvedett üldöztetés lesz, örömmel fogadja azt. E tekintetben nem kér tanácsot az

olyan papoktól, a kik papoknak látszanak ugyan, de tulajdonképen a parázna, és romlott nők társaságba valók.

Most végre áttér a szelekre. Ezek szó szerint való értelmében is áldják az Urat, mert ha Istennek engedelmeskednek, mint pl. a galilei tengeren Krisztusnak engedelmeskedtek, az ő dicsőséget hirdetik. De ezenkívül számos értelménye is van a szeleknek. Nevezetesen a forgószél jelenti azon gonoszokat, a kiknek Isten megengedi, hogy az ő választottait és szenteit sanyargassák, üldözzék, pl. Nabukodonozor királyt, a ki Isten büntető ostroma volt Juda országa felett. Jelenti továbbá a forgószél az ördög incselkedéseit, a bűnök csábításait, a melyek szintén szorongatják Isten szenteit, s ép oly nyughatatlanok, mint a forgó szél; úgy szintén jelenti a pokol égő tüzét és a kárhozottak büntetéseit; a melyek némileg megint Isten dicsőségét hirdetik, mert általok a bűnösök méltóképen büntettetnek, s így Isten igazságossága fényesen tündöklök. A többi szelek jelentik az erényeket, a melyek által a lelkek mennyekbe emelkednek. Ezeket azonban külön-külön is tárgyalja.

A világ négy tájáról jövő szél jelenti a négy erkölcsi erényt: az okosságot, erősséget, mértékletességet és az igazságosságot. Ezekhez hozzáadva a három isteni erényt, a hitet, reményt és szeretetet, lesz az erények száma hét. Ez pedig emlékeztet bennünket a hétágú gyertyatartóra, a melynek szára Krisztust jelenti, lámpái, liliomai, gombjai pedig a különféle erényeket. — A négy fő szél mindenike közt jobbról is, balról is egy-egy mellékirányú pl. északkeleti, délnyugati szelet szoktunk megkülönböztetni, úgy, hogy ha ezeket mind összeadjuk, 12 különböző szelet ismerünk. Így tekintve a négy főszelet, azok a négy

evangelistát jelentik, a kiket jobbról is, balról is az evangéliumi munkások és a két (ó- és új-) szövetség környeznek, hogy a sziveket a hit, remény és szeretet erényeivel megtöltsék. Ezek azon szelek, a melyek szárnyain Krisztus repül, a szentírás szavai szerint (17. zsolt. 11.).

Megkülönbözteti még Szentünk a szelek közt a szellőt és a szélvészt. A szellő az elmélkedő életet jelenti, s a Jézus lábainál ülő, hallgatásba merült Máriával van példázva; a szélvész a világ zajában fáradhatatlanul működő tevékeny életet jelenti, s példaképe a szorgos Márta.

Közbe-közbe Szentünk, szokott módja szerint, kisebb-nagyobb kitéréseket tesz. Beszél arról, hogy az egyszerű keresztény mennyivel többet tud a legfőbb, legszentebb igazságokról az ó-kor bölcseinél. Szól arról, mikép kell értenünk a szentírás ama szavait: «A betű megöl, a lélek elevenít». Kárhóztatja a zsidókat, az eretnekeket, a kik mindig szószerint való értelményét keresik a szentírásnak, nem pedig annak fensőbb értelményét. Szól és pedig nagyon világosan és értelmesen Isten egységéről és háromszemélyűségéről, s végre mivel az irás már fárasztja, sőt mivel már a napi zsolozsmák órája közeledik, a szokásos befejezéssel e könyvet is bevégzi.

HARMADIK FEJEZET.

Szent-Gellért fenmaradt műve hittani szempontból.

A mint a tartalomból látható, Szent-Gellért nem irt dogmaticus munkát. Ő foglalkozik annak bizonyítgatásával, hogy egyik vagy másik hasonlatosság megilleti Jézust,

az anyaszentegyházat, vagy az apostolokat stb., de sehol sem foglal kozik egyik vagy másik kath. hitigazsággal. Mindamellett elszórva, s néha a hasonlatosság ködébe burkolva vannak egyes helyek művében, a melyek az ő theológiájára világosságot derítenek, s figyelmet érdemelnek.

Lássuk ezen tételeket lehetőleg logikai sorrendben. Szent-Gellért műveinek sorrendjét nem követhetjük, mert, a mint már említők, ő sort nem tart, hanem, a hol alkalom nyílik, szól egyik vagy másik hitigazságról.

Hogy csak egy Isten van, azt bölcészeti úton így bizonyítja: «Az „egy” — mondja ő — nem szám, hanem a számnak magva, mert nincs egy létező sem, a mely az egységben nem részesülne». Épen így Isten minden létezőnek létoka. A számhoz viszonyítva az Istent, ő «mintegy feje a számnak, de megszámlálhatatlanul».¹

«A theologia az egynek nevezete alatt az egész istenséget, melyet némelyek főoknak (thearchia) hívnak, mint mindennek létokát (causam omnium), magasztalja».²

«Az isten örökkévaló. A lelkeket halhatatlanoknak és Isten végtelen akaratójából örökké megmaradóknak kell mondanunk . . . de nem egyidejűeknek Istennel, a mint a pogány bölcsek álmadoznak és esztelenkednek».³ Kétféle örökkévalóságot különböztet meg; egyik az, melynek sem kezdete nem volt, sem vége nem lesz. A másik az, a mely csak részesül az örökkévalóságban, a mennyiben vége nem lesz, de kezdete volt. Szentünk az első értelemben vett örökkévalóságot tulajdonítja Istennek.

¹ Deliberatio 43. l.

² U. o. 44. l.

³ U. o. 183., 184. ll.

Mi az Isten lényege? Erre így felel meg: «Szemmel nem látható, mert nem olyan, hogy látható legyen, füllel nem hallható, mert anyagi hangot nem ismer; az ember szívébe föl nem száll, mert az ember föl nem foghatja, hiszen minden nagyságnál nagyobb, azaz egyetemes nagyság és legelső kitűnőség és legfőképp létező erő, a kiben van minden legfőbb elsőség (vagy kezdet = superprincipalitas), legfőbb láthatatlanság, legfőbb megfoghatatlanság, legfőbb kimondhatatlanság, legfőbb egyszerűség, és minden finomságnál finomabb finomság. Tudniilik *lélek ő*».*

De azért Isten a teremtés műveiből megismerhető. «Hogy senki a tudatlanok közül ne mondhassa: tudományokban való járatlanságomnál fogva, nem tudom, ki teremtett, tantulságul adta az eget a nyelvtan helyett, a földet a szónoklattan helyett, a napot, holdat és csillagokat a vitatkozástan helyett és egyebeket egyebek helyett, hogy ezen szép tudományokból *minden teremtmény megismerje Teremtőjét*».**

Az egy Istenben három személy van. «Dávid a bűnbánó zsoltárban (50-ik) három lelket említ: igaz lelket, (spiritum rectum), szent lelket (spiritum sanctum) és jeles lelket (spiritum principalem). Ezt téve, nem három lelket, hanem egy lelket nevezett meg; a hármassal elnevezésben az igaz lélekkel akarván jelezni az Atya Istent, a szent lélekkel a Fiú Istent, a jeles lélekkel a Szentlélek Istent, a melyeket nem három léleknek, hanem egy léleknek vallunk, a mint egy az Isten és nem három Isten, mert

* Deliberatio 280., 281. ll.

** U. o. 156., 196. ll.

egyik sem tétetik eléje a másiknak, mert mindnyájan *egy, azaz három személy egy istenség és egy mindenhatóság.*»¹

A három isteni személy különbözik egymástól. «A fizika jelenti a mérhetetlen Atyát, mert szült, azt, a mi ő, mindenesetre Istent, a ki által minden teremtett.»² Az ethika jelenti a mindenkor az Atyától való (semper a Patre) Fiút, a ki mi érettünk emberré lett . . . A logika jelenti *az Atyától és Fiútól származó Szentlelket*, a ki az apostolok által az egész világot megvilágosította, a félelemmel tisztelendő és legszentebb Szentháromság ismeretével.»³

A Fiú Isten egyenlő az Atyával. «Semmi egyenlőtlenség nincs az Isten és Isten között, tudniillik az Atya Fiú között, a kiknek dicsérete és áldása egy és ugyanaz.»⁴ «Tisztelettel kell hinnünk az egyidejűséget és egyenlőséget, a mit (a Fiú) az Atyával birt, mielőtt a világ lett. A mennyiben az áldás egyenlőtlenséget tesz föl, vonatkozik az emberi természetre, a melyet a mi halandóságunktól vett föl.»⁵

A Fiú-Isten Isten és ember egy személyben. «Egy férfúnak mondatik, mert az egyetlen Istennek legkedvesebb Egyszülötte férfúsíttatott (virificatus) azaz emberré lett, a kiben a tudomány és bölcsesség minden kinesei el vannak rejtve.»⁶ Krisztust másutt a teljes Szentháromság szépségének nevezi.⁷ Még határozottabban szól a VIII. könyvben:

¹ Deliberatio 287. l.

² U. o. 287 l.

³ U. o. 286. l.

⁴ U. o. 111. l.

⁵ U. o. 112. l.

⁶ U. o. 42. l.

⁷ U. o. 194. l.

«Ő maga is (Krisztus) istenség, s ez benne soha meg nem kisebbedett, bárha testet vett magára, *mely egygyé lett az istenséggel*»¹

Érdekes Szent-Gellértnek tanítása a Szentlélekről. A Fiú Istennel teljesen egyenlőnek vallja. «Krisztus teljessége mindenesetre a Szentlélek, *a vele egyenlő és egyidejű*, a kitől jönnek az isteni és láthatatlan szelek, tudniük a lelki malasztok.»² E szavakból látjuk azt is, hogy Szent-Gellért tanítása szerint a malasztok osztogatója nem más, mint a Szentlélek. Ugyanez értelemben mint a malasztok osztogatóját, nevezi Szentünk a Szentlelket a Szentháromság kenetének (unctio Trinitatis).³ A keresztyén hittitkokban való nagy jártasságát bizonyítja be Szentünk, midőn a Szentlelket a Szentháromság «összekötő kapcsá»-nak (connexio) és «egyesítőjé»-nek (glutinum) nevezi. «Egy az Atya Isten — mondja ő — és egy az Úr Jézus Krisztus és maga a Szentlélek kiválólag *az egész isteni egységnek összekötő kapcsa.*»⁴ «Hogy a törvényből, prófétáktól és evangéliumból egy és ugyanazon tanítmány maradjon meg Isten Fiának egyházában, a mely eljegyzőjéül az isteni Vigasztaló az egész Szentháromság egyesítője (glutinum) bizonyíttatik.»⁵ Szent-Gellért, midőn ezen elnevezésekkel illeti a Szentlelket, egészen a szentatyák nyomán halad, a kiknek tanítása

¹ Deliberatio 255., 256. ll.

² U. o. 257. l. Még világosabb szavakkal: «Az olaj ugyanazon Szentlélek istenségét jelenti, a melyet mindig osztatlanul együtt birt az Atyjával és a Fiúval».

³ U. o. 278. l.

⁴ U. o. 44. l.

⁵ U. o. 211. l.

szerint a Szentlélek az Atyának és Fiúnak kölcsönös, velök egylényegű szeretete. Szent-Ágoston például és Szent-Fulgenczius szintén így nyilatkoznak.¹

Egyéb idevonatkozó tanítmányai a következő szavakból vonhatók le. «Tehát a félelemtől Úrnak, a szeretetről Istennek nevezetetik.»² E szerint Evang. Szent-János tanításának megfelelőleg Isten lényegét a szeretetben helyezi. Midőn a hatodik könyvet a művészi beszéd részeinek felsorolásával kezdi, a többek közt ezt is mondja: «Habár Isten mondható nemcsak előszónak, hanem utószónak is, sőt tárgyalásnak, nagyon jó eltávolításnak (ablatio optima), valamint neki tulajdonításnak (positio) és a kiben semmi közészerű nincsen»,³ úgy látszik, ismerte azon módokat, melyeket később «via negationis» és «via attributionis» neveken ismertek, s melyek szerint Isten tökéletességeit úgy ismerhetjük föl, ha minden tökéletlenséget, a mi a teremtményekben van, tőle elgondolunk, s ha minden, a teremtményekben levő tökéletességet végtelen fokban ráruházunk. A második mód (via attributionis) feltalálását Duns Scot-nak tulajdonítják. Ha Szent-Gellért eme nézetét bővebben kifejti vala, e dicső ség őt illette volna meg.

Szent-Gellértnek tanítását a jó és rossz angyalokról következő szavaiból érthetjük meg. «Az ő nevök (angyal) hivatalukat, nem természetüket jelzi.»⁴ «Ezzel bebizonyul az, hogy a rossz angyalok bukása után azok, a kik megmarad-

¹ BATHYÁNY: Acta et Scripta s. Gerardi XXV. 1.

² Deliberatio 32. 1.

³ U. o. 139., 140. 11.

⁴ U. o. 31. 1.

tak, örök erősséggel szilárdultak meg.»¹ «Feljebb mondtuk, hogy az ég, megteremtése után, erősségnek (firmamentum) hivatott. De előbb lebukott az elpártolt angyal övéivel együtt.»² «Istentől minden gonoszság nélkül teremtette (a gonosz lelkek), maguktól lettek roszakká. tudniillik kevélyekké; ugyanis a kevélység miatt vették el és azért fosztattak meg minden jótól, és választattak el Istentől.»³ «Nem az ő (gonosz lelkek) természetök káromkodik, hanem a bűn és gonoszság, a melytől, menthetetlenül el lévén kárhozva, nem távoznak.»⁴ Ezekből bizonyos, hogy Szentünk tanítása szerint, a jó angyalok többé nem vétkezhetnek; a gonosz lelkek jóknak teremtettek; kevélységgel vétkeztek, még pedig a teremtés második napja előtt, és hogy számukra nincs megváltás. Az ördögök fejedelme Luczifer.⁵

A pokol, a hol az ördögök és az elkárhozottak kínlódnak, Szentünk tanítása szerint, égő tűz⁶ és örökké tart.⁷

Az emberre vonatkozó tanítmányai közül különösen figyelmet érdemel következő mondata, a miben különben Nagy-Szent-Gergelyt követi: «Azért teremtett az ember, hogy az elpártolt, bukott angyal helyébe helyeztessék».⁸ Az embert Isten tökéletesebbnek, rosz kívánság nélkül teremtette: «Ezt (a rosz kívánság harczát lelkünk óhaj-

¹ Deliberatio 47. l.

² U. o. 48. l.

³ U. o. 58. l.

⁴ U. o. 253. l.

⁵ U. o. 146. l.

⁶ U. o. 171. l.

⁷ U. o. 129. l.

⁸ U. o. 107., 141. ll.

tásai ellen) a bűnnel érdemeltük ki, a mely bűn tökéletesen a szabad akaratból származott, mert a paradicsomban semmi a megtagadott gyönyörűség miatt keletkező fájdalom nem állott ellen az emberi jó akaratnak.»¹

Az emberiség legszebb virágára a Bold. Szűzre vonatkozólag Szent-Gellértől nem is várhatunk mást, mint kegyelettel teljes nyilatkozatokat s az ő kiváltságainak védelmezését. S valóban nemcsak „páratlan“, „tisztaságos“,² „szeplőtelen“³ nevezetekkel említi a Szűz Anyát, nemcsak „mindig Szűz“-nek⁴ mondja őt, hanem a legvilágosabb szavakkal tanítja is az ő örökös Szűz voltát. «Mária a ki *sohasem ismert* férfit buja ölelésből.»⁵ «Mert nem emberi magtól, hanem a Szentlélektől fogant a Szűz és úgy szülte az Úrnak az istenségtől fölvettestét.»⁶ «A hajó útja a tengeren nem más, mint Krisztus, a ki Szűztől született, Mária pedig mindig szűz maradt.»⁷

Az egyházra vonatkozó tanítmányokban egészen Szent-Pál és Szent-Jeromos nyomán halad. «A mi hittudósaink a nap alatt Megváltónkat Krisztust, a hold alatt az ő tisztaságos jegyesét, az egyházat értik, a melyet annyira szeretett, hogy érette saját vérét ontotta.»⁸ «Az egyház, mert nem természet, hanem kegyelem szerint egyesült Krisz-

¹ Deliberatio 142. l.

² U. o. 211. l.

³ U. o. 222. l.

⁴ U. o. 273. l.

⁵ U. o. 42. l.

⁶ U. o. 221., 222. ll.

⁷ U. o. 273. l.

⁸ U. o. 106. l.

tussal, hittel áldja az Atyát.»¹ «Azt kell mondanunk, hogy mind a kettőnek dicsérete egy, mert Krisztus a fő, az egyház a tagok.»² Másutt az egyházat Noé bárkájához hasonlítja, melyben együtt vannak a holló és galambok.³ Figyelemre méltó még e tekintetben az is, hogy az Énekek-énekét mindig az anyaszentegyházra vonatkoztatja s annak szavait mindig az egyházra alkalmazza.⁴

Szépen írja le egy helytt az egyház romolhatatlanságát: «A kath. egyházhoz soha sem fog férközni semmiféle romlás, mert megromolhatatlan, szorosan egymáshoz tapadó, s azon kövön álló kövekből áll, a melyet tűz meg nem olvashat, vas szét nem törhet, bakok vére meg nem lágyíthat, se semmiféle műszer meg nem mozdíthat.»⁵

A szentírás ihletett voltát világos szavakkal tanítja. »Tehát (Evang. Szent-) János mikor a kezdetben való Ige titkáról szólott, nem János, hanem a kenet (unctio Trinitatis = Szentlélek) szólott. Hasonlóképen kell ezt mondanunk Péterről, Jakabról, Judásról és mindenkiről.»⁶ Az úgynevezett deutero-canonicus könyvekről semmit sem tud. Teljesen hiteles szentíráskép használja Szent-Jakab levelét,⁷ Szent-János második levelét.⁸ Az evangelisták jeleit épen úgy magyarázza meg, mint mai nap a hittudósok legtöbben.⁹

¹ Deliberatio 112. l.

² U. o. 112. l.

³ U. o. 189. l.

⁴ U. o. 128., 163., 192., 297. ll.

⁵ U. o. 179. l.

⁶ U. o. 278., 279. ll.

⁷ U. o. 205. l.

⁸ U. o. 245. l.

⁹ U. o. 119. l.

Krisztus kinyilatkoztatása tökéletes és teljes kinyilatkoztatás volt. A kinyilatkoztatás benne bevégeződött. «Krisztus mindent kinyilatkoztatott, mindent kijelentett.»¹

Az isteni malasztról szóló tanításokat is érinti néhol. A megelőző isteni malaszt szükségességét határozottan tanítja: «Tudniillik senki sem szeretheti az isteni igéket, hacsak Krisztus nem ad neki azokat óhajtó érzelmet».² «Adott (Krisztus) minden hívének hitet, reményt és szeretetet. Ezek nélkül senki sem láthatja az Istent.»³

A szentségek számára vonatkozólag világos szavakkal nem nyilatkozik. Egy helyt ugyan így ír: «A hetes számban az egyház tökéletességét mutatja. Mert a mint hét egyházzól hallottál, ép úgy hét lélekről is. Végre hét isteni kegyedomány (charisma) van, a melyek az általános egyházat igazgatják.»⁴ Vajjon itt a charisma szó a hét szentséget, vagy a Szentlélek hét ajándékát jelenti-e? meg nem határozható. Annál lelkesebben és világosabban szól Szentünk az egyes szentségek közül az oltári szentségről. «A hit pajzsa, mely által a gonosznak minden tüzes nyilait eloltjuk, az Úrnak vére és teste, a mely nélkül senki sem nyerheti el az örök életet.»⁵ «Mindkét nemből való híveire bizta teste és vére kimondhatatlan Szentségének titkát.»⁶ «Ez a gyapjú mindig csöpögi azt a harmatot, a melytől a pokol lángja ki-alszik.» Több helyt beszél a szentmiséről is.⁷

¹ Deliberatio 260. l.

² U. o. 147. l.

³ U. o. 110. l.

⁴ U. o. 42. l.

⁵ U. o. 92. l.

⁶ U. o. 110. l.

⁷ U. o. 219., 224., 225. ll.

«Az én testem — mondja ő — bizonynyal étel és az én vérem bizonynyal ital. Ime az igazi vendégeskedés. Nincs kétség benne, hogy mikor Isten báránya övéinek üdvéért feláldoztatik, a pokol meggyengül.»¹ A penitencziatartás szentségére vonatkozólag az elégtétel egyik érdekes módzatának emlékezetét tartotta fenn Szent-Gellért, midőn ezt írta: «A bolygók azokat jelentik, a kiknek bűneikért való elégtételül haláluk órájáig való zarándoklást szabnak ki.»² Mennyire megegyezik e tudósítás ama kor viszonyaival, bizonyítják Szent-Imre herczeg és Szent-Leo életrajzai.³

A keresztény erkölcsi hitéletre szebbnél szebb szavakkal s hasonlatosságokkal buzdít bennünket Szent-Gellért, a mint ezt művének asketikus iránya meg is kívánja. De úgynevezett erkölcsstani tétel nem sok fordul elő művében. Azt az egyet a nyolczadik könyvben, elég részletesen tárgyalja, hogy a rosznak lényege nincs, mert az nem egyéb, mint a jónak hiánya.⁴ Különben ezt mindjárt könyve elején kimondja; «Rosz teremtmény nem létezik, mert sem a lényegben nincs, sem a lényegből nem származik (quia non in essentia, neque ex essentia) s azért nem teremtett».⁵ A gonosz fejedelmek is Isten akaratából vagy legalább az ő engedelmeből és türelméből uralkodnak.⁶ Ismeri továbbá Szentünk a hét főbűnt,⁷ és a négy sarkalatos erényt, habár hibásan

¹ Deliberatio 219. l.

² U. o. 165. l.

³ Hist. Hung. Fontes Dom. I. k. 136. l. MIGNE: Patr. 143. 533. l.

⁴ Deliberatio 234. l.

⁵ U. o. 4. l., továbbá 142., 247. ll.

⁶ U. o. 265. l.

⁷ U. o. 234. l.

állítja, hogy ez utóbbiakat először Sokrates tanította,¹ mert az erények e felosztása Platótól származik.² Az élettelen dolgok nem szóval, hanem tettel, létezésükkel áldják az Urat.³

Nevezetes dolog, hogy már Szent-Gellért nyíltan tanította, hogy a tudomány és hit közt nincs ellenkezés, s egyik úgy, mint a másik Istentől származik. «Azért tőle (Istentől) van minden bölcsesség. Tehát azt kell mondanunk, hogy a fenmaradottak (a lételelemek) tudománya tőle (Istentől) jő és az előtt benne volt elrejtve. Azért mondjuk ezt, nehogy valaki bennünket e tudomány ellenségének véljen, holott csak azoknak vagyunk ellenségei, a kik magukat bölcseknek tartották és esztelenekké lettek és inkább szolgáltak a teremtményeknek, mint a Teremtőnek.»⁴ Hivatkozik az anyaszentegyházra, a mely a valódi tudósokat mindig becsülte és jutalmazta.⁵

Az a pár bölcsészeti elv, a melyeket Szent-Gellért Isten egységénél,⁶ örökkévalóságánál⁷ felemlít, azon lételelemek, melyeket felsorol, továbbá az, hogy Porphyr és Álareopagita Dénes műveit⁸ használta, mutatják, hogy ő az új platonikus bölcséletet követte; ámbár Platonak egyik művét is

¹ Deliberatio 81. l.

² Stöckl: A bölcsélet története. Fordította RÉPÁSSY J., I. k. 142. lap.

³ Deliberatio. 113. l.

⁴ U. o. 55. l.

⁵ U. o. 84. l.

⁶ U. o. 43. l.

⁷ U. o. 183—186. ll.

⁸ U. o. 65., 89. ll. V. ö. Stöckl i. m. I. k. 264—270. ll.

olvasta.¹ Meglehetősen ismerte különben a bölcsélet történetét,² de épen azért nem is becsülte túlságos sokra az emberi ész erejét, és a többi keresztény tudóssal együtt ő is csak «a theologia szolgájának» vallotta és tartotta a bölcséletet.³ «A föltámadás után megvilágosította (Krisztus) értelmüket, hogy megértsek a szentírást, s azért minden bölcsészetet fölülhaladtak, tanulatlan létükre a legtudósabbak lettek. Ne kételkedjél azon, hogy az isteni (divinissimus) Képhas (Szent-Péter) mélységesebb Aristoselnél, Szent-Pál ékesszólóbb minden emberi szónoknál, Szent-János magasabb minden égnél».⁴

Az eddigiekből az az egy biztos és jogos következtetés vonható le, hogy azon hitigazságok, melyeket Szent-Gellért művében fölemlít, mind egy szálig egyeznek a kath. ker. anyaszentegyház tanítmányaival s ennélfogva az a vallás, a melyet ő őseinknek hirdetett, a melyért ő vérét ontotta, a kath. vallás vala.

¹ Deliberatio 84. l.

² U. o. 79—94. ll.

³ Azt hisszük, fején találjuk a szeget, ha azt mondjuk, hogy ez volt az oka annak, hogy OMPOLYI M. oly gyengédtelenül és kiméletlenül bírálta meg Szent-Gellért művét. (*Figyelő*, IV. k., 209—223.) De igazságos dolog-e azért megtámadni Szent-Gellértet? Van-e csak egy igazság is, melyet az a túlságosan védett bölcsészet oly világosan bebizonyított, hogy abban minden ember megnyugvást találhat, s a melyet egyik vagy másik bölcsész meg nem támadott?

⁴ Deiberatio 26—27. ll.

NEGYEDIK FEJEZET.

Szent-Gellért elveszett művei.

Szent-Gellért elveszett műveiről csak most ismertett, fenmaradt művéből nyerünk tudósítást. Az ő nagy legendája több helyt említi ugyan Szent-Gellérről, hogy könyveket irogatott,* de név szerint egyet sem sorol föl azokból. Egy XV-ik századbeli író, Sansovino Ferencz, pedig felsorol ugyan négy munkát, a melyek állítólag Szent-Gellért művei, u. m. : 1. De laudibus B. Mariæ Virginis liber unus. 2. Sermonum Quadragesimalium lib. 1. 3. Homiliarum solemnitatum totius anni lib. 1., de Sansovino ezen állításait bebizonyítás nélkül hagyja, s könnyen kimutatható, hogy e könyv-czímeket a nagy legenda nyomán állította össze.**

Lássuk azonban, mely műveknek emlékezetét tartotta fön a mi egyetlen kútforrásunk.

Első elveszett munkája Szent-Gellértnek Szent-Pálnak a zsidókhoz írt levele első fejezetéről szólott, ezt magyarázta és értelmezte. Kitűnik ez Szentünk következő szavai-ból: «Quondam vero ibi, ubi dicitur in Psalmo: ipsi peribunt, tu autem permanebis, disputans secundum me-

* Nagy legenda IX., XIV. fejezet. BATHYÁNY i. m. 317. 334., 335. ll.

** BATHYÁNY i. m. VII., VIII., ll.

diocritatem meam in primo capitulo Epistolæ Pauli ad Hebræos, quidquid invenire ex Apotheca S. Spiritus supra hoc potui, stylo latissimo commendavi».* «Egykor csekély tehetségem szerint Szent-Pálnak a zsidókhöz írt levele első fejezetéről értekezvén, ott, a hol a zsoltár mondja: «Ezek elmúlnak, te pedig megmaradsz», igen bőven leírtam mindazt, a mit erről (hogy t. i. a föld és ég szebb alakot fognak ölteni) a Szentlélek tárából összegyűjthettem».

A másik elveszett munkája Szentünknek szintén ilyen, szentírást fejtegető értekezés. Ez pedig Szent-János apostol első levelével foglalkozott. Nagyon röviden említi ezt föl Szentünk fenmaradt művének hetedik könyvében. «Quondam reor — írja — me ex hoc ipso satis et competenter dixisse, quamlibet ingratum, licet non ingratum disputans circa mediocritatem meam, ubi loquitur cœlestis Dialecticus Joannes: Omnis, qui non est iustus, non est ex Deo.»** («Azt vélem. hogy egykor csekély tehetségem szerint siker nélkül vagy sikerrel értekezvén, eleget és kellőleg beszéltem erről ott, a hol az égi vizsgálható János így szól: «A ki nem igaz, nincs az Istentől»). Az utolsó szavak Szent-János apostol első levele 3-ik rész 10-ik verséből valók.

A harmadik elveszett munka Szentünk dogmatikus műve volt és a Szentháromságról szólt. Ennek már címét is megtudjuk mondani, s ez: De divino patrimonio. Az alább következő idézetek mutatják, hogy e középkori latinsággal írt cím ma így hangzanék: De divina Paternitate; vagyis: Az isteni Atyaságról. Két helyen emlékszik meg e művéről

* Deliberatio 133., 134. l.

** U. o. 208. l.

Szentünk : «Plenitudo Patris Filius, et plenitudo Filii Spiritus Sanctus, Pater vero omnis plenitudo in ipsis et cum ipsis. Supra autem hoc in libello de divino patrimonio, quem nuperrime in tabellis solius ad Andream divinum Fratrem exemplificavi, quidquid divina plenitudo de suis thesauris nobis largita est, extente posui.»* («Az Atyának teljessége a Fiú, és a Fiúnak teljessége a Szentlélek, az Atya pedig bennök és velök minden teljesség. Erről azonban az isteni Atyaságról című könyvecskében, melyet legközelebb csak úgy kis hártványokra írva küldöttem meg András isteni testvérünknek [ez András papról nevéen kívül semmit sem tudunk] részletesen kifejtettem mindazt, a mit az isteni teljesség táraiból nekünk ajándékozott.») «In libello autem — írja másutt Szentünk quem ad Andream Presbyterum divinæ germanitatis virum de divino patrimonio expressimus, qui nunc apud Abbatem Richardum, incontaminatum Christi famulum, divinitus eruditum, est, de istiusmodi tam nudatione, quam reseratione latissime anno præterito disputavimus, ideo non immorandum.»** («Abban a könyvecskében, a melyet az isteni Atyaságról András áldozó-papnak, szerzetes férfinak írtunk, s a mely most Krisztus mocsoktalan, istenileg oktatótt szolgálójánál, Richard apátnál van, a mult évben igen bőven értekeztünk ezen felfedésről és fölnyitásról, azért nem szükséges itt időznünk.»)

Ez idézetekből látjuk, hogy Szent-Gellért e művét a Deliberatio szerzése előtt egy évvel írta, s azt András nevű szerzetes-paphoz intézte. A könyv csak úgy hirtelenében

* Deliberatio 258. l.

** U. o. 296. l.

készült s azért nem volt rendes alakú hártýára írva, hanem csak kisebb alakúakra (tabellæ). Akkor, midõn Szentünk a Deliberatiót írta, eme könyv már Richárd apátnál volt bizonyára olvasás végett. Ki volt ez a Richárd? aligha nem ama verduni híres apát, a ki 1026-ban Jeruzsálemben járt. Mikor Szent-Gellért Franciaországban utazott, ismeretséget köthetett vele. Vele egészen egykorú volt Szentünk; körülbelül egy évben is haltak meg.*

Végre ezen szavak «Sol apostolica prædicatio, ut in alio opere demonstratum reliqui, tropologice admittenda». ** «Átvitt értelemben a nap alatt az apostoli prédikációt kell értenünk, a mint egy másik műben bebizonyítottam», szintén Szentünk egy elveszett munkájára utalnak, de oly rövid, oly csekély az erre vonatkozó tudósítás, hogy annak nyomán még hozzá sem lehet fogni a kutatáshoz. Az utóbbi adatnak egyedül való haszna az, hogy az ebben említett művét a többiekhez hozzáadva, összesen 4-re kell tennünk Szent-Gellért azon műveinek számát, a melyek elvesztek, vagy legalább mindekkoráig lappanganak.

* BATHYÁNY I. M. IX. 1. MIGNÉ: Patr. Ser. II. k. 141., 75. ll.

** Deliberatio 113., 114. l.

M E L L É K L E T E K.

A) Kútfőbirálatok.

Szent-Gellért élettörténetének megírásánál mindenestre nagyon szükséges ismernünk azon kútfőket, melyek az ő életére vonatkoznak. Meg kell vizsgálnunk azokat, vajjon mennyiben s melyek érdemelnek hitelt, hogy így az egész élettörténet szilárd alapon álljon; hogy valamikép lidérczfényt ne kövessünk, a mely aztán a tévedések és botlások posványába vezetne bennünket.

Szent-Gellért élettörténetére vonatkozólag hét kútfőt ismerünk és ezek a következők:

I. A nagy legenda.

II. A corsendonki legenda.

III. Temesvári Pelbárt és a Karthausi névtelen rövidített legendái.

IV. A magyar szentek legendái közt előforduló Szent-Gellért-legenda s a régi magyar breviariumok Szent-Gellértra vonatkozó szakaszai.

V. A muranoi egyház breviariumának Szent-Gellértra vonatkozó szakaszai.

VI. Natalis Péter püspök elogiuma Szent-Gellértről.

VII. A különféle hagyományok.

Lássuk és bíráljuk meg ezeket egyenként.

I. *A nagy legenda.* A bécsi császári udvari könyvtárban 3662. szám alatt van egy XV. századból származó hártyakodex, a mely több életiratot mentett meg a magyar történelem számára.* Nevezetesen ebben olvashatók Szent-István, Szent-Gellért, Szent-László és Szent-Imre legendái. A múlt században e kodex a mondseei kolostor tulajdona volt s azért rendszeren ma is mondseei kodex (codex Lunælacensis) nevet visel. Az egész, több kéziratból egybekötött kodex 249 levélből áll, s ezek közt a 95—102. leveleken olvasható Szent-Gellért legendája ily címmel: «De sancto Gerhardo episcopo Morosenensi et martyre Ungarie». — A legendát ugyanazon kéz írta, a mely a Szent-István, Szent-Imre, Szent-László, Ábrahám remete, Placid vértanú és Skolasztika szűz legendáit. A következő francia és német származású szentek (Vilmos gróf, Ruprecht, Eberhard, Hartvik) legendái már más kéztől származnak. Mindez arra mutat, hogy a kodex-nek hazánkat érdeklő része egykor egy magyar, benedekrendű monostor birtoka volt és később, de már 1726 előtt, jutott a mondseei monostor kézíratai közé. Az e kodexben foglalt Szent-Gellért legendát nevezik Szent-Gellért nagy legendájának. Meg volt e nagy legenda kéziratban azelőtt Velenczében is. Sagredo Miklós velencei patriczius már 1490-ben mutogatta azt egy olasz írónak, Sansovino Ferencznek.** Később e kézirat vagy elveszett, vagy a velencei «*San Giorgio maggiore*» monostor birtokába ment át. A XVII. század végén és a XVIII. században

* Magyar Könyvszemle 1884. évf. 200. l.

** ΒΑΤΤΗΨΑΝΥ i. m. XLIV. l.

már nem volt meg a család könyvtárában, az bizonyos. BATHYÁNY IGNÁCZ, a tudós erdélyi püspök, már hiába keresette ott.¹ A XVI. század végén Wion Arnold mantuai szerzetes az említett «San Giorgio maggiore» monostor könyvtárában talált a nagy legendának egyik szintén a XV. századból származó kéziratára. Különböző volt-e ez a Sagredo-család példányától vagy ugyanaz? biztosan meg nem határozható. Wion az általa talált nagy legendát lemásolta és 1597-ben Velenczében a Sessa testvéreknél: «Sancti Gerardi Sagredo patricii Veneti ex monacho et Abbate S. Georgii maioris Venetiarum O. S. B. Episcopi Canadiensis primi ac Hungariæ protomartyris apostoli vita» cím alatt kiadta, de sajnos, a mint ő mondja, kijavítva, tulajdonképen pedig sok helytt elrontva. Mert miben állott Wion javítása? Először is abban, hogy közbeszúrta a nagy legenda szavai közé mindazt, a mit a corsendonki legendában és a muranoi breviariumi szakaszokban olvasott, s a mik leginkább csak egyes phrasisokból állanak. Aztán a legenda régies irályát átalakította, a középkori rosz latin szavak helyett simább és jobb latin szókat tett a szövegbe. Ez a változtatás nem mindig sikerült. Pl. iter arripiens helyett «cum ceteris raptus»-t,² «Disciplinæ esse contraria» helyett «discipulos esse contraria»-t³ «presul ecclesiasticus» helyett «præsules ecclestici»-t irt.⁴ Legnagyobb baja azonban Wion kiadásának az, hogy Wion nem tudta jól olvasni a kodex irását, s

¹ BATHYÁNY i. m. XLV. l.

² U. o. 303. l.

³ U. o. 306. l.

⁴ U. o. 325. l.

így «Budín» helyett «Budát»¹ «Orozlanus» helyett «Strasinus»-t,² «archidiaconi» helyett «archiepiscopi»-t³ olvasott. Ezen sűrű változtatások és számos olvasáshibák miatt a Wion által kiadott Szent-Gellért legenda egészen hasznavehetetlen, kivált itt e helyen, a hol a legenda hitelességének megállapításáról van szó. Ehez a legenda szövegének legalább megközelítőleg hű és kritikai kiadása szükséges.

Elég sajnós, hogy e kritikai kiadás többé nem eszközölhető, mert a velencei kodex azóta eltűnt, s ki tudja hol hányódik. 1769-ben KOLLER JÓZSEF, Pécs megye nagyhírű történetirója, már hiába kerestette a San Giorgio maggiore monostorban.⁴ Ennélfogva ma csak a mondseei kodexben foglalt nagy legendára kell szorítkoznunk.

Jó szerencse, hogy a mondseei kodex kikerülte a velencei sorsát. Ez nem csak napjainkig fenmaradt, hanem meglehetősen híven és pontosan ki is van adva. BATHYÁNY IGNÁCZ volt az, ki Szent-Gellért ebben foglalt életírásának becsét először fölismerte, s ugyanannak egyetlen fenmaradt művével együtt 1780-ben Gyula- (Károly-) Fehérvárott kiadta. Volt alkalmunk e kiadást az eredeti kodexszel összehasonlítani és meggyőződünk arról, hogy ez nem kritikai kiadás, mert nem követi pontosan az eredeti kéziratot. Nevezetesen a következő szóhibák fordulnak elő benne: familiæ⁵ az eredeti miliciæ helyett; distinctus⁶ distentus

¹ BATHYÁNY i. m. 318. l.

² U. o. 321. l.

³ U. o. 328. l.

⁴ Historia Episcopatus Quinqueecclesiensis I. k. 101. l.

⁵ BATHYÁNY i. m. 301. l.

⁶ U. o. 302. l.

helyett; *incolarum*¹ a helytelen, de eredeti *incolaitarum*, *Rewine*² *Heu me, associato*,³ *appretiato seu*⁴ *et*, *Zeren*⁵ *Zoren*, *Pannie*⁶ *Pannonie* helyett. Aztán e kiadásban nincs megtartva a kodexet jellemző középkori latin helyesírás, így pl. több helytt «æ» van nyomtatva, az eredetiben csak egyszerű «e» áll; a kodex mindig «et michi», «sicud»-ot használ, a kiadás csak «mihi», «sicut»-ot. A szintén jellemző «pallatium», «tollerare», «temptare» szavakat csak a classicus helyesírás szabályai szerint adja; a számjegyeket betűkre oldja. A «pro terra sancta præliandi»⁷ szavak közül kimaradt a «ratione» szó.

Mindezekből azonban csak az tűnik ki, hogy, mint említők, **BATTHYÁNY** kiadása nem kritikai kiadás és hogy **BATTHYÁNY** megbizottjának Rieberer Mátyásnak nem volt teljes igazsága, mikor másolata végére e pár szót írta: «Concordat ad verbum etiam quoad orthographiam», de egyéb nem. Mert a fölhozott hibák legfeljebb egy helyt változtatják az értelmet, ott is csak némileg. Másrészt pedig olyan magyar szavak is, mint *Kökényér*, *Oroszlámos*, *Szörög*, *Gyula*, egész helyesen vannak másolva: *Kukyner*, *Orozlanus*, *Zewreg*, *Gyula-nak*, míg ellenkezőleg *Wion* ezek helyett *Strassianust*, *Gierisulat* másolt. Tehát addig is, míg a legenda újabb és tökéletesebb kiadást nem ér, a **BATTHYÁNY**-féle kiadás használható.

¹ **BATTHYÁNY** i. m. 303. l.

² U. o. 304. l.

³ U. o. 311. l.

⁴ U. o. 316. l.

⁵ U. o. 319. l.

⁶ U. o. 326. l.

⁷ U. o. 309. l.

BATTHYÁNY kiadását nyomról-nyomra, még a hibákban is követi ENDLICHER újabb kiadása.¹

A nagy legendát egykor Wion felosztotta 23 fejezetre. BATTHYÁNY jelöli ugyan mindenütt Wion felosztását, de maga nem követi. Ám ENDLICHER és ujabban SZABÓ KÁROLY² megint elfogadták, s az idézés könnyebbége és világosabb megértés végett mi is elfogadjuk.

Ezek után kimondjuk határozott véleményünket a nagy legenda hitelességéről, s ez az: hogy a) *a nagy legenda első 21 fejezete Szent-Gellérttel egykorú szerzőtől, még pedig szemtanútól származik*, b) *a legenda két utóbbi (XXII. és XXIII.) fejezete későbbi hozzátoldás.*

Lássuk ezeket egyenként.

a) Hogy a nagy legenda első 21 fejezete Szent-Gellérttel egykorú szerzőtől származik, azt úgy mutatjuk meg leg-egyszerűbben, ha először is összehasonlítjuk régi krónikáinkkal.

A nagy legenda I—XXI. fejezete először is régibb az 1358-ban befejezett képes krónikánál, mert ez a legenda egyes részeit már forráskép használja, sőt szóról-szóra kiírja, és pedig nem egyszerre egy helyütt, hanem felosztva, s ott használja fel annak részleteit, a hol az neki szükséges.³

Továbbá régibb Kézai Simon 1280—90 közt irt krónikájánál, mert Simon mester már ismeri és felhozza azt a téves adatot, mely szerint Szent-Gellért a rosaccio-i hír-

¹ Monumenta Arpadiana. Sangalleni.

² Emlékiratok a magyar kereszténység első századából. Pest, 1869. 49—88. ll.

³ MÁTYÁS FLÓRIÁN: Historiæ Hungariæ Fontes Domestici. II. k. 154—155., 156—157. ll.

neves apátságból jött volna Magyarországra, holott ez apátság Szent-Gellért korában nem létezett, s csak mintegy másfél század mulva emelkedett oly nagy hirre, hogy minden jelesebb férfiút onnan származtattak.¹ Ha a nagy legenda Kézai Simon krónikájánál utóbbi időben keletkezett volna, abban is benne lenne ez a téves adat, a mint a későbbi származású képes krónikában csakugyan benne van, ámde a Szent Gellért legendában hiába keressük.

Még messzebb időkre visszamenve, e nagy legenda jóval régibb a Béla király Névtelen jegyzőjének «Gesta Hungarorum» című művénél, a mely MÁTYÁS FLÓRIÁN nagybecsű kutatásai szerint bizonyosan 1200 körül készült.² Mutatja ezt világosan a három Árpádházi herceg: Endre, Béla és Levente származásának előadásmódja. A Szent-Istvánnal egykorú altaichi évkönyvek tudósítása szerint Endre, Béla és Levente Vazul fiai voltak, s ugyanezt bizonyítják a régi, körül-belül még Szent-László idejében megkezdett váradi³ és zágrábi krónikák.⁴ Később azonban, mikor I. Béla királyunk utódai léptek a trónra, Kálmán, I. István és Vak Béla idejében az, hogy e királyok őse egykor Vazul lett volna, feledésbe ment, sőt talán a hízelgő krónikairók szándékosan elhallgatták, annál inkább, mert a hagyomány szerint Endre, Béla és Levente azonfölül még nem is törvényes, hanem törvénytelen ágyból származtak.⁵ Béla

¹ MÁTYÁS FLÓRIÁN: *Historiæ Hungariæ Fontes Domestici*. II. k. 84. l.

² *Historiæ Hung. Fontes Domestici* II. k. 260—300. ll.

³ BUNYITAY V.: A váradi káptalan legrégibb statutumai. 9. l.

⁴ *Hist. H. Fontes D.* II. k. 261. l.

⁵ Képes krónika: *Hist. Hung. Font. Domestici*. II. k. 150—159. ll.

király Névtelen jegyzője már ezen későbbi írók közé tartozik, ő már nem Vazul, hanem Szár László fiának mondja I. Endre királyt.¹ Ebből önként következik, hogy Szent-Gellért nagy legendája, a mely oly határozottan Vazul fiainak mondja Endre, Béla és Leventét,² jóval régibb Béla király Névtelen jegyzőjénél, sőt egyáltalában régibb a XII. századnál, a melyben már folyton I. Béla ivadékai uralkodtak.

Hogy minő különbség van az egykorú és a későbbi, történeti kútforrások nélkül szükölködő író között, nagyon jól észre lehet venni, ha a nagy legenda szerzőjének és a Névtelen jegyzőnek Ahtony-ról szóló tudósítását összehasonlíthatjuk egymással. A Névtelen jegyző szerint Ahtony Glád bolgár vezértől származik, s Orsovánál berontva foglalja el az ország egy részét egész a Marosig,³ s aztán Csánád őt a Maros mellett fekvő várában megöli.⁴ Mennyi tévedés egy pár sorban. Oklevelünk van rá, hogy a Maros mentén még a XIV. században is létezett az Ahtony nemzetség.⁵ Hogy maradhatott ez fenn legnevezetesebb tagjának, talán névadójának legyőzése után is? Csakis úgy, hogy Ahtony nem volt idegen, hanem magyar, mert ha idegen lett volna, legyőzése után minden ivadéka kivonult volna arról a földről, a mely neki nem hazája. Így pedig az a magyar nemzetség, melyből származott, továbbra is megtartotta birtokait, melyeket bizonyára még az első fog-

¹ Képes krónika: Hist. Hung. Font. Domestici. II. k. 16. l.

² BATHYÁNY i. m. 346. l.

³ Hist. Hung. Fontes Domestici 37. l.

⁴ U. o. 13. l.

⁵ Anjoukori okmánytár II. k. 418. l.

lálás jogán birt, s megmaradt magyarnak épen úgy, mint a Tuhutumtól származó Maglód nemzetség is fennmaradt,¹ jóllehet Tuhutum unokái: ifjabb Gyula, továbbá Bua és Buhna legyőzettek.

Ahtony tehát, mint fentebb (82—85. ll.) részletesen kimutattuk, magyar volt és nem idegen, mint a Névtelen jegyző mondja, s nem valami várban benn öletett meg, mert hisz ez homlokegyenest ellenkezik a magyarok akkori hadakozásmódjával, a kik lovas nép létükre, kinn a síkon harczoltak.

Ezzel ellentétben a nagy legenda magyar nagyúrnak tünteti föl Ahtonyt, a kinek seregében pogány magyarok szolgálnak,² a ki idegenképen megy Viddinbe magát megkereszteltetni,³ a ki egészen magyar hadviselés szerint őrsöket állít serege elé,⁴ s ott a nyílt nagyőrszi síkon, a csatamezőn leli halálát.⁵

Nagy idő folyt le — ezekből is joggal következtethető ez — a nagy legenda és a Névtelen jegyző «Gesta Hungarorum» művének megírása között, s ha, a mint immár bizonyos, a Névtelen jegyző a XII-ik század végén élt, akkor a Szent-Gellért nagy legendájának megírása egész biztossággal tehető a XI-ik századba.

Csupa külső érvek segítségével is fölvihető tehát a nagy legenda iratása a XI. századba, Szent-Gellért századába. Vannak azonban még belső érveink is, a melyek még inkább

¹ Hist. Hung. Fontes Domestici II. k. 7. l.

² BATTYHÁNY i. m. 319—320. ll.

³ U. o. 318. l.

⁴ U. o. 321. l.

⁵ U. o. 323. l.

megerősítenek bennünket abbeli hitünkben, hogy egészen egykorú szerző művével van dolgunk. — Lássuk most ezeket.

a) Aba Sámuel *«comes palatii»*-nek nevezi.¹ E kifejezés csak a XI. században fordul elő. 1055-ben, I. Endre király oklevelének végén Zacheus nádor szintén *«comes palatii»*-nak neveztetik.² Azt említenünk is fölösleges, hogy a XI. századbeli írók (pl. Thangmar, János velencei diaconus) a császári vagy királyi udvarokat nem *«curia»*-nak, hanem egyszerűen *«palatium»*-nak nevezték s innen a *«comes palatii»*. I. Géce (Gejza) király 1075 iki oklevelében a nádor neve már *«comes palatinus»*³ s ez marad egész a XII. század végeig, azután csak az egyszerű *«palatinus»* jó használatba. A nagy legenda a régiebb kifejezést használja.

b) Egykorú szerzőre mutat a nagy legenda címe: *«De sancto Gerhardo Episcopo Morosenensi»*. A csanádi püspököt okleveleink csak a XI. században nevezik *«Episcopus Morosenensis»*-nek,⁴ a XII században, egy esetet kivéve,⁵ már mindig *«Episcopus Chanadiensis»*-nek írják.⁶

c) A középkori írók a történeti kútforrások hiányában nem tudták magukat beleélni a régiebb századok viszonyaiba, hanem a maguk korának viszonyait alkalmazták a régieb-
bekre is. Az egyháznak VII. Gergelytől kivívott szabadsá-

¹ BATHYÁNY i. m. 343. l.

² FEJÉR: Cod. Dip. I. 393 l.

³ KNAUZ: Monumenta Strigoniensia I. 60. l.

⁴ FEJÉR: Cod. Dip. I. k. 331. l.

⁵ U. o. II. k. 179. l.

⁶ U. o. II. k., 158., 108., 166., stb. ll.

gánál fogva a XII. században már mindenütt a kanonokok választották a püspököt, s az e századbeli író bizonyosan ilyen kanonoki választást alkalmaz a XI. századra is, mint pl. Szent-István nagy legendájának szerzője¹ és később Hartvik,² de Szent-Gellért nagy legendája a kanonokok püspökválasztásáról mélyen hallgat.

d) Ugyanazzen ismertetőjel másik érvet is szolgáltat kezünkbe, mely szintén igazolja a nagy legenda egykorúságát. Ismert dolog, hogy a püspök és kanonokok közös, külön szabályokkal rendezett életmódja a XI. század végén felbomlott, s a püspök és káptalan azontúl külön-külön éltek. A nagy legenda szerzője erről nem tud semmit, úgy szól, a mint az ő korában volt a dolog, hogy t. i. a püspök és kanonokok egy fedél alatt, közösen élnek, szerinte a kanonokok nem is annyira világi papok, mint szerzetesek, s házuk és templomuk nem püspöki palota, hanem monostor.³

e) A XI. és XII. században szokásban volt, hogy királyaink a ker. egyház nagyobb ünnepeit megünnepelődök, valamely püspöki székhelyet vagy apátságot kerestek föl. Így jött pl. I. Géza 1076-ban karácsonykor Szekszárdra,⁴ Szent-László 1093-ban husvétkor Pécsre,⁵ II. Géza 1157-ben szintén husvétkor Bácsra.⁶ S ez alkalmakkor az ünnepies szentmise előtt az illető püspök a király fejére tette a koro-

¹ Hist. Hung. Fontes Domestici 17. l.

² U. o. 43., 47. ll.

³ BATHYÁNY I. m. 340—342. ll.

⁴ Fontes Domestici Hist. Hung. II. k. 191. l.

⁵ FEJÉR Cod. Dipl. I., 482. l.

⁶ U. o., II. k., 148. l.

nát, hogy így, hatalmának jelvényével hallgassa végig a misét.¹ A nagy legenda az egykorú szemlélő közvetlenségével beszéli el Aba Sámuelnek a husvéti ünnepre való megkoronázását, Szent-Gellért fölháborodását s jövendölését, a mit későbbi szerzőtől épen nem várhatnánk.

f) A X. és XI. században divatban volt, és pedig úgy látszik, nagy divatban, hogy a napjainkban szokásos éljenzés helyett, a legnagyobb öröm, a legnagyobb szükség idején, koronáztatás, csatakezdés alkalmával a minden jók adójához fordultak, s Kyrie eleisont és Christe eleisont kiáltottak. Így tettek pl. a rómaiak III. Ottó császár, vagy pedig maguk a magyarok Szent-István megkoronáztatásakor.² Adelbolt és Thietmár, XI. századbéli írók, pedig számos helyen említik, hogy ezzel kezdték a csatát.³ A nagy legenda ez általános szokásnak megfelelőleg azt írja, hogy midőn a keresztény sereg Achtum ellen vonult, Kyrie eleisont, Christe eleisont kiáltozott.⁴ Későbbi író ilyent nem írhattott volna.

g) Ide sorolhatjuk a nagy legenda nehézkes, némely helyen rosz latinságát, a minő csakis a XI. század végeig virágzott. Így pl. «Humanum propositum in articulo positum ad diversa machinatur»,⁵ «adhibens ei custodiam et solatia in palatio sibi congruenti»,⁶ «precipiens hominem

¹ Fontes Domestici Hist. Hung. I., 93. l.

² U. o., I., 74. l.

³ Migne: Patr. Ser. II. 140. k., 100. l., 139. k., 1253., 1254. ll.

⁴ BATHYÁNY i. m. 322. l.

⁵ U. o. 308. l.

⁶ U. o. 309. l.

culpabilem flagellis aggravari aut vinculo mancipari».¹ Különösen figyelemre méltó három latin szó: Libros dictare² = könyveket írni. Solatium³ = élelem. Allogdium⁴ = uradalom, major. Ezeket későbbi íróink vagy okleveleink soha sem használják. De a XI. századbéli íróknál mind a három előfordul. Az elsőt ugyanoly értelemben használja Szent-Ariald életirója (1060 körül);⁵ a másodikat János velencei szerpap többször is,⁶ a harmadik nagyon sokszor előfordul az e századbéli francia és spanyol oklevelekben.⁷

Ilyen latinsággal irt mű bizonyára még a XI. század terméke.

h) Szent István király a XI. század végén irt kis legendájának és saját törvényeinek bizonyossága szerint, a makacs gonosztevőkkel szemben szigorú volt, s őket, a mint ama kor viszonyai elkerülhetetlenné tették, keményen büntette.⁸ Épen ilyenek rajzolja őt Szent-Gellért eme nagy legendája is;⁹ míg a későbbi írók Szent-Istvánnak eme tetteit vagy elhallgatják vagy mentegetik.¹⁰

i) Végül még csak a X. és XV. fejezetekben foglalt két

¹ BATHYÁNY i. m. 316. l.

² U. o. 335. l.

³ U. o. 317. l.

⁴ U. o. 316. l.

⁵ MIGNE: Patr. Ser. II., 143. k., 1464. l.

⁶ U. o. 139. k., 902., 919., 922. ll.

⁷ U. o. 139. k., 1582., 141. k., 369., 951. l.

⁸ Fontes Domestic. Hist. Hung. I., 8., 119., 126. l.

⁹ BATHYÁNY i. m. 337., 341., 342. ll.

¹⁰ Fontes Domestici Hist. Hung. I., 56., 57., 60. l.

leirást hozzuk fel, nagy legendánk egykorúságának bizonyosságára. A X. fejezetben egész részletességgel és pontossággal írja le a szerző Ahtony birodalmát, mely a Körös folyótól egész Viddinig terjedt; elmondja, minő szavakkal fogadja el Csanád vezér a keresztény sereg vezérletét; elszámolja ama helyeket, a melyeken az első összecsapás után Csanád serege el volt helyezve, u. m. Kökényért, Oroszlánost, Kanizsát, Szőreget, s egy tekintet a mai Torontálmegye északi részének térképére mutatja, hogy ezen elrendezés a hadi tudományokban s kivált a sereg elrendezésében jártas magyar vezérek kiszámított műve, a kik seregük jobb szárnyát Kanizsán, balszárnyát Kökényértt, a tartalékot Szőregen állították föl. Oroszlánoson pedig maga Csanád vezér a derék sereggel közepén foglalt helyet. Tudja továbbá azt a kis mellékkörülményt is, hogy Csanád az Ahtony nyelvét kivágta, s midőn Gyula nevű magyar úr a győzelem dicsőségét magának akarta tulajdonítani, Csanád a nyelv előmutatásával deríté ki az igazságot. A XV. fejezetben pedig leir egy éjjeli párbeszédet, mely Szent-Gellért és Valter mester közt folyt s többszöri kérdések és feleletekből áll.* Mily szépen megegyezik továbbá tudósítása a diósi szentmishallgatásról az akkori szokással s a XI. század többi íróinak tudósításával. I. Otto például az augsburgi ütközet előtt, vagy a Boleszló ellen küldött németek 990-ben Selpuli falunál épen így tettek.** Ennyi és ilyen apró részleteket csakis egykorú és nagyon közelkorú szerző írhat.

Ennyi egyenként és összevéve egyaránt nyomós bizonyí-

* BATTHYÁNY i. m. 338—39. ll.

** MIGNÉ: Patr. ser. II., 139. k., 1205., 1248. ll.

tékből kétségtelenül kiviláglik tehát, hogy Szent-Gellért nagy legendájának I—XXI. fejezete egykorú és pedig közelkorú szerzőtől származik. De tovább menve, azt is merjük állítani, hogy a szerző ne csak egykorú, hanem szemtanú is. Ugyanis a XIV. fejezetben elbeszélvén azt, miként kért bocsánatot Szent-Gellért saját kocsisától, a kit ügyetlenségeért megbüntettetni rendelt, mint csókolta kezét, lábát, lánczait, aztán hozzáteszi ezt: «*Et si homo tunc astares et videres, certe diceres, hunc Dei virum pro tanta humilitate et simplicitate effectum illum puerum, quem Salvator discipulis ad imitandum humilitatis exemplum statuisset*».* Ezt csak szemtanú írhatta; ez magyarul így hangzanék: «Oh ember, ha te akkor ott állottál volna, s ezt láttad volna, (alattomban értetik: mint én), bizonyára azt mondtad volna, stb.» Annyira érezhető e mondaton a szemtanú irálya, hogy a későbbi átíró már nem merte azt ily alakban meghagyni, hanem, jóllehet az egész történetet átveszi, e mondathoz érve, azt átalakítja ilyenformán: «*Si tunc homo adstaret, certe diceret etc*». «*Si cui tum id videri contigeret illum virum Dei pro tanto humilitate et simplicitate dicere non dubitaret conversum in puerum illum etc*»**

Ezzel azt hisszük, eléggé be van bizonyítva, hogy Szent-Gellért nagy legendájának I—XXI. fejezetét egykorú és szemtanú ember írta.

De vajjon közelebbről nem lehetne-e megtudni ez életírat

* BATHYÁNY I. M. 336. l.

** Acta Sanctorum. M. Septemb. s. VI. k., 723. l. Acta SS. Hungariæ II. k., 242. l.

szerzőjét? Határozottan nem lehet, de megközelítőleg lehet. A szerző sehol sem nevezi meg magát, egykorú tudósítás is hallgat róla, tehát egész biztos most már nem lehet tudni. De több ok a mellett szól, hogy a szerző nem más, mint Valter mester, a csanádi iskola első tanítója és Szent-Gellért egyik barátja.

ORTVAY T. 1874-ben azt írta egyik cikkében: «Hazai kútforrásaink egyik legősebbike és valamennyinél tanulságosbika azon Vita S. Gerardi, melyre nézve ismétlem, hogy legjobb bizonyítékaim vannak, miszerint annak az egykori Walther, a martyrizált püspök barátja és a csanádi székesegyház kanonokja a szerzője».* Ezen bizonyítékokat, legalább az én tudtomra, eddig még sehol föl nem sorolta, de a dolog természetéből következik, hogy azok alig ha lesznek az alább következőktől különbözők.

A WION Arnoldtól 1597-ben kiadott életirat, mint monddók, a nagy legenda hitelességének megállapításánál hasznavehetetlen, mert nem követi szóról-szóra az előtte fekvő régi kéziratot. De másrészt az is bizonyos, hogy az előtte levő kézirat tökéletesebb volt a mondseei kodexnél. Ebből, mint föntebb kimutattuk (60. l.), néha egész sor kimaradt és WION bár kritikátlanul, de jóhiszeműleg dolgozott; nevezetesen a szavakat változtatta, de eseményt, vagy személyek, tárgyak neveit egész önkényesen nem toldott be az életiratba. A mit adott, az más szavakkal mind olvasható vagy a nagy, vagy a corsendonki legendában, vagy a muranoi breviarium szakaszaiban. A bevezetést például a

* Archæologiai értesítő 1874. évf. 289. l.

corsendonki legendából, az önmagát tépő, dühöngő esetét a muranoi szakaszokból vette.*

Ezt tekintetbe véve, korántsem vetendő el Wionnak következő adata: míg ugyanis a mondseei kodex azt állítja, hogy Szent-István az ország különböző monostoraiból 10 szerzetest gyűjtött össze s azokat rendelte Szent-Gellért segítőtársaiul a csanádi egyházmegye megtérítésében, Wion nem 10, hanem 12 ilyen szerzetest említ. Azt írja ugyanis, hogy az a két szerzetes, Krátó és Tázló, a kiket a mondseei kodex bakonybélieknek mond, nem onnan, hanem a zobori monostorból jött. Bakony-Bélből szerinte más két szerzetes jött: Ulrik és *Valter*.** Föl kell tennünk tehát, hogy a Wion előtt fekvő tökéletesebb kéziratban e két szerzetes neve is olvasható volt, míg a mondseei kodexből kimaradt. («De Beel duo *Ulricus et Valterus, de Zobor duo, Crato et Tazló*» írja WION; ebből a dőlt betűkkel szedettek kihagyásával lett a mondseei kodexben: «De Beel duo Crato et Tazlo»).

Ha már most Valter csakugyan bakonybéli szerzetes volt, helyesen következtethetjük, hogy ő a nagy legendának szerzője is. Mert a bakonybéli monostori élet egyszerű, kedves eseményeit a megszelídített szarvasborjuról és a meggyógyított farkasról, a rözsehordásról, a kunyhóépítésről ki tudhatta jobban, mint épen Valter, Szent-Gellért monostori társa? Hasonlóképen a magyar dalról szóló részletet kinek tulajdoníthatjuk inkább, mint a jelenlevő és a beszélgetésben résztvevő Valternek?

* Acta SS. mensis Septembris. VI. köt. 722. l. V. ö. WION i. m. 1—2. ll.

** U. o. 727. l. V. ö. WION i. m. 15—16. ll.

Ezzel épen nem ellenkezik, sőt annak némileg megerősítésére szolgál az, hogy a nagy legenda szerzője, a mint egyik-másik nyilatkozatából kitűnik, nem volt magyar eredetű. A Valter név is idegen eredetre mutat. Hogy pedig a nagy legenda szerzője, bárha tudott magyarul, de nem származott nemzetünkben, kitűnik következő szavaiból: «A kinek, tudniillik Krisztus anyjának igazi nevét a magyarok nemzeténél nem említik, hanem csak asszonynak (úrnőnek) hívják».* Ha magyar származású lett volna a szerző, bizonyosan azt írta volna: «A kinek igazi nevét a mi nemzetünkben nem említik», stb.

A legenda írásának idejére nézve legbiztosabb útmutatóul szolgálnak a szerző következő szavai: «A nagyon ájtatos, keresztény király (I. Endre) két monostort építtetett: a tihanyit és a Visegrád mellett levőt» (a szentendreit). E szavakból az következik, hogy szerző művét legalább is 1055. után, de egész bátorsággal föltehető az is, hogy csak I. Endre halála után (1061.) írta. Az a dicsérő nyilatkozat I. Endréről épen arra mutat, hogy ez már akkor a tihanyi monostorban nyugodott. De 1075-nél későbbre bajosan lehetne tenni az iratást, mert ebben az esetben a szerző, a ki Szent Gellértet még látta, s hihetőleg társa, meghittje volt, szerfölött idős, 60—70 és több éves lett volna.

Mielőtt tovább mehetnénk, át kell térnünk azon ellenvetésekre, a melyek eddig megállapított nézetünket a nagy legenda egykorúságáról, hitelességéről megingatni és megsemmisíteni törekcsenek.

Előre is meg kell jegyeznünk, hogy a nagy legenda

* Nagy legenda XIII. fej. ΒΑΤΤΗΥΑΝΥ-nál i. m. 333. l.

másfél század folyamán számos megtámadtatásban részesült. De ez nem baj; csak a legenda nagy értékét mutatja. Az igaz és hiteles kútfőre olyan a megtámadtatás, mint a vasra a csiszolás: csak fényesebben ragyog.

Legelőször, még a múlt század közepén STILTING, a különben nagy tudományú Jézus-társasági atya, támadta meg a nagy legendát, a melyet különben csak WION hibás és eredeti alakjából kivetkőztetett kiadásában ismert. Ő egészen elvetette és mesésnek, WION férczelményének mondotta: *a)* mert azt állítja, hogy Szent-Gellért püspöksége a Maros mellett eső, Morissena nevű várostól neveztetett el «Episcopatus Morissenus»-nak. Ez pedig STILTING szerint hiba, mert szerinte Morissena nem feküdt a Maros mellett, hanem Erdélyben, távol a Marostól. S ennél fogva STILTING azt állítja, hogy Szent-Gellért püspöksége a Maros folyótól nyerte Episcopatus Morissenus nevét; *b)* mert a szarvasborjú és farkas megszelídítése STILTING szerint mese; *c)* mert a szentföldi hadjáratot említi; *d)* mert Szent-Gellértet Szent-Imre nevelőjének írja; *e)* mert Szentünköt velencei származásúnak és apátnak nevezi.*

Ezen ellenvetésekre már régebben megfelelt ugyan BATHYÁNY,** de nem lesz fölösleges röviden ismételni az általa mondottakat.

Az első ellenvetés hamis. Oklevelünk van rá, még a tatárjárás előtt való korból, 1233-ból, hogy akkoriban a mai Német- és Rác-Csanádot latinul csakugyan «urbs Morissena»-nak nevezték. Az életíró tehát nagyon helyesen

* Acta SS. mensis Septembris. VI. köt. 713—718. ll.

** I. m. LIII—LX. ll.

nevezte Szent-Gellért püspökségét «*Episcopatus Morisenus*»-nak. STILTING pedig határozottan tévedett, mert az a Morzsina, vagy Marzsina, a Béga mellett, Krassó megyében, a melyre ő gondol, s a melylyel «*Morissena*»-t egynek veszi, először nem fekszik Erdélyben, aztán Szent-István korában nem is létezett, hanem XIII—XIV. századbeli oláh-szláv telepítvény.*

A második ellenvetés nem is érdemli e nevet. Hát mi lehetetlen van a szarvasborjú és a farkas megszelídítésében? Az életiró nem mondja, hogy a farkas is fűvet evett. Az elbeszél két eset nem is csoda, hanem egyszerűen természeti esemény.

A harmadik ellenvetést mások is még részletesebben felhozták, s azért arra alább fogunk felelni.

A negyedik ellenvetésre azzal felelünk, hogy az nem áll ellenkezésben semmiféle hiteles történeti kútforrással; más kútforrások hallgatása magában véve még nem bizonyít ellenkezőt. Ha azok más nevelőt említenének, vagy föl kellene említeniök Szent-Gellértet, mint Imre herczeg nevelőjét, egész más volna.

A negyedik ellenvetésre mit feleljünk? Kézai és a Képes krónika, igaz, azt állítják, hogy Szent-Gellért a híres rosaccio-i apátság (a mai Cividale mellett feküdt Aquilejától északra) monostorában volt szerzetes s onnan jött hazánkba.** Ezekkel szemben a nagy legenda a velencei Szent-György monostor szerzetesének és apátjának mondja Szentünket. De az új oklevelek a nagy legendának szolgál-

* PESTY: Krassómegye története. III. k.

** Hist. Hung. Fontes Dom. II. k., 84., 157. l.

tatnak fényes igazságot. RUBEIS az aquilejai egyházzól szóló művében közöl egy oklevelet, a mely szerint a rosaccio-i apátságot 1085—1121 években alapították Szent-Péter tiszteletére, tehát egy fél századdal később Szent-Gellért halálánál. Ennélfogva Kézai és a Képes krónika tudósítása hamis, a nagy legendáé igaz.

STILTING ezen ellenvetéseinél sokkal nevezetesebbek BÜDINGER osztrák történetírónak kifogásai a legenda hitellessége ellen* annál is inkább, mert azokat egy nagy tekintélyű magyar történetíró, PAULER GYULA is magáévá tette, midőn ezt írja: «Ezen a XIV. század végén készült életirat (Szent-Gellérté) a mennyiben a régibb, MABILLON-nál (Acta. S. Ord. S. Benedicti sæc. VI. I. R. 550. kk. ll.) és jobban Bollandistáknál (Szept. 24-éhez, VI. 722—725. ll.) megjelent legendától eltér, csak a legnagyobb óvatossággal használható és megbízható forrást épen nem képez. Túlmenne feladatomon, e legendának, mely újabbkori írónknál oly meg nem érdemlett tekintélynek örvend, egyes — nem XI. századbeli, hanem sokkal későbbkori szerzőre mutató — tévedéseit felsorolni, melyek közül egyébiránt némely nagyon kivót már BÜDINGER kiemelt, (i. h. 424. 2.) s. csak azt érintem meg, hogy Gellért vértanúságának története is Thuróczyban vagy a Márk-féle krónikában, nem e legendából, hanem közös régibb forrásból van merítve, melynek régies formáját a krónika hívebben őrizte meg, mint a legenda.»**

* Oesterreichische Geschichte 424., 425. ll. 2. jegyz.

** «Századok» 1879. évf., 15. l., 1. jegyz.

Lássuk már most BÜDINGER kifogásait, s aztán felelünk a PAULER-éra.

BÜDINGER későbbi származásának tartja Szent-Gellért nagy legendáját, mert

a) a keresztes hadjáratokat említi ;

b) mert e szavakból «ibi *cruciferi* pugnare tenentur» «a keresztesek tartoznak ott harcolni» azt következteti, hogy a nagy legenda szerzője a lovagrendeket (János-lovagokat, templomosokat stb.) már ismerte ;

c) mert szerinte a nagy legenda a bolognai egyetemről beszél és pedig úgy, a mint az a XIII. században volt szerelve, holott ennek az egyetemnek a X. század végén még semmi nyoma sincs ;

d) mert BÜDINGER azt olvasta a legendában, hogy az Szent-Gellértet rosaccioi szerzetesnek mondja, holott a rosaccioi apátság 1085 előtt nem létezett ;

e) mert az a tengerparti monostor, a melybe Szent-Gellért a tengeri zivatar elől menekült, BÜDINGER szerint nem lehetett más, mint a spizzai monostor. Ezt pedig csak Uros István király felesége Ilona alapította a XII. században. S erre a spizzai monostorra csak úgy gondolom ráfogta az életíró, hogy a Szent-Márton tiszteletére volt szentelve ;

f) mert a nagy legenda Mórt pécsi püspöknek mondja már Szent-Gellért hazánk bajövelekor, pedig csak 1036. lett az. Hasonlóképen Anasztáz, Szent-Adalbert tanítványát, 1015-ben még csak pécsváradi apátnak nevezi, pedig már akkor érsek volt ;

g) mert a nagy legenda a bakonybéli apátságot említi, holott az Szent-Gellért korában nem létezett.

Hogy az első kifogásra megfelelhessünk, lássuk, mit mond tulajdonképen a nagy legenda? «Történt pedig, hogy a pápa parancsolatjára az egész kereszténység keresztet tűzván, az Úr sírjához Jeruzsálembé készült, hogy a szent helyért harcoljanak. Miután pedig a keresztény sereg ott imádkozott volna és az égből várna segítséget, ki-kí szívében ünnepi imádságot ajánlván fel az Úrnak és a lakosok csoportja («cohors incolarum» a mondsee-i kodex hibásan incolaitorum) erejében bízva, a keresztény seregre nem csekély csúfságokat szórna, a fegyverek erejében helyezve reményét, kiáltván Mahomet segítségéért, a mi által azt hitte, a keresztény népet legyőzheti, úgy történt, hogy a keresztények diadalt aratva örömmel *jöttek vissza.*»*

A második mondatot az elsőtől elkülönítve, első pillanatra láthatjuk, hogy e helytt tulajdonképen egy nagyobb zarándok-csapat sorsa van rajzolva, annak t. i., a melyben Szent-Gellért atyja is részt vett, s a mely 990—995 körül indult Velenczéből. A zarándokok a szent helyeken imádkoznak békén és csak mikor visszatérőben vannak, támad rájuk egy arab rabló csoport, tehát nem rendes sereg; mikor pedig a keresztények az utat kierőszakolják a maguk számára, szépen haza jönnek. Épen úgy ír az életíró, mint ha csak Szigfrid mainczi érsek 1065-iki zarándoklatát adná elő.**

Az első mondatban előforduló szavakra nézve: «a pápa parancsolatjára az egész kereszténység Jeruzsálembé készült» tartsuk szem előtt a nagy legenda iratásának idejét.

* Nagy legenda, II. fej. ΒΑΤΤΗΑΝΥΝÁL i. m. 303—304. ll.

** MIGNE; Patr. 143. köt., 270. l.

Ez, a mint kimutattuk, 1055—75 közt készült. Ha csak egy szikra igazság van abban a phrasisban: a nagy események előre vetik árnyékukat, nem kell-e azt gondolnunk, hogy a világ legnagyobb eseménye, a kereszties hadjárat, már 2—3 évtized óta élénk megbeszélés tárgya volt? Ezzel együtt nem tervezettek-e a kortársak a kivitel módjáról is?

A sokféle terv közt nem mertült-e fel bizonyosan az akkoriban legegyszerűbb is, hogy t. i. a római pápa, az egész keresztény egyház feje, a kinek tekintélye II. Kelemen és IX. Leo (+ 1054) óta folyton nagyobbodott, adjon parancsolatot az egész kereszténységnek a kereszties hadjárat megindítására s a Szentföld visszafoglalására? — Ha pedig ezeket mind figyelembe vesszük, mi különöst találunk abban, hogy egy szegény, középkori író, a kinek nem voltak segítségére könyvtárak, de még egyszerű történeti kézikönyvek sem, megtéved, s a maga kora viszonyait vissza viszi a másik századra, s úgy adja elő az egyszerű zarándoklatot, mint a minőnek ő szerette volna, t. i. a Szentföld elfoglalására kezdett hadjáratnak?! Megtévedt mindenesetre, ha a pápai parancsolatot illetőleg nem is,* az egész kereszténység készülődéséről való tudósításában és abban, hogy annak célja volt a Szentföld fegyverrel való visszafoglalása, de ez az előadottnál fogva, nem bizonyítja

* Ilyen pápai parancsolat még eddig nem került elő. Ebből azonban nem következik, hogy nem is volt. BATHYÁNY téved, midőn Aurillac-i Gerbert, később II. Szilveszter pápa, Jeruzsálem személyében irt levelét annak veszi. Ezt Gerbert még pápasága előtt, körül-belül 983 táján irta. V. ö. WERNER i. m. 248. l. jegyz. és MIGNÉ Patr. 139. k., 208. l.

azt, hogy az életrő a XII. vagy XIII. században élt. Az ilyen tévedést elkövethette a XI. század második felében élő író is.

Mi BÜDINGER-rel ellenkezőleg épen úgy látjuk, hogy a nagy legenda tudósítása a szentföldi útról csak is XI. századbeli irótól származhatik. Az első kereszties hadjárat után élő, középkori író bizonyosan fölemlítené Jeruzsálem elfoglalását és egy szót sem szólna arról, hogy a keresztény sereg visszajött. Hivatkozunk e tekintetben a középkor végén, a könyvnyomtatás feltalálása után élő, nagy tudományú férfiúra, TEMESVÁRI PELBÁRT-ra, a ki a Szentföldről levén szó, Szent-Gellértnek általa megrövidített legendájában azt írja: «Akkor ugyanis a szaraczenok legyőzetvén, a Szentföldet tőlök elfoglalták és a keresztények birták.»* Ha a XV. század végén élő író ily szarvas hibát követ el, mennyivel inkább elkövethette volna azt a XII. vagy XIII. századbeli író. S mivel Szent-Gellért írója nem esik ilyen hibába, hanem ellenkezőleg a keresztények visszatéréséről beszél, ebből az következik, hogy művét még az első kereszties hadjárat előtt (1096) írta.

A felhozott két mondatban szemet szúr még a «cruce signata» «keresztet tűzvén» kifejezés. Rögtön felelünk erre is.

A második kifogás csak azt vezetheti félre, a ki ama négy kikapott szót olvassa. E szavak azon Razina apátnak tulajdonított beszédből vannak véve, a melylyel az Szentünköt a szentföldi útról való lemondásra birni ügyekszik. Olvassuk csak végig az egész beszédet vagy csak az előtte

* ΒΑΤΤΗΥΑΝΥ Ι. Μ. 363, Ι.

levő pár mondatot, s mindjárt más lesz annak a négy szónak értelme: «Sohasem olvassuk — mondatja az életirő Razinával, — hogy monostorban élő szerzetesek ilyen dologban Jeruzsálembé utaztak volna, a zarándokoló szerzeteseket kivéve. Ez az út a világiak számára van kijelölve. (*Laicis enim haec via constituta est pro terra sancta ratione preliandi*), hogy a Szentföldért okosan harcoljanak, a szerzetes számára, a mint kedves barátom jól tudod, más út áll nyitva az üdvösségre. A keresztes vitézek tartoznak ott harcolni.* E szavakból épen az ellenkező következik, mint a mit BÜDINGER állított, az t. i., hogy a nagy legenda szerzője nem ismerte a szerzetes-lovagrendeket. Különben, hogy állíthatta volna oly vakmerően, hogy a szentföldi utazás csak a világiaknak szolgál üdvösségükre?! Az a szó «cruciferi» «keresztesek» az életirónál nem a későbbi szerzetes-lovagrendűeket jelenti, hanem csak egyszerűen a Szentföldre induló világi zarándokokat, a kik ruhájukon keresztet viselvén, kereszteseknek is nevezettek. Mert nagyon téves és hibás vélemény volna, ha valaki azt tartaná, hogy csak 1096-ban lett szokássá a keresztnek feltűzése a ruhákra. Történeti adatunk van rá, hogy pl. Róbert normandiai herczeg 1035-ben Jeruzsálembé indulván, előbb Rómába ment és ott a pápa kezéből vette fel a keresztet.** Az ilyeneket pedig helyesen nevezte el az életirő «cruciferi»-nek. Az volna furcsa, ha ez a szó csak épen a szerzetes-lovagrendeket illetné. Akkor Dózsa kereszteseit is mind János-lovagoknak kellene gondolnunk!

* Nagy-Legenda. V. fejj., 309. l.

** WILKEN: Geschichte der Kreuzzüge I. 37. l.

A második kifogásra mondottakból kitűnik az is, hogy a feljebb említett «cruce signata» «keresztet tűzvé» kifejezést is használhatta XI. századbeli író s a miatt annak hitelességét kétségbe vonnunk nem lehet.

BÜDINGER harmadik kifogására már feljebb, Szent-Gellért életének I. fejezetében megfeleltünk (l. f. 35—36. ll.), midőn kimutattuk, hogy Szentünk egyszerűen a felsőbb iskolát, quadriviumot, végezte Bolognában. De, hogy valamely szörszálhasogató tudós a nagy legendában említett «mittamus ad studium» «tanulni küldjük», föl ne akadjon, gondolván, hogy «studium» nem lehet más, mint a középkori egyetem neve, idézünk egy XI. századbeli író: «Thangmar — írja ez — első ifjúságától kezdve vénségéig iskolai tanítással foglalkozván (*scolari studio intentus nutritis pueris operam dabat*) az ifjak nevelésén fáradozott.»* Tehát a studium szó a XI. században is használatos volt, de nem jelentett egyebet tanításnál vagy egyszerű iskolánál.

BÜDINGER negyedik kifogása nem is érinti a nagy legendát, mert az sehol sem említi a rosaccio-i apátságot. Levegőverdesés az egész.

Az ötödik kifogást még megérteni is bajos. Csupa hozzávetés az egész. A nagy legenda nem mondja, hogy a tengerparti monostor a spizzai volt. Sőt ellenkezőleg elbeszélése világosan mutatja, hogy az a monostor Velence és Zára között feküdt. Mert elmondván, hogy a zárai kereskedők hajója volt az, a melyen Szent-Gellért elindult, s mikor aztán a tengerparti monostorban töltött 40 nap után

* MIGNE: Patr. Ser. II. 140. k., 419. l.

újra hajóra szállnak, akkor érkeznek csak Zárába.¹ Hát tán a kereskedők csupa jó kedvből előbb Spizzába mentek s úgy vissza? Vagy talán BÜDINGER azt hitte, hogy az egész tengerparton nem volt több monostor, csak a spizzai? Hát a Szent-András monostor Pola mellett?² A ráfogás vádja sem érheti az életirót, mert ez egyik tengerparti monostorról sem mondja, hogy az Szent-Márton tiszteletére van szentelve. Kétszer semmi, az csak semmi.

A hatodik kifogásra azt kérdezzük: akkoriban csak egy embert volt szabad Mórnak vagy Anasztáznak keresztelni?! Vagy Szent-Adalbertnek nem lehetett két Anasztáz nevű tanítványa? A nagy legenda Mórja és azon Mór, aki 1036-ban lett püspökké, két különböző személy. Az első Szent-Adalbert tanítványa volt, a másik pedig nem.

A mi a bakonybéli apátságot illeti, itt is a nagy legendának van igaza. Mert a bakonybéli apátság létezését bizonyítja Szent-István nagy legendája³ és a bakonybéli apátságról szóló 1037-iki, nézetünk szerint hamis oklevél.⁴ Igaz, hogy ez oklevél csak 1037-ről szól, de még ha valaki igaznak tartaná is, egyszeri elolvasás után meg kellene győződnie, hogy e monostort 1037-nél régebben keletkezettnek mondja.

Megfelelve BÜDINGER minden kifogására, részben már feleltünk PAULER-éira is. A mit PAULER tovább mond, hogy t. i. a nagy legenda és képes krónika egy közös forrásból

¹ Nagy-Legenda: V., VII., fej. 307., 311. ll.

² MIGNE: Patr. 139., 928. l.

³ Hist. Hung. Fontes Dom. I. k., 23. l.

⁴ FEJÉR: Cod. Dip. I. k. 327—33. ll.

merítik Szent-Gellért vértanúságának történetét, s annak régies formáját a krónika hívebben őrizte meg, mint a legenda, — magában véve nem bizonyít semmit legendánk hitelessége ellen. Azt bizonyítaná legfeljebb, hogy a krónika szerkesztője ügyesebb kiíró volt, mint a nagy legenda szerzője. Ha meg volna mutatva, hogy az a közös forrás nem egykorú, hanem XII—XIII. századbéli mű, egész más volna. De jelenleg még az sincs kimutatva, hol van, vagy melyik az a közös forrás? Nézetünk szerint nem is fogjuk megtalálni azt soha. Míg a Képes krónikáról már a rosaccio apátság és a budai Szent-Gellért templom fölemlítése is mutatja, hogy egyszerű compilatio, összeszedett mű, s a mit mond, feltalálható az altaichi évkönyvekben és Szent-Gellért nagy legendájában, addig a nagy legendának forrását kutatni lehetetlen. Vegyük fel csak azt az egyet, hogy a nagy legenda XVII., XIX. és XX. fejezete, legalább részben, rövidebb a Képes krónika XIV. és XLVII. fejezeténél, még pedig úgy, hogy a Képes krónikának további adatai szintén érdekelnék Szent-Gellértet és társait. Ha már most valami közös forrás ott lett volna az életíró előtt, vajjon azokat elhagyja? «Azt fölteni, — írja erről MARCZALI — hogy egy életíró hőstét illető ily nevezetes eseményt ne írjon ki teljesen, egész tendenciával az előtte fekvő kútfőből, ellenmondana a józan kritika minden törvényének.»*

Sajátságos, hogy minél jobban közeledünk napjainkhoz, annál jobban szűnik a nagy legenda ellen intézett támadások hevéssége. MARCZALI H., a kinek nemcsak úgy melleslegesen, hanem egész alapjából kellett tanulmányozni a

* A magyar történet kútfői 1880. 28. l.

kérdést, nagyon kedvezőleg nyilatkozik a nagy legenda hitelességéről, közel egykorúnak vitatván azt.¹ Mind a mellett neki is több nehézségei vannak. Interpoláltak, közbetoldottnak tartja. Az ilyen vélemény nagyon kényelmes, de nem érünk vele semmit, hisz akkor utóvégre mikor bizonyításra kerül a sor, minden részére rá lehet fogni, hogy az is későbbi közbetoldás.

MARCZALI kifogásai kevésbé fontosak. A legnevezetesebbek ugyanazok, a melyeket BÜDINGER felhozott. Ezekre már feleltünk, MARCZALI azonkívül kifogásolja, hogy váradi monostort említ, mert szerinte legalább is kétes, volt-e már akkor ott kolostor (sic). Kétes? Hogy Nagy-Váradon volt-e? mindenesetre kétes, de, hogy Pécs-Váradon nagyszerű monostor volt, az tán csak nem kétes?

Megütközik továbbá MARCZALI azon, hogy a VIII. fejezetben Szent-Gellért azt mondja: «Vannak társaim, kik a Dunán lehajóznak velem».² Mi különös van ebben? Hisz épen a VII. fejezetben mondja Szentünk, vagy mondatja vele az életiró: azért jött Magyarországra, hogy a Dunán lehajózzon Görögországba, s úgy folytassa útját a Szentföldre.

Későbbi eredetűnek tartja MARCZALI az I. fejezet egy részét, melyben Szent-Gellértnek a monostorba adatása van leírva. Miért? Mert chablonszerű.³ Persze. Chablonszerű az is, hogy születünk, szüleink vannak s más egyéb. De ebből az következik, hogy nem igaz? Hasonlókép későbbi

¹ A magyar történet kútfői. 1880. 29., 31. ll.

² MARCZALI i. m. 29. l. 8. jegyz.

³ U. o. 31. l.

betoldásnak mondja e szavakat: «Oda nem megy más zárdái szerzetes, mint csavargó. A kereszteseknek ott harcolniok kell.»¹ Csakhogy ez így rosszul van fordítva. Mert «gyrovagus» az nem csavargó és nem gúnynév, hanem egyszerűen zarándokoló szerzetes. MARCZALI, úgy látszik, nem nagyon ismerős a szerzetes-rendek történetével, különben nem hozná föl e szavakat. Hisz ezek újabb érvt nyujtanak a nagy legendának XI. századbeli eredetére nézve. E században ugyanis még ismeretesek voltak a «gyrovagus»-ok, zarándokló szerzetesek,² de azontúl az egyházi és szerzetes-rendek reformatiója után nem.

Végre legújabbán SALAMON FERENCZ is több oly kifogást sorol föl, a melyek szerint a nagy legenda, legalább mostani alakjában, nem egykorú, hanem későbbi szerzőtől származik,³ bárha másrészt ő is így nyilatkozik: «A Gellért-legendát elég részletes arra, hogy egykorú tudósítások nyomán keltnek tartasuk».⁴

SALAMON kifogásai következők: «A legenda a Gellért-hegyet Kreenfeldnek nevezi. Ez a szó, melynek német eredetét hiteles oklevelek kétségtelenné teszik, a német lakosság betelepődése utáni, tehát a keresztes hadjáratok előtt alig divatozhatott.»

Mielőtt e kifogásra egyenesen felelnénk, fölemlítjük, hogy

¹ MARCZALI i. m. 31. l.

² MIGNE: Patr. 142. k., 656. l. Szent-Gellért Deliberatiója BATHÁYNYNÁL i. m. 166. l.

³ «Sőt elfogadhatjuk, hogy a *legenda későbbi szerkesztője* egykorú forrásból merítette a pesti rév kifejezést.» SALAMON: Budapest története III. k., 5. l.

⁴ U. o. III. k., 5. l.

ugyanilyen ellenvetést hozhatnának föl mások a legenda ellen azért, mert a pécsváradi apátot «abbas Waradiensis»-nek írja, holott egész 1158-ig mindig «abbas de radice montis ferrei»-nek írják a hiteles oklevelek,¹ úgyszintén későbbi szokás szerint Achtum-ot ír, holott a Névtelen jegyző² és a XIV. századbéli oklevél³ «Ohtum»-ot írnak. Oroszlánost a XIII. században még Wruzlanus-nak írja az oklevél,⁴ nem pedig Orozlanusnak, mint a mi legendánk.

Mindezzel szemben fölhozhatnók először is azt, hogy a nagy legenda másrészt a záraiakat «Zadrienses»-nek írja⁵ és nem «Jadrienses»-nek, a Köröst «Keres»-nek⁶ és nem Crisnek vagy Chrysiusnak, a csanádi püspökséget «Morissena sedes»-nek⁷ és nem Chanadiensisnek, ezek pedig a tatárjárás után nem divatoztak s ennél fogva későbbi szerkesztő nem használhatta volna őket.

Azonban ez nem volna kielégítő felelet. Legfeljebb annyit bizonyítanánk be vele, hogy ellenmondás van a legenda egyes részei között. Ha keresünk, könnyen találunk megoldást. S ez az. A mondseei kodex nem a szerző sajátkezű írása, nem is a XI. századból származik, hanem XV. századbéli másolat. E kodex másolója nem tartotta szükségesnek, hogy mindenütt betűről-betűre kövesse az előtte fekvő régibb kodex írásmódját, hanem a tulajdon-

¹ Fontes Domestici Hist. Hung. I. k., 164. l.

² U. o. II. k., 12., 13., 37. i.

³ Anjoukori okmánytár II. k., 418. l.

⁴ Árpád-kori új okmánytár VII., 220. l.

⁵ ΒΑΤΤΗΛΑΝΥ i. m. 307. l.

⁶ U. o. 319. l.

⁷ U. o. 331. l.

neveket néha úgy írta, a hogy az ő korában szokták írni. Világos példa erre az, hogy a WION által használt kodexben a Buda mellett eső diósi puszta régi neve: «Gyod»-nak volt írva s ez felel meg a régi írásmodornak, a mint az oklevelek mutatják,¹ ámde a mondseei kodex másolója az ő korának kiejtéséhez alkalmazkodik s nem másolja le a «Gyod»-ot, hanem «Dyod»-nak írja. Épen így változtatta meg «abbas de radice montis ferrei» «Wruzlanus», «Ohtun» szavakat az ő korában divatozó kiejtés szerint. A Kreenfeld szó, mely SALAMON szemét bántja, szintén ilyen későbbi közbeszűrés a mondseei kodex másolójától, a ki a «de monte submiserunt» szavak közé oda tette annak a hegynek akkoriban használt nevét; de hogy az eredeti kéziratban ez nem volt meg, abból bizonyos, hogy sem WION,² sem TEMESVÁRI PELBÁRT³ nem találták azt az általuk használt kodexekben, WION, a ki minél bővebben akarta adni Szentünk életrajzát, ki nem hagyta volna azt a világért. Ezzel nem jövünk ellenkezésbe önmagunkkal, mintha feljebb tagadtuk volna a nagy legenda közbetoldott voltát, itt pedig megengednők. Mert magától érthetőleg mi is elismerjük, hogy egyes szavakat közbetoldhattak. Csakhogy az nem önkényűleg határozassék meg, hanem vagy a kodexek összehasonlítása vagy a világos értelem és az életirat szerkezete önként mutassa ki, mint ez például a XX. fejezet utolsó szavairól: «Erat enim virgo etc.» bátran állítható. E szavak csupa ismétlések, s már feljebb elégszer előfordulnak; tehát közbetoldásoknak tarthatók.

¹ Zichy-család okmánytára I. k., 76., 84. ll.

² BATHYÁNY I. m. 350. l.

³ U. o. 366. l.

SALAMONnak második kifogása az, hogy a legenda szerint a magyar főpapok és főurak Székes-Fehérvárról «Buda felé» indulnak, midőn I. Endre királyt fogadni akarják. «Ha a királyt — úgymond SALAMON — a pesti révnél kellett fogadni, miért ment volna a tisztelkedő tömeg csaknem egy mértfölddel feljebb várakozni. Nyilvánvaló, hogy itt az író azt érti, a mit az ő korában neveztek Budának, t. i. a mai várhegyet. E szerint az író a várhegyre nézve a XIII. századbeli Budát használja.»¹

Hogy lehet ezt komoly embernek kifogáskép felemlíteni? Hisz a mi legendánk nem mondja, hogy Budára mentek a főpapok, hanem csak az út irányát jelöli meg, mikor azt mondja: «egressi sunt versus Budam».² Abból pedig, hogy én valamely irányba elindulok, nem következik, hogy annak utolsó pontjáig akarok menni. Abból, hogy a legenda csak így szól: «versus Budam», inkább az következik, hogy a tatárjárás előtt készült, mert különben megkülönbözteti Ó- és Új-Budát.

«A legenda saját — írja tovább SALAMON — stylje lehet az is, hogy Pestet egy helyen civitasnak nevezi, míg másutt csak révnek.»³ A legenda igenis Pest városát (civitast) említi, mikor a Duna-balparti Pestről van szó, mert az azonkori latinság minden olyan helyet «civitas»-nak nevezett,⁴ de mikor a Duna jobbpartjáról, a Gellérthegy aljáról van szó, akkor csak pesti révet említ,⁵ mert ott akkor még nem

¹ SALAMON i. m. 5. l.

² BATTHYÁNY i. m. 348. l.

³ SALAMON i. m. III. k. 6. l.

⁴ BATTHYÁNY i. m. 347. l.

⁵ U. o. 349. l.

volt város. S ha az életirat, a tatárjárás idejében vagy azon-
tul készült volna, bizonyosan megint különbséget tenne
Nagy- és Kis-, vagy Ó- és Új-Pest között.

Legnagyobb kifogása SALAMONNAK ez: «Késői keltű
mindenesetre a legenda azon állítása, hogy Gellért holt
teste ideiglenes sirt Boldogasszony pesti templomában
talált. Ez alatt nem érthetett mást, mint a mai budavári
főtemplomot. Csakhogy ez nem volt még meg Gellért halá-
lakor. Bizonyosságunk van rá, hogy IV. Béla idejében épí-
tették.»*

De ebben sincs igazsága SALAMON-nak. Mert az ő figyel-
mét kikerülte akkor hirtelenében, hogy a pesti templom a
Duna balpartján (a mai budapest-belvárosi templom) szin-
tén Boldogasszony tiszteletére volt szentelve, arról pedig
nincs bizonyosság, hogy ezt is a tatárjárás után építették
volna, sőt ellenkezőleg minden a mellett szól, hogy már
Gellért halálakor létezhetett. A legenda különben is úgy
fejezi ki magát, hogy az alatt épen nem lehet érteni a
budavári főtemplomot. «In ecclesia beate virginis in Pest
tumulus est», mondja a legenda; ** Budavárát, vagy
Új-Budát pedig sohasem nevezték egyszerűen Pestnek,
hanem «A pesti új hegy városá»-nak (civitas novi montis
Pestiensis). Különben erről Szent-Gellért életének utolsó
fejezetében elég bőven szólottunk. Még eddig senki sem
hozta föl, de talán legalaposabban lehetne fölvetni az élet-
irat közelkorúsága ellen azt, hogy első királyunkat mindig
«szent»-nek, «boldog»-nak mondja. De, a mint a szentté

* SALAMON i. m. III. k., 7. l.

** BATHYÁNY i. m. 352. l.

avatásról mondottakból bőven kitűnik, ez sem bizonyít semmit, mert a későbbi merev szabályokat a XI. században még nem ismerték.

Megvédelmeztük ekkép e legendát a régi és újabb kifogások és támadások ellen. A támadások, ellenvetések nyilai mind lepattannak róla, s csak arra szolgálnak, hogy életiratunk hitelessége, igazsága annál fényesebben tündököljön. *Egykorú, hiteles életirat ez a nagy legenda*; ennek párja nincs a magyar történeti kútforrások között.

Ezzel azonban korántsem mondjuk azt, hogy a legenda BATHYÁNY-féle kiadásában, illetőleg magában a mondseei kodex másolatában egy szikra hiba sincs. A mondseei másolat nem állja ki minden tekintetben a sarat. Vannak benne hibák is. Pl. a XX. fejezet elején a mondseei kodex szerint ez áll: «Certi de spe beatitudinis eterne *martirium adispicientes* letificati omnes communicaverunt»,¹ holott ez azon kodexben, melyet a bécsi képes krónika összeállítója használt, sokkal érthetőbben hangzik ekképen: «Certa spe beatitudinis eterne *per martirium adispicende* letificati omnes communicaverunt».² A XI. fejezetben ez áll: «Molestavi te, homo Dei, propter tempus *inportunum* nunc enim voluntatis mee fuit»,³ holott a világos értelem követelése szerint ennek így kellene hangzania: «Molestavi etc. *opportunum, dudum* etc.» A XX. fejezetben e szavak után: «corpus sancti viri ibidem iacuit, ubi martirizatus est»,⁴ kimaradt

¹ BATHYÁNY i. m. 349. l.

² Hist. Hung, Font. Domest. II. k., 156. l.

³ BATHYÁNY i. m. 325. l.

⁴ Acta Sanctorum mensis Septembris VI. k., 723. l.

e pár szó «et nulla sorde commucalatum est»; ezek azon kodexekben, melyeket a corsendonki legenda készítője és TEMESVÁRI PELBÁRT használtak, megvoltak.¹

Ezeknél még súlyosabb hibának látszik az, hogy két chronologiai botlás is van benne. Az első a XIX. fejezetben, melyben azt mondja, hogy Szent-Gellért Szent-István halála után a tizenegyedik esztendőben (undecimo anno post mortem sancti regis Stephani)² ment vértanúsága elé, holott 1046 szeptember havában még a kilenczedik esztendő kezdődött Szent-István halála után. Csakhogy a mondseei kodexben nincs betűkkel írva az évszám, hanem csak «anno XI-o» áll. Már pedig azt tudjuk, hogy a kodex-másolók milyen könnyen és mily sokszor összetévesztik a IX., a XI-et. Az életíró bizonyosan IX. írt, de a másoló eltévesztette.

A másik chronologiai botlás az, hogy Gellért halálévét 1047-re teszi, holott Hermannus Contractus művéből bizonyos, hogy I. Endre hazánkba jövele és így Szent-Gellért vértanúsága is 1046 őszén történt.³ Ugyanezt bizonyítja kétségbevonhatatlanul Radó nádor levele.⁴ De ezen csodálkoznunk nem lehet; hisz a szerző csupán emlékezetből ír; neki segédkönyvei, feljegyzései nincsenek. 15—20 év mulva írni valamely eseményről, s egy évszámot elhibázni, az semmi. Humanum est errare. Az bizonyos, hogy ez az egy hiba az egésznek értékéből semmit sem von le. Ettől

¹ BATHYÁNY i. m. 367. l.

² U. o. 346. l.

³ KATONA: Hist. Crit. I., 688. l.

⁴ FEJÉR: Cod. Dip. I., 397. l.

eltekinthetve, igen nagy szerencse ránk nézve, hogy ily teljesen hiteles, egykorú kútforrás áll rendelkezésünkre, midőn Szent-Gellért élettörténetét akarjuk megtudni.

Ezen, a dolog nagyobb jelentőségénél fogva kissé hosszúra nyúlt tárgyalás után, szólnunk kell még röviden a tárgyalás kezdetén fölvetett β) pontról is, melyben azt állítottuk, hogy a nagy legenda két utolsó (XXII. és XIII.) fejezete nem eredeti, hanem későbbi hozzátoldás. Ez állításunk igazsága kiderül a következőkből:

1. A XXII. és XXIII. fejezet semmi összefüggésben nincs a legenda többi fejezeteivel. A nagy legenda XXI. fejezetében el volt már mondva, minő számos csoda történt Pesten Szent-Gellért sírja felnyitásánál s hogy mikép vitték át az ő testét Pestről Csanádra, stb. s mégis a XXII. fejezet megint a pesti csodatételeket kezdi ismertetni s aztán tér át a Csanádon történt csodákra.¹

2. Azt állítja, hogy Szent-László király és Lőrincz püspök 1068-ban vették fel Szent-Gellértet sírjából,² holott Szent-László csak 1077-ben lett királylyá. S azonkívül Lőrincz nem 1068-ban, hanem 1111-ben volt csanádi püspök.³ Ekkora botlásokat egykorú szerző nem követhet el.

3. Szent-Gellért szenttéavattatásáról e rész úgy beszél, mint a hogy a XIII. századbeli írók szoktak. Arra nézve, hogy a XIII. század előtt élt szentek legendái, mely időben szerkesztettek, nagyon jó próbakő és ismertetőjel az, hogy

¹ BATHYÁNY i. m. 355—356. ll.

² U. o. 358. l.

³ FEJÉR: Cod. Dip. II. 58. l. V. ö. Schem. Cleri a. dioecesis. Coloc. 1885. XXIX. l.

miként beszél a szerző a szenttéavattatásról. A XIII. századbeli írók már nem tudták azt, hogy egy félszázad vagy egy század előtt egészen másképp történt a szenttéavattatás, mint az ő idejökben s ennél fogva a maguk korának eljárását alkalmazzák a régibb időkre is. MÁTYÁS FLÓRIÁN volt az első hazánkban, ki a történettudósokat e próbaköre figyelmeztette¹ s jónak látjuk mi is az ő általa mondottakat röviden feleleveníteni. III. Sándor pápának a szenttéavattatások ügyében hozott 1163-iki rendelete előtt kétféle szenttéavattatás volt szokásban az anyaszentegyházban és pedig a) az ünnepélyes, melyet a római pápa szokott gyakorolni, csakhogy nem maga, s nem egyszerű apostoli levéllel, hanem a közzsinatban a püspökök beleegyezésével. Erre nézve bizonyosság III. Jenő pápa következő nyilatkozata: «Tametsi huiusmodi petito (hogy valakit szentté avasson a pápa) nisi in generali concilio admitti non solcat».² II. Calixt pápa egyik a szenttéavattatás előtt kitűzött föltétele: «Vitam eius in concilio recitandam».³ Egy XII. századbeli író még világosabban mondja: «Sed cum consuetudo sit Romane ecclesie in generali concilio sanctos Dei canonisare».⁴ b) Szokásban volt továbbá az egyszerű, úgynevezett népies (popularis) szenttéavattatás is, midőn a fejedelmek és a nép kívánatára a püspökök nyilvánították ki, hogy ezt és ezt a szentek között lehet tisztelni. Ilyen volt pl. Szent-Adalbert,⁵ vagy Szent-Wicterp szenttéavatta-

¹ Fontes Domestici Hist. Hung. I. k. 215—217. ll.

² U. o. I. k. 215. l.

³ U. o. I. k. 216. l.

⁴ MIGNÉ: Patr. 141. k. 1211. l.

⁵ Hist. Hung. Font. Dom. I. k., 215. l.

tása.¹ S épen azért, mert ilyen állapotok voltak, megtörtént akárhányszor, hogy az írók «sanctus»-nak, «beatus»-nak neveztek egyik-másik dicső férfiút, pedig szenttéavatásban épen nem, néha még népiesben sem részesültek. Példa rá Szent-István, kit már 1083 előtt mind Wolfer,² mind Szent-Gellért írója³ «szent»-nek, «boldog»-nak nevez. Ilyen volt Szent-Gellérté is, a mint a nagy legenda XXI. fejezete szépen elmondja.

Mindezekről nem tud azonban semmit a XXII. és XXIII. fejezet írója. Ő szerinte egyenesen a római anyaszentegyháztól (zsinattartás nélkül!) jön a rendelet, hogy Magyarhon első térítőit mindenki főképen való tisztelettel illesse; eljő az apostoli szék követe is, összejőnek az országnagyok, stb.).⁴ Világos ebből, hogy a ki ezeket írja, az nem Szent-Gellért kortársa, hanem XIII. vagy XIV. századbéli író.

4. TEMESVÁRI PELBÁRT kodexében e két fejezet hiányzott,⁵ a mi szintén bizonyítja, hogy eredetileg nem tartozott a nagy legendához, hanem csak egyik-másik példányhoz hozzácsatolták.

Megjegyzendő azonban, hogy azért nem mondjuk e fejezetek tartalmát egészen szándékos koholmánynak, a XXIII. fejezet, például, Szent-Gellért ereklyéiről egész megbízható tudósítást ad; mi csak azt vitatjuk, hogy eredetileg nem tartozott a nagy legendához, hanem későbbi hozzátoldás.

Lássuk már most a többi kútfőket.

¹ Hist. Hung. Font. Dom. I., 172. l.

² KATONA i. m. I. k., 189. l.

³ BATHYÁNY i. m. 331., 333., 337. ll.

⁴ U. o. 358. l.

⁵ U. o. 367. l.

II. *A corsendonki legenda.* Először kiadták Krakkóban 1511-ben,¹ azután kiadta Surius másféle kéziratból, de úgy, hogy a legenda stílusát átalakította s a középkori rossz latin-ságot belőle kiküszöbölte,² utoljára kiadta STILTING a corsendonki kódexből.³ Innen veszi nevezetét is. Corsendonk falu, Belgium északi részén, nem messzire Maastrichttól. Készült a XIII. században. Ez kiténik 1. abból, hogy leírván azt, miként szokta Szent-Gellért mindennap a boldogságos Szűz oltárát körmenetben meglátogatni, hozzáteszi «*quæ consuetudo ad hoc perseveret*»,⁴ a mi csak későbbi író megjegyzése lehet; 2. főképen pedig kiténik abból, hogy Szent-Gellért szenttéavattatásáról épen úgy beszél, mint a nagy legenda XXII. fejezete, a melyről már feljebb kimutattuk, hogy csak is a XIII. században készülhetett. Tehát korántsem egykorú, mint STILTING egykor vitatta. Szerzője benedekrendű szerzetes volt, a mi kiviláglik mindjárt az első szavakból: *Gaudia — — — ex beati patris nostri Gerardi meritis fluxere.* Szent-Gellért pedig tudvalevőleg benedekrendű szerzetes vala. Készült a nagy legendából, a melylyel főbb pontokban megegyezik, a mint az első összehasonlításra látható. A szerző mindazon részleteket, a melyek Szent-Gellért jámborságát, önmegtagadásait, érényeit magasztalják, kieszte a nagy legendából, sőt meg is toldotta; ellenben Magyarországra való utazását, püspöki megyéjének elfoglalását, az előforduló párbeszédet,

¹ V. ö. Acta SS. m. Septembr. VI. k., 722. l.

² Acta sanctorum regni Hungariæ, 1745. II. k. 238—247. ll.

³ Acta SS. m. Septembr. VI. 722—724. l.

⁴ U. o. 722. l.

stb. lehetőleg összevonta, s aztán szép elő- és utószót irt hozzá, s készen volt a rövidített legenda. Ezen iránya mutatja azt is, hogy mi czélből készült? Arra készült kétségkívül, hogy részekre osztva a benedekrendű monostorokban breviariumi szakaszokul szolgáljon Szent-Gellért vértanúságának ünneplésekor. Ekkor természetesen leginkább erényeinek és áhítatosságának követésére kellett buzdítani a hallgatókat vagy olvasókat.

Két olyan adata van e legendának, a mely sem a nagy legendában, sem PELBÁRT legendájában nem olvasható. Az első az, hogy Szent-Gellért a bakonybéli monostorban, Mór nevű szerzetest kivéve, egyedül lakott (*excepto Mauro monacho solus habitavit*).¹ Ez adat hamis. Mert a bakonybéli monostort Szent-István királyunk Szent-Günther tanácsára és kérelmére alapította;² Szent Günther pedig elvonult ugyan a rengetegek mélyébe, de nem egyedül, hanem több szerzetes társával.³ Aztán ez adat homlokegyenest ellenkezik a nagy legenda elbeszélésével is, a mely szerint Szent-Gellért, hogy egészen egyedül legyen, a monostoron kívül magának külön kis kunyhót készített s mikor Szent-Gellért Bakonybélből eljött, vele jött mindjárt nemcsak Mór, hanem még két szerzetes is: Krátó és Tázló, vagy WION szerint: Ulrik és Valter.⁴

A másik adat szerint Szent-Gellért püspöksége idejében: «heremum non deseruit, verum *iuxta urbes*, ad quas præ-

¹ Acta SS. mens. Septembr. VI. k., 723. l.

² Hist. Hung. Font. Dom. I. k., 23. l.

³ KATONA: Hist. Crit. I. k. 185. l.

⁴ BATTYÁNY I. m. 326. l.

dicare veniebat, cellulas sibi silvarum secretiori loco construxerat, in qua ligatus pernoctasse, multasque passiones sustinuisse — memoratur».* «Nem hagyta el a remete-életet, hanem azon városok mellett, a hova prédikálás végett ment, az erdők sűrűjében kunyhót épített magának s úgy mondják, hogy ott megkötözve éjszakázott és sok sanyargatást tűrt.» A «memoratur» szó is mutatja, hogy itt a szerző csak a hagyomány után indul, s valóban a nagy legendában ez a rész egészen hiányzik. A dolog nem ellenkezik Szentünk életmódjával, de nagyon is ellenkezik hazánk akkori viszonyaival. Hisz a csanádi egyházmegyében még csak akkor kezdtek őseink lemondani a nomád-vándor életéről, s ennél fogva Szent-Gellért az ő egyházmegyéjében falukat is nehezen talált, nem hogy városokat, és épen olyan városokat, a melyeket az «urbs» nevezet illetne meg. Úgy rémlik előttünk, mintha valahol páduai Szent-Antalról olvastuk volna ugyanezen sorokat.

Van még egy adata, mely különben a PELBART-féle legendában is föllelhető. Ez az, hogy vértanúsága napján Szent-Gellért teste minden szenny és piszok nélkül maradt. Ezt a mondseei kodex másolója hihetőleg kihagyta. Midőn pedig Szent-Gellért vértanúságát beszéli, azt is mondja: hogy a lovak nyakát visszacsavarván, fordították fel a szekerét,** de ez úgy látszik, csak egyszerű stilusváltoztatás, mert a dolog mivolta benne van a nagy legendában is.

Egy földrajzi hibát is követ el. Szerinte Szent-Gellért akkor ért volna a diósi Szent-Szabina egyházhoz, midőn

* Acta SS. m. Septembr. VI. k., 723. l.

** U. o. 724. l.

Székes-Fehérvárra utazott,¹ holott akkor Dióst útba sem ejthette. Úgy látszik tehát, hogy e legendát külföldi ember írta. Az is figyelemre méltó, hogy a szerző a nagy legenda régi rosz latinságát nem mindenütt értette meg. Pl. e szavakat: «*adhibens ei custodiam et solatia in palatio sibi congruenti*» (a mi annyit tesz: a szomszéd palotában adván neki lakást és ételmezt (Du Cange: *Glossarium m. et inf. latinitatis* II. és VI. kk.) így változtatja el: «*eique servando custodes adhibuit*» «*megtartására öröket rendelt*».²

III. *Temesvári Pelbárt és a Karthauzi névtelen rövidített legendái.* TEMESVÁRI PELBÁRT a XV. század végén egyike volt a legszorgalmasabb egyházi íróknak: «*Aureum rosarium Theologiæ*» című nagy művén kívül híressé lett «*Pomerium sermonum triplicum*» című munkájával. Ebben ő nem annyira kidolgozott beszédek közöl, mint inkább minden ünnepre, böjtre, stb. vonatkozó tárgyhalmazt, az egyházi szónokokra bízván, hogy az ott levő dolgokat tetszésük szerint használják fel. Szent-Gellért ünnepéhez érven, hogy olvasóinak a szent beszéd készítéséhez elegendő tárgyat nyújtson, művébe beiktatta Szent-Gellértnek egy más valakitől rövidre összevont nagy legendáját. Két hibát követ el: 1. a keresztes hadjáratokat Szent-Gellért korába helyezi;³ 2. Aba Sámuel megfeddését és Szent-Gellértnek a diósi egyháznál mondott szavait egy napra teszi.⁴ Különben a régi rövidítő derekasan megfelelt fel-

¹ Acta SS. m. Septembr. VI. k., 724. l.

² U. o. 722. l.

³ BATHYÁNY i. m. 363. l.

⁴ U. o. 366. l.

adatának. Régi kodexet használt, mert ahhoz még nem voltak hozzátoldva a nagy legenda XXII. és XXIII. fejezetei. Két oly adata van, mely másutt nem fordul elő; az első az, hogy Szent-Gellért naponként hét szegényt táplált, nagybőjtben negyvenet; szerdán és pénteken oly szigorúan bőjtölt, hogy csak vizet ivott.¹ Ennek bajosan van történeti alapja. A nagy legendának a szegény iskolásokról szóló részét érthette félre PELBÁRT.² A másik adatot a hagyományból («fertur» írja itt) vette. Mint temesvári fiú, bizonyosan járt Csanádon, s ott hallhatta, hogy a mint Szent-Gellért testét át akarták vinni a Maroson, egy hajós három ujját vesztette, de midőn a Szent érdemeihez folyamodott, sebe rögtön meggyógyult, s ugyancsak az átszállításnál e szó hallatszott: «Míg Mór nem jő, nem megyek» s addig csakugyan nem tudták a hajót megmozdítani.³ Az elsőhöz nagyon hasonló csodatételt jegyez föl a nagy legendához függesztett rendszeres följegyzés; csak hogy ez azt állítja, hogy a hajós csodálatos meggyógyulása Pesten történt. Lehet, hogy a hagyomány a helyeket összetévesztette; a másiknak sincs valami erős alapja, mert hiszen Mór püspök, mint az ereklyék átszállítója, az azokért indult küldöttség vezére, úgy is ott volt.

A Karthauzi névtelen ugyanazt a rövidített latin legendát fordította magyarra, a melyet PELBÁRT használt; csak hogy a Karthauzi nem toldotta belé a Szentföld birtoklásáról szóló hibás állítást, és a PELBÁRT-nál előforduló hagyomány

¹ BATHYÁNY i. m. 365. l.

² U. o. 330. l.

³ U. o. 367—368. ll.

mányokat. Ellenben nem hagyta ki Mór pécsi püspök nevét s a vértanúság történetéhez hozzáadta, a mit a budai Szent-Gellért-egyházról, és azon körül, melyen Szentünk koponyáját összetörték, a Képes krónikában olvasott.¹ A Szent-László király idejében történt, állítólagos szenttéavattatásáról a Karthauzi sem tud semmit.

IV. *A magyar szentek legendái közt előforduló Szent-Gellért legenda és a régi magyar breviariumok Szent-Gelléltre vonatkozó szakaszai.* Két különböző néven ismert, de teljesen szóról-szóra megegyező rövid életirat. Az első megjelent 1498-ban «*Legenda Sanctorum Regni Hungariæ in Lombardica historia non contentæ Venetiis*» című munkában. A másodikat közölte BATHYÁNY egy XIII. vagy XIV. századbeli kodexből² és Oláh Miklós esztergomi breviariumából. Az egész rövid életirat készült a corsendonki legendából, melynek első három pontját egészen átveszi, a többi helyeken pedig megrövidíti.³ Csak annyiban különbözik a corsendonkitól, hogy ennek földrajzi hibáját kijavítja, s a valósággal megegyezően azt írja, hogy Szent-Gellért Székes-Fehérvárról kiindulva, («egressus», míg a corsendonki «ad Albam Regiam remearet») ért a diósi Szent-Szabina-egyházhoz.⁴ Ebből látszik, hogy a területi viszonyokkal ismerős magyar ember készítette. Valamint az előbbieket, a nagy legendát kivéve, úgy ez is fölemlíti, hogy Szent-Gellért Dióson 1046 szept. 23-án este az étke-

¹ TOLDY: *Magyar Szentek legendái.* 1859. 50—58. ll.

² V. ö. BATHYÁNY i. m. 360. és 317. ll.

³ V. ö. *Acta Sanctorum m. Septembr. VI. k. 722., 723. és BATHYÁNY i. m. 360—361., 369—372. ll.*

⁴ U. o. 371. l.

zésnél azt a nyilatkozatot tette: «Testvéreim, holnap a Bărănyvendégségére hívatunk.» Ez adat meglehetősen ellenkezik a nagy legendával. E szerint ugyanis csak a szept. 23—24. közt levő éjjel részesült Szent-Gellért ama látomásban, a melyből ő meggyőződött, hogy vértanúság vár rájuk. Ennélfogva ez elbeszélés hysteron-proteron, s nem nagy hitelt érdemel.

V. *A muranoi egyház breviáriumi szakaszai.* Murano közvetlen Velence közelében eső szigetváros, Szent-Donátnak tiszteletére épült igen szép templommal. E templomban őrizték, mint láttuk, 1593-ig Szent-Gellért néhány ereklyéjét. Ez oknál fogva a muranoiak már a középkorban is megülték Szent-Gellért ünnepét, s az ünnepi zsoltosza számára szükséges volt Szentünk élettörténete. E végre készültek a muranoi egyház breviáriumi szakaszai. Ezek összeállítója a corsendonki legendát még jobban rövidítette. Először közölte Flamini Kornél: *Ecclesiae Torcellanae* cz. művében (II. k.) s onnan a Bollandisták. Új adat mindössze is egy van benne, s arról a gonosztevőről szól, a ki Szent-Gellért haját levágta.* Honnan vette ez adatot, a hagyományból-e, vagy irott, egykorú forrásból-e, sajnos, nem mondja. Pedig bármennyire valószínű is a dolog, nagyon jó lett volna a kútfőt megjelölni, mert az egész műnek magában véve vajmi csekély a hitelessége az utolsó sorokban elkövetett nagy chronologiai tévedés miatt. Itt ugyanis eképen szól: Szent-Gellért vértanúságot szenvedett ezer száz hatvankilenczben (igy) szeptember 24-én, az azon időben élő Szent-Tamás kanterburyi püspök vér-

* *Acta Sanctorum mensis Septembr.* VI., 727. l.

tanú után.¹ Ez mutatja, hogy e dolgozat legalább is száz évvel később készült Becket Tamás halála événél, sőt hihetőleg csak a XIV. század végén. Ugyancsak e dolgozat említi először azt, hogy Szent-Gellért a Sagredo-családból származott.² Mennyiben alapos ez állítás, alább fogjuk megbeszélni.

VI. *Natalis Péter elogiuma Szent-Gellértről.* Natalis Péter (Petrus de Natalibus) jesuloi (Velenceze mellett) püspök művének (catalogus Sanctorum) 1493-iki Vicenzában megjelent kiadásából közlik a Bollandisták. Natalis fölvette művébe Szent-Gellért életét is, de ő sem dolgozott eredeti kútfőkből, hanem csak a corsendonki legendát vonta össze lehetőleg rövidre.³ Az egész elogium történeti becse csekély. Későbbi időben is készült, mintsem elsőrangú forráskép szerepelhetne, de meg több helyt hibás is. Így hibás azon állítása, hogy Szent-Gellért először a Szent-Márk egyháznak volt kanonokja, hibás azon állítása, hogy Szent-Gellért Csanádról Székesfehérvárra menve (cum ad Albam civitatem pergeret) ért Szent-Szabina egyházához, s aztán jutott a Duna folyóhoz; hibás végre azon állítása, hogy Szent-Gellért február 23-án szenvedett vértanúságot.

Ezekből láthatjuk, hogy a II—VI. számú életiratok közvetve vagy közvetlenül a nagy legendából származnak, csak azt rövidítik meg kisebb vagy nagyobb szerencsével, több vagy kevesebb hibával. Minthogy pedig a kritika törvénye szerint bármely történeti mű megalkotásánál az eredeti

¹ Acta Sanctorum mensis Septembr. VI., 727. l.

² U. o. 726. l.

³ U. o. 725—726. II.

kútforrásig kell visszamennünk, épen azért mi is mindenben a nagy legendát vettük elbeszélésünk alapjául s minden állításunk csak támaszkodik. A mondseei kodexből hiányzó egy pár szót Wron kiadásából, továbbá a corsendonki és PELBÁRT-féle legendából pótoljuk.

VII. *A különféle hagyományok.* Oly nevezetes férfúró, a ki annyira összeforrt a magyar történettel, s annyi jót tett a magyar néppel, bizonyára sokat beszélt gyermekeinek az a nemzedék, mely őt látta és szent életét csodálta. S valóban, több hagyomány is maradt fenn Szentünkről. A legtöbbet ezek közül a nagy legendához ragasztott XXII. fejezet tartott fenn.* Ebben vannak felsorolva Szentünk nevezetesebb csodatételei. És pedig négy Pesten, hat Csanádon történt csodát sorol fel, s épen mivel ily lajstromszerűleg említi fel e csodákat, nem kételkedhetünk róla, hogy e fejezet hiteles feljegyzések vagy hagyományok alapján készült, minél fogva ezen csodák valódiságát nyugodtan elfogadhatjuk. Ezen kívül, a mint említettük, a corsendonki és Pelbárt-féle legenda, ugyszintén a muranoi breviumi szakaszok tartottak fenn korunkra egy-egy hagyományt. — Mennyiben érdemelnek ezek hitelt, már fentebb megbeszéljük. Az utóbbi hagyományt ISTVÁNYFY jegyezte föl. Eszerint a magyar nép Szent-Gellért halálánál ötszáz évvel utóbb is még tudta, hogy a Kórógyi-család ősei részesek voltak Szentünk meggyilkolásában, s valahányszor e család valamelyik tagja Szent-Gellért vértanúságának helyére, Szentünknek a Szent-Gellérthegy alatt eső templomába, lépett, mindannyiszor a hascsikarás fájdalmát és annak követke-

* BATHYÁNY i. m. 355—357. ll.

ményeit érezte. ISTVÁNFY példát is említ fel a család utolsó tagjáról, a különben rettenetes erős gyomrú Kórógyi Péter-ről.¹ Bármily nevetségesnek tűnik fel e történet, nem merénék azt egyszerű mesének nyilvánítani. Mert épen a Kórógyi-család története is bizonyítja azt, a mit másunnan is tudunk, hogy az egynevű faluk régente egy család birtokaihoz tartoztak.² S ime a biharmegyei Kórógy falu birtokosa a tatárjárás előtt Vata s annak fia Gyula.³

S ha már ez a történet sem szükölködik történeti alap nélkül, még kevésbé állítható ez a többi hagyományokról. Ennélfogva mi a történeti kritika megsértése nélkül fölhasználhattuk, a mint föl is használtuk, a Szentünkről szóló hagyományokat, az ő élettörténetét kiegészítő adatoképen.

Nem sajnáltuk a teret és időt e kútfőbíráló megírásánál, mert nem akartunk hasonló lenni azon emberhez, qui ædificavit super arenam, a ki homokra épített.

¹ Historia Regni Hungariæ. 1622-iki kiadás, 131. l.

² FEJÉR: Cod. Dipl. I., 571. l. Övék volt a szatmármegyei és a valkó- (most verőcze-) megyei Kórógy.

³ BÉL: Apparatus ad historiam Regni Hung. 273. l.

B) Jegyzetek Szent-Gellért életéhez.

I. Szent-Gellért nevéről.

Szent-Gellért nevét TEMESVÁRI PELBÁRT a latin «Gerardus» névalakból kiindulva így fejtí meg : Gerar (görög szó) = szent és dos = ajándék; úgy hogy szerinte e szó annyit tesz mint: szent ajándék. (BATTHYÁNY i. m. 362. l.) Ezt elfogadja BATTHYÁNY is, hozzáadva még azt a véleményt, hogy a velenceiek idővel a görög «gerar» szót olaszra (sacredo) változtatták s így a «Gerardus»-ból Sagredo lett. (BATTHYÁNY i. m. 362. l. o. jegyzet.) Ez pedig épen egy híres, nemes, velencei patriczius-család vezeték neve. Már pedig SANSOVINO FERENCZ, XV. századbeli olasz író, és a muranoi egyház breviariumi szakaszai szerint Szent-Gellért épen e Sagredo-családból származott (BATTHYÁNY i. m. VII. l. c. jegyz. Bollandisták: Acta sanctorum mensis septembris. VI. k. 726. l.)

Tehát két vélemény áll előttünk : egyik Szentünk keresztnevére, másik vezeték nevére vonatkozik. Vegyük ezeket röviden bírálat alá.

TEMESVÁRI PELBÁRT véleménye Szent-Gellért keresztnevről nagyon szép, de el nem fogadható. Mert, eltekintve attól, hogy a «Gerardus» szónak utolsó «dus» szótagja

semmikép sem egy a görög «*δωρον*» vagy a latin «*dos*» szóval, ki nem menthető figyelmetlenség volna tekinteten kívül hagyni azt, hogy Szent-Gellért egykorú életirója az ő nevét nem «*Gerardus*»-nak, hanem mindig «*Gerhardus*»-nak írja, s így ebből elhagyva a latinosító «*us*» végződést, Szent-Gellért eredeti neve «*Gerhard*» volt. Ez pedig el nem tagadható rokonságban áll a: Gebhard, Gotthard, Eckhard, Bernhard, Gunthard stb. nevekkal, a melyek mind germán származásúak. Tehát Gerhard is germán és nem görög név. Hiszen az első férfi is, a ki e néven a szentek sorába jutott, Szent-Gellért touli püspök, lotharingiai és így germán származású volt. S hogy épen ilyen germán név divatozott Velenczében, azon nem fog csodálkozni senki, a ki tudja, hogy Olaszország északi részén egymást váltották fel a germán származású herul, góth és longobárd népek; s akkor pedig, midőn Szentünk született, majd egész Olaszország a német császárok (a három Ottó) hatalma alatt állott, s a német uralom virágzása tetőpontját érte.

TEMESVÁRI PELBÁRT véleménye ekkép eselik, s ennél fogva megdől BATHYÁNY-nak erre alapított nézete is, mely szerint «*Gerardus*»-ból lett később Sagredo. Gradisca mellett egy Sagredo nevű kisebb hely, bizonyára innen kapta az a patricius család vezeték nevét. Ezzel azonban még nem volna megdöntve az a nézet, hogy Szent-Gellért a Sagredocsaládból származik, csak elveszíti egyik bizonyítékát. A másik bizonyíték pedig, a melyre e nézet támaszkodik, nagyon gyenge, mert három-négyszáz évvel később élő írók oklevelek megszólaltatása nélkül szükölködő állítása történeti valóságnak el nem fogadható. WION ARNOLD-nak lett

volna alkalma egyedül e nézetet bizonyossá tenni, de ő azt elmulasztván, aligha lehet valaha e mulasztást pótolni.

Szent-Gellért nevével összefüggő, érdekes kérdés még az is, a régi magyarok miként ejtették ki Szentünknek «Gerhard» nevét?

Mint hogy az idegen nevek kiejtésére nézve a magyar az olasz nyelvű mesterek után indult, annál fogva biztosra vehetjük, hogy «Gerhard» kimondásában először is az olasz alakot használta, az olaszok pedig «Gerald»-ra és «Girald»-ra változtatták a «Gerhard» nevet (Zichy cs. okmánytára. I. 568 l. KATONA: *Historia Critica*. I. k. 337. l.) Magát Szent-Gellértet is «beatus Geraldus»-nak írja egy 1345-iki pápai oklevél. (THEINER: *Monum. Hung.* s. illustr. I. k. 890. l.) Ezen alakot fentartotta egy sárosmegyei falu, melynek ma is «Gerált» a neve. A magyar vidékeken azonban a «Geralt» kiejtés újabb és újabb módosulásokon ment keresztül. Az 1333-iki pápai tizedjegyzék a zalai főesperességben említ egy falut, «de Sancto Gerardo». (THEINER: *Monumenta*. I. 506. l.) Ez persze csak latin fordítása a hely magyar nevének. Egy pápai levél azonban azt is megmondja, mit mondtak a magyarok a «szent» jelző után, midőn ugyanazt a helyet így nevezi meg «monasterium de Sancto Geroldo». (Hazai okmánytár VII. k. 81. l.) Tehát ekkor a XIII. és XIV. században Geroldnak vagy Geroltnak ejtették ki őseink a «Gerhard» nevet. Ennek megfelelőleg ugyanazon időszakban több falut «Gerolth»-nak és «Geroth»-nak írnak okleveleink (FEJÉR: *Cod. Dip.* II. k., 185. l., III. k., 2., 64. l., IX. k., I. 330. l.). Mivel azonban ez sem egyezett meg egészen a magyar nyelv természetével, a «Gerolt» szóban az «e» nemsokára «i»-re változott, a «G» pedig néha

«Gy»-re gyöngült, a tájszólások kivánalma szerint. Így a fentemlített «Szent-Gerolt» zalamegyei város a XVI. században már «Szent Gyrot» (Hazai okmánytár IV. k. 456. l.), «Gerolt» falu pedig 1410-ben már «Gyrolt»-nak van írva (FEJÉR: Cod. Dip. X. 4. 857. l.), a mi kétségtelenül «Gyirót»-nak mondandó ki. — S valóban Vas, Sopron és Veszprém megyében egymástól nem messzire három Gyirót nevű falut találunk; úgy szintén Szilágy megyében vannak Giroltkuta és Girolt, Temes megyében Gyirót (ma oláhosan «Gyiroda»-nak írják) faluk. Ezek mind «Gerhard» nevű birtokosuktól vagy Szent-Gellért tiszteletére emelt egyházuktól vették nevüket, s mind bizonyítják, hogy őseink régen a «Gerhard» nevet Gyirót alakban használták.

A «Gerhard» névvel hasonló változásokon mentek keresztül Bernhard és Gebhard. Az előbbi őseink Bernalt és Bernolt vagy Bernót-ra változtatták (SZALAY A.: «Négy száz magyar levél 224. l. BUNYITAY: A váradai püspök története III. k. 449. FÁBIÁN G.: Arad vármegye leírása 49. l.). Gebhard-ból pedig egy abaujmezei falu nevének bizonyossága szerint «Gibart» lett.

Gerhard névnek most használt Gellért alakja a Gyirót alaknak későbbi származása, legalább a Szent-Gellért-hegyet kivéve egyetlen hely sincs ily névvel megkülönböztetve, pedig, ha a XI. és XII. században, mikor a falvak alakultak és elnevezésüket nyerték, már divatozott volna a Gellért kiejtés, okvetetlenül volna ilyen is, mint van Gyirót, Dancs, Lökös stb. Különben a Gellért alak is a Gerált kiejtésből származott, mert a mint a magyar nyelvben Rolandból Lóránt lett, épen olyan betűugratással Geralt Gelartra változott. Ebből a magyar hangtan köve-

telése szerint Gyelérd, Gellérd és Gelért (a XV. és XVI. században így szokták írni; lásd: Régi magyar költők tára II. k. 368 l. Magyar Szentek legendái 55, 89. l.) s utóbb Gellért. Különböen már egy 1378-iki oklevél említ «Gylerth» nevű bodrogszegyei jobbágyot (Zichy cs. okm. IV. k. 52 l.).

II. Szent-Gellért életének időrendi kérdéseiről.

Szent-Gellért születése évét s egész életének chronologiáját csak halála évétől visszafelé állapíthatjuk meg, s így is csak körülbelül. Czélszerűnek véltük az ő élete történetére vonatkozó időrendi kérdések együttes tárgyalását; így sokkal világosabb lesz érvelésünk és számításunk. Szent-Gellért meghalt 1046 szeptember 24-én. A nagy legenda és a pozsonyi kis krónika halála évét 1047-re teszik ugyan (BATHYÁNY I. m. 35. l. és MÁTYÁS FLÓRIÁN: *Historiæ Hungariæ Fontes Domestici*. III. k. 208. l.), de ez el nem fogadható, mert a teljesen egykorú Hermannus Contractus úgy szintén az altaichi évkönyvek és Hersfeldi Lambert bizonyossága szerint 1046-ban történt az a lázadás, melyben Szentünk vértanúságot szenvedett (KATONA: *Historia Critica* I., 688. l.). S ezzel meg-egyezik Radó nádor levele is, mely szerint I. Endre-királyunk 1046-tól számítja uralkodása éveit, (FEJÉR: *Cod. Dip.* I. 397. l.) a pogány lázadás pedig mindjárt I. Endre megérkeztekor történt. Halála napját az úgynevezett pozsonyi kalendárium hibásan teszi jul. 26-ára (KOLLER: *Historia episcopatus Quinqueecclesiensis* I. 395. l.); mert hiszen meg van Szent-László törvénykönyvében, hogy a régi magyarok Szent-Gellért ünnepét Szent-Máté és Szent-Mihály napjai

közt ülték meg (Corpus iuris Hungarici. Dec. s. Ladislai Liber I. c. XXXVIII.) s eme egész a XI. századból származó adat teljesen bizonyossá teszi azt a másik régi hagyományt, mely szerint Szent Gellért szeptember 24-én szenvedett vértanúságot. Hogy most, a csanádi egyházmegyét kivéve, mindenütt szept. 25-én ünnepeljük Szent-Gellért vértanúságát, annak az az oka, hogy a Boldogságos-Szűznek «de Mercede» («a rabok kiváltásáról» nevezett) ünnepe szintén e napra esik, s ennél fogva Szent-Gellért ünnepe 25-ére tétetett át.

Megállapítván ekkép Szent-Gellért halála évét és napját, ettől vissza felé kell számítanunk, hogy megtudjuk születése évét s élete nevezetesebb mozzanatainak idejét.

Az első kérdés, mikor lett ő püspök? A nagy legenda egyenesen nem mondja meg ezt, de eléggé elárulja, hogy jóval hamarabb Szent-István halála événél. Mert a legenda elbeszélése szerint a csanádi egyházmegye lakosainak megtérítése, legalább is száz egyház felépítése, 30 magyar ifjú kiképzése stb., még mind Szent-István életében történt. Ugyancsak a legenda beszéli azt is, hogy Szent-Gellért Szent-István királyunktól 1000 márkát eszközölt ki a csanádi Szent-György-egyház építésére, 500 márkát pedig a csanádi Szűz-Mária-egyház építésére, s megjegyzi, hogy a király ez akkoriban roppant értékű pénzmennyiséget még életében lefizette az utolsó dénárig, tehát nem egyszerre, hanem hosszabb idő alatt. S ha ehhez még hozzáveszszük, hogy Szent-Gellért 1038 előtt már mint püspök Olaszországban járt, a mi az akkori közlekedés-viszonyok közt egy évet is megkövetelt, bátran mondhatjuk, hogy mindez egykét év alatt meg nem történhetett, s ennél fogva egé-

szen elvetendő azok véleménye, a kik Szent-Gellért püspökségének kezdetét 1035-re teszik. (Pl. Pray: Specimen Hierarchie Hungaricæ II. k. 278. l., LÁNYI: Magyar egyháztörténelem I. k. 313. l., CHERRIER: A magyar egyház története, 35. l. Csak a főbb írókat idézzük, az őket követők műveit felsorolni fölösleges, mert hisz újat úgy sem mondanak.) Ugyanez okból tarthatatlan Katona véleménye is, a ki 1033-ra teszi a csanádi püspökség keletkezését (i. m. I. k. 417. l.) Ama nagy műnek, a csanádi egyházmegye lakosai megtérítésének, plébániák és iskolák létesítésének végbevitelére bizonyára szükséges volt 7—8 esztendő, s ennél fogva Szent-Gellért tetteleg 1030-ban foglalta el püspöki székét. Ezzel a dolog természetéből s a nagy legenda hallgatag bizonyítékából vont nézetünkkel egészen megegyezik a pozsonyi kisebb krónika, a mely Szent-Gellért püspökké felszenteltetését az 1030-ik évhez jegyzi föl. (Hist. Hung. Fontes Domest. III. k. 208. l.) Már pedig ez a kisebb krónika hibáz ugyan, de rendesen csak egy-két évet, pl. Szent-István halálát 1037-re, Szent-Lászlóét 1097-re teszi, 1038 és 1095 helyett. Ez azonban még nem nagy különbség s így Szent-Gellértra vonatkozó adata elfogadható.

Ez időponttól visszafelé számítva, Szent-Gellért hét egész évig, azaz 1023—1030-ig a bakonybéli monostorban élt. Ez előtt pedig Szent-Imre herczeg nevelője volt. Sajnos a legenda nem mondja meg határozottan hány évig tartózkodott a királyi udvarban? Csak úgy általában jegyzi meg, hogy «sok ideig» (multis diebus). De hát mennyi ideig? Ha tekintetbe vesszük azt, hogy a nagy legenda mindjárt azután beszéli el, hogy Szent-Gellért a bakonybéli monostorban hét évig, Bolognában pedig azelőtt öt évig tartó-

kodott, de mindkét alkalommal kiteszi az évek számát, s nem hangsúlyozza oly erősen azt «multis diebus» (sok ideig), mást nem gondolhatunk, minthogy e «multis diebus» kifejezés alatt a nagy legenda hét évnél is többet, legalább nyolcz évet értett. Ha pedig ez áll, akkor Szent-Gellért 1015-ben május havában ért hazánkba.

Ez a második sarkpontja a Szent-Gelléltre vonatkozó chronologiai számításnak, s azért el nem mulaszthatjuk, hogy minden e számítást igazoló mellékkörülményt föl ne említsünk. E számítás ugyanis teljesen összevág azon adattal, mely szerint Szent-Gellért a királyi udvarban Szent-Imre herceg nevelője volt. Szent-Imre, tudjuk, 1007-ben született, 1026-ban házasságot kötött, 1031-ben meghalt. Ha tehát Szent-Gellért 1015-ben jött hazánkba, épen a legalkalmasabb időben érkezett, hogy Szent-Imre nevelését átvegye, mert ez akkor épen nyolcz éves volt. A nagy legenda tanúsága szerint aztán tanította Szent-Gellért Szent-Imre herceget egész addig, míg látta, hogy ez «növekszik az erényekben s Krisztus segítségével az emberi nem ellenségét férfiasan győzi le», tehát nem egész addig, míg Szent-Imre házasságra lépett, hanem csak úgy 16 éves koráig, a mikor már magára hagyhatta; a mi megint megfelel az 1023-ik évnek.

A másik figyelemre méltó mellékkörülmény, a mely a mi állításunkat nagyban támogatja, az, *hogy a nagy legenda tudósítása szerint Szent-Gellért Zarából husvét után elindulva, kereszt feltalálása napján érkezett meg Pécsre.* (BATTYÁNY I. M. 310, 313. ll.) Szent-Gellért nem egyedül, hanem több kísérvél utazott, könyveiket s az élelmi szereket szamarakon szállították. Egész kis vándorcsapat volt

tehát ez, a mely akkor hazánkba indult, s az nem mehetett sebesebben, mint a hogy a hosszú útra induló karavánok. Ezeknek egy napi útja, a mint ki van számítva, legfeljebb öt mérföld, rossz útakon még kevesebb. (Századok 1881. évf. 3—12. ll.) Megjegyzi a legenda azt is, hogy e vándor csapat először északnak tartott, aztán keletnek fordult s úgy érkezett meg Pécsre; ez mutatja, hogy Zárából a mai Károlyváros és Zágráb irányában jöttek Kaproncza mellett eső Novigrádig, s e tájon fordultak keletnek. Így számítva az út nagyságát, Pécs Zárától 55—60 mérföldre esik. Ennyi út megtételére az akkori viszonyok között, egy napra 3 mérföldet számítva, s föltéve, hogy mindig útaztak, nagy kanyarulatokat nem tettek, 12 nap kívántatott, sőt mivel közben két vasárnapot is tartottak, 14 nap is szükséges volt. Meg van ekkép határozva az utazás idejének határpontja (május 3.) és hogy hány napig tartott (12 v. 14 nap). Még az indulás napját kell megkeresnünk. A nagy legenda azt mondja, hogy a nagybőjt napjainak elmúltával ([transactis diebus quadragesime] BATHYÁNY i. m. 309. l.) hajóra szálltak, Zárába vitorláztak, ott élelmi szereket, teherhordó szamarakat vettek, vezetőt fogadtak, s úgy indultak meg. A nagybőjt napjai husvétal érnek véget; akkor még husvétnek mind a három napját megtölték, s ennél fogva csak husvét szerdán szálltak hajóra Szent-Gellért és kísérői. A Póla mellett eső Szent-András szigettől Záráig bizonyára eltartott a hajózás 2—3 napig. Zárába érvén, míg a hosszú útra való készülődéseket megtették, szintén beletelt vagy két nap. Ekkor már elkövetkezett fehérvasárnap; ezen napon nem indulhattak, így tehát tulajdonkép csak fehérvasárnap után való hétfőt lehet fölvennünk az elindulás napjának.

Lássuk már most, melyik év az, melyben az utazás kezdő és határpontja úgyszintén annak ideje összevág. 1028-ban (némelyek ez évre teszik Szent-Gellért hazánkba jövetelét) husvét ápril 14-ére esett, fehérvasárnap hétfője ápril 22-őre, ettől május 3-áig csak 11 nap van, a mi nem elég. 1022-ben (Katona s az őt követők serege ez évre teszik Szent-Gellért hazánkba jövetelét) husvét márczius 25-re esett, fehérvasárnap hétfője ápril 2-ára, ettől május 3-ig 30 telt el, a mi túlságos sok. 1021-ben husvét ápril 2-r esett, fehérvasárnap hétfője 10-ére, megint 22 nap jutna az utazásra, a mi ismét sok. 1020-ban csak nyolcz nap jutott volna az utazásra, 1019-ben 26, 1018-ban 18, 1017-ben csak négy, 1016-ban 23. Abban az évben pedig, melyetmi Szent-Gellért hazánkba jövetelének tartunk 1015-ben husvét ápril 10-ére esett, fehérvasárnap után való hétfő ápril 18-ára. E közt és május 3-ika közt, a két közbeeső vasárnapal együtt, épen 14 nap telt el, a mi fentebbi számításunkkal épen egybevág.

1015-nél azért sem lehet későbbre tenni Szent-Gellért hazánkba érkezését, mert a nagy legendában Mór pécsi püspök Szent-István királyunkat Szent-Gellért hazánkba érkeztekor fiatalkorban levőnek mondja (in iuvenili etate constitutus, BATHYÁNY i. m. 319 l.). E kifejezés a nagy legenda régiségét bizonyítja egyrészt, de másrészt a mi nézetünket is. A régiek ugyanis körülbelül 10 éves koráig csak parvulus-nak (kised) nevezték az embert, aztán 10—30 éves koráig mindig csak puer (gyermek) névvel illették, pl. magát Szent-István királyunkat 17—18 éves korában (Hist. Hung. Fontes Domest. I. k. 170, 171. ll.) s csak azután nyerte a iuvenis (fiatal) nevet. 1015-ben még

nevezhette Mór püspök Szent-István királyunkat fiatal-korban levőnek, mert akkor még csak 40 éves volt. (MÁTYÁS FLÓRIÁN kimutatta, hogy ő 975-ben született. Hist. Hung. Fontes Domestici. IV. k. 291—296. ll.), de 1022-ben, mikor már az 50 év felé közeledett, bajosan ; 1028-ban, mikor már 53 éves volt, semmi esetre sem.

1015 előtt Szent-Gellért legalább két évig apát volt a velencei Szent-György monostorban. Tehát körülbelül 1012—1015 februárig. Ezelőtt öt évig 1007—1012-ig a bolognai főiskolában tanult, 1005—1006-ban pedig az említett monostornak perjele volt. Minthogy pedig 30 éves kora előtt aligha választhatták apátnak, de különben is a legenda szerint ekkor már a férfikorba lépett (cumque venisset ad tempus provectionis ætatis. BATHYÁNY i. m. 304. l.) 1012-nél 30 évvel bizonyára előbbre kell tennünk az ő születés-évéét és így ha nem is egész biztonsággal, de azt hiszszük eléggé alaposan be van bizonyítva, a mit fentebb Szent-Gellért életében állítottunk, hogy t. i. Szentünk 977—982 közt született. 977 előtt nem születhetett, mert csak 982-ben alapították azt a monostort, a melybe őt öt éves korában beadták.

Még egyszer összevonva röviden a mit eddig kifejtettünk, Szent-Gellért életének chronológiája ez : Született körülbelül 980 körül, perjellé lett 1005 körül, apáttá lett 1012 körül, hazánkba jött, hacsak minden jel nem csal, 1015-ben, Bakonybélbe vonult 1023-ban, püspökké lett 1030-ban, meghalt 1046 szept. 24-én.

Sajátságos, hogy a régi történetírók Szent-Gellért élet-mozzanatainak időrendi meghatározásában mindig két véglet között mozognak. Pl. STILTING szerint Szent-Gellért 1008-ban

jött Magyarországra. (Acta Sanctorum mensis Septembris VI. k. 715—720. ll.), KOLLER JÓZSEF szerint 996-ban (i. m. I. k. 104—5. ll.), ellenben WION ARNOLD szerint 1028-ban (Vita sancti Gerardi 4. l.) KATONA és az őt követő magyar írók szerint 1022-ben (KATONA i. m. I. k. 288. l. és másoknál). Mi az előadott bizonyítékok erejénél fogva az arany középutat követtük, Szent-Gellért hazánkba érkezését 1015-re tevén. Érdekes lesz tudnunk, hogy régi történetíróink nagy nézeteltéréseinek mi lehet az oka? A mi számításunk helyes volta csak erősödni fog, ha az ő tévedésük forrását kikutatjuk. STILTING és KOLLER tévedését az okozta, hogy ők Szent-Gellért nagy legendáját csak WION hibás kiadásából ismervén, azt valóságos koholmány-nak tartották, hitelességét tagadták. WION nem volt jártas a magyar történelemben, nem tudta, mikor halt meg Szent-Imre herceg. KATONÁ-t pedig egyrészt WION vitte tévedésbe, a ki azt írja, hogy Szent-Gellért 1021-ben még apát volt Velenczében, másrészt pedig és legfőképen őt és a többieket is az hozta zavarba, hogy a nagy legenda szerint azon évben, mikor Szent-Gellért hazánkba jött, Mór volt a pécsi püspök. Holott ők úgy voltak meggyőződve, hogy 1015-ben nem Mór, hanem I. Bonipert ült Pécsnek püspöki székén. WION állításával könnyen végezhetünk. Ő maga bevallja, hogy nem oklevelek, hanem csak hozzávetések alapján állapította meg a velencei Szent-György monostor apátjainak időrendes sorát (i. m. Annotationes 5. l.). Ennél fogva az ő hozzávetése más bizonyítékokkal szemben számba nem jöhet.

Ha KATONÁ-nak s az őt követőknek e meggyőződése igaz, s 1015-ben valóban Bonipert volt a pécsi püspök, akkor a

mi időrendi összeállításunk is halomra dől. KATONÁ-nak kibúvó menedékét, mely szerint a nagy legendában «Maurus» helyett «Bonipertus»-t kell olvasni, el nem fogadjuk, mert hisz mind WION kodexében, mind a mondseei kodexben világosan «Maurus» van írva. Fordítsuk tehát figyelmünket másfelé, s keressük az igazságot.

Igaz-e, kétségtelen-e, hogy 1015-ben Bonipert volt a pécsi püspök? Mi bizonyítja ezt? Úgy mondják, s úgy írják, hogy a zalavári apátság alapítólevele. Ebben föl van említve, hogy a zalavári egyházat Bonipert és Modeszt püspökök szentelték föl 1019-ben. Ez és egyéb semmi. Nézzük tehát, elfogadható-e ez oklevél bizonyossága? Elüthetnők az egész dolgot azzal, hogy a zalavári alapítólevél nem nevezi azt a Bonipert nevű főpapot pécsi püspöknek s az lehetett más helyt, pl. Győrött püspök, míg Pécesett, a nagy legenda bizonyossága szerint Mór volt az. De megvalljuk, nem szeretjük az ilyen kerülő utakat; másfél század óta mindig ilyen kerülő utakon jártak a magyar egyháztörténetirők, valahányszor a történeti emlékek egymásnak egyben-másban ellenmondottak, s mai napig sem értek vele czélt. A kútforrások hitelességét kell először megállapítani, s ez alapon kell eldönteni, melyiknek van igaza?

A zalavári alapítólevél hitelessége nagyon gyöngé lábön áll, s nem nagy erőfeszítésbe kerül kimutatni, hogy az egész a pozsonyi kis krónika, a pannonhalmi és pécsváradi oklevelek nyomán készült a XIV. vagy XV. században; a pozsonyi kis krónikából vannak véve csekély számú történeti adatok, a melyek ez alapítólevélben előfordulnak, a pécsváradi és pannonhalmi oklevelek voltak a minták, a mely szerint az állítólagos alapítólevél készült. «Multa

dici possunt» kiálthatnánk fel Szent-Gellérttel, «sed penuria membranarum non patitur», sokat írhatnánk, de terünk nem engedi. Egész értekezést kellene írunk, ha minden bizonyítékot fel kellene hoznunk, a melyek ez oklevél hamis voltát bizonyítják. Egyszerűen csak e négy bizonyítékot hozzuk fel :

1. Mivel első királyaink idejében a földbirtoknál sokkal becsesebb volt a szolgaszemélyzet, a mely a monostoroknak vagy uraiknak szükséges szolgálatokat végezte, régi alapító és egyéb okleveleink el nem mulasztják az adott szolgák számát, azok kötelességeit felsorolni. (Lásd pl. a pécsváradi, tihanyi, zászti, dömösi, veszprémvölgyi, stb. okleveleket.) A zalavári alapító-levélben ez nincs meg ; mert ezt már oly ember készítette, a ki előtt csak a földbirtok, tized, halastó ért valamit, s a ki ennélfogva legalább is a tatárjárás után élt, mikor a régi szolgálati rend fölbomolván, már nem is tudta, melyik jobbágy miféle szolgálat végzésére adatott.

2. Leirván ez alapító-levél, hogy a Zalavár körül levő 45—46 falu tizede a zalavári monostort illeti, hozzáveti ezt : «Et ne episcopus parochianus (a kapornaki konvent kiadványában «ipsius parochianis», KNAUZ : Monumenta Strigoniensia I., 41. l.) injurias querimonias in collatione decimationis predictarum villarum pateretur, sibi alios terminos decimationis assignando contulimus». (FEJÉR : Cod. Dip. I. 306. l., KOLLER i. m. I. k. 83. l.) «Hogy a megyés püspök e faluk tizedének eladományozása miatt sérelmet és rövidítést ne szenvedjen, az ő számára más határokat jelöltünk ki a tizedszedésre». Micsoda egyházzogi képtelenség ez ? ! Mind a hazai, mind az egyházi törvények szerint a tized, egyházmegyéje területén, mindig a megyés püspö-

köt illeti ; ha azt elveszik tőle, kárpótlást nyújtanak helyette, de nem így, a mint a zalavári alapító-level mondja ; mert hisz, vagy saját egyházmegyéje területén jelölt volna Szent-István más falvakat a veszprémi püspöknek a tizedszedésre, de ez nem kárpótlás ; vagy azonkívül, ez meg nem lehetséges, mert akkor más egyházfejedelemnek okozott volna kárt és sérelmet. Ilyen képtelenséget nem irhatott az a Szent-István, a ki, mikor ugyancsak a veszprémi püspöktől a somogyi tizedet elvette, helyette mindjárt a karakói királyi majort adta kárpótlásul. A ki ezt írta, bizonyára sokkal későbbben élt Szent-Istvánnál, s nagyon rosszul védelmezi a zalavári apát tizedjogát, mert elárulja egyúttal a maga tudatlanságát.

3. A zalavári oklevél azt mondja, hogy Szent-István Madocsán (tolnamegyei falu) több halastavat adott a zalavári monostornak vizafogásra. Megvan Madocsának egy nagyon régi, 1145-ben készült határjárása, elő van ott sorolva minden szomszéd, fel van említve a veszprémvölgyi apácák vizafogó halastava, (FEJÉR : Cod. Dip. II. 120—124. ll.) de a zalavári monostor halastaváról szó sincs. Már pedig az egyházak javait elidegeníteni nem volt szabad, s ha Szent-István a zalavári apátságnak Madocsán halastavat adott volna, meg lett volna az 1145-ben is, a mint meg volt a veszprémvölgyi apácáknak valóban Szent-Istvántól nyert halastava. Tehát valamint a zalavári apátság madocsei halastava későbbi szerzemény, épen úgy ez oklevél 1145-nél jóval későbbi készítmény.

4. Ez állítólagos 1019-iki oklevél a helyneveket már különféle jelzőkkel különbözteti meg egymástól : pl. «Hungarica Rakolyan, Slavonica Rakolyan», «Magyar-Rakolyán,

Tót-Rakolyán». (FEJÉR : Cod. Dip. I., 301. l., KOLLER i. m. I., 83. l.) Ez pedig a XI. és XII. században épen nem volt nálunk szokásban, a XIII. században is csak gyéren fordul elő. Rakolyánról pedig oklevélileg ki tudjuk mutatni, hogy e megkülönböztetés későbbi eredetű, mert mind 1145 körül, mind 1252-ben még csak egyszerűen «Racolen, Rocolian, Rokolyan»-nak van írva. (FEJÉR : Cod. Dip. II., 91., 93. és IV., 3., 154. l.) Tehát a mint csak a XIV-ik században jó használatba a «Magyar- és Tót-Rakolyán» kiírása, ép úgy az az állítólagos 1019-iki zalavári alapítólevél csak a XIV. századból, vagy még későbbi időből származik.

E négy bizonyíték, azt hisszük, eléggé támogatja állításunkat, hogy a zalavári alapítólevél csak a XIV. századból származó készítmény, s ennél fogva a XI. századbeli Szent-Gellért nagy legendával szemben ennek tudósítása tekintetbe sem jöhet, s ha összeütközésbe jönnek, mindig a nagy legendának van igaza. És ha talán valaki a zalavári alapítólevél hitelességének megdöntésére nem tartaná elégéségesnek a felhozott négy bizonyítékot, annyit mindenesetre meg kell engednie, hogy addig, míg ez ellene alaposan felhozható négy bizonyíték nincs meg czáfolva, egy legalább is kétséges hitelességű oklevéllel szemben egész nyugodtan ragaszkodhatunk a nagy legenda állításához, s egész nyugodtan tehetjük Szent-Gellért hazánkba érkezését 1015-re.

TARTALOM.

SZENT-GELLÉRT ÉLETE.

	Lap
Első fejezet. Szent-Gellért életének fordulópontjáig	8
Második fejezet. Hazánkba jövétele	42
Harmadik fejezet. Szent-István udvarában és a bakonybéli monostorban	66
Negyedik fejezet. Marosvár meghódítása	82
Ötödik fejezet. Szent-Gellért püspöki működése	101
Hatodik fejezet. Magánélete püspöksége idejében és tisztelete a Bold. Szűz iránt	125
Hetedik fejezet. Utolsó életévei és halála	147
Nyolczadik fejezet. Eltemetése. Holt testének Csanádra való átvitele. Ereklýéinek története. Visszapillantás	165

SZENT-GELLÉRT MŰVEI.

Első fejezet. Szent-Gellért fenmaradt művének előzetes ismertetése, hitelessége, irálya, stb.	191
Második fejezet. Ennek tartalma	215
Harmadik fejezet. E műve, hittani szempontból	242
Negyedik fejezet. Elveszett művei	254

Mellékletek.

A) Kütfőbirálatok	259
B) Jegyzetek Szent-Gellért életéhez	309

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

(Az arab számok a lap számát jelentik.)

- Aba-Sámuel 152—7.
Ahtony 82—99.
Ahtony nemzetség 85, 267.
Ajándékadás 113, 213.
Ál-Areopagita Dénes 132, 211.
Albert zalavári szerzetes 103.
Áldás 216, 226—7.
Állattenyésztés 86, 109, 137.
Allegoriák 209.
Ananiás 218.
Anasztáz apát 62—5
András pap 157.
Angyalok jelentménye 220—1.
Angyalokról szóló tanítás 247—8.
Anna királyné 183.
Anzelm pécsváradi szerz. 103.
Aquileja 8, 44.
Arabok 10, 31.
Asszony szó régi értelménye 146.
Asztrik apát, később érsek 61—2.
Azariás 218.
Bakony 79.
Bakony-Bél 79—81, 142.
Batthyány Ignác 5, 192.
Becs ispánné 175.
Beda Venerabilis 212.
Belső érvek 194—8.
Beneta püspök 160—5.
Bernvard hildesheimi püspök 4.
Beszteréd püspök 160—5.
Betlehemi monostor 23, 43, 65.
Bibor-bárszony szövetek 120.
Bold. Szűz egyháza Csanádon 123,
143—4, 151, 172—3.
Bold.Szűz monostora ugyanott 107.
Bolgárország 88.
Bolognai főiskola 35.
Bonipert pécsi püspök 320—1.
Bonnaz Sándor 177.
Bóra vihar 48.
Bornemissza Péter 184.
Böd püspök 160—5.
Böjt Szent-Gellért vértanúsága
napján 5, 177.
Bölcsészettan 18, 19—20, 253—4.
Breviariumi szakaszok 304.
Burchard wormszi püspök 34, 108,
112.
Büdingen ellenvetései 279—86.
Cassiodor 211.
Centranigo Péter ellendoge 13, 31.
Concius pannonhalmi szerzetes
103.
Corsendonki legenda 299—302.

- Csajághy Sándor püspök 178.
 Csáky Miklós püspök 183.
 Csanád városa 99, 100, 105—109.
 Csanád vezér 90—104.
 Csillagászat 18, 204.
 Csillagok jelentménye 233.
 Csodák Szent-Gellért közbenjárására 166—170, 175—177.
 Cziliczium 24—25.
 Czinterem 97, 111.
 Dalmácia 10, 46, 51.
 Damiani Szent-Péter 20, 203.
 Decreta-szerzetsabályok 36.
 Dicséret 216, 226, 227.
 Diód (ma Diós-pusztá) 160—161, 291.
 Dózsa kereszties hada 183.
 Duna folyó 69, 168—9.
 Dunántúl 87, 114.
 Ég jelentménye 222.
 Égek jelentménye 223.
 Egyháziól szóló hasonlatok 235.
 Egyház romolhatatlansága 250.
 Egyház viszonya Krisztushoz 230, 249—50.
 Egyházak építése 112.
 Ember szabad akarata 249.
 Ember czélja 248.
 Emberi ész képessége 244, 253.
 I. Endre király 158—65.
 Erekyetartó szekrény 180—5.
 Erősségek jelentménye 227—9.
 Erzsébet királyné 180.
 Eső jelentménye 236.
 Esperesi kerületek 115.
 Esztergom 67, 102.
 Etymologiák 204.
 Eucherius 132, 212.
 Fából épült egyházak 100.
 Farkas 80—1.
 Felajánlás 16.
 Föld jelentménye 236.
 Földtan 18.
 Freisingeni kodex 191—2.
 Fülöp apát 143, 169, 171—2.
 Fülöp, pannonhalmi szerz. 103.
 Garampi József 191—2.
 Gedeon gyapja 237.
 Gellért, Szent-Gellért atya 12, 30—1.
 Gerbert (II. Szilveszter pápa) 17, 29, 34.
 Gerhard név 310.
 Gozechin mester 18.
 Görög apát 98, 110.
 Görög császárság 9, 46, 88—9.
 Görög szerzetesek 59, 98, 110.
 Görög szavak Szent-Gellért művében 133.
 Grimani Antal püspök 185.
 Guarin cusani apát 15, 29.
 Gyirót név 312.
 Gyolcs 143.
 Gyónás 162.
 Gyula főúr 97.
 Gyula, Szent-István nagybátyja 87.
 Hajózás a Dunán 69.
 Harmat jelentménye 236.
 Három ifju éneke 199.
 Henrik pannonhalmi szerzetes 103.
 Hold jelentménye 231—2.

- Ipolyi Arnold 6, 178, 193.
 Institutio morum 76—7.
 Investitura 149.
 Isingrin 199—201.
 Iskolák 18—21, 36—9, 116—17.
 Iskolások 117, 129.
 Isten egy volta 243.
 Isten három személyűsége 343—7.
 Isten mivolta 244, 247.
 Isten örökkévalósága 243.
 István pécsváradi szerzetes 103.
 János velencei szerpap 9, 20.
 Jeruzsálem 28.
 Kanizsai monostor 137.
 Káptalan 121—22.
 Karthauzi névtelen 303—4,
 Kemecei monostor 137.
 Kereskedelmi út 51.
 Keresztelő medencze 107—8.
 Keresztelő - Szent - János egyháza
 89, 97, 107.
 — monostora 98.
 Keresztény vallás hatása 42—3.
 Keresztes hadjárat eszméje 29, 54,
 281—4.
 Keresztség kiszolgáltatása 108—11.
 Kézi malom 137—8.
 Kézmű-ipar 4, 137.
 Kinevezés 70.
 Kiválasztott püspök 70.
 Konrád német császár 145.
 Konrád prépost 72.
 Konrád zalavári szerz. 103.
 Kórógyiak 307—8.
 Koronázás ünnep alkalmával 154.
 Kőkényér 93.
 Könyvek 10, 58.
 Krátó kalauz 58.
 Krátó szerzetes 82, 103.
 Krisztus szépsége 235.
 Kyrie eleison, lytánia 21.
 — kiáltás 96, 270.
 Lénárt szerzetes 103.
 Levente herczeg 158—9.
 Lóhús-evés 159.
 Luczifer 234.
 Maczedoniai László pécsi prépost
 184.
 Magyar dal 137—8.
 Malaszt 254.
 Marczali ellenvetései 288—9.
 Maros folyó 170—1.
 Marosvár 69, 86, 94, 97.
 Másolás 22, 40.
 Mauroceni János 11, 15, 16, 17, 27.
 Megvendégelés 63.
 Meghunyászkodás a fejedelmek
 előtt 240.
 Meichelbeck Károly 191.
 Menedékjog 123.
 Misaél 218.
 Mise 161—2, 251.
 Mondseei kodex 260, 262—3.
 Monographiák 6.
 Monostori élet 17—27.
 Mór pannonhalmi szerzetes, ké-
 sőbb II. Mór pécsi püspök 61,
 71.
 I. Mór pécsi püspök 48, 60—68.
 Mór szerzetes, később csanádi
 püspök 45, 61, 82, 103, 117,
 16, 71, 303.

- Murano 181, 301.
 Muranoi szakaszok 394—5.
 Murtemér 163.
 Műveltség-történeti adatok 213—215.
 Nagy-Boldogasszony 67, 72—3, 145.
 Nagy legenda 259—96.
 Nagy-ősi csata 94—97.
 Nagy Szent-Gergely 211.
 Nap jelentménye 229—31.
 Natalis Péter elogiuma 306.
 Német császárság 91—2.
 Névváltoztatás 27.
 Nyelvtan 18—19.
 Nevelés a XI. században 75—7.
 Névtelen jegyző 83—4, 265—67.
 Novigrád 59.
 Olasz hittérítők 188.
 Olasz nevek. 189.
 Olaszország 9, 20, 28, 77—8, 132.
 Ompolyi Mátrai Ernő 6, 209, 254.
 Oroszlános 93—110, 137.
 Ördögök 247—8.
 Pannonhalma 103.
 Pannonhalmi apátság 49.
 Papias 211—12.
 Papi székek 121.
 Papok romlottsága 128, 194—5.
 Pauler Gyula ellenvetései 279, 286—87.
 Pécs 60—65.
 Pécs-Várad 61—66, 103.
 Perjel 32.
 Pesti egyház a Bold. Szűz tiszteletére 160—8.
 Pesti rév 162.
 Pest város 159, 166.
 Péter félszemű pap 173.
 Péter király 148—51, 157—60.
 Pez Bernát 191.
 Plato 132, 212, 253.
 Plébániák 115.
 Penitentia-tartás 252.
 Pogány-lázadás 158, 198.
 Pokol 248.
 Polgár 138.
 Politikai állapotok 148—51.
 Pordányi monostor 137.
 Porphyrius Isagogéja 19, 212, 253.
 Pray György 191.
 Ptolomæus-rendszer 38.
 Püspöksége 102.
 Quadrivium 34, 36, 38.
 Ravenna 129, 195.
 Razina apát 49—51, 57, 59, 63.
 Rév-(Török-)Kanizsa 93, 100, 103.
 Richard apát 134, 258.
 Rinet, Szent-Gellért testvére 14, 31.
 Róma 130.
 Rosaccio-i apátság 278—9.
 Salamon F. ellenvetései 289—94.
 Sansovino Ferencz 255.
 Simor János 187.
 Somogyi felkelők 87.
 Só-szállítás 87.
 Stilling ellenvetései 277—79.
 Szabályok a szentírás magyarázatára 225.
 Számтан 18.
 Szarvasbornyú 80.
 Szegények ápolása 129.

- Szekéren utazás 103.
 Székesegyház Csanádon 119.
 Székes-Fehérvár 60, 67—8, 160.
 Székesfehérvári egyház 72.
 Szelek jelentménye 237—42.
 Szent-Abbo fleury apát 17, 19, 39, 117.
 Szent-Adalbert 28, 61—62.
 Szent-Ágoston 13, 211.
 Szent-Ambius 211.
 Szent-András szigeti monostor 47—49.
 Szentatyák művei 22.
 Szent-Benedek szabályai, 16, 21, 26, 27, 33, 39, 49.
 Szentföld 28, 30.
 Szentföldi zarándoklat 29—31.
 Szent-Gellért alázatossága 127.
 — apáti hivatala 40—41.
 — apátság Csanádon 177—79.
 — csapongó képzelete 128.
 — dagályos irálya 135.
 — éles ítélete 137—38.
 — előszeretete a magyarok iránt 116.
 — érdemei 189—90.
 — ereklyéinek története 178—187.
 — erényei 24—26.
 — művének forrásai 210—12.
 — halála 160—5.
 — halála napja 313—4.
 — hazánkba jövetelének éve 316—19.
 — hegye 164, 178, 190.
 — indulatosága 27, 127—129.
 — irálya 135, 206—9.
 Szent-Gellért jövendölései 151—155, 161.
 — könyörületessége 123.
 — magánélete 125.
 — okossága 25.
 — önmegtadadásai 24, 81.
 — régi György neve 14.
 — részvétele az országos ügyekben 77—8.
 — szerénysége 136.
 — szónoklatai 65—6, 73.
 — születés-éve 13, 319.
 — tisztelete a Bold. Szűz iránt 141—7, 196, 249.
 — tudományszeretete 131—36.
 Szent-György-monostor Velenczében 15—31.
 Szent-György vértanú 14, 16, 95, 96, 118.
 Szent-Günter 71, 78,
 Szent-Imre herceg 75—78, 316.
 Szentírás ihletettsége 250.
 Szentírás-magyarázat 201—2.
 Szent-István király 57—62, 63, 67—78, 82, 85, 87—92, 118, 120, 145—7, 187.
 Szent-Izidor 204, 211—12.
 Szent-Jeromos 23, 43, 44, 63, 195, 288, 210—11.
 Szent-Márk egyháza Velenczében 10, 15, 306.
 Szent-Márton püspök 95, 101.
 Szent-Proculus és Felix monostor Bolognában 36.
 Szentszék (apostoli) 130—1.
 Szentté avatás 174, 297.

- Szerzetesek érdemei 4, 17.
 Szirdián szerzetes 35, 39, 40.
 Szöllőművelés 214.
 Szolnok ispán 160—63.
 Szónoklattan 18—19.
 Szőnyegek 113.
 Szőreg 93.
 Társ a szerzeteseknél 51—52.
 Tázló szerzetes 82, 103.
 Temesvári Pelbárt 302—3.
 Templom-fölszentelés 104.
 Térítés műve 110—15.
 Tétlenség kerülése 24.
 Thangmar XI. századbeli író 4, 485.
 Tisztelgés a királynál 68, 102, 129.
 Tized 102, 159.
 Többnejűség 89.
 Tömjénező (álló) 144.
 Tömpösi monostor 137.
 Trivium 18—21.
 Tudomány viszonya a hithez 253.
 Utolsó ítélet 228—29.
 Urseolo I. Péter doge 11, 15.
 — II. Péter doge 11, 28, 46.
 — Otto 28, 148.
 Utazás a XI. században 58.
 Ünnepek megtartása 153.
 Üstökös csillag jelentménye 157, 234.
 Vallási igazságok 224.
 Valter szerzetes, tanító 45, 103, 116—7, 137—8, 274—6.
 Vámszedés 87, 214,
 Vata pogány főúr 158.
 II. Vazul, a bolgárölő 85, 88.
 Vazulfiak 158.
 Velence 9—12, 29, 131, 195.
 Vendégszeretet 13, 57, 60.
 Venczel cseh király 179.
 Verőcze 59.
 Viddin 88, 89.
 Vilmos apát 33—4, 40.
 Wion Arnold 60, 185, 261.
 Vizek jelentménye 252—6.
 Würzburgi Bruno 203.
 Zalavár és a zalavári oklevél 103, 331—34.
 Zára 46, 58.
 Zárai kereskedők 47.
 Zarándoklás 28.
 Zarándokló szerzetes 53.
 Zene 18.
 Zeno 132, 212.
 Zsolozsma végzés 21—2, 126, 144.

